STANISLAV K. NEUMANN

VÁLČENÍ CIVILISTOVO

ELBASAN

BRAGOŽDA A JINÉ VÁLEČNÉ VZPOMÍNKY

PRÓZY KNIŽNĚ NEVYDANÉ

KNIHOVNA KLASIKŮ

KNIHOVNA KLASIKŮ

STANISLAV K. NEUMANN

VÁLČENÍ CIVILISTOVO

ELBASAN

BRAGOŽDA A JINÉ VÁLEČNÉ VZPOMÍNKY

PRÓZY KNIŽNĚ NEVYDANÉ

KNIHOVNA KLASIKŮ
ODEON

SPISY STANISLAVA K. NEUMANNA
řídí Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV

Redakční rada
Ladislav Štoll, Jaromír Dvořák, Hana Hrzalová, Jaromír Lang,
Stanislava Mazáčová, Lída Špačková, Jiří Taufer, Štěpán Vlašín

Výkonní redaktoři Milada Chlíbcová a Jarmila Víšková

Svazek k vydání připravila Stanislava Mazáčová, doslov napsala
Hana Kučerová

Graficky upravil František Muzika

VÁLČENÍ CIVILISTOVO

I

Vzpomínám jednoho mladého přítele, upřímného socialisty a přeskromného člověka, s nímž jsem často bloumal adamovskými lesy a miloval přírodu, obrazy a knihy. Byl fanatický, náboženský téměř antimilitarista a zapřísahal se – bylo to před válkou –, že uteče nebo něco si provede, bude-li odveden. Hněv dobře slušel jeho drobné, hubené postavě s dlouhými plavými vlasy, třebaže vzbuzoval i malý, dobrácký úsměv.

Když přišla válka, přišla i chvíle, kdy jsme jeden po druhém shledáni byli způsobilými, roztrženi a po čase prudce rozhozeni různými směry. Širý a dravý život řítil se mimo nás, tu nás zachytil a strhl do svého proudu, valil nás po kamenech nebo vlekl blátem, tu nás vyhodil opět na břeh nějaké tiché zátočiny, do středu nějakého krásného divadla nebo ničemného chátrání....

Vzdorovali jsme a v květnu 1917 jsme se zase sešli, celí a věřící, oba na malé dovolené. Kdežto však já, který jsem celkem klidně a vesele podnikl první své kroky a jízdy k nezbytnému, vrátil jsem se vyhublý (pokud to vůbec bylo ještě možno), unavený, toužící po klidu a tichu, nezlomen sice útrapami, ale přesycen cizinou a zhnusen vřavou, – mladý můj přítel, který jistě při rozchodu s domovem a svým životem velice trpěl, přemýšleje marně a zoufale, kterak by unikl nezbytnosti, přišel zcela sličný, v uniformě praporčíka, osmahlý, zmužnělý, dobře živený – s nezbytností usmířený a spokojený.

Přicházel ovšem z blahobytu nějaké rumunské etapy, z blahobytu, jakého dříve nepoznal; venku on, poněkud nesmělý kdysi, našel i schopnost vystupovati s jistotou a pevně státi na svých nohou.

Tak tedy skončil můj přítel antimilitarista, ne-li jako dobrý voják, jistě aspoň jako voják spokojený, ještě lépe řečeno: jako člověk na vojně poměrně spokojený. A já měl z něho radost.

Nemyslím, že má člověk názory a zásady k tomu, aby chodily s ním jako nepřátelé, ustavičně házejíce mu klacky pod

nohy. Nemyslím, že příliš povzbuzuje a imponuje pohled na člověka, který ocitnuv se v situaci pro sebe hmotně nebo mravně trapné, nedovede si ji podrobiti, nýbrž skuhrá, naříká, trápí se a chřadne, preparuje sama sebe na půdu, na jakou zkáza a smrt nejraději kladou nohu, nebo provádí hloupé kousky, jimiž věci neprospěje a sobě zkazí život. Ale ovšem nemyslím také, že je nutno rázem se poturčiti, jakmile vyšine nás život z kolejí, které jsme si vybrali a určili, na koleje právě opačné a předtím po našem soudu nemravné.

Můj mladý přítel nestal se přes noc obdivovatelem militarismu, nezdomácněl na vojně jako mnozí z těch, kteří v civilu nebyli nic a na vojně stali se „velkými pány" se všemi výhodami této „velikosti", toužil stále, tu svou myslí víc a tu opět srdcem, po životě civilním a po krásách, jimž vede se nejlépe v míru, ale pochopil snad instinktem, snad po úvaze, že Válka, tento úžasný otřes lidstvem, jest něco nadevše silného, elementární zápas světů, který odehrává se nejen nade všemi individuálními názory a zásadami, nýbrž i nad mnoha věcmi největšími.

Nadešla chvíle, kdy dějiny kráčely železnými kroky k nějakému velkému cíli, jehož ani netušily jepičí mozky a malá srdce, ani ješitní vladaři, generálové a diplomati, ani mnozí statisícové z davů nejvíce válkou trpících, ale jehož musilo býti aspoň v nejhrubších rysech dosaženo krví a železem, poněvadž jiných cest nebylo bohužel nalezeno, ač byly hledány, hlásány, ač také za ně se již bojovalo, trpělo a umíralo.

V takové chvíli lidstva znamenají celí národové málo, natož jednotlivec, jeho rozum, jeho zásady.

Co znamená tvůj nebo můj antimilitarism, když lidstvo sahá po meči, aby ťalo do uzlu, jehož lidé nedovedou rozplétati? Co znamená tvé nebo mé štěstí, co znamená tvá nebo má zkáza, co znamenají životy statisíců, rozvalená města a zpřevrácené lány, když dějiny rozpoutají své nejstrašlivější síly a syty frašek sehrají drama, jehož smyslem je vysvobození z minulosti a překonání aspoň kusu zla?

V denních úsudcích pro denní potřebu nesmíme hledati význam ohromné světové události. V těch nesčetných ohavnostech a mravních nízkostech, jež při této příležitosti dali

najevo jednotlivci, skupiny, celé třídy, v tom úžasném často hnoji, jejž zahlédne člověk někde venku, v samém srdci dějů, nesmíme hledati smysl zápasu. Správně mohou oceniti význam Války jen ti, kdož se dovedou myslí povznésti nad ni, zachovati si vzdálenost soudce, který myslí v dějinných balvanech. Svět nevzplanul kvůli nicotnému rozporu – to nás mělo posilovati v denní bídě doby a držeti v nás víru v nějaký kladný výsledek.

Měl jsem radost ze svého mladého přítele, že neprovedl nějaké hlouposti a že se vrátil nezlomen. Předně, bylo by o jednu dobrou duši méně a dnes je každé, která zahyne, nesmírná škoda. Po druhé, nemám rád dogmatiků, kterých život nedovede přesvědčiti, a nemám rád fňukálků, které první příval skutečnosti porazí...

S takovými myšlenkami a city jsem „válčil". Nešel jsem a nevrátil jsem se změněn. Jest ovšem pravda: zhrubnul jsem ještě více, jest se mi někdy velmi namáhati, zejména ve stycích s pražskými politiky, literáty a nakladateli, abych zůstal aspoň naoko zdvořilým. Nebo: naučil jsem se všecko jísti, i krupičnou kaši, kterou jsem po čtyřicet dvě léta nedal do úst. Stal jsem se trpělivějším, přezíravějším, shovívavějším, ale moje místo zůstalo na levici a z každé „pravé" iluze byl jsem rychle vyléčen svým mozkem, který snad myslí dosti jasně, a svým srdcem, které není na prodej.

Oč však běželo, když jsem šel dělat vojáka, na čem záviselo zdraví mé mysli především, i těla snad, můj život možná, to nazval bych nutným mimikry. Rosička, zelená v trávě, hnědne nebo šediví na hlíně – přestává býti rosičkou?

Mimikry mého mladého přítele způsobilo mi radost; zachráněná duše, řekl jsem si. Tedy těšila mě přirozeně tato užitečná schopnost také u vlastní osoby.

A v těchto svých vzpomínkách na tříleté plahočení světem vyhozeným ze starých a zabahnělých kolejí, vzpomínkách z vojny, nenapíšu asi nic jiného než prostou historii svého mimikry v prostředí vojenském a válečném.

Vyplynulo z klidného poměru mého k veliké nezbytnosti i k malým jednotlivým nezbytnostem, k částem celku i ke každé zvláště, z mé povahy, která tíseň života nečiní pochmur-

nější hledáním tragických problémů tam, kde jasný pohled dovede si proraziti zároveň cestu k novému světlu, ale vyplynulo i z vášnivého mého poměru k poválečnému zítřku, od kterého jsem si mnoho sliboval. Mnoho nesplnitelného, jak dnes víme, ale zda jedno zklamání nebylo vyváženo druhými fakty, která se zběhla proti očekávání veliké většiny, tápající vinou různých ideologií, zahalujících odedávna pravou skutečnost? Stali-li jsme se znova psanci ve vlasti, která byla osvobozena jen pro vlastníky a opory vlastnictví, a jsme-li nuceni dýchati zase v stejném ovzduší reakčním jako dříve, ač jsme ve všelikých cizinách snili o něčem zcela jiném, když jsme měli radost z ran dopadajících na habsburské spáry, – jsme více než odškodněni za to posilou a poučením, jež nám poskytla Říjnová revoluce ruská a pevná existence sovětů, i obrozením socialismu duchem Vladimíra Iljiče a Třetí internacionálou.

Stál jsem při svém „válčení" stále poněkud nad denními nutnostmi, starostmi a útrapami vojenského života, poněvadž ani nejhorší pochod, ani nejhlučnější povel nedovedly odvrátiti mého zraku od divadla nového života, jímž jsme se prodírali, v němž jsme pracovali nebo lenošili, a poněvadž byly to vždy moje smysly civilistovy, které se chápaly chtivě lidí a věcí v nových prostředích, jejichž hudba zvuků, barev, tvarů a pachů přehlušovala hluk světa, někdy tak titěrného, který se v ně vetřel, vleka mne s sebou.

Chodil jsem a jednal – nehledím-li k drobným chvílím únavy a omrzelosti, v nichž se rodívá pochybnost – hypnotizován téměř ustavičně přesvědčením, že veliký zápas nemůže skončiti bez užitku, a s vědomím, že i každý z nás, který považuje hromadné krveprolití za nástroj pokroku, ohavný, ale v soukromovlastnickém světě nezbytný, musí tím spíše něco obětovati a vytrpěti tam, kde tisícové obětují vše a trpí nad pomyšlení, nevědouce proč.

Smysly, myšlenky a city civilistovy chodily všude se mnou při mé epizodě z velikého tažení; jen uniforma moje a opičky, mechanicky konané, byly vojákovy.

Tak jsem se prodral krutým Balkánem až k domovu opět, aspoň v tom stavu, že z ruky mi nepadá péro – péro, má zednická lžíce a mé pravé bodlo.

II

Jsou vojáci, kteří mohli nakonec říci s jistou pýchou, že prodělali válku jako dokonalí ulejváci. Dovedli po léta se zdarem balancovati na provaze, povážlivě napjatém mezi životem civilním a životem v poli pro ty, kdož „tam nechtějí" nebo dosud „tam nebyli". Možno je přirovnati také k fotbalovému míči, když drží se uprostřed a nechce a nechce vyletěti brankou. Z místa na místo jsou odkopáváni, každý jedná s nimi jako s věcí obtížnou, spílá se jim, jsou biti tak neb onak, ale nakonec vždy to vyhrají a – zůstanou. Dnes komandýrka, zítra kádr, dnes nemocnice, zítra rekonvalescent, steré, nejméně pravděpodobné funkce, nejrůznější dovolené, nejsměšnější cesty, chytráctva a náhody, a skrze to vše se vinoucí krutý řetěz prohlídek a přehlídek, věčná nejistota a věčné „štěstí". Je třeba dodati, že tohle mohou si dovoliti toliko zvláštní povahy?

Není to však pouhý strach z fronty, který tyto lidi činí tak trpělivými ve snášení ústrků a postrků, tak vynalézavými, běží-li o vysvobozující úskok, který činí z nich zároveň hrochy i provazolezce. Strach nepřekonatelný, ohromný, groteskní, směšný a nechutný vídávali jsme jen tu a tam, nejspíše u některého nepříliš inteligentního žida, neboť i mnozí židé opatrní dávali přednost poli před zázemím ve správném předpokladu, že „štěstí" možno míti všude a jisté výhody že jsou spíše tam než zde.

Ti notoričtí „ulejváci" jsou složitější zjev, tu dobré kopy, které nikoho nezarmoutí, tu frajéři, jimž se člověk raději vyhne, pravidelně však povahy, které mají – patrně již z civilu – zalíbení v tom, mohou-li se nazdařbůh klackovati bez práce a potu.

Jde mi však více o jiné. O ty, kteří nesnášejí tak dobře věčnou nejistotu takové „ulejvácké" existence, živoření v kasárnách a barácích, povalování se v zázemí, kde vojenský život je tak malicherný, pošetilý a špinavý; o ty, kteří, nemohou-li jíti domů, přijmou raději jistá rizika a jdou ven, kde je volněj-

ší vzduch, kde se něco děje, kde se zapomíná, kde se často strádá a trpí, ale někdy i zažije mnoho krásného.

K těm jsem patřil. Nedivím se ovšem nikomu, komu se nechce zaměniti občanský kabát za uniformu; sladký zdá se domov a život civilní vedle břemene kasárenského a válečných nepohod i bouří, a nevýslovně dobře mi chutnaly po tříletém vojákování a po devatenácti měsících mezi kopci a skalami světlého i temného Balkánu. Ale špinavý smutek života kasárenského a barákového, jistých nemocnic a rekonvalescentů je pro člověka, jehož mozek jasně myslí, srdce vřele bije a nervy jemněji cítí, nad pomýšlení odporný, a není třeba, abys byl hrdinou, když dáš přednost poli před takovým zázemím.

Nejhorší ze všeho je však nejistota.

Šel-li jsem k odvodu, u něhož naštěstí ihned se o mně rozhodlo, s myslí zkormoucenou, s podivným pocitem předmětu, jenž nemůže spolurozhodovati o sobě, s nejistotou člověka, jenž doufá a bojí se, – narukoval jsem zcela jinak: s nejčernějšími představami o životě, který mne čeká, ale i připraven na všecko, odhodlán ke všemu, celý již na druhé straně. A podobně, když po výcviku počali odcházeti po částech ti, s nimiž jsem rukoval, cvičil a žil po několik měsíců, když se počly z nás odesílati oddíly a stavěti pochodové setniny, zase to byla zkormucující nejistota, která mi otravovala dny a malovala děsivé obrazy, – jakmile však octnul jsem se v marškompanii napevno, s nejistotou zmizel strach a s jistotou vrátila se pevná a veselá mysl. Odcházel jsem do pole, ač jsem se tomu mohl ještě dobře vyhnouti bez velké námahy, odcházel jsem téměř jako nejvášnivější dobrodruh, a nade všemi myšlenkami a pocity vládly mi lačné smysly, které těšily se na kořist.

Jen s nejistotou pryč! A není-li možno zbaviti se té veliké a hlavní, není-li možno jasnovidecky odpověděti na otázku nejpodstatnější, dožiješ-li se v přiměřeném stavu šťastného konce toho, který bude odměňovati a trestati jako den posledního soudu, tedy aspoň pryč s těmi malými nejistotami, jež zneklidňují jako dotěrný hmyz! Velké riziko fronty je někdy toliko jemným kořením hlubokých dní, jichž půvabu nezapomeneš po celý život; ustavičné prohlídky, postrky a měnící se rozkazy vojenského života zázemního jsou však pravidelné

kapky hořkého jedu, který ti všecko otráví a jemuž neunikneš, pokud se neodhodláš jíti ven.

Nejistota je patrně pro povahy, které milují pohodu, klid a teplé občanské zaměstnání jako já, jakousi mentální závratí, nesnesitelným pocitem: abys zbavil se ho, vrhneš se ty, nedobrodružný, v nebezpečné dobrodružství, a rázem, bez dlouhého uvažování, které nejistotu prodlužuje a zostřuje. A nebezpečnou jistotu vezmeš za bezpečnost s drobnými denními nejistotami, které ničí klid mysli, vyhrožují nevítanými změnami, otřásají ustavičně pořádkem, který jsi kolem sebe zařídil, degradujíce jej stále na labilní provizórum, vyhrožují propastí na cestě, kterou jsi si zvolil.

Nevynikl jsem ani smýšlením, ani životem konzervativním, a přece, jak mne drtívala nejistota, jak odporná byla mi nežádoucí změna!

Když jsme téměř měsíc byli na pochodech – a na jakých často pochodech! – a stalo se nám denní potřebou stavěti a skládati stany, jaký nepokoj se mne zmocnil, když jsme pak konečně zastavili se a bylo jisto, že jsme u cíle! Všecky útrapy cesty byly zapomenuty, viděl jsem se jen svobodně téměř kráčející na konci oddílu, zaměstnáním smyslů spíše turista než voják, a přál jsem si, abychom se dali znova na pochod a cestovali až na konec války. S určitou garnizónou přišla nejistota: co tu budu dělati? co se bude s námi díti? Nevraživě hleděl jsem na zdi města, a špinavé ubikace, do nichž nám bylo lézti, vyhlížely samy také vyhrůžně.

A naopak. Když po pobytu více než půlletním, po životě uvelebeném a podomácku zařízeném uprostřed půvabného města, kde jsme poznali blahobyt i hlad, horečný shon i dlouhé lenošení, počaly proskakovati pověsti o našem odchodu, pověsti nikoli již jako ty měsíčně obvyklé, byl to opět neklid, boj s nejistotou, strach ze změny, jež se nás zmocnily, jež nás v nitru žraly, i když ústa vtipkovala. Zapomněli jsme, jaká dálka a jaké hory dělí nás od nejbližší železniční stanice, zapomněli jsme, jaké nemoce plížily se tu mimo nás, jaký hlad nás tu jitřil, viděli jsme jen přístřeší, pod nímž míjel nám pravidelný a bezpečný poměrně život, a nová nejistota, jež povstávala před námi jako přízrak, nutila nás opakovati odpověď perio-

dicky se vracející na záchvaty nespokojenosti: Jen kdyby nás tu nechali doválčiti!

To se opakovalo před každou změnou, i tehda, když jsme se chystali opustiti existenci málo příjemnou. Neboť konečně, na vojně neví člověk nikdy, když mění místo, do čeho vleze.

Někdy ovšem trvala a otravovala mne nejistota nadmíru, když sám byl jsem bezmocen. Zuřil jsem a pobíhal jako hladová šelma před mřížemi své klece. Hlučný a smrdutý zvěřinec kolem připadal mi pak zcela nesnesitelným. Dni mi unikaly bez půvabu a bez užitku. Tu jsem si často říkal: Proč se nimráš s tímto jedem nejistoty? Jsi loutka, která měla dosud štěstí, že jí nerozbili hlavu ani neutrhli ruky nebo nohy, věř ve svou hvězdu, která tě provedla tolika úskalími: vrátí tě snad celého opět i tvému občanskému člověčenství. Tato muka nic nepomohou a odnímají ti nejeden den, který mohl tě poučiti nebo pobaviti. Neuvažuj o zítřcích a drž se dnešků. Carpe diem! Nepouštěj číše jeho od úst pro marné obavy!

Ano, mudrováním se někdy člověk posílí. Ale jed nejistoty bývá rozhozen po všech tvých cestách, spolkneš jej, aniž o tom víš, a počne účinkovati, když to nejméně čekáš.

III

Myslím, že mohu osudu a rodičům svým děkovati za dostatečnou dávku schopnosti logického soudu i citu pro věci a jejich život, člověka v to počítajíc. Myslím dokonce, že obé jest u mne vyvinuto lépe než například u většiny politiků nebo literárních a uměleckých kritiků, ačli ovšem tito moji spoluobčané z vrozené skromnosti nestaví se raději nelogickými a bezcitnými, aby nevyhlíželi honosivě.

Zato poznávám, zejména od té doby, co hledám svůj výraz pro své myšlení a cítění, že mně chybí mnohé z toho, co druzí jmenují duší, – moji kritikové přátelští i nepřátelští téměř jednomyslně mi to dosvědčili: bude to tedy pravda.

Věc má se asi takto. Staří čtenáři mých fejetonů snad se upamatují, jak jednou jsem si zanaříkal nad naší poezií, která provozuje nimravou hru s našimi drobnými citečky, radostmi a strastmi a jest v jádru tak malicherně subjektivní a náladová. Zapadlý v adamovských lesích, nebyl jsem tehda ani povrchně informován o novém uměleckém dění ve světě: spontánně, sám ze sebe a k sobě i k jiným pocítil jsem odpor a naše umění zdálo se mi jednak ufňukaným, jednak hračkářským. To byl počátek mého odboje proti „duši", té duši, které jsou plny básně a hovory té doby.

Když jsem pak o věci dále uvažoval, přišel jsem k tomu, že tato „duše", moderní psýcha, jak také říkají, jest jakýsi velmi ješitný, zlý, obmyslný, vynalézavý nepřítel jasu a pořádku, který si libuje v rozdírání mozku i srdce, v kaleidoskopu stavů uměle složitých, všecky lomené barvy hrajících, jak u jedince, tak u houfu, v opatrnosti, jež mu zakazuje říkati ano nebo ne, v přemrštěném odstíňování a kombinování a v horlivém vyhledávání problémů a problémků v nejprostších otázkách.

Tak jsem se stal pomalu – chci býti v této věci stručný – úhlavním nepřítelem této duše a jejích kněží: estétů, končících v neznabožském katolicismu, etických krasořečníků, gurmánů paradoxů, všech hypochondrů a bolestínů. Dal jsem „duši"

výhost a jal jsem se naslouchati zákonům veselého mozku a prostého srdce. Dobře jsem učinil. Neboť „duše", rozběsní-li se po svém, zabíjí právě tak jako běsnící „hmota", a také tělo, nejen karakter.

Dav „duši" výhost, zachránil jsem možná také svůj život. Neboť mnohé viděl jsem umírat, poněvadž měli mnoho „duše" a málo jasného soudu a dychtivých smyslů, a nebylo to umírání tak hezké, estetické, jako když se na „duši" umírá v románech a v epických básních.

Mnohé viděl jsem umírati, až se mi smrt stala zjevem tak všedním jako popelář anebo roznášečka novin. Ale nebylo to v pekelné vřavě „ohně", kde smrt seje železo: v pokojných osadách, na tichých silnicích a kamenitých cestách chodila k jednomu po druhém, morově žlutá a zelená.

Běda tomu, kdo klopil hlavu! Běda tomu, kdo si z dalekého domova přinesl bolestínství „duše", kdo s civilním kabátem neodložil její přecitlivělosti, pověry, předtuchy, všechny ty privátní a subjektivní maličkosti, jež tě v občanském životě snad tu a tam příjemně lechtají nebo činí tě interesantně sentimentálním, ale tam, kde není na ně kdy, aniž pro ně porozumění, jsou bezpečnými bludičkami k zahynutí.

Nad mrtvolou nejednoho dobrého muže měl jsem důvod vzpomenouti si, jak často při výcviku na cvičišti i na pochodech volávaly na nás šarže „Hlavu vzhůru!" My staří landšturmáci chodili jsme opravdu často jako zmoklé slepice, pohříženi ve snách o teplém domově, o klidných dílnách a obchodech, zatracovali jsme zpěv, poněvadž se nám zdál projevem spokojenosti s naším údělem, žrali jsme se – a zapomínali jasně prohlížeti svou situaci a jasně mysliti na svou záchranu, děj se co děj.

Ten povel „Hlavu vzhůru!" nebyl však nikterak špatný, třebaže to byl povel, a věru, nikdo nemohl nás přece donutiti, abychom si ho nevykládali každý po svém.

Hlavu vzhůru! Snad mělo to mnohdy znamenati: Buďte dobrými vojáky! Ale mohlo to také znamenati: Zůstaňte muži! Nejen hlavu, také srdce vzhůru! –

Při nudných execírkách na nudném cvičišti klesá ovšem hlava sama a člověk se bezděčně odškodňuje myšlenkami na

věci velmi vzdálené. Také se mi to dělo. Ale srdce mé zůstávalo vzhůru, nehledím-li k několika malým recidivám „duše", které jsem rychle překonal.

Vedle srdce děkuji také svému mozku, který ustavičně snažil se dělati jasný pořádek ve věcech, děkuji svým nohoum, které vždy vytrvaly, i když byly plny puchýřů, a děkuji svým lačným smyslům, které nejlépe udržovaly „duši" ve vzdálenosti a opatřily mne, chudého peciválka, malým jměním z bohatství ciziny, – děkuji za šťastný návrat z mého prvního a doufejme i posledního válečného tažení.

O svých nohou – vždyť jsou to nohy starého srnce z adamovských lesů – budu míti ještě nejednu příležitost pochvalně a vděčně se zmíniti. Zradily mne ovšem dvakráte nebo třikráte, ale to jsem jim dávno a docela odpustil.

Poprvé se to stalo takto: Byl jsem odveden hned při prvním odvodu. Doufal-li jsem předem a ještě cestou do Brna v opak, jakmile se naše skupina svlékla v předsíni, zanechal jsem veškery naděje. Moje nohy vyhlížely totiž náramně panensky uprostřed udřených, tu a tam zkomolených, nadbytkem křečových žil opatřených končetin mých soudruhů, většinou dělnických. A když bylo po všem, povídá mi náš starosta: „Já už myslil, že vás pustili, ten major, nebo kdo to byl, ukázal doktorovi na vaše nohy a něco mu řekl." Zasmál jsem se, trochu trpce. Špatně si to vysvětloval náš starosta. Moje nohy nebyly podle toho, aby mi pomohly, nýbrž aby mne zradily.

Ale odpustil jsem jim tuto zradu, ba, upřímně řečeno, jsem jim za ni vděčen. Poslaly mne do světa, tvrdého, ale krásného světa, a – je-li na světě vždy nutné vše tak, jak se to děje, poslaly mne ven v pravý okamžik: celkem vzato nezaplatil jsem nejdráže svou cestu, na níž mne ty nohy mé nesly věrně a vytrvale...

Nejvíc však děkuji a nejvíce jsem povinen lačnosti svých smyslů, těchto veselých, dychtivých, zmužilých protivníků fňukavé, nimravé, zženštilé „duše".

Tolik bylo mi pozorovati a dívati se, tolik podrobností prohlížeti a celků přehlížeti, tolik bylo mi naslouchati a čichati, tolik věcí do rukou bráti, hladiti a potěžkávati, horlivé smysly snesly mi celé země i s mořem a sněhovými horami do mozku,

aby si je roztřídil a uschoval pro budoucí obrazy, abych učinil si o nich prosté myšlenky, a předložily je srdci mému pro lásku i nenávist, – že neměl jsem často ani kdy býti unaven, natož pěstovati sebetrýzeň hřížením se ve stezky a rozpory.

Zatímco mnozí a mnozí sakrovali a rozdírali si útroby dlouhými nehty marných nespokojeností, díval jsem se, vsával jsem svět, širý svět se skalami a horami, s řekami a zálivy, a svět, vcházeje do mého nitra, rozkládal mne a dělil se o mne, až jsem s ním splynul a dobrým jej shledal. Zatímco mnozí a mnozí posedávali, unaveni spíše nepřátelstvím ke všemu kolem než námahou chůze a tíhou výstroje, trhal jsem neznámé kvítí, sbíral jsem brouky a usedaje při odpočinku sestavoval jsem si obrazy a přál si býti malířem, malířem nikoli z lásky k malebnému, nýbrž z lásky k citovému životu všech věcí, i těch nejprostších.

Také jsem ovšem myslil. Také jsem vzpomínal. Také jsem slýchal v nitru stříbrně zpívati onu něhu k domovu, k ženě, k děcku, jež měkkými činí srdce vojáků.

Konečně, jak jsem již pravil minule, pomáhala mi a rozněcovala mne i veliká naděje (budiž žalováno: jako jednoho z nemnoha). Tu zasnil jsem se někdy tak důkladně a moje kroky staly se tak řídnými, že na pochodu dostal jsem se rozklíženými čtyřstupy bezděčně z konce setniny až téměř v její čelo a zadržen jsem byl na svém tažení do budoucnosti až nevlídnými poznámkami nedůtklivých soudruhů, kteří nemohli ovšem věděti, co okřídluje moje dlouhé nohy, a domnívali se, že si chci šplhnout u svých představených.

IV

Patnáctého května devatenáct set patnáct, po několikadenním příjemném pobytu u pražských přátel, narukoval jsem ráno s kufříčkem a s klidnou myslí nahoru mezi budovy a ulice pražské končiny pro mne dosti tajemné a jmény Bruska, Pohořelec, Vořechovka dostatečně určené.

Vojenskou svou povinnost počal jsem tím, čeho je v životě vojenském nejvíce a co dohání tu živější povahy často k tiché zuřivosti: čekáním.

Jsou-li tato ustavičná a nekonečná čekání vojákova důsledkem nějakých organizačních nedostatků vojanského života, pak sluší věru litovati času, smutně a bezúčelně promarňované spousty času, který všude uniká ti skrze prsty z tvého života, ač práce, boj, radost volají na tebe z druhého břehu. Mají-li však tato čekání naopak určitý účel, aby totiž v jejich okovech otupěla civilistická mysl, dříve než se stane pravou myslí vojenskou, pak jsou ovšem znamenitě volena.

Tak jsem čekal – s mnoha ovšem – nejprve na to, až moje dostavení se bude vzato na vědomí, pak jsem čekal na „prezentaci", pak na eskortu, která měla pro nás přijeti ze Szegedu, a konečně na odjezd. Úhrnem trvala tato různá čekání patero dní a naštěstí nebylo nám při tom státi na jednom místě.

Strávil jsem tyto dny celkem zábavně, jednak nechávaje mysl svou zastrkávati do kapsy první poznatky, nepříliš příjemné a povznášející, ale nikterak nepředstihující to, nač jsem byl vcelku připraven, jednak statečně ihned se ulejvaje, s pomocí přátel, kteří byli již v uniformě.

Ale jedna zdánlivost usnadňuje člověku první okamžiky: jsi strkán tvrdě sem i tam, vedle tebe však děje se totéž deseti, padesáti, stu jiných, a pozoruješ, že nikdo se neptá, kdo jsi a čím jsi, a nikdo neklasifikuje přitom lidi podle kabátu, jenž brzy bude odložen. Strčí ti do ruky šálek a řeknou: běž si pro menáž; hodí ti pokrývku a řeknou: to máš na přikrytí; ukáží ti trochu rozestlané slámy a řeknou: zde si lehni a spi. Nikdo se neptá, jsi-li kočí nebo inženýr, máš-li cajkový nebo

soukenný kabát, jeden vedle druhého sedíme tu nebo stojíme, pan stavitel S., samé zlato a rakouská politická moudrost, musí na povel stejně do řady jako tlustý a červený fiakrista P. z Radeckého náměstí nebo jako malý Kohn, který, sotva se trochu okoukal, už dal dohromady v jednom koutě dvora „zelenou louku". Zkrátka, vojna připadá ti v prvním okamžiku tak demokraticky spravedlivá a dbající rovnosti všech lidí jako nic už na světě, že se smíříš s ledačím, a když vidíš na otevřené latríně pana radu vedle Francka od vody, skloníš pokorně své čelo a vplížíš se, nutkán k tomu, za nimi.

A přece i ta spravedlnost, i ta rovnost jsou jen zdánlivé, život vojenský je týž jako veškeren dnešní život. A rozdíl mezi vojenským životem a životem, řekněme třeba kancelářským, jest v tomto směru jen ten, že život vojenský je obnaženější, neupejpavý, a proto drsnější.

Po prvních okamžicích jakéhosi mravního uspokojení, nutných ostatně k tomu, aby se člověk snáze a rychleji aklimatizoval, poznáš brzy svůj omyl a počneš se dokonce brániti do jisté míry proti rubu demokracie, který tu zbývá po rozplynutí demokratické spravedlnosti a rovnosti.

Pozastavme se poněkud u slova demokracie. Neboť v těchto kapitolách bude se mluviti velice laskavě o mnoha věcech, ale velice nelaskavě o lidech, a přináší-li si člověk z vojny pevné přesvědčení o nutnosti pronikavých změn ve všech našich řádech, nepřináší si větší úcty, lásky a důvěry k obecnému člověku.

Byl bys dnes v nejzoufalejší situaci, kdybys, vida nutnost pronikavé přeměny našich řádů, věřil moralistům a kazatelům, kteří se domnívají, že nutno přeroditi předem člověka, má-li se zbudovati trochu jiný svět. Přinášeje si nejtrapnější obraz člověka a davů, svlečených do nechutné nahoty, zbavených všeho civilizačního pozlátka, pochyboval bys nutně o proveditelnosti nezbytného a uchýlil bys se do misantropického pesimismu jako do kláštera.

Na vojně poznal jsi důkladně, že dnešní obecný člověk podobá se zkaženému živočichu, domácímu psíku pocházejícímu z bůhví jakého nečistého křížení a ještě k tomu špatně vychovanému. Znáte přece ty příjemné vlastnosti takových psíků,

uplatňující se ihned, jakmile je pustíme bez šňůry. Běhají s velikým řevem za každým otáčejícím se kolem, zdvihají nožku u každého pytle a patníku, pronásledují každou fenku a očichávají každého bližního, žerou hltavě a vyválejí se v každém hnoji, rvou se a kradou, zablácení nebo zaprášení vyskakují na čisté divany nebo do postelí. V těchto svých vzpomínkách dojdu postupně ke všem těmto obrazům, jenže hrdiny nebudou psíci puštění ze šňůry, nýbrž lidé, z nichž vojna strhla pozlátko.

Ovšem, tito lidé, z nichž dobrých sedmdesát procent byla největší otrava ze všech otrav vojenského života, vrátí se většinou a aspoň částečně ke starým způsobům, k nátěru civilizace, až obléknou opět definitivně civilní šaty a budou přivázáni ke šňůře normálního občanského života.

Ale nestanou se v této metamorfóze lepšími. Zklamou znovu při nejbližší příležitosti.

Válka zkorumpovala v nich ještě i to, co předválečná politika ušetřila. Ovšem, zůstalo jistě v lidu zdravé jádro, ušlechtilé jádro proletářské jako jediná vrstva, která má veliký ideál sociální a dovede pro něj pracovat, trpět i umírat, ale i kolem tohoto jádra a ve všech vrstvách ostatních je „demokracie" hluboce zkažena. Potřebuje tudíž mužné, upřímné, přísné mluvy, a nikoli pochlebných frází, potřebuje sebekázně, a nikoli politikaření, potřebuje především nových pevných řádů a přímých cest.

Neboť ač lidský živočich zůstává svou podstatou stále týž a nestane se asi nikdy andělem, jeho myšlení postupuje s vývojem věcí a vede jej k formám, do nichž se pak vlévá jako do kadlubů a v nichž se obrozuje. Pravý člověk demokratický – ale nač užívati slova tak zdiskreditovaného! –, člověk opravdu socialistický, to jest člověk komunistický, jediný zdravý člověk, který může přijíti po dnešním demokratickém pokrytci, zrodí se z kadlubů nového hospodářského života, z institucí, k nimž jest dnes veden nejlepšími mysliteli i událostmi, ač zároveň teprve v nich řádně pro ně dozraje...

Měl jsem v životě vždy způsoby „demokratické", i když jsem byl nejvíce porušen měšťáckými zvyky, ale nikdy jsem nepovažoval za nutno bratříčkovati se s těmi, kteří mně byli

pro to neb ono odporni. Máme právo vybrati si ty, které můžeme a chceme míti rádi, i když, nebo právě protože považujeme „lásku k bližnímu" za obchodní frázi nebo apoštolskou sentimentálnost, – ale máme i právo udržovati jistou distanc mezi sebou a těmi, které nepovažujeme za hodny přátelství. Nikomu se nevnucuj, ale nedej si také nikoho vnutiti proti své vůli. Každému jdi dle možnosti z cesty a z jeho slunce, ale žeň každého, kdo tobě do cesty a do tvého slunce zlomyslně leze.

Proto mě na vojně několikráte rozčílil jeden odpadek domněle vojenské rovnosti, který nakonec zbyl ze všech iluzí a zdánlivostí.

Přijde podivné individuum, nějaká prohnaná hyena stará z bojiště, kouká z ní jen ziskuchtivost a surovost, a mermomocí tě nutí k vzájemnému tykání, poněvadž „teď jsme tu všickni stejní vojáci".

Tykání je forma, jako vykání je forma a onikání byla forma. Člověk si přirozeně tyká se soudruhy ve straně, kde je to zvykem, ale v ostatním světě pravidelně si vyká tam, kde udržuje jistou vzdálenost mezi sebou a oslovovaným, ať již vzdálenost z úcty, nebo cizoty, a pravidelně jakmile si začne s někým tykati, stává se jeho poměr k němu intimní. Leč se všemi nechceme a nemůžeme býti intimní. Ani na vojně. A je to naše nejsvětější právo, naše věc, chceme-li býti s někým intimní nebo ho držeti na vzdálenost.

Pokrčil jsem vždycky velmi mrzutě rameny, když mě někdo obtěžoval takovými násilnickými návrhy. Ostatně smířil jsem se za různých okolností s mnohými, jež jsem zpočátku udržoval na vzdálenost anebo kteří mi byli protivní. Ale věru, nebyl mezi nimi ani jeden z těch, kteří mi z důvodu vojenské rovnosti vnucovali kdysi tykání.

V

Ležení narukovavších skýtá smutný pohled. Snad většina těchto lidí počíná si zcela klidně a vesele, ale pohled na ně je smutný, jaksi tradičně smutný.

Tábořím v libovolném houfu na velkém dvoře Vořechovky se svými kufříky a balíčky; jedni debatují, druzí jedí, jiní hrají v karty, onen je zamyšlen, tento pozoruje život kolem sebe, jiný obchází nervózně, opilec řeční hlučně a praktický člověk obchoduje s čímsi, několik matek, žen, milenek ještě tu postává – a zvenku nakukují sem lidé cizí i známí a myslí si, že jsme smutná podívaná.

A večer, když se vším všudy slezeme se na slámu, na málo slámy do velikého baráku a jsme hlučni, jsme neboť chceme býti vtipní, lidí s opičkou je tu již více, a jiní ještě pijí, veliký obecní policajt odkudsi z venkova, s mohutným černým knírem a rudým obličejem, dělá nehorázné vtipy – kdyby mimojdoucí tam venku mohl sem nahlédnouti otevřenými dveřmi, potřásl by soucitně hlavou, a byť i slyšel náš nejveselejší vtip, oči by mu ukazovaly smutný obraz.

Však to znáte, však víte, jak smutné byly i ty mírové průvody rekrutů, jejich vášnivé zábavy po hostincích, a konečně, neběží toliko o rekruty: smutkem jako svou pravou atmosférou obaleny byly a jsou všechny vojenské oddíly při cvičení, při práci, na pochodech – zkrátka, vojna je smutná, vojna je smutná i v míru.

Snad jen ty parádní pochody vykartáčovaných a vyleštěných uniforem, když městem se jde s říznou hudbou do kostela nebo na nějakou oficielní slavnost, snad jen ty nejsou smutné, ač něco i jim chybí k veselosti.

Smutná jsou kasárna, smutný je i ten plechový šálek na menáž.

Tak to vidí civilista i divák, taková je tradice, třebaže život vojenský jest jako každý život smutný i veselý, bouřka i pohoda, teplo i chlad.

Nebyl jsem na vojně častěji smuten než v civilu. Uvážím-li

vše dobře, byly tu i tam stejné bolesti i radosti, které určovaly mé nálady a určují je podnes. Dekorace se mění, život jeden trvá. Hloupost a zloba zabolí stejně, ať jdou mimo v uniformě, nebo v kabátě občanském. Moje oči neviděly světa jinak, když trup pod nimi byl jednoho dne oblečen do kabátu vojenského.

Přesto viděl jsem smutnými všecky vojenské věci, s nimiž jsem přímo nežil. Toliko ten oddíl, s kterým jsem právě šel, nezdál se mi smutný; všecky ostatní, které jsme potkali, byly smutkem šedivé. A toliko to místo, sebehorší místo, na němž jsem stál a pracoval (nebo povaloval se a lenošil), nepřipadalo mi smutné, všecka ostatní vojenská místa, sebelepší, se na mne mračila nebo mně žalovala.

Nepomohlo proti tomuto dojmu poznání vojenského života, poznání za okolností, v nichž se poznává nejlépe, až ke kořenům. Ke smutku, jímž na mne působila vojna, dokud jsem jí neznal, přistupovala dříve toliko cizost, nesmírná cizost, kterou ostatně denně cítím vraceti se po částech, čím více vzdaluji se krok za krokem vojenského života. Ale neznalost v tomto případu nemá na celkový dojem ani více, ani méně vlivu než znalost. Zveličuje snad to, co znalost zmenší, ale znalost opět zveličí to, co neznalost představovala si menším.

Ať jsme se na vojně sblížili se světem vojáků sebevíce, zůstal nám cizí. Válka, která nadělala vojáky z celého světa, vojáky i z naprostých nevojáků, vojáky i z nás samých, nepřiblížila svět vojáků ani naší mysli, ani našemu cítění.

Smutek jest jeho atmosféra, smutek, jejž viděli jsme téměř na všech vojenských tvářích, i na těch, které plny dychtivosti rozběhly se za leskem a dobrodružstvím a užívše všeho a dosáhnuvše více snad, než čekaly, rozčarovány a unaveny počínají toužiti po skromnějším, ale i spokojenějším životě, děsíce se zároveň jeho přísnější kázně, které odvykly...

Vojenská kázeň jest ovšem nemalou příčinou nepříznivého dojmu divákova, který si myslí, že v občanském životě netřeba mu býti takto poslušným. Ve skutečnosti jest v občanském životě pravidelně tisíckrát poslušnější, nechce-li bídně živořiti a hanebně zahynouti. Kázeň na vojně jest řadou „o-

piček", jak tomu říkají vojáci; kázeň v životě civilním jest všestranná a hluboká, byť jsi měl při ní „svobodnou vůli" neuposlechnout a umříti hladem.

Jakmile se na vojně trochu ohřeješ, poznáš sto východů z nouze: dovedeš-li si zajistiti nějakou přízeň, jsou ti ihned mnohé k dispozici; jsi-li vtipný, obratný, drzý, máš je k dispozici všecky; umíš-li něco, čeho se právě potřebuje, umístíš se v ústraní, kde se pracuje pomalu a živobytí je velmi jisté; je-li ti jedno, jak se s tebou jedná, jsi ptactvo nebeské, jež neseje a nežne, ale je přece odíváno i krmeno, celkem dobře, – každý talent člověka aspoň poněkud chytrého uplatní se na vojně, a to nelze přece říci o životě občanském.

Rozumí se, mluvím trochu vážně, trochu ironicky. Rozdíl mezi kázní vojenskou a kázní civilní postřehneš velmi brzy ke své spokojenosti a shledáš, že na vojně správným zasalutováním, zvonivým sražením podpatků a ráznou řečí docílíš víc než v civilu celodenním dřením v ztuchlém vzduchu. A jsi-li i takový civilista, že je ti odporná každá vojenská „opička", že (jako mně se to dělo na počátku) připadáš si šaškem při jistých kázaných postojích a řízných obratech, přijde nicméně snad okamžik, kdy si řekneš, že na vojně, chce-li se člověk zavděčiti, je povinen státi zpříma a s hlavou vzhůru, kdežto v civilu – och, jak často! – musí se ze stejného důvodu hrbiti a ukláněti.

Přesto i tyto vojenské opičky obestřeny jsou smutkem jako kletbou, a voják, který je přemršťuje, je zjev stejně trapný jako úředníček konající opačným způsobem tutéž mrzkost před svým šéfem.

Dotýkal jsem se v prvních dnech věcí kolem sebe zvědavě, ale jen lehce, a jakmile jsem mohl, unikl jsem do neohraženého a nehlídaného prostoru, kde člověk není nucen stále zastrkovati rychle to neb ono své tykadlo jako hlemýžď, když narazí o tvrdý předmět. V baráku, plném puchů a rozvířeného prachu ze slámy, zanechal jsem vždy toliko svůj kufřík a vyfasovanou pokrývku, – kterou bylo přísně zakázáno ztratiti čili spíše prodati. Neztratil jsem ji, neprodal, a přece jsem o ni přišel, a sice při prvním poučení, jehož se mi, naštěstí dosti mírně, dostalo o tom, že na vojně, uleje-li

se člověk, má vždy počítati s tím, že najde po svém návratu situaci změněnu.

Zůstal jsem si jednoho dne v Praze na pivě až do šera, a když jsem se vrátil, shledal jsem, že nás přestěhovali do jiného baráku. A poněvadž o věci manšaftu se na vojně nikdo upřímně nestará, byl pryč můj kufřík i má pokrývka. Kufřík jsem našel zachráněný u jednoho spolutrpitele, ale pokrývka, o níž bylo nám vyslechnouti tak přísné rozkazy, zmizela. Nenašel jsem ji na hromadě ostatků po jiných nepřítomných, kteří natáhli to patrně až do rána.

Nevydával jsem se na vojně nikdy rád všanc důtkám a trestům; ponižuje to rozhodně víc než vyplnění nebo obratné obejití nějakého rozkazu. A dosud byl jsem takový nováček ještě. Ký div, že jsem usilovně přemýšlel nejprve, co z této ztráty pojde, a pak, rozumněji, kterak ji včas nahraditi. Trvalo to velmi dlouho, než jsem tento problém, pro starého vojáka velmi jednoduchý, s mnoha okolky rozřešil a z hromady kufříků a jiných věcí navršené u dveří vybral si potřebnou pokrývku, jejíž majitel opájel se noční Prahou nebo pokojně spal v rodinné posteli.

Tím však problém nebyl rozřešen. I usínal jsem v starostech, nepřijdu-li o svou kořist ráno, kdy náhrada bude už snad nemožna. Jakási šarže, která ulehla naproti mně a rovněž přikryla se pokrývkou z hromady, neměla jistě takových myšlenek před spaním. Zhola ostatně zbytečných, neboť hromada u dveří, poněkud jen zmenšená, čekala na nevracející se ještě po našem konečném odchodu.

VI

Pomalu se seznamujeme jeden s druhým, tu s chutí, jinde s nechutí; neviditelná pavučina pokouší se opříst nás v souvislý celek. Kdyby téměř každý nedoufal, že dříve či později se odtrhne tak nebo onak, a kdyby dovedl si jasně se všemi důsledky představiti, co nás svedlo a k čemu jsme zde, rázem byli bychom myslím pevně spojeni záhadou společné budoucnosti, která netají před námi příliš mnoho dobrého.

Ale každý téměř doufá a drží se ve své mysli nějakého stébla: tento jest přesvědčen, že při první větší námaze vyjde najevo jeho očividná neschopnost, onen ví, že bude zcela jistě vyreklamován, třetí doufá v nějakého velikého strýčka, čtvrtý ve svou prohnanost, pátý v zázrak.

Usmívám se trochu ironicky jako těšínským jablíčkům, která nedozrají; jsem skeptický, poněvadž sám nemám, več bych doufal. Neboť v mých hvězdách kdesi je zdá se psáno, že nemám býti ničeho ušetřen a že musím všecko na světě draze zaplatiti. Zároveň však zdá se býti mezi těmi hvězdami i moje hvězda dobrá, která má poslední slovo a přívětivý jas usmíření rozlije nade všemi vzpomínkami.

Usmívám se nedoufaje a nehloubaje...

První naší společnou starostí byl Szeged. Lidské huby, tato nepomíjející metla člověčenstva – a jest opravdu divno, že v době spolků proti týrání zvířat a proti velkoměstskému hluku, v době nejrůznějších filantropických družin nevyskytl se dosud ani pokus o nějaké spiknutí proti lidské hubě –, tedy lidské huby udělaly od té doby, kdy bylo do Szegedu přeloženo české vojsko, z tohoto sličného jihouherského městečka v srbské krajině pravé peklo. Ale svou největší, základní vinou nebylo vinno, totiž tím, že právě do něho přesazen byl osmadvacátý z Prahy. A rovněž za druhou nemohlo: že to bylo město maďarské. Všecko ostatní vyplynulo pak z tohoto pramene zla.

Pro svou osobu neměl jsem zhola nic proti tomu, že se podívám do Uher. Naopak. Předně totiž jsem chápal, že pro-

zatím půjde v první řadě o úkony a pohyby, jež povahou i zevnějškem svého rámce budou úplně a nepříjemně odlišné ode všeho, co jsem konal a co jsem představoval jako civilista. Měl jsem tehdy ještě jakési skrupule a nebylo by mi bývalo pranic příjemno konati novou povinnost před zraky starých přátel a známých, dosud nepostižených. A pak: pokud šlo o mou viditelnou fysis, představoval jsem až dosud věru starého peciválka, ale teď jsem se dostal v jakýsi, byť nedobrovolný pohyb, a tedy jsem si pomyslil, nechť to jde rychle za hranice Cislajtánie, kterých jsem dosud nepřekročil, nechť to jde do světa, z něhož vrátím-li se sobě podoben, přinesu si snad přece něco v kapsách, co bude možno doma vytáhnouti, položiti na sluníčko a nechati dozrát.

Nicméně, Szeged měl pověst tak špatnou a moje nezkušenost byla tak veliká, že jisté obavy krčily se mi přece v koutku srdce.

Tu se však jednoho dne ráno objevila konečně na dvoře pohořeleckých baráků řada šarží, lidé osmahlí, zdraví, vypasení, veselí a hovorní, kteří více ještě svým zevnějškem než svými chlácholivými řečmi přesvědčovali nás, že v Szegedu je dobře. Byli to vojáci z eskorty, která pro nás přijela, se setníkem v čele.

Ovšem – později jsem to poznal – tito lidé byli výkvět nebo lépe řečeno vejlupek, byli z houfu vybraných „vožírkářů", jimž nejlépe se daří u kádru, kteří se však mají všude dobře. Mají styky a mají hubu; především jsou drzí. Kde se rozdává, tam jsou první s nastavenou rukou. Kde se bere, tam mají nejdelší prsty. Má-li se pro něco jeti, jedou. Vystaví-li se hnízdo někde za větrem, vlezou do něho. Jejich zásluhy? Stačí, řeknu-li, že jeden z nich byl pražský „detektiv", eufemisticky řečeno.

Vyjeli si na výlet do Prahy. Byli tedy veselí. Nepamatuji si ostatně již všech těch tváří: jistě připletl se mezi ně nějaký dobrý hoch, jemuž přála pouhá náhoda. Rozhodně povznesli naši náladu, možná nikoli bezděčně. Snad měli to dokonce nařízeno.

Večer před odjezdem promluvil k nám setník. Známý u kádru řečník a vlastenec. Moje zvědavost má jisté meze.

Někdy je trochu jankovitá. Nehne se. Zastavila se v tomto případě vpovzdálí. Slyšel jsem v životě mnoho řečí a viděl mnoho posluchačů.

Unikla-li mi však povzbuzující řeč setníkova, neuniklo mi závěrečné nadšení posluchačů, jež vyvrcholilo v hlučném „Ať žije náš pan hejtman!" Odešel jsem rychle z dosahu tohoto nadšení.

Bylo to nadšení houfu, nikoliv davu, krásného davu, s nímž jsem prožíval kdysi tolik dobrých chvil.

Vždyť se tehdy psalo teprve 1915. Davy byly uspány, rozbity, znetvořeny. Co nezničila sociální demokracie, odrazil první nápor války. Zůstaly houfy, náhodně tvořící se kolem sobeckých zájmů. Myslící člověk neměl s nimi nic společného, opovrhoval tím, co tyto houfy obdivovaly, nenáviděl, co milovaly, a bylo mu z nich nevýslovně smutno.

Říkal jsem si: Nejsi přece skeptičtější, než slušno, není vina na tvé straně. Nemáš aristokratických předsudků, jásávals a zuřils často s davy a bývalo to hezké. Bude to ještě někdy? Shodneme se zase? A nejen z povrchního zmámení smyslů, ale hluboce a čistě?

Houfu stačilo, že chytrý setník otecky jej oslovil a vlastenecky polechtal; mně kroutil se žaludek...

Teprve po setmění, když jsme ulehli na slámu, dověděl jsem se nevolky vše, co pan setník povídal. Nadšení jeho posluchačů, povzbuzené ostatně jeho patriotickým proroctvím, že v září půjdeme s kutálkou domů, poněvadž bude po vojně, poněkud ochladlo, ale do větru počaly vytékati křižující se proudy nekonečných řečí a hádek, cynismy vedle nejnaivnějších prostoduchostí – počal jsem se seznamovati s denními koncerty tlachavosti, jež naplňují vojenské večery.

V době procesu s takzvanou Omladinou i předtím byly v Praze pověstny zvěřince, které pořádali po soumraku vězňové pod Novoměstskou věží, pokud okna jejich cel vedla do společného dvora. S hlavou u mříže vyluzovali různé zvířecí hlasy a zvuky a prováděli kočičinu, nepříliš dlouhou sice, ale důkladnou. Chlapci z Omladiny zatlačili tento zvyk zpěvem, živým zpravodajstvím a politickým vtipkováním. Jeho smysl byl snad ten, že vězňové pociťovali bezděčně po celo-

denním utištění potřebu vybouřiti se a provětrati plíce.

Na vojně jen někdy tato potřeba mohla býti důvodem. Ale tlachy dosahovaly tu nicméně vehemence oněch zvěřinců z vězeňského dvora. A netrvaly jen krátce. I dvě tři hodiny bubnovaly divoce na tvé ušní bubínky, když měls nejvíce chuti prosníti kus pokojné černé hodinky nebo nejlíbezněji bys byl usínal.

Och, kdyby tak lidé mohli se slyšeti, mohli slyšeti protivnost a bezúčelnost takových prázdných řečí, tlachů a sporů, jež jsou jimi považovány snad za lepší zábavu! Přece by se snad zastyděli, přece by se někdy odmlčeli k svému prospěchu a pro radost utýranému bližnímu.

VII

Dvacátého května po osmé hodině večerní naložili nás do nákladních vozů a vyjeli jsme beze všech příhod.

Nemaje strach z nepohodlí, které jsem očekával, povzbuzován vědomím, že počíná riskantní sice, ale i největší a nejsložitější dobrodružství mého života, které tají v sobě nesmírný počet možností – i dobrých –, vtlačil jsem se vesele do vozu, přecpaného pestrou společností mých nových druhů.

Povel a nasedací shon nevybírajíce a netřídíce posadily šviháckého architekta vedle typického židovského obchodníka, důstojného přednostu nějaké kanceláře vedle bodrého pražského fiakristy, bohatého vedle chudého, chytrého vedle hloupého, poctivého vedle šejdíře, neviňátko vedle pasáka a nacpaly vagóny lidským masem, jež – zatím – všecko mělo stejnou hodnotu.

Cestování s vojenským transportem, který nespěchá, není ovšem cestování pohodlné. První noci člověk, nezcela ještě otrlý, nemyslí ani na spánek, nervy jsou vyjeveny, mysl potmě těká neklidně v minulosti i v budoucnosti. Hovoří se i naslouchá s jistou chutí, doušky silných nápojů, jež se berou na cestu, zesilují obecnou nervózu. A člověk se těší na jitro, až po světlém čtverhranu vagónových dveří počne pomalu míjeti nekonečný, proměnlivý kraj.

Od té doby zakusil jsem takového cestování měrou vrchovatou. Tolik jsem se nadíval dveřmi a okny vagónovými, že vyhlídka do kraje sebekrásnějšího přestala mne na delší dobu rozněcovat, a tolik jsem se nadělal nejrůznějšího tělocviku v přecpaných vagónech, že nakonec bylo mi nejmilejší, mohl-li jsem klidně seděti v koutě a dřímati. Ale zpočátku, přes veškero ukrutné nepohodlí jeho, vážil jsem si tohoto způsobu cestování – pro jeho pomalost.

Voják, není-li to příliš nutno, nespěchá ze zásady. Myslí si, že má vždycky dost času přijíti k nařízenému právě cíli, neboť neví, co ho zde čeká, a očekává vždy to horší. Já vedle toho chtěl jsem míti nejvíce z kraje, kudy jsme táhli. Nejvíce

má z něho člověk ovšem, jde-li pěšky. Nu, také toho jsem užil. Ale jsou kraje, kde jsi i ty, zvědavče, přece jen rád, že se vezeš. Projíti pěšky nekonečnou uherskou rovinu bylo by trochu nudné. Projíti – a po vojensku – kamennou poušť hercegovskou bylo by otupující námahou. Tu věru pomalá jízda je vítaným usnadněním.

Má to asi mnoho příčin, že vlaky s vojenskými transporty jezdívají často tak pomalu. Tyto příčiny mne ovšem nezajímají, aniž to, jsou-li snad eventuelně malicherné a špatné. Mně se tato pomalost obyčejně líbila, to stačí.

A nejvíce se mi líbilo, když se vlak zastavil v nějakém koutečku dalekého světa, u pouhé boudy: jako z temného doupěte seskočil jsi na sluníčko, položil jsi se do trávy, svět byl spanilý, život veselý, dobré to bylo. Za takové příležitosti botanizoval jsem vysoko na šedém plató hercegovském, klopýtaje z balvana na balvan, a bůh ví, že jsem se málo cítil vojákem. Za podobné příležitosti také – to bylo ovšem na makedonské polní dráze – vařili jsme si kávu pod náspem...

Do Brna přijeli jsme právě na menáž. Předtím pozdravil jsem ovšem, jak se slušelo a patřilo, „svou" Moravu. Od Blanska počínajíc poceloval jsem pohledem všecky známé obce a lesy, kopce, stráně, zátočiny Svitavy, všecka místa, kde jsem se procházel a dělal básně, kde jsem sbíral houby a chytal ryby, kde jsem se radoval ze života přírody a překonával smutky, které rozsévá život s lidmi. Krev poskakovala a nervy se mi chvěly, a každému, kdo chtěl naslouchati, říkal jsem: Tady jsem byl doma. A nechlubil jsem se věru domovem ohyzdným.

Viděl jsem tento kout své „čtyřdílné vlasti", jejž jsem si na tolik let adoptoval jako svůj domov, domov přese vše domáctější než rodná Praha, viděl jsem jej teď v měkkém světle vzdálenosti, vzdálenosti ovšem, která nepředcházela – vždyť jsem byl několik dní teprve odtud –, nýbrž měla následovati. Možná také, že tě vidím, půdo drahá, dnes naposled, pomyslil jsem si rychle a v Bílovicích hledal jsem mezi střechami střechu, pod níž dlela žena a dítě.

A nad bílovským splavem vzpomněl jsem si na jednu slabou svou chvilku před lety, kdy jsem na tomto místě chodil

semo tamo po pěšině a horké hrachy mi tekly po tvářích, poněvadž se mi zdálo, že drsná ruka života poroučí mi, abych opustil sladký kraj své idyly a šel za lepšími výdělky do města.

Teď ovšem poroučela mi táž ruka zcela jinou maršrútu, a já byl oblečen v krunýř pevného odhodlání čeliti osudu a hleděti mu do tváře. Rachot vlaku drtil sentimentální vteřiny, a jiné rachoty, dvě léta smýkání světem rozdrtila pak celou mou minulost na prach, z něhož utváříme si klidné vzpomínky.

Nasycen mnohou a velmi různou přírodou, vzpomínám si dnes na svůj moravský domov bez sentimentality, třebaže do Prahy, která přece jen bude mi vždy nejmilejší na dištanc, byl jsem přesazen jako do nepravé půdy...

Menáž měli jsme v Brně u dlouhých stolů na nádraží. Byli jsme upozorněni, že nám ji podává jakási kněžna. Skutečně u kotlů a sběraček pracovala větší společnost starších dam. Chutnala mi menáž proto méně, ač nebyla špatná.

Tento druh dámského sportu, jako veškerá ženská charita, dobročinnost a lidumilnost, protiví se mi a dráždí mne. Ona část ženského světa, která všude jinde působí rozkladně, těží z privilegií a nadpráví a svými požadavky vrhá svět v horečné pachtění, zde si hraje na zacelovače ran, ač tak často vede ruce, které je zasazují. Cizopasíc na těle společnosti, nepracujíc a netvořic, zde si hraje na kuchařku, pradlenu nebo mužovu samaritánku.

Také vojna byla by se velmi dobře obešla bez jejich dekorativní úlohy. Pokud pak jde o prostého vojáka, má tento trpící člověk především právo, aby nebyl urážen a obtěžován ženskou pózou. Menáž vojákova jest pak jeho právo nejpřednější, a proto má mu býti s prostou samozřejmostí jeho vlastními kamarády vojáky podávána, a nikoli s blahosklonností osobou z cizího světa. Kdyby tyto kněžny, hraběnky, jeptišky a vlastenky slyšely, co si o nich vojáci myslí, jak jsou jitřeni ve svém nejhlubším a nejlidštějším jejich hrou, nechodily by jim tak často do cesty. Byli ovšem jiní vojáci, kteří svatouškováním a rukulíbáním získávali při takových příležitostech větších porcí a jiných výhod, jedni ze šibalství, druzí z prodajnosti; nejsme právě všickni na jedno kopyto.

Pak nastalo opět „koukání oknem". Nejvytrvalejším divákem byl jakýsi pan přednosta, vysoký starý pán v černém obleku, který se usadil uprostřed čtverhranu dveří, pokuřoval si a vytrvale zevloval. Líbilo se mi, že se chová tak statečně, ač nepohodlná tato jízda byla mu se vším všudy jistě nesmírně trapná, a tak přívětivě bodře ke všem, ač jistě byl zvyklý toliko na svou společnost. Posilovalo ho však, jak sám pravil, přesvědčení, že bude hned vyreklamován a že vůbec celá ta procedura s ním jest jen omyl. Skutečně také po svém příchodu do Szegedu nastoupil ihned, snad „obratem", zpáteční cestu.

Na blížící se noc jsem se tentokráte již připravoval jako většina, a skutečně také náš přechod na uherskou půdu jsem zaspal v nějaké ohavně nepřiměřené pozici.

VIII

V sobotu 22. května časně ráno probudil jsem se na půdě úplně cizí, kde se již mluvilo řečí zhola mi neznámou, jež se mi zdála záhadnou a nesympatickou a z níž uměl jsem správně toliko tři slova: Éljen a szabadság! čili: Ať žije svoboda! Bylo přijíti vojně, strašlivé vojně, potřebující veškeré mužské síly, aby čtyřicetiletý český spisovatel dostal se konečně do ciziny. –

Učinil jsem v mysli své již povšechnou bilanci svého „válčení". A tak octly se na jedné straně blednoucí vzpomínky na všecky ty trýzně, útrapy a ohavnosti, jichž bylo sice stále nazbyt, které však zdají se brzy toliko ošklivým snem, když člověk nalezne opět své malé civilní pohodlí, kdežto na druhé straně kupí se nepřebraná hromada kladných zážitků a zkušeností, mezi nimiž je mnoho věcí krásných, dobrých a užitečných.

Bilance dopadla tedy dobře a nemám čeho litovati, když i ruce mi zůstaly, které pracují. Krátce mohu ji vyjádřiti jednou větou: Jsem vojně především vděčen za malou, ale důkladnou procházku světem.

To je ovšem malé osobní, sobecké uspokojení, příliš nicotné vedle hrůzné světové bouře, jež nesl bych jako bolestné jho vedle hoře statisíců, kdybych hleděl na válku jen jako na náhodný zločin vládnoucích, jako na nepředvídanou katastrofu, z které jsem se zachránil, ač statisícové zaplatili ji životem a existencí.

Ale válka byla pro mě od počátku tím, čím skutečně byla, nezbytným zjevem určitého vyvrcholení hospodářských poměrů za kapitalistických řádů, nezbytnou srážkou imperialismů, které proletariát nedovedl zabrániti, protože byl ještě jednak slep, jednak na scestí zaveden zrádnou sociální demokracií. Leč takový ohromný zjev nemohl zůstati bez důsledků, bez důsledků koneckonců vysoce užitečných.

Náš sociální optimism, opřený konečně o poznání docela vědecké, nepřipouštěl smutné domněnky, že veliké vzájemné

vraždění vyzní naprázdno pro vývoj lidstva k zralému stavu a řádu. Proto válka byla nám jen ohromnou zkouškou, trestem za dosavadní neuvědomělost, cenou za závažný krok lidstva kupředu.

Této představy nikdy jsem se nevzdal, stala se organickou částí všeho mého myšlení, byla mi útěchou, posilou, vzpruhou v nejtrpčích okamžicích, udržovala mou hlavu vztýčenou, poněvadž jsem se chtěl dočkati.

Ovšem, nebyli jsme tehdy ještě marxistickými komunisty, nemohli jsme jimi ani býti, byly to, pokud již existovaly, bílé vrány, zrozené z jiných poměrů, než jaké máme v našich maloměšťáckých zemích, kdežto my přicházeli z duchovní bídy a byli jsme tehdy téměř hrdiny již proto, že jsme zatvrzele věřili v porážku imperialismu německého.

A tak naše naděje, naše víra, pokud běželo o důsledky války, měly, řekněme, český ráz tehdy u nás všeobecný, bylo to očekávání, že porážka centrálních mocností bude znamenati i porážku světové reakce a očekávaná politická samostatnost českých zemí povede u nás k osvobozovací a prohlubovací práci ve všech směrech.

Tyto naděje byly ovšem úplně zklamány a musily býti zklamány, poněvadž nezrodily se z myšlení vědecky socialistického, nýbrž z ideologie maloměšťácké.

Když však člověk ví, kolik dnešních komunistů smýšlelo stejně, když člověk ví, jak hluboká byla tato víra právě i u nejlepších lidí v našich zemích, nebude se styděti za svůj omyl, který byl omylem tisíců a v přiměřené podobě omylem tisíců nejen u nás. Zaviněn byl tento omyl tím, že jsme nebyli dnešními marxistickými komunisty již před válkou čili že jsme nebyli bílými vranami...

Nicméně, nebyla-li naše víra v ozdravovací důsledky války správně orientována, byla aspoň sama o sobě svrchovaně oprávněna; nestalo se to, co jsme očekávali, ale stalo se něco většího a lepšího:

Ruská revoluce.

Odcizil jsem se před válkou docela socialistickým stranám. Zůstala mi socialistická naděje, která se nemohla smířiti již ani s neplodností skomírajícího anarchismu, ani s maloměš-

ťáckými konci sociální demokracie. Myslil jsem, žil na vlastní pěst. Ale je-li takový život často příjemný, je také příliš pohodlný a těkavý. Je to řetěz radostí a smutků, není to zápas. O tom však jindy a jinde.

Říkám-li tedy, že jsem vojně vděčen za to, že mi konečně darovala kus ciziny, které by se mělo včas dostati každému člověku, a že tento pocit vděčnosti zatlačil u mne všecky ostatní osobní pocity, hlavně ty nepříjemné, – není to snad nic, čím bych se měl tajiti jako nevhodným sobectvím, neboť dnes jsme válce vděčni také neosobní vděčností všickni, kdož chápeme, že bez světové války nebylo by Ruské revoluce a bez Ruské revoluce velikého pokroku socialismu.

Myslící a cítící našinec, i když zakusil a obětoval ve válce tisíckrát více než já, nebude válku planě proklínat především dnes, kdy nemůže již býti v pochybnostech, proč trpěl, proč jsme trpěli a obětovali.

Nuže, půltřetího léta v cizině, z toho devatenáct měsíců na nejkrutějším Balkáně – to je poklad mého nitra, který mě oblažuje. Ale mnoho okolností rozhoduje o tom, dává-li takový poklad obecný užitek čili nic. Proto prosím bohy, aby raději zatvrdili na skále půdu, do níž mi to sémě padlo, než aby z ní vybujelo bejlí.

Což je zase jen poznámka mimochodem, třebaže dere se mi z hlubin, poněvadž jsem nedávno přečetl Havlasovy Šílené lásky. I spisovatelé mohou míti srdce zprahlá a mozky nepřístupné, které nejkrásnější světy přehodnotí v holou literární frázi, derouce se místo k povýšeným hlediskům za ješitnou reklamou, a ani na Tahiti nepozbudou vtipu a malichernosti středevropského žurnalisty.

Kdyby bylo tedy v mé moci přiřknouti každému člověku jeho krásný kus ciziny, jeho očividné právo, nečiním si iluzí, že ve všech případech neslo by to ovoce. Kdybych byl jeměl, dávno by je byl zničil tak mnohý potištěný papír: ani mi nebylo třeba viděti těch četných druhů válčení, kteří kráčeli za všech okolností slepě, držíce se vytrvale svého předsudku nebo majíce zrak zkalený zbytečnou nenávistí.

A přece má voják příležitost zažíti cizinu dokonale, zaku-

siti ji vší myslí, celým tělem. Je to ovšem spojeno často s útrapami nesmírnými, o život běžívá jako cestovatelům v nejtemnějších končinách – proto snad tak mnozí, i když nejsou od přírody tupí, zavrou oči z nevraživosti, platící celému světu. Ale, již jsem o tom psal, myslím, že si tím nic neulehčí, nýbrž naopak útrapy jen zvýší myšlenkami a city, které se velmi podobají sebetrýzni.

Také jsem se dosti naklel, nažaloval, nazuřil. Na vojně snáze než kdekoli jinde může způsobiti hloupost nebo nedbalost jednotlivcova bezúčelná muka zástupům. V tisících anekdotách, jichž ukrutná nepravděpodobnost nemůže nic změniti na jejich nejdoslovnější pravdě, odevzdána bude snad jednou tato stránka vojny našim potomkům. Ale na vojně zároveň všecky kletby, žaloby a záchvaty zuřivosti škodí nejvíce tomu, kdo se jich dopouští, poněvadž kalí jeho mysl, aniž mohou něco změniti na věci. Vždy jsem jich tedy zanechal nejdříve a divadlem připraveným pro jasnou mysl byl jsem vždy náležitě odškodněn.

Poměr vojákův k cizině, nehledíme-li ani k různé povaze jednotlivců, utváří se přirozeně různě podle zemí, v první řadě ovšem a volky nevolky dle poměru, v němž je k dotyčné zemi vojákova armáda. Jinak jsme to cítili v Uhrách, jinak v Bosně, jinak na Černé Hoře nebo v Srbsku, jinak konečně v Albánii. Leckde bývalo nám přitom smutno, mnohde jsme se styděli – mluvím ovšem o skutečných lidech mezi námi –, nejlépe po této stránce bylo nám v Albánii, kde náš poměr k domorodcům byl vzájemně nejméně citový. O tom mělo by však býti mnoho psáno jinými, kteří více vyhledávali styku s lidmi než já.

Klidně se přiznávám, že spíše než válečné poměry té neb oné země nebo její detaily folklórové zajímaly mne celkové obrazy ciziny a že větší požitek činil mi nocleh pod fíkovníkem nebo němé pokuřování s domorodcem než různá vyptávání a nesnadná zkoumání nedůvěřivé půdy. A dvě věci z vojákova poměru k cizině líbily se mi nadevše: předně fyzická důkladnost, s kterou voják je nucen často vypíti cizí země do poslední kapky, důkladnost namáhavá, ale tisíckrát prospěšnější a vděčnější než pohodlná a planá turistika. A po druhé

jistá nenucenost, s kterou se může voják hned zpočátku pohybovat v cizím světě. I když zásadně nezneužívá svého privilegovaného postavení, má přece často jistou příjemnou volnost i bezpečnost při svých stycích s cizinou. O tom ostatně bude ještě řeč na jiných místech. –

První věc, kterou jsem si jasně uvědomil z mlhy procítání po nepohodlné noci, byla mi již nová: ohromný žabí chorál uherských močálů. Z úst mých druhů padalo ovšem ihned mnoho jizlivých poznámek o tomto zjevu, ale mně byla ta hudba zcela příjemná jako všecky zvuky volné přírody. Neboť ač jsem zarputilý nepřítel obojživelníků lidských, mám zato velmi rád drobné obojživelníky z ostatní říše živočišné, zvířátka půvabu většinou pitvorného.

Bolavé údy a nervy, poněkud vysílené nocí neklidného a bolestného podřimování spíše než spánku, byly dalším mým poznatkem toho dne. Ale posilniv se hned nějakou potravou ze svého baťochu, brzy jsem se vzpamatoval a rychle jsem se vtlačil ke dveřím vagónu, abych se mohl cele věnovati prostým půvabům uherské roviny. Slunce a první čápi rozveselili mne úplně. Pokuřoval jsem si a bylo mi jako jinochu, který si odbyl maturitu a je za to poslán poprvé do světa. Vzbudil jsem však podiv a kterémusi mrzutému tatíku nebyla vhod má dobrá nálada. Nepřel jsem se s ním, nebylo proč. Nevěděl jsem dobře sám, proč se mi nechce, zhola nechce skuhrati a proklínati.

Snídali jsme tuším v Ujpestu a k šesté odpoledne byli jsme v Szegedu, kde hledaje dobrý nápoj a něco lepšího na zub, zapadl jsem s architektem M. do vybrané společnosti v restauraci druhé třídy. Hejtman, který nás vedl, přisedl si, a rozpředl se malý rozhovor, jehož upřímnost nebyla valná. Mezi kandidáty jednoročáckých práv poznal jsem tu typické exempláře lidských obojživelníků a moje dobrá nálada klesala.

A pak pamatuji se již jen na náš první pochod spícím Szegedem. Tu a tam připojili se k nám vojáci zde již usazení, našli si mezi námi kamarády a známé, nastalo poučování a vysvětlování. Zejména uličky s jistými pohostinnými domy budily pozornost; od počátku dějin vojáctvo a prostituce byly a zůstaly nerozlučně spjaty hlubokými sympatiemi a gloriosus

miles ochotným i vyhledávaným zákazníkem prostituce přes nevelkou svou platební schopnost.

A když se za námi zavřela vrata kasáren, utábořili jsme se na dvoře čekajíce na černou kávu, dlouho a netrpělivě, a pak nás poslali do provizorních cimer, kde brzy jsme usnuli na tvrdém.

IX

Téměř po celých čtrnáct dní byli jsme jako psíci na šňůře. Z kasáren směli jsme jen ve čtyřstupech na cvičiště a zpět; večerní vycházka nebyla nám povolena. Byli jsme ochočováni, ustavičně se pohybujíce v mračnu rozkazů a povelů.

Těchto čtrnáct dní považováno jest asi za dobu stačící k jakési první aklimatizaci a pak – hlavně – k tomu, aby usmrkaný rekrut naučil se po vojensku chodit a salutovat.

Především salutovat. Salutování jest snad nejdůležitější věc na vojně. Aspoň nic neučíš se na vojně tak často a důkladně jako salutování. K ničemu se také tak často znova nevracíš. Potřetí počtvrté přijdeš z pole, a jakmile ovládáš opět všecky čtyři končetiny a jsi pouhou jednotkou v nějakém oddělení rekonvalescentu nebo kádru, přijde jistě den, kdy komandant zpozoruje, že mu kterýsi muž špatně vzdal čest, nebo kdy je nutno mužstvo trochu potrestat či pozdržet, aby nebylo příliš brzy venku, a již stojíš v řadě, Chargen austreten! a sladký zvuk: Salú-tirt! se svými rechts a links probouzí ti v trpělivém mozku dojemné vzpomínky na dobu prvního výcviku.

Neprodělal jsem výcviku příliš důkladného, ale prodělal jsem důkladně dobu výcviku a dlouhou. Výcvik je ovšem pouhá hračka, srovnáme-li jej s námahami a hrůzami fronty, a přece většina vojáků vzpomíná na jeho dobu jen s odporem. A jsou šarže, které raději se hlásí dobrovolně ven, aby jim nebylo cvičiti rekruty. Tedy pro obě strany je to úloha nepříjemná.

I já vzpomínám na szegedská kasárna a na výcvik jako na nejtrapnější dobu svého vojákování. Vedle života v poli podobá se v mé mysli letům stráveným ve školních lavicích, navýsost nechutným.

Člověk, jako bezpochyby všecko živé, nejbolestněji pociťuje toho, co se snaží učiniti z něho mechanism v cizích rukou. A vojenský výcvik ve spojení se životem kasárenským podobá se nejbezpečněji úmornému systému mechanizujícímu. Všecko,

s čím se v té době setkáš, jako by mělo jen jeden účel: ubít v tobě civilistu, zatvrditi tě na olověnou loutku, vojáčka. Smysl této snahy je přirozený: nějakým způsobem musíš se státi vojákem, když tě k tomu vybrali. Ale o metodu mohlo by jíti: je jisto, že tato jest nechutná a hrubá; je-li nejúčelnější, o tom jsem nepřemýšlel. Nemám touhy ani v teorii reformovati tyto věci, v žádné situaci nebude ze mne vojenský veleduch nebo generální inspektor.

Je také jisto, že musíme dobře rozlišovati nedostatečnosti a příkrosti metody od bezúčelností a krutostí, jež do ní vnášejí zlé povahy. Výcvik má na paměti, že musí u většiny rekrutů nejrychleji zlomiti sklon k pohodlnosti a vědomí relativní občanské volnosti vedle neohebnosti údů, které buď odvykly již tělocviku, nebo ho nikdy nepoznaly. Šarže měly by míti na paměti, že komandují živého tvora myslícího a cítícího.

Nemíním ovšem na tomto místě psáti o věcech zcela obecných a samozřejmých. Vyjdou-li však tlusté anály lidské hlouposti, která se projevila za války ve vojsku, anály anekdotické, objeví se myslím speciální rakouská nemoc vojenská, pokud běží o poměry mezi lidmi, a třebaže z mých úst zní to snad poněkud podivně, nemohu si pomoci a musím pojmenovat tuto nemoc pravým jejím jménem: je to nedostatek disciplíny, který ovšem neposuzuji z hlediska vojenského, nýbrž z hlediska vojáčkova.

Karakteristické, nikoli však podivné jest, že vojáci říšskoněmečtí, kdykoli jsme se s nimi setkali, znali tuto nemoc naši a rádi se nám pro ni vysmívali. Věděli totiž, že přesnost v plnění a dávání rozkazů prospívá nemálo každému jednotlivému členu armády, neboť je třeba veliké přesnosti ve vyplnění mnoha rozkazů, aby každý voják dostal skutečně to, co mu patří, a na druhé straně aby byl ušetřen všech útrap, které jsou zbytečny.

U nás však předpokládalo se dokonce často, že rozkaz nepluní se přesně, a to mělo například tento účinek: Komandant nařídí ranní sraz, dejme tomu na sedmou hodinu, ale každá následující menší šarže, která dává rozkaz dále, nařídí jej nejméně o půl hodiny dříve, takže před srazem má mužstvo

velmi naspěch a po srazu čeká nejméně hodinu na příchod komandantův.

Kdo poznal otupující úmornost těchto čekání v nepohodě, v mrazu, v blátě, v parnu, zatoužil jistě po disciplíně, která by provedla sraz v deseti minutách před nařízenou hodinou.

Jsou ovšem na vojně, v poli čekání jiná, tisíckrát horší, čekání strašlivá a vražedná, v situacích k zešílení. Mnohý voják usměje se předchozím řádkům a pomyslí si, jak rád by byl často svou situaci vyměnil za několikadenní třeba čekání na bezpečném kasárenském dvoře. Zažil jsem sám čekání horších, ale vzpomínky na ně blednou a v mysli tvrdošíjně utkvívá a roste jen odporná představa těchto kasárenských čekání, nerozlučně spjatých se vzpomínkami na výcvik a sličné městečko jihouherské nad širokou a kalnou Tisou. Snad proto, že právě toto čekání považovali jsme ve svém civilistickém mozku za zbytečné martyrium, kdežto ta všecka druhá, třeba sebetrýznivější, zdála se nám více nebo méně odůvodněna.

Vedle těchto hlavních čekání při denních a ranních srazech měli jsme ještě jednu kasárenskou bolest, opakující se v malé míře téměř denně, ale jinak a důkladně jednou týdně, za odpolední, věnovaných podle rozkazu odpočinku nebo čištění. Byly to celé šňůry srazů.

Když se šlo na cvičiště, věděls, co tě čeká a jak zabiješ určitý počet hodin. Ale v takový den nebo odpoledne odpočinku a čištění byla setnina v rukou šikovatele řídícího službu, a to znamená něco jiného. Totiž zhola nic dobrého. Jistotu nejistých hodin. Tu se stane, že následuje sraz po srazu, jednou na chodbě, podruhé na dvoře, poněvadž šikovatel chce to neb ono mužstvu osobně oznámiti nebo to neb ono od mužstva zvěděti, to neb ono mužstvu rozdati, to neb ono mužstvu vzíti atd. Sotva se vrátíš, uvelebíš a počneš mysliti na nějakou správku nebo dopis nebo něco podobného, už je tu pan svobodník a „Všecko ven!“, „Bude se to bourat!“ dodá nebo někdo řekne to za něho, ale k bourání nikdy nedojde, a po návratu za půl hodiny nejdéle scéna se opakuje. Stává se při tom, poněvadž povel sem, povel tam, na jednom přece málo záleží, že se setnina na dvoře seřadí, aby se toliko za deset

minut dověděla, že se může zase rozejít. Někdy se běhá také jen po schodech vzhůru a dolů, poněvadž rozkaz je dříve odvolán, než se provede, a dříve znova opakován, než se rozchod opravdu uskuteční.

Bozi, naproklíná se to člověk v takový den! Později ovšem, když jest už zdomácnělejší a chytřejší, pozoruje tuto zábavu, oslazující den odpočinku, třeba jen oknem kantýny a nezúčastní se jí, dokud to není nezbytno. Jenže pro tento případ nutno míti jisté ulejvácké schopnosti a možnosti, kterých přirozeně nemůže míti každý...

Kasárenský dvůr a cvičiště byly tedy v té době hlavními mými působišti, prkny, na nichž jsem denně hrál svou úlohu statisty, nepatrnou sice, ale složitou a ustavičně kontrolovanou, byly manéžemi, v nichž jsem byl zároveň divákem i artistou hlučného, byť trochu šedivého cirku. Tak jsem to nejvíce cítil, a když zvědavost byla ukojena nebo unavena, připadal jsem si chvílemi jako hoch zavlečený kočovníky do nevlídné země.

Veliký dvůr szegedských kasáren vyslechl mnoho českých smutků a žalob. Nejedna tvrdá palice drásala si mozek i srdce nesmiřitelným postojem k tomu faktu, že pražští chlapci slouží v Maďárii. Tato myšlenka zdála se mnohým velmi nesnesitelnou, což přirozeně mělo vliv na veškeren poměr mužstva k okolí, k domácím věcem i lidem. Nutno doznati, že v tom bylo mnoho zbytečné zaujatosti, často otravné pro všecky strany.

Tak se dostal Szeged do našich vojenských písniček jako město nenáviděné, jako zřídlo jedů a nemocí. Činí se v nich především všestranné poklony Maďarům, ostře karakterizující poměr našich širokých vrstev k „rytířskému" národu. Szeged sám však netuší, jak často později změnil se v mysli našich vojáků na město egyptských hrnců, jak často v daleké Albánii bylo vzpomínáno s vděčným steskem jeho chodníků a hostinců a zejména jeho gulášů, špeků a bílých chlebů, jak často český voják ve vyjedeném Elbasanu a jinde povzdechl si za obecného souhlasu: „Zlatý Szeged!"

Podobně ve vojenské písničce o szegedských javorech složené na melodii Hašlerových „Topolů" pokusili se naši vojáci

v té době zvěčniti s příznačnou sentimentálností několik platanů stojících v pozadí kasárenského dvora před strážnicí, platanů, k nimž uvazováni byli vojáci, kteří se těžce provinili. Pokusil jsem se ve své „Písni z 1915" vysloviti náladu této vojenské písničky literární formou. Jest zajímavo, že i v ní nalezneme nacionální příchuť, ač ve skutečnosti tyto tresty měly povahu naprosto domácí, i jinde v té době obecnou, a prováděny byly hlavně na vojácích, kteří okradli své kamarády. Na druhé straně nutno ovšem uznati, že tento trest, je-li prováděn přísně, poskytuje obraz útočící silně na nervy a plně ospravedlňující sentimentální náladu neotrlého rekruta.

X

Toto jest film: Život na velkém kasárenském dvoře.

Časně ráno. Z hlavních objektů pro mužstvo napravo a nalevo vybíhají poloobležení ranní ptáci, v ruce mýdlo a ručník, rovnou ke dvěma hydrantům, stojícím uprostřed dvora daleko od sebe. Když se objeví před vchodem, otřásají se v chladu šerého svítání jako pod ledovou sprchou. Jsou mezi nimi i sportsmani po pás nazí. V pozadí, kde pod košatými platany zeje z nízké budovy strážnice, vylézá pomalu ze dveří voják, postaví se před stromy, přiloží k ústům trubku, a „Vstávej, Honzo, kafé je už vařený!"

Kolem hydrantů nastává pomalu tlačenice; vojáci, kteří teď přibíhají se umýt, nesou si již šálky, aby do nich urvali trochu vody. S naplněnými poodejdou, postaví je před sebe na zem a hluboce sehnuti se myjí. Jiní odcházejí s nimi na nějaké pohodlnější, to jest vyvýšené místo. Kolem hydrantů nastává denní hádka, která se pak opakuje, kdykoli je po menáži a šálky nutno aspoň vypláchnout. Přichází kolohnát, vtiskne se do zástupu, se šálkem zdviženým chvilku čeká, pak se rozkřikne napravo, rozkřikne nalevo, a když to nepomohlo, udeří rázem svým šálkem do šálků shromážděných pod výtokem a přidrží si svůj vítězný pod vodním proudem, voda se rozstříkla na všechny strany, někteří odskočili celí mokří, vyhlíží to, jako by se měla strhnouti rvačka, ale kolohnát odchází klidně středem láteření.

Pak se dvůr pomalu vyprazdňuje. V objektech, dole v suterénech rozdávána je káva. Tu a tam přejde voják opatrně s několika plnými kouřícími se šálky, jiní ubírají se do kantýny na lepší bílou se zákuskem nebo na čaj.

Nový signál trubky. Počíná pracovní doba. Setniny a oddíly scházejí se pomalu k rannímu srazu před svými ubikacemi, náhradní v lehké, pochodové v plné zbroji. Četaři dělají pořádek, čtou jména, odpočítávají čtyřstupy. Přicházejí kadeti, důstojníci. Dávají se raporty. To trvá nejméně půl hodiny. Pak povely, čtyřstupy, trubka zavřeští, postranní vrata

se otvírají, suché rytmy kroků zaharaší na všech stranách, a vojsko vychází jako veliké vrhnutí přeplněného žaludku.

Dvůr si oddechl, odpočívá politý svěžím sluncem. Před skladišti a hospodářskými objekty je však ruch, nikoli horečný, práce, která se neunáhlí. Něco je tu nakládáno, skládáno, přenášeno, maso roznášeno do setninových kuchyní, břichatí šikovatelé od hospodářství, většinou osoby nepříliš pěkně populární, kolébají se po slunci jako povýšenečtí serenissimové po náměstí své rezidence, svazky zvonících klíčů visí jim na tučných prstech, odněkud ozývají se nadávky, přiškrcované velikostí prázdného prostoru, před strážnicí střídá se stráž, vozy vyjíždějí, hovězí dobytek odchází na pastvu. Z ubikace vojenské hudby počíná zaznívati muzikální cvičení.

Další signál: marodvizita. Ze všech objektů vycházejí hloučky, v čele malá šarže s knihou marodů, někteří mají obvazy, jedni jsou skutečně nemocní, druzí simulují už předem, všichni vlekou se jako hromádka neštěstí, jen tu a tam šibal některý směje se do větru, poněvadž je mu lhostejno, jak to dopadne. Inspekční důstojník. Denní šarže, svolávané tu a tam svými signály.

Dvůr mívá také své zvláštní sváteční a slavnostní dny. Dnes je polní mše s přísahou pochodového praporu. Parádní nástup a sraz, který se neobejde bez omylů, motanice. Nekonečně dlouho trvá vyrovnávání řad, práce s máslem na slunci, házení hrachu na stěnu, nejlépe srovnané řady po prvním Hab'acht! a Ruht! se opět porušují, jsouce z materiálu znepoddajnělého lhostejností. Je to nejúnavnější hra, když den je nejkrásnější a slunce praží. Důstojník velící tomuto rádobyvážnému divadlu dává si záležeti na povelech a je kritizován těmi, kdož naň vidí, jako krasavice na promenádě. Hudba. Rozumí se, že postoje při přísaze cvičily se několikráte předem. Plukovník – v Szegedu jmenoval se náš „Gypsová hlava" – zabodává pátravé pohledy do všech stran.

Jindy je slavnostní rozkaz. Nástup a sraz ještě parádnější, to jest, motanice trvá ještě déle. Vyšší důstojník řeční německy, nižší pak česky – z okna nebo tribunky, zvláště narychlo postavené. Měli jsme v Szegedu tré českých důstojníků, kteří vzájemně soupeřili o tuto „čest".

Dvůr vyhlíží rozhodně spokojeněji, když se neděje nic slavnostního. Platany v pozadí, krásné a svěží stromy, chvějí se a lesknou rozkoší v klidu jako oáza, a po malé poušti dvora, na nějž slunce odráží se prudce od žlutých fasád okolostojících budov, sune se ojedinělý dvounohý velbloudek spokojeným způsobem.

Po jedenácté vracejí se oddíly ze cvičiště. Povely a rozchod odbudou se rychle a rázně. Útokem ženou se vojáci do ubikací, aby nejrychleji shodili se sebe výzbroj a většinu výstroje. Statečnější vrací se brzy, aby u hydrantů se napojili, umyli a osvěžili.

Zanedlouho vynášejí z kuchyně kotle před ubikace. Někde podávají menáž na dvoře, někde v suterénu. Zpočátku přicházíme jeden po druhém a šarže bdí, aby nikdo nešel dvakráte. Později – poněvadž přece jen chyběly často porce – děláme napřed sraz se šálky, šarže podělí nás lístky, a pak teprve husím pochodem mimo stůl s masem a kotle s polévkou a příkrmem. Někteří, aby jim lépe chutnalo, sehrají s kuchařem malé scény.

Kuchaři na vojně, to by mohl býti zvláštní film samostatný a také dlouhá samostatná kapitola, k níž se snad vrátím. U tohoto filmu nepociťovali bychom nedostatku barev – černá a šedivá jest přirozené zbarvení všeho, co souvisí s vojenskou kuchyní; ledaže když se čeká nějaká inspekce, přibude k němu intenzívně bílá barva zástěr – na několik hodin.

Většina odchází s menáží do svých sednic, ostatní tvoří po dvoře pěkné skupiny, někdy velmi poučné o tom, jak různé postoje může člověk vojenský zaujmouti při svém obědě. Poté nastává druhý útok na hydranty.

K jedné hodině. Uprostřed dvora děje se za chvíli se směšně vážnými okolky „Wachabteilung“, řada opiček vypočtených na efekt, která však zde nevzbuzuje pozornosti, a má-li nějakého diváka, je to nejvýše voják, jenž z nudy courá se po dvoře.

Odpoledne kasárenského dvora má méně oficielní ráz. Jde-li se na cvičiště, odbyt je odpolední sraz rychle a ledabyle, bez vyšších šarží, nejde-li mužstvo z kasáren, jsou srazy, nařízené šikovatelem z různých důvodů i nedůvodů, toliko pohodlná

shromáždění. Tu a tam konají se na dvoře prostocviky menších oddílů, cvičení v salutování, pravidelně z trestu, jde-li se do kostela, odchází a přichází se s hudbou. Mohutný plukovní tambor vzbuzuje přitom vždy trochu ironické pozornosti.

Teprve závěr pracovního dne má, aspoň někdy, přísnější ráz: rozkaz. Rychleji než k jiným srazům schází se mužstvo, když šarže si odvolají svoje: „Všechno k befélu!" Liknavci bývají popohánění těmi, kdož chtějí se už viděti na ulici. Sraz mění se v zástup, když důstojník čte rozkaz, obyčejně tak, že jen nejbližší posluchači dobře mu rozumějí. Pro nováčka, který si myslí, že musí znáti obsah rozkazu z první ruky, je někdy nesnadno ukojiti tuto potřebu.

Pak je rozdávána pošta: každý zvláště chodí si pro svůj dopis, trvá to někdy nesnesitelně dlouho, když sám nic nečekáš, a město jak kousíček volnosti volá a volá...

Jádrem tohoto filmu není, jak vidno, heroická linie, ale steré drobné figurky, vystřižené ze starých i moderních humoristických a satirických časopisů, zpestřují jej ve skutečnosti, takže je tu a tam dokonce zajímavý.

Veliký jako veliké náměstí, měl szegedský dvůr svá zákoutí, kde zdomácnělý voják nacházel milý a dobře zastíněný útulek, když nechtěl býti právě na očích bohům kasárenského světa. (Kantýna byla zavřena v pracovní dobu.) Nováčkovi zdál se ovšem nebezpečně holým a jasným: vyšel-li do jeho širého čtverhranu, připadal si jako bezmocná myš, na kterou na všech stranách číhají sta kocourů.

Jsou chvíle, hlavně zpočátku, kdy kasárenský dvůr není nepodoben dvoru vězeňskému. Má kruté hrany a hroty. Bodá a bolí. Ale nebesa nad tím, rozpálená sluncem nebo zatažená šedí, s nesmírnou lhostejností jako by stále šeptala: Všecko, co se děje, nezbytně se děje. Sám si musíš pomoci.

A tak poznáš pomalu steré obratnosti, které ti dopomohou k úniku z této špinavě žluté klece. Byl jsem nakonec téměř svobodným jejím hostem. Tu hrany a hroty nejsou již tak ostré a denní divadlo je veselejší.

Přišly jiné chvíle, kdy rád jsem stanul stranou pod stromem a zahleděl jsem se na vyprázdněné prostranství před

sebou, jež zalito bylo dopoledním žárem nebo teplou měsíční nocí. Údiv a jemný smutek zachvívaly lehce mými nervy: cítil jsem, jak veliký, přísný osud táhne světem a že ty malé, často tak fraškovité věci a kony, jejichž trpělivým svědkem je kasárenský dvůr, jsou nezbytnou složkou tragicky velkého děje historického, jemuž celý širý svět musí napomáhati ohromným úsilím, s vynucenou obětavostí, pro kterou ani potoky lidské krve nejsou mnoho.

Tu vzpomněl jsem si často slova Errica Malatesty: „Prolití krve není ničím; běží o to, proč je prolévána.“ Nejsou to slova křesťanská, ale soudy dějin bývaly a budou vždy proneseny v jejich smyslu. Krev prolitá ve světové válce netekla nadarmo, bylo-li prolití její nutno, aby zrodila se Ruská revoluce.

XI

První naše cesta na velké cvičiště připadala mi jako malý pochod výzkumné výpravy. Tak ostatně žiji rád všecky své cesty a cestičky končinou sobě neznámou, dívám se nesmírně rád, třebaže nedopřávám si nebo není mi dopřáno často luxu býti pouhým divákem, hledám celkové pohledy a pozoruji detaily, neklopím hlavy, pokud jest na co se dívati. Tak ujde chvíle, která by byla trapně dlouhá, zaplaší se myšlenky a city, jež zbytečně drásají a unavují orgány, jejichž svěžest je podmínkou, chceme-li vydržeti. A já přece chtěl vydržeti, nejen z pudu společného všemu dobře živému, nýbrž i proto, že od počátku věřil jsem v odměnu, velikost výsledků...

Naše cesta na cvičiště nevedla středem Szegedu, kasárna byla téměř na jeho obvodu, a šlo se rovnou z města, posledními ulicemi, jejichž dláždění, stálý pak terč našeho posměchu a proklínání, bylo skutečně neslušné. Takové díry, v době dešťů naplněné blátem, a takové „romantické" skupiny kamenů marně byli bychom hledali – o rok později – v ulicích elbasanských, po nichž našim okovaným nohám bylo se teprve učiti chodit.

Rovněž nejbližší náměstí – Kálvária tér – nepřispívalo k dobru naší představy o pořádku v městě, do něhož zavál nás válečný vítr. Je dosti rozlehlé a volný obdélník, vroubený chodníky a jízdní drahou, vyplněn jest jakousi mělkou prohlubní, kde kdysi zelenal se možná zárodek sadu. Dvě řady zpustlých kapliček křížové cesty vedou k velké pitvorné kapli barokně slátané architektury a kolem jsou močály s nezbytnými žabami a udupané stopy trávníků. Velmi nepříjemný a tristní jest pohled na tuto zanedbanou ohavnost, která byla jistě ohavně nevkusná, už když byla nová. Velká secesní budova, průmyslové tuším školy, která stojí na kraji náměstí a podivně kontrastuje svou velkoměstskou úpravností, dosti příjemnou, s tímto zpustlým bahniskem, je naplněna ruchem záložní nemocnice vojenské. Je v tom kus městské povahy maďarské, pozlátko na špíně.

Již na náměstí před kasárnami viděl jsem ovšem neméně zpustlý park – ale zde cvičívalo vojsko, pálena byla, často bezohledně ke stromům, sláma ze starých vojenských slamníků, zkáza byla tu pochopitelnější, třebaže spořádané město nedalo by k ní ani zde svolení.

Tedy naše první dojmy szegedské nebyly nejlepší a dávaly podnět k přemíře hlasité nespokojenosti našich vojáků s maďarským pořádkem, nespokojenosti, která byla stále výmluvnější a projevovala se často nesprávně a v nevčas.

Ledacos dalo se však omluviti vojnou a vysvětliti jednak nedostatkem dřeva a kamene, jednak nadbytkem svrchní vody v této části Uher. Ve vnitřním městě, jak jsme později poznali, byl přece jen lepší pořádek.

Pokud na mně bylo, nespěchal jsem s kritikou. Přenesl jsem se rychle přes nedostatky ulic a zabýval jsem se pozorováním odlišnosti jejich života a záhadnou pro mne řečí štítů, firem a nápisů. Často jsem sice přitom zakopl, zavrávoral, krok ztratil, ale nepozbýval jsem trpělivosti a moje nálada, pokud šlo o Maďary, nebyla nesmířlivá. Vždyť jsme sem nepřišli dělat politiku.

Zrána v den trhu, jeden za druhým proti nám, sjížděly se do města vozíky uherských venkovanů, vozíky stejného svérázného typu, lehké a ozdobné, a na nich kukuřice a paprika, husy a kachny, telátko, vepřík. Řídily je většinou ženy, silné venkovanky, tu i tam muž v pěkně vyšívaném kožichu. A my táhli mimo se svými vtipy a stesky, nevítaní a nevítajíce, ale klidným životem, který přes všecky nenadálé otřesy automaticky šel svou cestou, a čím více vzdalovali jsme se od pravého města, tím zřetelněji cítili jsme jiný vzduch, ovzduší života, v němž se hospodaří spíše extenzívně než intenzívně, v němž je hojnost půdy pro vše a pro každého, a tudíž i více svobody.

Mnozí naši hoši, zejména ti přes čtyřicet, hádaví a paličatí, dlouho nemohli se smířiti hlavně s tímto venkovským světem, který roste, pohybuje se a mluví tak zeširoka. Jejich morálka, poněkud otrocká, má aspoň teoreticky v přílišné úctě práci, která svaly napínanými posledním dechem ždímá z půdy poslední zrno. Jiní odporovali tomu nebo onomu detailu přík-

rých posudků z přesvědčení, z umíněnosti, ze zvyku, a tak tyto kritiky, polemiky, hádky splývaly často v lomoz žvástů, v rychlopalbu bez míření, která otravovala drsně mysl, chtějící v klidu pozorovat.

Zařaděn do čtyřstupů, z nichž nebylo uniknutí, chvěl jsi se často nevolí nad nekonečnými tlachy, které dovedou rozrušiti nervy hůře než běsnění nejhoršího šikovatele.

Stane-li se i na vojně, že tu a tam někdo dostane pro hubu na hubu, odpykali-li nešťastnou náhodou někteří těžce neopatrná slova, možno přesto říci, že na vojně je pravidelně dopřáno vojákovi, aby se vymluvil. Co se nedokončí na pochodech, v tom pokračuje se večer po ulehnutí, a špinavé – pokud jsme si je sami nevybílili – stěny našich sednic vyslechly nesmírnou spoustu řečí a hádek, často – a to povídám jako starý kozák – stejně špinavých. Nevím, jaké jsou tyto řeči u jiných regimentů: u našeho a pro mne byla to nejhorší vojenská otrava, jak už jednou jsem podotkl.

Cvičiště, k němuž táhli jsme asi půl hodiny, rozprostíralo se za velikým hřbitovem, volně jako většina uherských hřbitovů posazených do přírody, bez prušácké geometrie, bez mříží a zdiv; nejvýše živý plot vymezuje jej tu a tam. S pěchotou cvičívala tu také jízda a vpředu bylo letiště s třemi hangáry. O vojenský ruch nebývala tu tedy nouze.

Zatímco jsme konali s větší nebo menší chutí svoje prostocviky čili klencáky (= Gelenksübungen), někdy vesele, někdy mrzutě, což záviselo hlavně na povaze šarže, která komandovala, kroužily nám aeroplány nad hlavou jako velcí pokojní ptáci, vypuštění zde, aby nás pobavili. Rozjížděly se po širé louce, než vzletěly, přistávaly hladce i nemotorně, někdy dokonce rozjely se do nás, až nám bylo se rozprchnout, jindy zakroužily, vznesly se a zmizely na jih, na ten jih, kde nepříliš vzdálený Bělehrad byl tehdy ještě v srbských rukou.

Pokojní ptáci! Opravdu, kdyby aeroplány nebyly stroje lidské, řekl bych, že jsou to milí, od přírody mírumilovní a pokojní tvorové, které teprv člověk zkazil. Trvalo to velmi dlouho, než jsem pochopil, jak jsou nebezpečny, když ti krouží nad hlavou; bylo mi slyšeti a viděti hromobití, které dovedou způsobiti, viděti hrůzu, kterou vyvolal jejich útok na albánské

městečko i u lidí chladnokrevných, a konečně prožíti hodiny, kdy byly stále ve vzduchu, všude a nikde, a člověk byl jim vydán na milost nemilost v nějakém směšně marném úkrytu, než jsem k nim pojal onu nervózní nedůvěru, z které jsem se vzpamatoval až hluboko za makedonskou frontou.

Ale přesto, že létadla byla tehdy v naší mysli především stroji válečnými, že spatřiti je nad sebou znamenalo otázku, jsou-li to stroje „přátelské" nebo „nepřátelské", přesto, že moje nervy nezapomněly ještě na otřes, který jim dovedly způsobiti, věřím, že jejich praví rodiče nebyli válečníky a že jejich pravá povaha je mírumilovná a mírové nakonec i jejich poslání.

Život na cvičišti přes rušnost svou není příliš zajímavý a brzy se znechutí svou jednotvárností, tu a tam jen zpestřovanou drobnými figurkami a ještě drobnějšími „událostmi" ve vojenské domácnosti. Jak jsem již pravil, závisí při výcviku mnoho na tom, jakou povahu mají komandující šarže. To je přirozeno a všude na světě stejné. Lidé jsme a jenom lidé, každý z nás má chybičku, a tak člověk, který to myslí nejlépe, ubližuje bezděky. Předpisy, které jsou dělány byrokraty, a povahy, které dělá „náhoda", splývají v odstupňovaném tělese vojenském v složitou a drsnou soustavu, jež uvnitř má nejméně laskavé harmonie, která by hladila.

Poznali jsme na svém těle stejně nervózní dobráky jako vzteklé nevraživce, veselé lumpy stejně jako nevrlé poctivce – našemu sobectví nejmilejší byli přirozeně ti, kteří nás dovedli odvésti stranou, zaveleti: Nieder! a pak se dřímalo nebo dělaly se vtipy tak dlouho, dokud se nevětřilo nebezpečí. Věc vojenská tím věru nic neztratila, neboť odpadlo-li v době války již mnoho opiček, jež mírový výcvik pokládal za nedotknutelné, zbylo jich ještě dosti, které bylo možno zaspati, aniž vojákům tím ubylo na zdatnosti. Ono ostatně běželo především o to, aby hlavní komandant byl spokojen, a ten bývá spokojen pravidelně, když cvičící šarže hodně křičí; tedy hodně křičívaly, když se blížil.

Přicházívala často na přetřes otázka, má-li člověk netoliko pracující, nýbrž i tvořící na vojně právo na jisté zřetele, především na to, aby nebyl vystavován nejpřímějšímu nebezpečí života, pokud sám nevrhá se do něho z vnitřní potřeby. Ponechávám stranou teorie, zásady, sentimentálnost, myslím, že toliko jedna věc může zde býti směrodatna, a tu vyjádřil bych otázkou další: Z čeho má bojující lidstvo větší zisk: nechá-li vynikajícího učence nebo technika, umělce nebo spisovatele padnouti jako prostého harcovníka (=plenklera v rakouské češtině), ač tomu mohlo beze škody zabrániti, nebo postará-li se, aby, třeba jako voják a venku na frontě, pracoval v poměrném bezpečí a vrátil se živ a zdráv a obohacen mnoha zdravými zkušenostmi? Pro nás, kteří považujeme za morální jen to, co prospívá proletariátu jako revoluční třídě, a za nemorální to, co poškozuje revoluční zájmy této třídy, – pro nás, kteří máme tvrdou logiku a chladný mozek, běží-li o účelné stanovisko, – je odpověď snad nasnadě, třebaže v budoucí praxi citově budeme s těmi tvůrčími duchy, kteří v posledních bitvách budou státi v předních řadách proletariátu i tam, kde se nebojuje jen slovem, pérem a tvorbou, nýbrž ohněm a železem.

Světová válka, toto hrůzné zlo, od něhož nicméně proti zásadám prostomyslných i slabomyslných moralistův očekávali jsme tolik dobra pro celý svět, mohla osvíti lidstvo trochu i v tomto směru a posunouti v popředí obecného zájmu a obecného hospodaření s lidmi a statky živly skutečně tvůrčí na úkor oněch živlů, které dosud ovládaly národy a působily destruktivně, i když stavěly. I nejprostější vojáček by pochopil, že život člověka tvůrčího jest přinejmenším aspoň tak cenný jako život jeho velitele, jehož zásluhou jest pouze, že byl tolik a tolik let vojákem a nebylo příčiny odepříti mu normálního a mechanického postupu.

Praktických námitek proti jistému šetření nadprůměrných lidí tvůrčích v armádě není. Vždyť potřebuje i armáda v poli

tolika sil pomocných, v poměrném bezpečí pracujících, že nepatrné procento lidí zasluhujících výjimečných zřetelů, protože užitečnější, těžší i krásnější než hrdinná smrt v nejlepším boji je v určitých případech tvůrčí dílo, snadno dá se mezi nimi – rovněž různými „vyvolenci" pravidelně – umístiti. Nehledíc k tomu, že tací výjimeční „duševní pracovníci" nestanou se pravidelně dobrými vojáky, poněvadž jejich mentalita bývá naprosto jiná než mentalita praktických soldátů, byť i jejich řeč byla někdy sebebojovnější.

Pokud běží o rozsah a dosah zřetelů, o nichž mluvím, nepokládám však za jejich summum například – teplou kancelář v zázemí nebo venku. Zdá se mi totiž příliš teplou pro inteligentního člověka; bylo mi v ní vždy horko, kdykoli jsem do ní na chvíli nahlédl, a přes padesát stupňů Celsiových na ulicích elbasanských zdálo se mi naproti tomu atmosférou tisíckrát snesitelnější. Vedle toho je v těchto vojenských kancelářích někdy nadbytek úmorné práce, která právě potřebuje svých lidí.

Lidé jsou právě různí. Patřím-li k těm, jimž kancelář odjakživa představovala nejhorší peklo a nejhorší kriminál, patří například semitští naši spoluobčané většinou k opačnému druhu: čím ptáku volný prostor a rybě čistá voda, tím jim jest těsná a kalná místnost kancelářská. Dovedou se v ní někdy náramně uplatniti a vidí v ní pravý ráj, jehož se drží zuby nehty, jakmile je řeč o poli a frontě.

Soudím-li však, že vojenská kancelář není pravé místo pro tvořícího člověka árijského, nesoudím tak toliko podle sebe, nýbrž i podle stesků svých přátel. I pro ně bylo to často vězení, které ubíjí mysl a bere člověku chuť i čas k vlastní práci.

Jiný, rovněž málo vítaný způsob „ohledů" zažili na vojně naši výtvarníci, hlavně malíři. Málo je asi těch, kteří bojovali; většina, ne-li všichni, seděla v teple a malovala. Ale pro koho a jak malovala!

Stojíme-li jednou před nahým a tvrdým faktem: jest válka a obecná branná povinnost a my jsme na místě, kam nás osud postavil, a to je nezbytnost, pak shledali bychom zcela v pořádku, kdyby se například řeklo: „Jsi malíř a jsi odveden ja-

ko zdravý muž. Dobrá! Není nutno, abys ležel stále za pecí, když celý svět je v pohybu. Půjdeš s tou a tou pochodovou setninou do pole, něco zkusíš a uvidíš kus světa, budeš konati v poměrném bezpečí lehkou službu, která ti ponechá dosti kdy, abys v prázdných chvílích mohl malovati: v tom nesmí ti nikdo brániti a nikdo poroučeti. Z toho, co namaluješ, odevzdáš část eráru, který ji zpeněží pro ten neb onen účel. To bude vše."

To není ovšem ideál, ale byly by to jisté zřetele, při nichž všechny strany mohly by získati. Hlavní výhodou by bylo, že umělec byl by chráněn do jisté míry z nařízení, a nikoli z milosti a že by mu zůstalo trochu umělecké svobody. „Výhody", jimž se ve skutečnosti dnes těší, jsou milost, za kterou platí. Každá šarže, která může míti vliv na jeho osud, domnívá se, že má právo na obrázek od něho, a ovšem jaký obrázek! Také z doby tohoto výtvarného „rozkvětu" dostaneme snad jednou tlustý svazek anekdot. Budou velmi veselé, ale zkušenost malířů je trpká.

To spisovatel je v tomto směru přece šťastnější. Není toho mnoho, čím může se odvděčiti za jisté zřetele. Nějaké veršíky do památníků dcerušek a nevěst, tu a tam překlad nebo – maximum – proslov – toť vše.

Nemohu a nechci si stěžovati, pokud jde o mou osobu. Bylo-li mi tu a tam příliš důkladně napíti se z některého kalíšku vojenských hořkostí, byla tím vinna především má povaha, v jistých situacích nevýbojná a vyčkávavá, a také nezkušenost. A ač prospěla mi celkem na vojně více takzvaná šťastná náhoda než pomoc bližních, ve kterou jsem přece někdy doufal, zachovávám nicméně ve vděčné vzpomínce dosti ochotných rukou, které pomohly mi překonati nejhorší nesnáze. Jako všude v životě i na vojně může člověk člověku nesmírně ztrpčiti bytí, aniž má k tomu důvod a něčemu tím prospěje, a naopak může mu i nesmírně existenci usnadniti, aniž cokoli a kohokoli při tom poškodí.

Jak jsem časem vypozoroval, byla první navštívenkou, která mi otvírala, aniž jsem se o to snažil, dvířka k jakýmsi neurčitým sympatiím či k něčemu podobnému, moje tvář. Moje časně šedivějící vousiska spolu s podivnými značkami, které

do tváře člověku vyryjí povolání a osud, mluvily k lidem, mezi nimiž nebylo mnoho zasvěcenců v život poněkud složitější, o nějakých závažnějších věcech, mimo něž bezpochyby lépe projíti bez vojenské prudkosti. Já sice nemyslil si obyčejně zhola nic závažného, ale přijal jsem účinek svého bezděčného vzezření s uspokojením na vědomost, a později často, když už nic jiného nezbývalo, doufával jsem aspoň v něj, že mi bude nápomocen překonati některou z oněch těžkých chvílí na vojně, kdy stojíte před cizím člověkem, který v několika vteřinách má rozhodnouti o velmi dlouhé době vašeho života.

Z opatrnosti netlačil jsem se na vojně nikdy příliš vpřed, na oči svým představeným. Tuto zásadu starých vojáků měl jsem od počátku z pudu a z povahy. Jest sice i na vojně líná huba holé neštěstí, ale poněvadž jsem nedůvěřoval své výmluvnosti a schopnosti mluviti za sebe, sedával jsem raději v koutě a čekal, až mne najdou.

Trvalo to tedy někdy dosti dlouho, než moje první navštívenka došla tam, kde mohla něco dobrého způsobiti. Zato druhá, ústní, kdo jsem a co jsem, byla obyčejně hned po první vyžádána. Tu jsem pak slyšel: „Vidíte, myslil jsem si to.“ Anebo: „Hm, to bych byl neřekl, já myslil, že jste . . .“ Anebo, jako nadporučík Ž. v Elbasanu: „Myslil jsem si, jaký to asi dvorní rada chodí elbasanskými ulicemi, a on je to zatím anarchista.“ (Znal mne trochu ze studentských let.) Mně ovšem stačilo, že si každý něco myslil. Někdy je to přece jen lépe, když si o člověku každý něco myslí, než když si nemyslí nic.

Byl jsem skromný a uspokojen, jakmile jsem věděl, že představený, na němž právě záleželo, už si o mně něco myslí: vždyť to pravidelně znamenalo, že mi dá pokoj, čili že to nebudu já, na kterého při různých produkcích bude pozorně hleděti.

Byl jsem skromný i z jiného důvodu: z ješitnosti, lépe řečeno ze strachu, aby neurazili mou ješitnost, která ostatně není přemrštěná. Vždyť vojáci jsou vojáci, a básník je pro ně zjev zcela žertovný, kdežto pro sebe zvláštním způsobem citlivý, takže hloupý vtip může jej více zamrzeti než zlostná nadávka. A vojáci jsou také, mimo velmi vzácné výjimky, obecenstvo, ono obecenstvo, které v nejlepším případě zná myslím

asi tak pět básníků, z nichž asi tak dva mu imponují, a mne ani ve snu nenapadá, že patřím mezi jedny nebo druhé. Přesvědčil jsem se o tom, aniž jsem byl sebeméně překvapen, hned v prvních dnech szegedských: první poručík, který se přišel na mne podívat, kýmsi upozorněn, ptal se mě, kterého pseudonymu užívám.

Nějaký ironický úsměv byl by mne snad dopálil; téhle nevědomosti však usmál jsem se já a zcela bodře. Nemám iluzí o své básnické popularitě, popularita není vavřín, na nějž chci mermomocí ulehnouti. Je to hora, která nemá celkem důvodů jíti k nezdvořilému Mohamedovi, a já jsem Mohamed bez Mohamedovy touhy státi se prorokem – a proto nechodím k hoře. Spíše bývám s ní na štíru.

XIII

Třetího června, na božítělový svátek, pustili nás poprvé na vycházku. V té době měl jsem již dobrého kamaráda v tichém a inteligentním obchodníku kožemi, L. P., jehož milá povaha osladila mi mnohé chvíle. Volnou chvíli trávili jsme spolu téměř nepřetržitě.

Byl v mladých letech vojákem, kadetem, a teď měl podánu žádost za vrácení šarže s přiměřeným povýšením. Snad tato vyhlídka to byla, která činila ho velmi trpělivým; bez repotu a uhýbání konal všecky práce čekající na nováčka a říkával s úsměvem, že to činí ze sportu. Byl by se mohl snadno ledačemu vyhnouti přímo nebo nepřímo, ale vědomí, že ve skutečnosti nemusí a že jednoho krásného dne změní se jeho postavení na vojně, dodávalo mu chuti ke každé práci.

Tací jsme, my lidé. Všecko konáme rádi a vesele, když nezbytnost, povel, kázaná povinnost nestojí nad námi se svou metlou; žádná práce není nám ohavná, když nás k ní vede pud, vnitřní potřeba nebo jen prostá chuť či demokratická radost z každého konání, které má smysl.

Z důvodů, které jsem naznačil v předešlé kapitole, nepatřil jsem na vojně k těm, kteří byli honěni k úkonům hrubým a nepříjemným. Vždy jsem však cítil, že je to především drsný rozkaz, který ponižuje, a nikoli práce sama, byť byla sebeošklivější. A tak na jedné straně šel jsem často dobrovolně konat ledacos, ač se mi řeklo „Vy tam nechoďte" nebo „Vy do toho nelezte", poněvadž mi byla nepříjemná myšlenka, že jsem podezírán z nechuti k hrubé práci, a na druhé straně byl jsem často snad zbytečně poslušen běžných rozkazů toliko ze strachu, abych tu a tam přece nebyl k nakázanému drsně hnán.

Nerozuměl jsem lidem, kteří ze „zásadní" lenosti nebo zatvrzelosti vyhýbali se každé práci, i když v zájmu všech i v zájmu jejich vlastním musela býti vykonána, a nehnuli prstem, dokud některá šarže na ně nezařvala. Ti především připadali mi beze studu. Nebylo by na vojně tolik zbytečného otroctví, kdyby se tu nevyskytovalo tolik otrockých povah. A otrockou

povahu, nikoliv buřičskou, mají ti, kdož ani nejnutnější a nejrozumnější práce nedovedou vykonati bez karabáče nad sebou.

Inteligentní klid mého prvního vojenského kamaráda velmi mně tedy imponoval, třebaže byl často příliš zásadní. Neboť stávalo se, že jsem byl sám volný a potřeboval jsem druha pro přátelské posezení nebo přátelskou procházku, a tu mi bylo málo vhod, že jest zaneprázdněn tak dobrovolně, ač by jej bylo slovíčko promluvené s některou šarží ihned uvolnilo. Ale L. P. měl i jiné zásady: nikdy nechtěl nikoho ani slovem, ani čímkoli jiným podplatiti.

Tak skrupulézním netřeba ovšem býti, hlavně když neběží o nějaké zhoubné úplatky, nýbrž jen o zcela nevinné vzájemné laskavosti, které nevymizí ani ze světa nejideálnějšího. Koupím-li si za trochu dobrých slov nebo doutníků či za malou prohru v mariáši kousek přívětivosti od nepřívětivého, ochoty od neochotného, tím morálnost života věru neutrpí. Vždyť nejde z ničeho najevo, že přívětivost člověka k člověku, ochota bližního k bližnímu jest mravní povinností. Kazatelé se svým předpokladem lásky k bližnímu jsou v příkrém rozporu s přírodou, kde ani kuře zadarmo nehrabe; ale křesťanská společnost, život společenský vůbec získaly by nesmírně, kdyby lásku k bližnímu vyhodily ze svých katechismů, zato však v životní praxi provozovaly zásadu, že bližní má býti především ponechán na pokoji a po druhé chráněn před soustavným vykořisťováním na každém kroku. V teorii milován jest v praxi bit ze všech stran. V tomto směru je vojna poněkud méně pokrytecká než život civilní. O lásce k bližnímu se tu aspoň nemluví.

Onoho třetího června neměli jsme velkého užitku ze své první vycházky. Pustili nás příliš pozdě, nevím už z jakého důvodu, a tak sotva k ukojení žízně a hladu způsobem příjemnějším a občanštějším, než se dělo jindy v kantýně. Vylétli jsme rovnou k hostincům, jež v blízkosti kasáren byly nejpopulárnější a z nichž v jednom říkalo se U černé ruky a v druhém U kulhavé paní.

Druhého dne bylo nám možno dostati se poněkud dále. Jak divné však pocity provázely nás při prvních krocích! Zdálo se nám, že jsme odvykli choditi na svobodě, po ulicích,

kudy chodí nejen vojáci, ale i občané, kteří mohou jednati tak, jak uznají právě za dobré. Připadali jsme si jako malé děti na neznámé půdě. Cítili jsme rozpaky a smáli jsme se tomu. Únik z dlouhého „vězení", na těle uniforma, na kterou jsme si dosud nezvykli, ošumělá tak, že to samo již činilo včerejší civilisty neklidnými, nutnost dávati pozor, aby člověk nezapomněl salutovati, cizí město a vůle prohlédnouti si je, nesrozumitelná řeč kolem a různé ty bezděčné myšlenečky a pocitečky rekrutovy – dosti toho bylo, co na nás náhle zapůsobilo a naši chůzi učinilo poněkud nejistou.

Seznámili jsme se částečně se středem města, s barokní radnicí, s monumentální synagógou, která však východní „bohatostí" svého slohu přiměřeně odpuzuje, s mnoha „secesními" paláci, s městskými sady, s budovami divadla a muzea, s pomníky Rákócziho, Deáka a Tiszy, s věcmi velmi lhostejnými, které nezanechají dojmů, s maďarským a židovským středem města, kde povrchní holedbavost snoubí se s nedbalostí poněkud již východní, vkus je pochybný a výklady kramářské, lehké kočárky jezdí s plachtovými nebesy a mnohé věci jsou ošklivě vyrudlé a sluncem pokažené.

Teprve na nábřeží, nad kalnou a širokou Tisou, když jsme se rozhlédli vpravo i vlevo, řekli jsme si, že Szeged je přece jen hezké město. Naproti za mostem lákala nás svěží zeleň újszegedských sadů (új = nový), ale bylo zase již kdy vrátiti se, chtěli-li jsme poseděti ještě u večeře.

Následujícího dne byla neděle, odpoledne bylo celé naše, a tak jsme se dostali tentokrát až za most. Újszegedské sady jsou Szegedu tím, čím Praze Stromovka, široká alej pro promenádu vede od mostu až kamsi do luk, je tu restaurace se sálem a s cukrárnou pro pány a hospoda pro lid s hudebním pavilónem, kde nažehlené a načesané frajerky tančí s vojáky i s civily své jednotvárné hopkování, jemuž naši hoši nemohli se dosti nasmáti. Má však tu výhodu, že člověk roztřese a unaví se při něm snad více než při našem kvapíku, ale zabírá přitom velmi málo místa. Krásné růže možno tu koupiti sobě nebo holce; ozdobili jsme se jimi, a když jsme se dosti nadívali, šli jsme se usadit do restaurace, kde při temném a trpkém víně a při vrzavé hudbě pseudocigánské kapely bavili jsme

se prostým hovorem. Čistota a bezvadnost našich uniforem nebyla sice nedělní, ba ani všednodenní, ale tato věc pomalu přestávala nás rušiti.

Tak jsem si zvykl denně s L. P. vycházeti a vraceti se. S jinými vojáky jsme se málo stýkali mimo službu, nikoli z nějaké aristokratické nechuti, nýbrž z potřeby jistého klidu a civilistického rozjímání. Stačili jsme si. Ale byli jsme také vždy první venku od své náhradní setniny. K rozkazu přicházeli jsme již úplně připraveni k vycházce, a jakmile zaznělo Abtreten!, už jsme mířili dlouhými kroky k východu z kasáren. Na takové věci, jako byla černá káva kasárenská, vůbec jsme tehdy nečekali.

Ouvej! Jak jsem vzpomínal po roce na dlouhých pochodech Albánií na ty doby, kdy bylo možno beztrestně opovrhnouti vojenskou kávou, tehda dokonce ještě dobrou poměrně, a kdy jsme se nestarali téměř ani o komisárek, místo něhož brala si většina raději peníze!

Ráno jsme snídali v kantýně bílou kávu nebo čaj se zákuskem, dopoledne na cvičišti dalo se koupiti ovoce i pečivo, v obědě jsem se ponimral, ani mne nenapadlo, že bych mohl jísti všecko, co nám velikou sběračkou vrazili do šálků, a večer měl člověk na vybranou hostinec, kavárnu, uzenáře, chlebíček bílý, slanina dávno již se ti znechutila, guláš byl za korunu dvacet, a zabalil-li ti uzenář něco teplého do papíru, tuk z toho kapal. A piva bylo dost, vína dost, káva se smetanou, cukroví...

A přece jsme naříkali na nedostatečný výběr a drahotu.

XIV

Mezi řádnými a inteligentními lidmi ctí se každá národnost a každá rasa. Rovněž pracující lid, pokud není nucen zaujmouti obranné postoje, nezná šovinistických vášní. Teprve když přijde ten třetí, polointeligence, velikášské hulvátství, chytráctví vládnoucích, kazí se i lid. A jako jiné choroby mysli a ostatního těla šířící se s vlivem města, i nacionální a rasová nevraživost roste v přímém poměru se vzrůstem městských mravů.

O Maďarech nemohl jsem si přirozeně mysliti mnoho příznivého. Měl jsem vždy dojem, že východní jádro jejich rasy nemůže se přizpůsobiti západní civilizaci a kultuře s trvalým zdarem a že jejich vitální síla na evropské půdě jest velmi pochybná. A dnes jako tehdy se domnívám, že Maďaři mezi evropskými národy náležejí ke zjevům úpadkovým, jimž nebude dopřáno dlouhého trvání, jakmile bude jim vzata možnost omlazovati se uměle na útraty svých sousedů. Otázka ovšem náleží především antropologům, a mně podobné myšlenky nemohly zabraňovati, abych se neblížil k Maďarům s laskavým zájmem člověka, který rád pozoruje a ví, že všude na světě jsou lidé zlí i dobří. Mám za to, že jsem k nim nešel s předsudkem. Aspoň lidé, kteří jednali s nimi na základě makavých předsudků, chovali se trochu jinak než já.

V Uhrách se to počalo a vzrůstalo stále, čím hlouběji na jih jsme postupovali: mnozí naši lidé jako by byli k některým Němcům chodili do školy mravů kulturträgrovských. Přeceňovali sebe a svůj způsob života a podceňovali vše, co stálo, byť jen zdánlivě často, níže nebo žilo jiným způsobem. Zřídkakdy se podivili, příliš často se posmívali, rádi jednali s lidmi jiného světa jako s méněcennými. Měli o světě představy poněkud „středoevropské", jež, setkaly-li se v jednotlivci s řídnou povahou šikovatelskou, způsobily scény, na něž bych rád zapomněl.

V Uhrách v takových momentech přišla ovšem pravidelně kosa na kámen, zejména ve městech, ale v Albánii například

byl jsem často téměř vlastenecky rád, když jsem se tuze styděl, že zeměpisné představy albánské nejsou povšechně tak přesné, aby škaredé přehmaty zpupných jednotlivců zatížily český účet.

Tím ovšem nepravím, že za stejných okolností nechovali se jednotlivci jiné národnosti podobně nebo dokonce hůře: zejména maďarští chlapci mají velmi často prahanebnou výchovu. Ale člověku netřeba býti nacionalistou, aby si přál míti nejprve své soukmenovce bez trapné hany, a člověk, který to myslí s lidem své domovské země upřímněji než průměrný táborový mluvka, stydí se především za chyby a neřesti svých soukmenovců a pak teprve za nedostatky ostatních.

Když jsem přišel do Szegedu, česko-maďarské „napětí" místní již polevovalo. Domnívám se ostatně, že většina obyvatelstva užitečně zaměstnaného nestarala se o ně a že to byly toliko jisté kruhy, jež je cítily a jitřily. Mezi civilními občany nepřihodilo se nám, pokud vím, nikdy nic; v hostincích, v krámech, na ulicích setkal jsem se vždy s normální ochotou a zdvořilostí. A jsem přesvědčen, že hlavní příčinou počátečního rozladění byla ta okolnost, že Češi museli ze svého domova do Uher a Maďaři ze svého zase do Čech. Což bylo pro vojáky přirozeně k vzteku a pro jejich příbuzné k zlosti.

Je konečně známo, jak vznikají různé nacionální „aféry", z nichž pak konstruují „napětí" lidé, kteří ze řemesla zveličují národnostní spory v zájmu vládnoucích tříd. Po jistou dobu bavili se lidé takto v Praze právě tak jako v Szegedu. Přešlo je to, poněvadž nahlédli, že břinkají šavličkou dvojsečnou.

Ve většině případů činí se národní aféra z nevzdělanosti jednotlivců, kteří při svém chování vedeni jsou důvody mnohem soukromějšími.

Měli jsme u naší setniny mladého četaře, hezouna poněkud arogantního a nadutého, muže od loka, který si potrpěl na „štramačinu". Byla neděle, a tento muž vedl pyšně jakousi malou hlídku po místech, kde nejživěji proudí sváteční ruch z města do újszegedských sadů. Vojáčků je všude plno a na každém visí děvče, myslí se na hudbu, tanec a milování, dobrý doušek svítí z očí. Řeknete, jaký je to člověk, který v takový krásný den slídí po vojácích, kteří nesalutují! Náš

četař nebyl však starý hejtman nebo plukovník, který má dlouhou chvíli: nesl se vycíděn a považoval se za fešáka, na kterého hledí celý svět. Byl osobně uražen, když potkal maďarského vojáka s holkou a voják mu nezasalutoval, buď že ho nezpozoroval, anebo že byla krásná neděle a po boku šlo mu děvče. Četař Maďara „anhaltoval". Došlo k výměně názorů, při níž Čech nerozuměl Maďaru a Maďar Čechovi. Četař byl hrd na to, že se leskne, že má tři hvězdičky a jde v čele hlídky; Maďar byl hrd na holku po boku a krásnou szegedskou neděli. Nevím, k čemu všemu došlo. Stěžovaly si později obě strany. Nakupil se zástup a tvářil se hrozivě. Maďara odvedla jiná hlídka, četař zvítězil, poněvadž měl tři hvězdičky. U setniny měl však méně štěstí. Přišly výslechy, protokoly, soud, aféra, mnoho práce a zlosti, a velitel milému četaři řádně vyčinil, poněvadž nebylo k tomu třeba ani mnoho vtipu, aby poznal, že tu hrála hlavní úlohu malička osobní ješitnost, a nikoli veliká služební horlivost.

Nacionálnější povahu měly scény a rvačky vyvolané maďarskými vojáky a výrostky, kteří zdvihali ruce před námi, což mělo znamenati, že čeští vojáci rádi se vzdávají. Také na tom většina obecenstva neměla podílu.

Poněvadž ani na vojně neztratila má mysl své páteře a své logiky, třebaže moje skutečná páteř tělesná musela se často příliš narovnati v poslušné habacht, a poněvadž jsem trochu znal Maďary i jako politiky, i jako vojáky, byla mi věc jen směšná. Nemohla mne rozčilovati klukovina, které maďarští vojáci neměli ze své hlavy. Bylo jim nelogickou a štváčskou polointeligencí vštěpováno úředně i neúředně, že Češi jsou tací a tací, hrdinné temperamenty projevovaly tedy svým způsobem to, čemu byly naučeny. Ve většině případů však odvažovaly se podniku, jehož riziko bylo dosti veliké, a jakmile se to obecně poznalo, přestal přirozeně tento žert i s bolestnými následky.

Nesmíme zapomenouti, že v této době, totiž v polovici června 1915, mluvilo se mezi vojáky velmi mnoho o našem pluku. Byl, jak známo, rozpuštěn a mezi sedmnáctým a devatenáctým červnem konaly se u nás přípravy k našemu rozdělení po jiných plucích.

Za několik dní poté však bylo rozpuštění odvoláno a naše náhradní setnina odstěhovala se ze Szegedu na venek, do nedaleké obce. Zde jsme přišli do styku dosti těsného s lidem venkovským a žili jsme s ním v nejlepší shodě. Český voják nemohl si tu naříkati na nevraživost nebo zaujatost, a když byly nakonec uzavírány účty pobytu českých vojáků v této obci, bylo to asi nejvýše některé maďarské srdéčko ženské, které si právem zanařík alo.

Pokud jsem poznal zdejší maďarský lid v nutném styku a na několika toulkách po okolí, byly mi jeho rázovitost a povaha sympatičtější než to, co za podobných okolností shledal jsem u Němců, ač jsem nezavíral očí před jejími nedostatky, poněkud východními (nevalnou čistotou například). Zdálo se mi vždy, jako by v těch širých rovinách žili lidé se svobodnějším a přirozenějším poměrem k životu, poměrem, který v městech zvrhá se sice v nebezpečnou a nečistou bezuzdnost, ale na venkově, kde práce drží na zdravé uzdě temperamenty poněkud barbarské, zabraňuje zato vysilujícímu otročení. A když jsem slýchal pastevce volati na sebe navzájem hlasem zvyklým zápasiti s dálkou a větry a v řeči nikoli nelahodné (a stokrát příjemnější než nejeden dialekt německý), zdálo se mi, že to volá svoboda, o níž nemáme valného ponětí my, zvyklí často pracovati jako soumaři a nikoli pro sebe.

Teprve v zimě, když jsem se ubytoval na delší dobu v szegedské oční nemocnici zemské, poznal jsem typy maďarských „inteligentů" skutečně odporné, hlavy prázdné a naduté džentlmeny, vychované frázemi nejpovrchnějšího nacionalismu, zpupné domýšlivce, přesvědčené, že za několik let po vojně bude svět nalevo od Litavy německým a napravo maďarským. Nebylo mi toto setkání příjemno – ač je mi dobrá malá zkušenost vždy milejší než sebedelší úvahy v knihách, poněvadž nebylo v mé situaci možno okřiknouti je z upřímného srdce, a já tak nerad v podobných případech někomu něco daruji, nejde-li pouze o mou osobu.

A ještě nepříjemnější bylo mi, když jsem pravý extrakt této maďarské inteligence pocítil na své kůži, mnohem později, na posádkové marodce dole, v Elbasanu. Maďarský doktor byl tu po nějakou dobu naším představeným. O tom však jinde.

Když umlknou štváči, buď že v tom vidí svůj prospěch, anebo že jsou k tomu donuceni, ustanou také výjevy, jež domněle dokumentují vzájemnou nacionální nevraživost. Jednoho dne v srpnu přinesl místní szegedský Újság (= noviny) úvodní článek, v němž hlásal, že nedorozumění mezi českou posádkou a domácím obyvatelstvem pominulo, vyjádřil se lichotivě o českých důstojnících a – bylo dobře. Lid se raději bratří než bije.

Netřeba snad podotýkat, že nebylo ani stopy nějaké nacionální nevraživosti ve stycích našich vojáků s maďarskými dívkami a paními. Čeští vojáci velmi si chválili dobré srdce a lásku Maďarek; mnoho ženských slziček teklo v Szegedu, když „naši" odcházeli do pole.

XV

V době od šestnáctého do dvacátého června konaly se tedy u nás přípravy k rozdělení mužstva po jiných plucích. Mnoho se o tom mluvilo a žili jsme očividně v jakémsi provizóriu.

Devatenáctého dopoledne na cvičišti seřadil si nás poručík X. do čtverce, vyjmenoval nám pluky a garnizóny, do nichž se můžeme hlásiti, a zapisoval si naše přání, sčítal, uvažoval, rovnal, rozvláčně se bavil. Měli jsme mezi jinými na vybranou také Terezín a Solnohrad. Chlapci většinou dychtili do Terezína, poněvadž to bylo v Čechách. Já si vybral Solnohrad.

O tom, který z předložených pluků je nejlepší, nemohl jsem uvažovati, poněvadž rozdíly mezi jednotlivými pluky byly mi – a zůstaly – španělskou vesnicí. Ponechal jsem tedy vůli povaze a instinktu. Řekl jsem si: Když už mne vytrhli z mého života a domova, nechť mi aspoň ukážou nejvíce světa. Jsem odhodlán čeliti zlu, které mne potkalo, tím, že pokud možno nejvíce z něho obrátím ke svému dobru. Vlast až dosud odpírala mi poněkud lakomě cest do světa, teď naskýtá se mi však zdá se nějaká možnost okusiti světa; bude to sice nepohodlnější, než jsem kdy očekával, ale zato důkladnější. A jako vojákovi blízkost domova byla by mi spíše přítěží než útěchou, když není naděje, že mne zítra nebo pozítří propustí. Připomínala by mi ustavičně to, co jsem ztratil; kdežto cizina dá mi na dosah věci, jichž mohu získati, poskytne mi příležitost zapomínati a zaměstnávati se užitečně, než přijde čas k návratu – k návratu bez podmínek, k návratu k domovu a svobodě. Tedy z jihouherských rovin k horám solnohradským!

Leč mělo to dopadnouti jinak a celkem vzato lépe.

Dvacátého dopoledne vyvázl jsem z kasáren, kterak, už nevím, a loučil jsem se v duchu se Szegedem, bloumaje spokojeně jeho ulicemi a trhy, které poskytovaly právě očím krásnou pastvu: hromady skvělých třešní, rybízů a pěstěných jahod.

Už tu byly však pověsti, že náš regiment je znovu postaven.

Potvrdily se. Na třiadvacátého večer určen byl pochodňový průvod. Bylo mi v té době vyslechnouti mnoho dojemných řečí oficiálních i postranních. Ale poněvadž nic mne tak málo nezajímalo jako tato otázka osmadvacátého pluku, snažil jsem se podle možnosti nejdříve uniknouti z jejich dosahu a varoval jsem se debat o této věci: pokrčil jsem vždy pouze rameny. Moje mínění bylo příliš přímočaré pro svět kolem mne.

V těchto dnech zažili jsme také dvé nádherných „plaváků", to jest zmoknutí. Jedno dopoledne, horší, poněvadž dopoledne bývá větší disciplína. Lilo se jako z konve a my mašírovali po silnici pěkně a podle předpisu, jako by se nechumelilo. Takové věci dělají na světě snad jen vojáci. Patří to k výchovným lekcím. Tvá civilistická mysl je ovšem v první chvíli poněkud zmatena, šilháš po úkrytech a krok by tak rád se zrychlil. Pak nastanou trapné minuty, kdy první potůčky vody počínají stékati po nahém těle. Lechtá to po čertech nepříjemně. Konečně jsi však celý mokrý, více zmoknouti nelze, jsi ve vodě, která je všude a vysoko nad hlavou, nuže, co ti zbývá, než abys propukl ve smích? Celá setnina dělá vtipy, především šibeniční. Druhé zmoknutí přihodilo se odpoledne, když jsme se vraceli postranními uličkami z vycházky na malé cvičiště, disciplína je v tu dobu již nevalná, a proto rozprášil nás déšť po venkovských domech, vyzdobených bezděčně rudými girlandami a velikými hrozny schnoucí papriky.

O zmíněném již pochodňovém průvodu řeklo se, že jest odložen pro špatné počasí. Ale večer byl dobrý; popíjel jsem s L. P. v hospůdce nedaleko kasáren, když nás vojenská hudba vylákala rychle na ulici. Pohlédli jsme na sebe, usmáli jsme se, nedalo se trucovati, a už tedy nesli jsme se cestou necestou, blátem neblátem v rázném proudu rozveselených vojáků.

Zažil jsem několik takových oslav. Však víte, oslavovalo se ledacos za války. I činy, kterých dějiny nebudou oslavovati, nýbrž přísně souditi. A nejvíce věřící z věřících našinců poznali přitom trpké chvíle, kdy nebylo možno podržeti superiorního úsměvu nezkaleného. Při parádní části takové oslavy na kasárenském dvoře stával jsem někdy, stál a stál tak sám uprostřed cizího davu, černé myšlenky i jizlivé myšlenky pádily střídajíce se bezmocnou hlavou, a marně hledal jsem dru-

hý stejný pohled, aby čtvero očí se povzbudilo aspoň zcela malým zákmitem ironického úsměchu.

Naštěstí přicházely však i lehčí chvíle. Připravovaly nám je události, dělali jsme si je sami. Vojnu by byl člověk jinak nepřečkal. A tak za večerů, kdy naše hudba táhla městem, byli jsme my, prostí vojáčkové, dětmi, které chtěly býti veselé s veselými. Zavěšeni do sebe v řadu po celé šířce cesty, byli jsme družné bytosti, jimž dobrý večer, zdání svobody, hudba a rytmus vlastních kroků působily radost. To už z nás nikdo nevěděl nic o nějaké oslavě. Jen když známé pochody řinčely a děvčata se smála!

Poněvadž tedy pluk náš zůstal naživu, sešlo z našeho rozptýlení po jiných plucích, a poněvadž v szegedských kasárnách nebylo dosti místa, měly býti dvě náhradní setniny ubytovány v blízkých osadách venkovských.

S námi stalo se to hned druhého dne, a naším útulkem stala se dědina, jejíž štíhlou věž kostelní vídali jsme v dálce z velkého cvičiště szegedského. Jmenovala se Kiškundorožma (Kiskundorozsma).

Den stěhování byl pro mne velmi poučný nepatrnou příhodou, kterou byl bych býval málem potrestán za svou nezkušenost. Dal jsem se napáliti – poprvé a naposled. A třebaže obrátilo se vše k dobrému – ač ani to zlé nebylo by bývalo žádným neštěstím –, zapamatoval jsem si tuto zkušenost pro veškeru dobu strávenou na vojně.

Starý voják nebyl by sedl na lep, ale my, čtyřicetiletí civilisté – našlo se nás dosti, kteří jsme se hlásili, když byla sepisována jména těch, kteří mají slabší nohy; pojedou prý předem na fůrách. Čertví co mě to tehdy napadlo, že jsem se také přihlásil. Snad otecký osud chtěl mne poučiti. Vždyť jsem byl přece vždy trochu hrd na spolehlivost svých nohou! Patrně proklaté řeči bližních mně popletly rozum.

Zkrátka přihlásil jsem se a byl jsem dokonce jedním z prvních na fůře naložené nábytkem, když se chystala fůra odjet. Ale z fůry bylo mi opět slézti, fůry odjely bez nás, mladý, drsný šikovatel Ch., o němž bude později řeč, seřadil si nás jizlivě a – pochodem pochod!

Teď už jsme chápali pomalu, co nás asi čeká.

Cesta nebyla daleká, něco přes hodinu po dobré silnici. Ti však, kteří byli přesvědčeni, že jsou skutečně slabí, a cestou pokoušeli se stěžovati si a posedávati, byli hrubě vyplísněni. Ch. hned zpočátku mínil nám ukázati, co dovede. To mi otrávilo tuto cestu. Styděli jsme se přitom poněkud jeden druhého, že jsme sedli na lep, a já styděl jsem se nejvíce, leč před sebou samým, a v první řadě, že jsem si zahrál na chudáčka.

V Dorožmě zavedli nás do školní budovy, kde už dříve bývali naši i maďarští vojáci, a teď – uklízet! A kdo se „uleje", uvidí, co mu udělám, prohlásil šikovatel Ch.

Sotva se však otočil, přistoupila ke mně jedna malá šarže, která to tu od dřívějška znala, a – nu, šli jsme na víno. Když jsme přišli do hostince na náměstí, – usmívalo se na nás z jednoho kouta několik známých tváří. Šarže i kmáni – rozumí se, vybraní lidé! Ti patrně šli ihned rovnou sem.

Tak jsem tedy nepochodil ani tak zle při tom, že jsem vlezl do šikovatelovy pasti. Mnoho prachu nespolýkal jsem při úklidu v nové naší ubikaci. Ale přesto styděl jsem se za svou lehkověrnost nezkušeného a tato nicotná příhoda způsobila, že jsem se od té doby na vojně nikdy k ničemu a nikam netlačil, dobrovolně nehlásil, odevzdávaje své vojenské tělo pokorně do rukou osudu a nepokorně dbaje, abych si mysl uchoval zdravou.

XVI

Život v Kiškundorožmě nepočínal pro mne zle. Druhého dne po našem příchodu do obce vysvobodil mne z kasáren hned ráno kadet M., bývalý sociálně demokratický redaktor ve Vídni, a vyšli jsme hluboko do krásné roviny, naplněné jasem a vlahým čistým vzduchem.

Kouzlo změny, budiž pochváleno! Půvabe novosti, budiž slaven!

Přišel jsem z adamovských kopců a lesů, které jsem miloval jako žádnou jinou krajinu předtím. Násilně přetržen byl svazek můj s tímto krajem. A cítil jsem, že navždy, třebaže jsem se chvíli bránil této myšlence. Stesk po něčem, co bylo krásné, ale skončilo, probouzel se ve mně, kdykoli bylo na to kdy v životě kasárenském.

Ale toho dne poprvé vyšel jsem do nové přírody tak, jak jsem po léta byl zvyklý to činiti. Šel jsem a díval se, lačnými smysly vsával jsem nový kraj. A kouzlo změny počalo působiti, půvab novosti mne chytl. Cítil jsem, že i zde mohl bych spokojeně žíti a těšiti se kráse roviny s jejími lukami, poli, močály, rybníky, dědinami a pastvisky tak, jako jsem se dříve radoval z vysokých strání, z rozvlněného moře lesů a z divoké horské říčky. A cítil jsem, že obraz mého adoptovaného domova byl mi již příliš známý, cítil jsem v této chvíli, jako by mne přitahoval za jednu ruku, poněvadž jsem jej tak dobře znal, a jako by druhá ruka z téhož důvodu sáhala po novém, nepoznaném dosud kraji. A lákající novost vítězila; řekl jsem si, že po všech těch kopcích, žlebech a těsných údolích dobře by se žilo na nekonečné pláni, jejíž volný a sytý život má také své krásy, odstíny a nesčetné zajímavosti.

Toho nevěrného srdce lidského! Nicméně rozuměl jsem si docela dobře. A můj zločin nebyl myslím tak veliký. Jen případ je snad poněkud složitější.

Jsem vlastně bez domova v užším smyslu slova. Omylem narodil jsem se a byl jsem vychován ve městě, ač celou svou povahou tíhnu na venkov. A proto ve městě mohu míti pří-

střeší a povinnosti, ale nikoli domov, ve městě mohu míti byt, a kdyby to bylo i ve vlastním domě, byl by to přece jen byt, a nikoli domov.

Na vojně často jsem byl tázán kamarádem: „Kde je tvůj domov?“ Odpovídal jsem: „Všude a nikde.“ Jiný se otázal: „Odkud jsi?“, a když jsem odpověděl: „Z Prahy,“ ptal se dále: „Odkud z Prahy?“ a velmi se urazil, když jsem odvětil: „Z celé Prahy.“

Ale co jsem měl odpověděti? Třicet let žil jsem v Praze a deset na Moravě. Praha bez Moravy nebyla by celým mým „domovem“ a Morava bez Prahy rovněž nikoli. A pokud běželo o Prahu: narodil jsem se v Praze II, zde jsem žil léta, pak léta na Vinohradech, pak léta na Žižkově, šilhaje vždy po vzdálenější a zelenější periférii.

Mohl jsem všude, kde bylo krásně po mém vkusu, cítiti, že dalo by se tu dobře žíti. A cítil jsem to i za hranicemi a i trochu dále než v Uhrách.

Tak žil jsem lesnaté vrchy adamovské; tak v pustě kiškundorožské toužil jsem žíti rovinu, a nemoha ji svobodně žíti, okoušel jsem ji aspoň v krátkých hodinách sladké kvazivolnosti; tak v albánské Kavaji zatoužil jsem mimochodem žíti blízkost moře na tomto necivilizovaném břehu lahodné Adrie; tak žil jsem aspoň napolo, pokud to dovolovalo těleso, jehož jsem byl údem, skály a úžlabiny tvrdé Bragoždy nad Ochridským jezerem.

Ale vždy mi šlo o to, žíti! Žíti, nikoli pouze viděti, cestovati. Cestování zdálo se mi vždy podivně smutnou věcí: člověk míjí zbytečně místa lhostejná, přijde-li však na místo, jež stojí za to, aby vešlo se vším všude do jeho života, také to místo míjí jako kýženou pannu, které nesmí obejmouti.

Žíti, to jest usaditi se, seznámiti se, tázati se a dostávati odpovědi, tak se sblížiti s krajem, až nemá již důvěrností, které by ti mohl ještě říci. A jíti dále teprve tehda, když nastane chvíle, kdy počínají zevšedňovati půvaby, které již příliš dobře znáš. Pak počíti jinde.

Tak by měli poznati svět mladí lidé, kouzlo světa, to jest kouzlo změny a půvaby novosti, ale vždy až ke dnu, opravdově, život se vším, a nikoli jen flirt turistiky. Jsouce v stálém

styku s domovem, nezapomínajíce jeho radostí a žalů, měli by prožíti všecky ty kraje, o nichž mladí muži často sní a které mohou poskytnouti pohled na život z oněch stran, z kterých nemožno hleděti doma. A až by se konečně vrátili, neboť většina by se vrátila, pak by měli najíti doma svůj pevný bod, pravý domov, na který je dosti kdy, který však je vazbou střechy na budově tvého života, nezůstaneš-li věčným kočovníkem.

Věřím, že přijde doba, kdy v lepší společenské organizaci nebudou se již obecně roditi, vychovávati a odsuzovati lidé k tomu, aby byli doživotními otroky domova vnuceného. Osvícenější lidstvo pozná ohavnost poměrů, kdy dělník od čtrnácti let až do staroby pohyboval se mechanicky toliko mezi svým bytem a fabrikou, maje jedině neděli volnou pro ubohý výlet za město; kdy průměrný úředník podobně jednou nebo dvakrát denně konal cestu z domácnosti do úřadu a zpět po celý dlouhý rok kromě malé dovolené pro pobyt v nudném výletním místě nebo pro trochu turistiky, ačli stačily mu k tomu peníze; kdy spisovatel malého národa musil se státi vojákem ve světové válce, aby spatřil kousek světa; kdy kulturní instituce činily se směšnými nemotorným udělováním cestovních podpor o 200 korunách atd.

A proto volám: Kouzlo změny, budiž pochváleno! Půvabe novosti, budiž slaven! Odpírají vás tisícům, které si zotročili, odpírají vás i těm, kteří by se vámi nejen osvěžili a povznesli, nýbrž také obohatili jako ovocný stromek šťávou z dobré mrvy, aby vydali mnohonásobný užitek.

Jak mnozí dnes činí z nouze svého života smutnou ctnost konzervatismu! Jak mnozí naříkají na ohavnou všednost života i dnes, kdy s utajeným dechem žijeme dobu, nad niž nelze snad už světu prožívati nic z vůle lidské ohromnějšího, hrůznějšího ani velebnějšího při vší špíně! Možno se jim však diviti, když potácí se den ze dne ze čtyř stěn do čtyř stěn, nuceni svět žíti pouze v umučené obrazotvornosti otroka dílny nebo kanceláře?

Odbočil jsem, chtěje zhruba odůvodniti svou chuť – vezměme to z jiné strany – svou chuť nedobrovolného kočovníka zastaviti se. Později, v poli, říkávali chlapci často, když ne-

bezpečí bylo daleko a žaludky byly plné: „Nu, neměl bych nic proti tomu, kdybych zde doválčil!“ Říkával jsem si totéž na svých prvních procházkách po okolí Kiškundorožmy, stejně jsem mluvil i později jinde. Ale vždy přišla také doba, kdy jsem pojednou měl dosti života, který se stal jednotvárným a příliš známým, a kamarádi opatrnější než já říkali mi: „Mně se zdá, že vás pálí dobré bydlo.“ Snad měli pravdu, neboť pokud je člověk kočovníkem, není šťasten dlouho na místě, jež mu zevšednělo, ale jakmile zatouží po usazení, je toliko pravý domov bydlem, které nikdy nepálí.

Kyprá pusta v okolí Kiškundorožmy snadno ostatně vzbudí laskominy, zejména miluje-li člověk venkovskou přírodu pozornou láskou a je-li na druhé straně nevalným ctitelem hromadného soužití kasárenského.

Už sám svobodný van, táhnoucí po širé rovině, naplňuje hruď jarými city, jimž se nechce zpět do kasáren, a na ranním slunci leskne se celý kraj jako nesmírná mísa šťavnatých „darů božích“. Moje procházka s kadetem M. zabrala sice veliký kus tohoto plochého světa zeleného, ale znamenala pro mne toliko první povrchní seznámení se s krajem: šli jsme rázným krokem a na důvěrnosti s přírodou nebylo kdy.

Zato však později, když se mi tu a tam podařilo zjednati si kratší nebo delší dienstfrei, oddával jsem se plně novému světu za dlouhých procházek i posezení.

XVII

Vyjdi z dědiny kterýmkoli směrem, ještě jsi neminul posledních domků, ale první močály již jsou tu, zarostlé vysokým rákosím, plným života mlaskavého, pištícího a harašivého. A je to stále táž voda, která béře pak na sebe nejrůznější podoby, měníc se v strouhy, potůčky, louže, tůně, rybníky, močálovité louky; žab jsou všude tisíce, a kde je voda hlubší pro volnější pohyb, tam jsou i rybky a ryby. A kde se rozšiřuje v širý pohostinný rybník nebo močál, tam jsou hejna vodního ptactva plovoucího i poletujícího. Volný přírodní život těchto vod brzy tě usmíří s jejich nadbytkem.

Dlouhé ranní hodiny sedával jsem u jednoho takového krásného rybníka a pozoroval jsem rodiny divokých kachen, jež se bez bázně kolébaly po hladině, lehce zčeřené, pozoroval jsem i jiné vodní ptactvo, rybky, hmyzy, obojživelníky.

Dlouho nešel nikdo mimo, a když, tak to byl hranatý pomalý venkovan anebo hnědý chlapec na neosedlaném, cválajícím koníku anebo venkovský vozík; krajina šířila se vpravo vlevo jako širý zelený stůl až ke vzdálenému obzoru, na němž pás košatých stromů a vysokých topolů skrýval jinou dědinu.

Uprostřed pastviny stála dřevěná boží muka s plůtkem čtyřhranným, celá jako krvavá, ale tak nepatrná na ohromné dlani tohoto světa. Jinde čněla šikmá dřeva napajedel a pod nimi rozloženy byly pestré skvrny bravu i skotu. Pastevci od jednoho ke druhému volali cosi helekavým hlasem.

Jindy sedával jsem ve vysoké trávě na mezi a pozoroval jsem čápy, posedávající po kupkách sena a mandelech obilí. Byli mi vzácní a odjakživa milí. Mám rád jejich půvabný let i japonskou siluetu, jejich chůzi poněkud patetickou a malounko komickou, pravou věc do pohádek a legend; mám rád jejich spokojené filosofování na jedné noze: naši k tomu potřebují všemožné údy a odborný mozek, nepřijdou však o nic dále než čápi, a hlavně, nejsou přitom tak spokojeni. Jen jedna věc je u čápů velice podivná: když se ti náhle slétnou nad hlavou v hejno a počnou klapati svými zobáky jako mrtvými

hnáty. Je to opravdu jako nějaký přísný soud ve vzduchu, leč přísnost ani smutek nesluší těmto idylickým ptákům, a věru rozkrákané vrány nejsou tak podivné a strašidelné jako tento suchý čapí koncert. Čertví ostatně, čím jest čápům tato zábava uprostřed jejich nesmírného blahobytu: často jsem si pomyslil, že je tu příliš málo čápů na ty tisíce žab a že čápi chodí asi zcela lhostejně mimo ty kaluže, močály a strouhy, kde to kuňká, kváká, škytá, žbluňká a převaluje se, že se žab přejedli a krásným očkem slídí po malém hraboši nebo smaragdové ještěrce.

Kráčíš však lukami, pastvinami, poli, hlavně kukuřičnými a paprikovými, stromku nikde neviděti, opravdové stromy jsou až vzadu na obzoru, jdeš, jdeš, a postřehneš náhle, že tu něco chybí, ano, ptactvo, drobné zpěvné ptactvo tu chybí. Zde zpívají toliko žáby. Ptactvu zdá se dlaň roviny příliš holou.

Teprve když přijdeš k těm stromům na obzoru nebo k nějaké stromové oáze u osamoceného statku nebo do nějakého malého akátového háje, které jsou tu, jak se zdá, velmi oblíbeny, poněvadž žádných lesů není daleko široko, dříví tedy málo, a akát rychle roste, – zaslechneš hojně ptactva, jež jako by se sem slétlo z celého kraje, a nejprve uvítá tě straka, křiklavá straka, která je všude, kde je několik stromů při sobě.

Topoly stojí na stráži a lehké živé ploty ohraničují širé ovocné sady a vinice. Krásná úroda stéká z bujných větví.

Tak se tu střídá zelená poušť se zelenými oázami, kyprost s bujností v širém volném rytmu půdy svobodně plodící, šťavnatá pastviska a lučiska s dědinami, kde děcka, sotva očka otevřou, dostávají k snídani slaninu, ale kde jest nejen slanina a k ní krásné zelené lusky čerstvé zelené papriky, nýbrž i mléko a víno, vejce, pečená kuřata, bílé buchty a škvarkové koláčky, guláše a vepřové a rybí huspeniny červené paprikou, a pak merunky a broskve, hrozny, jablka... stolečku, dobře se prostíráš.

Ale přes ty kolmice božích muk, topolů a kostelních vížek na obzoru bylo by tu všecko příliš horizontální, kdyby krajem nevládly ještě jiné a silné kolmice, vyšší mocnosti, tajemné bytosti mechanické, spojujíce půdu s větrem, – větrné mlýny.

Učinily na mne dojem ihned, jakmile jsem je poprvé spatřil. Oči mohl jsem na nich nechati. Jsou poetičtější a tajůplnější než jiné krásné stavby a stroje, jsou podivnější než nejpodivnější zvířata, jsou důvěrnější i tajemnější než jiné mocnosti, které tu a tam potkáváme, a vyhlížejí stejně přátelsky jako hrozivě. Jsou to hodné bestie a dobří obři, jichž neradno však dráždíti.

„Neměl jsem z nich přímého potěšení," pravil kadet M., „připomněly mi hned Dona Quijota."

„Hleďme, na toho jsem vůbec nevzpomněl!"

Opravdu, nejsem, díky bohu, tak špatně vychován. Je to asi hrozné, je-li člověk jako jistí vzdělaní mladí lidé, spisovatelé, horliví čtenáři atd., obklopen ustavičně proslulými básnickými postavami všech dob a nemůže-li se hnouti, aby v každém koutě, za každým rohem, na každé lavičce večerního parku, pod každou lipou a pod každým dubem, vůbec všude nečíhal na něho nějaký Quijote s kopím, Hamlet s lebkou, Krysař s píšťalou, anebo ještě hůře, nějaká ona, Ofelie, Julie, Markéta, a to všecko prosím v nejkrásnějším barvotiskovém provedení nebo v okolorovaných fotografiích proslulých herců a hereček, jen žádná příroda, ale všecko dočista jako živé.

Kolébám se pohodlně na příjemné hladině své literární nevědomosti, velmi nedůvěřivý ke klasickým veledílům a velmi lhostejný k soustavné literární erudici. Čtení je mi svátkem, nikoli potřebou nebo nutností, rozumí se čtení knihy, nikoli denní kontrolování tučných titulů v novinách. Moji básníci jako moji malíři jsou většinou moji přibližní vrstevníci a většina „klasických" spisovatelů mne nudí jako většina „klasických" malířů. Dal bych kteréhokoli van Dycka, Rubense, Velázqueza za Manetovu Snídani v trávě nebo jistou Dívku Derainovu. Čtu ostatně také tu a tam nějakou dobrou starou knížku, dík obyčejně mé zálibě bibliofilské, neboť jinak nedostala by se mi do rukou. Vždycky připadá mi tak mile starosvětskou, ale těšívá mne jako můj vlastní objev. A tak tedy jsem svobodný vlastník hrstky dobrých literárních dojmů, kterých brzy zapomínám, a několika básníků nadevše milých, kterých nezapomenu. Mnoho světa jsem objevil s po-

mocí knih, říkaly mi: „Vidíš tuhle barvu?“, „Slyšíš tyto zvuky?“, „Počkej, semhle si stoupni, abys dobře viděl!“ atd. – ale můj svět nebyl zalidněn divadelními a románovými figurami, jsem volný poutník, jenž všude začíná znovu, nezatížen utkvělými představami a naučeným světem.

Větrné mlýny! Nikoli, na Dona Quijota jsem nevzpomněl, spíše letmo na Verhaerena, poněvadž to je také básník, který je miluje. Konečně, trochu známé je člověku vidoucímu dnes všecko, z novin, z literatury, z obrázků; tomu se nevyhneš a neškodí ti to, to jsou neurčité sny o věcech, které tě jen tím více okouzlí, když máš je konečně na dosah ruky, v jejich střízlivé podobě, nekonečně v tom okamžiku milejší než nejlepší báseň a nejlepší obraz.

Zkrátka: můžeš-li si říci: toto jest tedy moře, o němž jsem tolikrát slyšel v nejvelebnějších slovech, jež jsem tolikrát viděl nejskvělejšími barvami vymalované, hřeje tenhle prostý fakt víc než všecka ta minulá krásná slova, ty minulé krásné barvy, i když ve skutečnosti to moře je právě šedivé jako zamlžené lány nebo zbarveno jako velmi laciná pohlednice.

Tak se mi skutečně dělo později, když jsem poprvé uviděl moře; tak se mi dělo také nyní před větrnými mlýny, chudáky větrňáky z dorožské roviny, jež nebyly příliš skvěle vybaveny. Spojujíce širá nebesa se širou půdou jsou jako mocné sloupy, které drží krajinu pohromadě. V nich mohla by sídliti božstva veliké roviny.

Naše dorožské cvičiště bylo v těsném sousedství s jedním větrňákem, a bylo mi proto nejmilejším cvičištěm, na které jsem kdy chodil. Pokud to bylo možno, mašíroval jsem vždy s očima upřenýma k jeho cárovitému kříži, stojícímu nebo volně se otáčejícímu, a když byl odpočinek, usedl jsem vždy tak, abych na něj viděl.

To veliké strojní mlýny stojící na silnici do Szegedu, plné vření, lomozu a práce, do nichž v proudech teklo zrní a z nichž v proudech vylévala se mouka, kolem nichž chodila stráž a před krámem ustavičně bylo plno lidí, to bylo něco zcela jiného, jiný svět, lišící se horečkou od zdravého, klidného chodu.

XVIII

Mnoho bylo odpuštěno. Mnoho bylo pochopeno, omluveno, zapomenuto, ale nitro se bouří v člověku při myšlence, že jisté viny zůstaly nepotrestány. Měli jsme a máme mnoho jiných starostí, nezbytných prací, které nestrpí odkladu, ale pomalu mělo se přece dojíti k tomu, aby krok za krokem ukázalo se přímým prstem na nesporné viníky a přísným slovem aby byli odkázáni do přítmí, odkud se nepřichází na veřejnost. Místo toho mnozí viníci byli odměněni; nový stát využil jejich povah k témuž cíli jako stát starý: k práci pro reakci vládnoucí třídy.

Především na vojně, kde lidé chodí a jednají téměř nazí, bez nátěru společenských způsobů a kázní, poznáme, že člověk nemá svobodné vůle, že jeho nervy, žaludek, zdraví a povaha přírodou nadiktovaná a jeho negativní nebo pozitivní úloha ve výrobním procesu určují serpentiny jeho mysli, často tak podivné, domáhají se vrchu nad jeho zásadami, knihami nebo životem získanými, a vedou jej ke skutkům, jež v koutku svého většího nebo menšího svědomí nepovažuje za správné. Především na vojně poznáme, co to jest „ubohá lidská duše". A pitvorná, mohli bychom dodati.

Jako u mužstva a každý i u sebe sama poznali jsme zlou podrážděnost z hladu, z únavy, z nadbytku dřiny, jako jsme našli na jedné straně hochy, jimž bylo možno ve všem vyhověti, a na druhé klacky, s nimiž ani železné nervy nepořídily nic po dobrém, jako každý z nás vojáčků měl jinou povahu, od milé až po nebezpečnou, a každý různé nálady, hodné i zlé, tak ovšem i naši malí i velcí komandanti byli přelidské bytosti, rovněž náramně vysvlečené z oděvů civilizace a kultury.

Mnoho bylo odpuštěno, nemělo býti odpuštěno všecko.

Pokud běží o důstojníky, nepoznal jsem mezi našimi mnoho mužů taktních a spravedlivých, neřkuli příjemných; na druhé straně však, chci-li býti loajální, nemyslím, že by si byl některý zvláště zasloužil býti vlečen dnes na veřejný pranýř.

Kromě jednoho případu nebyl mezi nimi ani jediný „pes", jak říkají vojáci. Rád pozoroval jsem tyto figurky způsobů poněkud pepických a bavil jsem se tichou analýzou jejich povah v náladách dobrých i špatných. Většina ztrpčovala nám život, ale bezděky; tam, kde lidé jsou příkře rozděleni na poroučející a poslouchající, není život nikdy sladký.

Mnoho bylo odpuštěno, nemělo býti odpuštěno všecko.

V rakouské armádě existoval druh lidí, šarží, který v kruzích mužstva představoval její prohnilost a zkaženost; tu slušný člověk byl bílou vránou a lump téměř pravidlem: byli to šikovatelé.

Rakouská armáda byla školou zlodějství; takový systém zlodějství jako v tomto vojsku byl vypěstován snad jen v carské armádě ruské: Nuže, zlodějství, které se provádělo přímo na útraty mužstva se surovou bezohledností, zaváděl šikovatel. Kradlo-li se obecně, byly-li v této válce chvíle a místa, kdy každý kradl tak nebo onak, aby nezahynul, šikovatel, který pravidelně měl všeho dost na útraty mužstva, okrádal ještě vedle toho, bez naléhavé potřeby, z hltavé zištnosti.

Nevím, zdali v rakouské armádě panovala větší surovost než v armádách jiných; starý militarism zná jen disciplínu, která jest nikoli důsledkem věrnosti myšlence, nýbrž otrockým poddanstvím osobám, jež nejsou celkem ničím omezovány, zachce-li se jim vylíti si špatný rozmar na malém vojáčkovi.

Pokud však jsem poměry v rakouské armádě poznal a surovost viděl, zase to byl šikovatel především, v němž soustřeďovaly se všecky její metody, který ji reprezentoval způsobem nejbezohlednějším.

Snad jen formou beletristickou bylo by možno vystihnouti přibližně řádění takového individua, horu zcela zbytečných muk a trampot, kterou dovedlo navršiti na bezbranné (třebaže ozbrojené!) mužstvo, ošklivost i zoufalství, které šířilo kolem sebe.

Opakuji, poněvadž nechci křivditi: bílé vrány tu byly. Poznal jsem také mezi šikovateli lidi hodné nebo aspoň slušné, poznal jsem izraelitu, který byl svědomitým otcem své setnině,

poznal jsem kamaráda, který byl mi vždy příjemným druhem, ale to byly podle mé zkušenosti vzácné výjimky.

Zjev byl ovšem dosti přirozený. Rakouský šikovatel byl pravidelně cosi jako parvenu. Od počátku své vojenské „kariéry" drzý, bezohledný, sobecký a hrubý, dával jistě již jako prostý voják a s každou hvězdičkou ve zvýšené míře okázale najevo před svými představenými vlastnosti, o nichž se vojanští páni domnívali, že jsou pro kázeň v armádě nejdůležitější, byl „řízný", rád řval a předstíral služební horlivost – a tak tedy postupoval, dostával to, co chtěl. Rozum, srdce, přirozená inteligence musely mu chyběti.

Mnoho bylo odpuštěno, nemělo býti odpuštěno všecko.

Prodělal jsem výcvik pod důstojníkem a pod šikovateli, kteří měli nejhorší pověst. Nadporučík N., který nedlouho po vojně zemřel, byl souchotinář v kritickém stavu. Odpustili jsme mu. Šikovatel Ch. byl nezkušený a trochu špatně vychovaný hoch, kterého opojila šarže a moc předčasně získaná. Omlouvám ho. Šikovatel P. byl blázen. Jiní byli zaň odpovědni.

Vojáčkové odpouštějí mnoho. Často jsem viděl a slyšel, jak zatínají pěstě a slibovali jim pomstu, „až se vrátíme". A když jsme se vrátili? Mluvil jsem s některým tu a tam. „Potkal jsem nadporučíka N.," oznamoval mi a hlasem tak klidným, že nebylo nutno ani dověděti se, co s ním mluvil, aby bylo jasno, že se mu „nepomstil".

Vojáčkové odpouštějí a zapomínají. Ale nikoli všecko. Osmadvacátníci z Albánie jistě nezapomenou, jací byli například šikovatelé „Sejra" a „Fuslapna". Nebylo by věru správno jim zapomenouti ty nesčetné hodiny otrávené nestoudným hospodářstvím a bezmeznou surovostí, pro něž nebylo jiné omluvy nežli té, která je obsažena ve slově „lidská bestie".

Vojáčkové nelační po pomstě. Krev se utišila a zločiny spáchané jsou s celým svým nešťastným ovzduším minulostí, která se navždy propadla. Nejde o pomstu, ale běží o to, aby tací lidé zmizeli mezi neznámými a nemohli na žádném veřejném místě pokračovati ve své činnosti. Pro svou osobu vím, že těchto dvé chlapisek nesnesl bych ve společnosti, ve které bych je kdekoli našel. A věru že si přeji najíti je v ní.

Měl jsem při posuzování těchto různých tyránků své zvláštní osobní kritérion. Mluvím-li o jejich řádění, neděje se to věru proto, že jsem byl sám jimi zvláště postižen. Naopak. Všickni bez vyjímky ve styku se mnou se více nebo méně ovládali. Za kamarády žaluji, nikoli za sebe. Kdežto však ti, jejichž špatné skutky možno, jak se domnívám, právem pochopiti a omluviti, jednali se mnou s benevolencí v jistém smyslu upřímnou a přede mnou s přirozeným studem člověka před člověkem považovaným nejméně za rovnocenného, ti lumpové, jimž nebude a nesmí býti nic zapomenuto, ustupovali se svým špatným svědomím před mým pohledem prý „pichlavým" jako vrčící a syčící šelmy. (Při tomto přirovnání šelmám ovšem ubližuji.)

S odporem a rozkoší zároveň pozoroval jsem několikráte toto divadlo, poněkud udiven v nitru svým vlivem, jehož nedovedl jsem si vždy vysvětliti: nutili se do slušnějšího chování se vztekem, který nejlépe je charakterizoval a byl jejich odsouzením.

XIX

Mladý šikovatel Ch. děkoval za svou rychlou „kariéru“ setníku, s kterým byl v poli. Vypravovaly se o tom různé historky, domněnky, narážky, nemnoho důvěryhodného, a já zapamatoval jsem si z toho toliko to, že Ch. vynikl v poli velikou bravurou.

Byl to hezký chlapec, nevelký, ale štíhlý a pružný; nebylo mu mnoho přes dvacet let. V klidu a za prostého hovoru byla jeho tvář milá: jindy dovedl však svěsiti ústní koutky neobyčejně zlým způsobem a jeho smích býval často jizlivý a opovržlivý.

Zmínil jsem se již v jedné z předešlých kapitol o tom, že se nám představil cestou ze Szegedu do Kiškundorožmy – způsobem málo příjemným. Toho dne konstatovali jsme také, že jest naším novým dienstführendrem, čili že jsme přišli z bláta do louže.

Službu řídící šikovatel, který naši náhradní setninu oblažoval nepřetržitou hrubostí v prvních dnech szegedských, byl odporná kreatura, neschopná snad slušného slova, syfilistická troska člověka, drsně odpuzující již svým zevnějškem. A teď jsme tedy přišli do nových, ale stejně bezohledných rukou. Rozdíl byl toliko vnější. V předešlých dnech byla to stará vyžilá obluda, nyní byl to hezký, zkažený chlapec.

V tragikomické galérii mých typických šikovatelů zaujímá však tento hoch nejvýznačnější místo. Poněvadž mne nejméně odpuzoval zevnějškem, pozoroval jsem ho rád a často; jakmile však odhodláme se zkoumati něčí povahu a její původ, docházíme pravidelně i k jistému pochopení, naše rozhořčení se mírní, stáváme se schopni objektivního pohledu na příčiny a následky – nezbylo mi v srdci nenávisti k tomuto mladíku, za nějž byli odpovědni jiní.

Myslím – a doufám –, že toliko v rakouské armádě bylo možno, aby takový divoký hoch stal se šikovatelem řídícím službu, tedy osobou více rozhodující než velitel a jsoucí s mužstvem ve styku nejtěsnějším a ustavičném, aby stal se jím

u setniny, která složena byla téměř výhradně z domobranců čtyřicetiletých a ještě starších. Usedlí muži, v civilu většinou samostatní obchodníci a živnostníci, byli v tomto případu vydáni na milost a nemilost holobrádkovi, jehož lajdácká povaha, špatným vychováním bezpochyby stupňovaná, projevovala se bezohledností, ukrutností dokonce, despotickým zneužíváním moci. Řekněte, jak mohlo býti v mysli a srdci těm prostým vousáčům a otcům rodin, když je drsně komandoval, řvavě plísnil a soužil mladíček, který mohl býti synem kteréhokoli z nich?

Opřen pevně o ten fakt, že velitel setník R. jest jeho příznivcem a ochráncem, opojen svou vojenskou „kariérou", svou náhlou mocí a mladou krví, terorizoval všecko kolem sebe, důstojníků nevyjímajíc. Snažil se provozovati malou hrůzovládu, která ovšem – to nutno ihned podotknouti – byla toliko nevinnou průpravou k tomu, co nás čekalo a co nastalo, když setník R., Němec a sympatický světák, odešel a naším velitelem stal se Čech, nadporučík N., pražský magistrátní úředník a veliký rakouský vlastenec, který šikovatele Ch. ihned odstranil, ovšem toliko z toho důvodu, aby dosadil na jeho místo oblíbence svého, nepříčetného šikovatele P.

Ch. byl zkrátka zlé dítě, které, poněvadž mělo moc bez vážného podkladu, snažilo se terorem nahraditi chybějící důstojnost a křikem, bezohledností přesvědčovalo samo sebe o tom, co všecko může. Byl dítě nezbedné a bujné, jež mělo se tvářiti jako vážný muž, ale přečasto vypadlo ze své úlohy a jen s napětím sil a nasazujíc rychle postrašující masku udržovalo si domnělý prestiž.

Když jsme ho očekávali při ranním srazu na dvoře školní budovy, v níž jsme byli ubytováni, nastalo nezbytné ticho, jakmile se objevil přede dveřmi jednoho vchodu, na prvním stupni malého schodiště, kde neopomenul pozastaviti se způsobem poněkud hereckým a pánovitě se rozhlédnouti. Bylo na něm tak dobře viděti, že se právě umyl, učesal a kávu vypil. Ale vojáci měli jinou starost, totiž jak se vyspal, s jakou přichází.

Často přicházel s chlapeckým úsměvem, poněkud pepickým, který potrval, dokud nenarazil na nějakou skutečnou nebo do-

mnělou nepřístojnost. Jindy počínal den hartusením, které končilo nadávkou nebo hrubým vtipem, po nichž však pan šikovatel dal se do uličnického smíchu a odvrátil se z obavy, aby to nevyhlíželo příliš shovívavě nebo důvěrně. Nejhorší byl, když zuřil s tváří opovržlivě staženou, s notnou dávkou skutečného, předčasně zakořeněného cynismu.

Pravidelně, když tak po ránu stanul přede dveřmi budovy, vzpomněl jsem si mimovolně na obrázek ze starých, dobrých a dravých časů Simplicissimu s textem „Herr Leutnant ist los". Dav opouští úprkem a s hrůzou náměstí, jako by dravá šelma byla uprchla ze zvěřince, je to však pan poručík, který se objevil v celé slávě před portálem kasárenské budovy. Vojáci ovšem nemohli se rozprchnouti, naše hrůza nebyla také tak veliká, ale přece jen tichlo vše v očekávání páně šikovatelovy nálady.

Uvážíme-li, jak byl mlád a mnoho-li práce stálo ho asi, aby udržel na uzdě svou povahu bezpochyby pouze uličnickou a vedl ji směrem, který mu měl zjednati respekt, nutno uznati, že bylo v něm cosi silného, byť zvrhlého. Neostýchám se říci, že mi to energické mládí, které se tak dobře vyznalo v tlačenici, poněkud imponovalo, zejména později, když jsem poznal staré hulváty a zloděje, na nichž bylo všecko odporné a nic zajímavého. Jest jisto, že mnohé z toho, co jsme mu vytýkali, nebylo by nám připadalo drsným u člověka staršího, a naopak pro svou osobu připouštím, že ledacos nebylo by mne zajímalo na něm, kdyby to nebyl býval hezký hoch.

Vědomě dával bedlivý pozor, aby si nezadal, byl ustavičně na stráži, nejen aby se mu od jiných dostalo, čeho požadoval, nýbrž aby ani sám neopomenul ovládati své chlapecké nitro. Často jsem pozoroval, jak oslovil po civilisticku vesele vojáka, jakmile však voják stejným tónem mínil odpovídati, srazil jej posupným výrazem tváře, ihned změněné.

S důstojníky se neměl rád. Obvyklý zjev. Přišel dokonce na cvičiště a chtěl komandovati. Proti tomu důstojníci zakročili rázně u velitele; nastal tichý zápas mezi nerovnými stranami. Naše setnina, která za setníka R. měla se jinak velice dobře, octla se v dusném ovzduší.

Ch., nemoha se uplatniti na cvičišti, prohánĕl nás aspoň

odpoledne na dvoře. Po několik dní týral nás jeho špatný rozmar. Opájel se tyranií.

Jednoho dne bylo to zvlášť trapné. Cvičil nás jistému obratu, dávaje těm, kteří jej prováděli již bezvadně, postupně odstoupiti. Nakonec zbyl mu v drápech starý, poněkud neohrabaný čahoun, tichý dobrák, na jehož trpělivosti mínil Ch. vyzkoušeti svou „moc". Pod záminkou, že muž je zatvrzelý, a s tajným snad přáním, aby dohnal vojáka ke vzpouře a mohl jej dáti uvázat, prohánĕl jej samotného přes hodinu po dvoře za přítomnosti celé setniny i s kadety, trestaje špatný obrat rozkazem lehati a vstávati (nieder – auf). Byla to ohavná podívaná, ale muž naštěstí vydržel bez hlesu, a tak de facto zvítězil. Ch. musel konečně přestati, aniž docílil závěrečného efektu.

Jindy, když opět chtěl nás prohánĕti po dvoře do pozdního odpoledne, přišel poručík V. a odvedl nás do vysoké trávy za místní hřbitov, kde jsme si lehli a povídali. Těžko říci, která pohnutka byla u něho silnější, zda soucit s námi anebo zlomyslná chuť zkřížiti plán protivníkovi. Připusťme, že rozhodovala první, neboť poručík V. byl hodný, veselý mladý muž, byť způsobů rovněž poněkud pepických.

Jenže také poručík V. ubližoval bezděky svým veselým temperamentem. Nikdo z nás nepřál si býti u jeho čety na cvičišti. To bylo křiku, smíchu, vtipu! A ustavičně se něco dělalo, zábavně po jeho názoru, ale staří domobranci nebyli právě jinoši, které by taková vojna bavila. A když některý těžce ohýbal kolena při dřepu, pan poručík V. k němu přiskočil, byl samý vtip a veselý křik, ale chytil jej za ramena, tahal jej vzhůru a opět váhou svého těla tiskl dolů, až kosti ve starém praskaly a voják sotva dechu popadal.

„Když vy mně, chlapci, nerozumíte!" pravil nám toho dne poručík V. ve vysoké trávě. Rozuměl jsem mu, poněvadž jsem byl od jiné čety, ale chápal jsem také, že mu nerozumí ti, kteří zakusili na sobě tíhu jeho temperamentního těla, a toužíce po klidu, byli častováni po celé odpoledne jeho křikem, smíchem a vtipem.

XX

V Kižkundorožmě prožil jsem téměř celých pět měsíců života dosti idylického, a pokud o mne šlo, málo vojenského. Byli jsme tu vůbec tak trochu jako na letním bytě. Ulejval jsem se již s obratností dosti značnou.

Devátého července v noci byli jsme rozrušeni náhlým povelem ke srazu, který činil tajemně výhrůžný dojem. Přišlo to neočekávaně, nikdo nevěděl, oč běží, celá zmatená scéna na temném dvoře drásala nám nervy, konečně pochopili jsme z různých znamení, že většina jest vybírána k odchodu z Dorožmy. Choulostivá situace! Byl jsem nerozhodnut, co činiti, abych nechybil, ale o mém nejbližším osudu rozhodl sám šikovatel Ch., jemuž jsem zúmyslně přišel na oči, vzkřiknuv na mě krátce, polohlasně a způsobem nepřipouštějícím dalšího jednání: Ztraťte se! Zmizel jsem tedy v prvním patře školní budovy velmi spokojen přesvědčením, že jsem unikl něčemu velmi nepříjemnému. Ráno jsme se dověděli, že to byl odchod – na žně. Věru, věc mohla býti provedena méně tajemně a divadelně, a věru že jsem mohl také zúčastniti se tohoto pracovního výletu.

Ubikace naše vyprázdnila se a ztichla, dorožská idyla stala se ještě idyličtější. Po slunném dvoře chodily teď zlenivělé postavy nemnoha vojáčků, kteří tu zbyli, dobře nakrmeni vepřovým masem, kterého byla tu nyní hojnost. Také můj přítel L. P. odešel, jeho věc byla vyřízena, dali mu důstojnickou šarži.

Zatímco v západních, východních i jižních dálkách hřměla, štěkala, kňučela a syčela válečná zběsilost, krvežíznivý zápas imperialismů, strašlivý důsledek lidské neuvědomělosti, lidé krváceli, sténali a umírali za nelidské zájmy hospodářských velmožů a – pro kruté poučení a vystřízlivění: nad naší ubikací a dědinou svítilo pokojné slunce, vlékly se dny plné ticha a malých starostí. Nejmalichernější byl tu náš život vojenský, podobaje se loužičce hnijící na výsluní.

Všelicos konal jsem v té době. Především kasárenské opič-

ky, dokud nepřišlo nové vojsko. Býval jsem „velitelem pohotovosti", „denní šarží", stával jsem stráž na štacionce v erárním hřebčinci, kde vládl šviháckÝ hrabě Hoyos s hezkou paní a kde byla také vojenská šatlava, kam šikovatel Ch. s velikým nadšením vodíval vzpůrné vojáčky k přivázání. Na strážnici vypili jsme někdy hojnost piva, zahráli si v karty. Nejdůležitějším úkolem „pohotovosti" za mého velení bývalo – škrabat brambory. Pozdě večer chodívala „pohotovost" na noční inspekci. Se starým kadetem Ž., dobráckým klackem ducha zcela nevojenského, bývalo to nejveselejší. Přicházíval rozjařen a jeho nejmilejší zábavou byla inspekce v nevěstincích, kde s nevinnou zlomyslností vyrušovali jsme párky v pokojíčcích.

Tu a tam pěstovali jsme dětinský rybolov ve větších loužích, primitivním způsobem chytajíce na udičku malé karásky a podobnou drobotinu. S chutí zcela chlapeckou provozoval tento „sport" také šikovatel Ch. a měl velikou radost, když rybka zatřepotala se mu na háčku.

Ze Szegedu ulil se k nám na nějakou dobu známý kreslíř R., zhola žádný umělec, ale zato veliký mazavka, který kreslením pro důstojníky a nenuceností notorického alkoholika získal si velmi privilegovanou, vojensky neurčitou existenci, nikoli zcela nepodobnou kariéře dvorního blázna. Byl spřátelen nebo seznámen se všemi důstojníky, a k této společnosti nebylo by mi bývalo nesnadno se připojiti a vyhledáváním dalších styků pohodlně doválčiti to rychle do nemocnice, jednou, dvakrát, třikrát, až do konce. Ale zda by to neznamenalo koneckonců dělati většího nebo menšího šaška protektorům, jichž jsem si většinou nepříliš cenil? Zda by to neznamenalo otravovati se v „lepší" společnosti, která mi byla zcela cizí? Och, bylo mi tisíckrát milejší škrabati brambory nebo loviti rybky s prostými vojáčky, před nimiž nebylo třeba se znásilňovati a jejichž mentalita, sebevíce zmatená, byla mi přece jen bližší. Spokojil jsem se tím, že jsem tu a tam udělal na objednávku nějaké veršíky, vyžádav si k tomu vždy dienstfrei, abych se mohl potulovati po kraji nebo seděti od rána u některého rybníka nebo v zahrádce cukrárny, kde bylo ticho a milo a kvetly růže. Největším mým činem v tomto směru byl překlad jakési „domobranecké hymny" z Die Muskete, kterou

mi poslal k překladu kterýsi důstojník ze Szegedu a která nečinila příliš obtíží mému protirakouskému cítění. Překlad byl křepký a pěkně dvojsmyslný, ba na některých místech tak považlivě protiválečný, že páni důstojníci uznali za dobré poněkud jej pozměniti, než si jej dali vepsati do velké kresby malíře R. a pověsiti v důstojnické menáži szegedské. Nicméně dostal jsem pěkné poděkování od zmíněného důstojníka, které počínalo „Lieber Landsturminfanterist Neumann . . .“

V Dorožmě také jsme ledacos oslavovali. Například jmenování setníka K., onoho vlasteneckého řečníka, který nás vezl z Prahy do Szegedu, majorem, pak loučení se setníkem R., který odcházel do pole, a konečně – pád Varšavy.

Pád Varšavy! Zabolel. Byli ovšem čeští vojáci, kteří se domnívali, že teď bude již brzy konec, a byli spokojeni. Ale pro mě to znamenalo tehda naopak prodloužení války a jedno vítězství strany nejvíce nenáviděné. Neinformovaní vojáčkové byli vůbec ochotni každou velikou porážku kterékoliv strany považovati za předzvěst brzkého kýženého konce vojny a slyšeli to velmi neradi, když jsi se snažil vzíti jim bláhové iluze. Bylo tu možno přímo hmatati celé neštěstí pracující třídy, která jsouc ustavičně klamána, chytá se stébel všelikých iluzí při své nevědomosti místo meče solidarity ukovaného z poznání a uvědomělosti . . . Trvalo to několik hodin, než jsem překonal stísněnost člověka, který, děj se co děj, jen do habsburského Rakouska nechtěl se po vojně vrátiti. Pak jsem si však zase živě představil brněnského redaktora H., který drsně se obořoval na každého, kdo po nějaké porážce dohodových vojsk ztrácel hlavu. Nefňukat, nebrečet, neskuhrat – věřit! A tak, když jsem pak s jinými vojáčky připravoval svíčky s papírovými stuhami pro večerní iluminaci, bylo mi již zase ironicky dobře. Nefňukat a neproklínat! A ani uvědomíš-li si celou strašlivost velikého procesu uvědomovacího, jejž lidstvo prodělává a platí hromadnými mukami a hromadně prolitou krví nejužitečnějších zástupů, zabolí-li tě vlastní relativní bezpečí ve chvíli, kdy jiní jsou nuceni všecko dávati napospas, – nefňukat, neproklínat, neztrácet hlavu! Ale taž se především sebe sama, cos činil, co činíš, co učiníš pro zrychlení bolestného procesu, jehož cílem je uvědomělé, solidární lidstvo, po-

kojná internacionála, pracující a tvořící, která zastaví každé vykořisťování a každé válčení v zájmu velmožů...

Po odchodu setníka R. a jakémsi provizóriu plnila se opět naše ubikace poněkud a dostali jsme konečně definitivního velitele v nadporučíku N., dřívějším úředníku pražského magistrátu a nyní velmi horlivém vojákovi. Byl to souchotinář, smrt měl téměř na jazyku již, a proto asi bylo jeho jedinou touhou zablysknouti se aspoň na vojně, před zhasnutím zahořeti ještě jako hlučná prskavka. Setník R., Němec, byl taktní a mírný důstojník; řádil za něho ovšem šikovatel Ch., ale nadporučík N., Čech, nejenže přivedl s sebou jako šikovatele službu vedoucího blázna a neurvalce, nýbrž byl i sám hrubý, žvanivý a řádivý.

Je to snad pouhá náhoda: ale z důstojníků, které jsem blíže poznal, byli Němci vesměs taktní a rozvážní lidé, kdežto Češi jednali s mužstvem většinou klackovitě nebo hrubě nebo aspoň pepicky.

Nadporučík N. počal ihned zaváděti nový pořádek a různé reformy. Měl všude oči a všude vlezl se svým křikem. Byl zkrátka horlivý, ale mužstvo, které tu bylo proto, aby zítra nebo pozítří bylo posláno do pole a ztratilo třeba život „pro vlast", mělo stále méně smyslu pro vojenské opičky, kterým v poli odvyklo a které považovalo jen za obtíž. Neboť teď jsme tu měli většinou vojáky, kteří už frontu jednou nebo dvakrát prodělali. Patřil jsem již jen k několika domobrancům dosud zapomenutým v zázemí.

V prázdné školní místnosti dal nadporučík N. zříditi čítárnu pro vojáky a udělal mě jejím správcem. Byla jakžtakž navštěvována v době volna aspoň vojáky, kteří neměli peníze do hospody; pršelo-li v době služby, konána tu byla vojenská škola: některý důstojník přednášel o kvéru nebo jiných základních věcech vojenských, zkoušel a dělal vtipy. Někdy přednášel také sám pan nadporučík: vlastenecky a politicky. Byl jsem jen jednou přítomen jeho temperamentním výkladům, a když mluvil nejhloupěji a nejvlastenečtěji v rakouském smyslu, díval jsem se mu do očí s malým, ale impertinentním úsměvem. Když jsme vyšli, zastavil mě a povídá: „Vím, že jste se mi smál, ale promluvíme si o tom jednou, a po válce

uvidíme, kdo měl pravdu." Nepromluvili jsme si; snad, když ochladl, nepovažoval to již za dosti důstojné pro sebe, aby debatoval s takovým civilistickým kmánem; po válce pak nemohl jsem mu vysloviti své potěšení nad tím, že se mýlil, protože zemřel dříve, než mi přišel do rukou.

Než jsem se stal správcem knihovny, měl jsem však ještě jinou práci. Jednoho dne, brzy po příchodu nadporučíka N. do Dorožmy, svolal nás na dvůr a mezi jiným ptal se také, kdo je zedník; běželo o to, aby vybíleny byly naše ubikace. Nikdo se dlouho nehlásil, můj úmysl mohl dozráti, a tak jsem vystoupil náhle z řady. Dali se do smíchu, ale nakonec jsem to přece vyhrál a byl mi přidělen ještě jeden starý zedník skutečný. Byl to však strašně pochybný pracovník, který toužil jen po kořalce a byl považován celkem za jakési zvířátko, na vojně zcela nevhodné. Kopali do něho, kde mohli. Ale nešlo to s ním někdy ani po dobrém, raději seděl po celé hodiny někde na záchodě, než aby se trochu oháněl štětkou. Tak jsem tedy vybílil téměř celou dorožskou školu sám, trvalo to hodně dlouho a byl jsem spokojen s tím, že nadporučík N. má takový smysl pro můj způsob ulejvání se. Běželo mi jen o to, abych nemusil chodit na cvičiště, býti stále na očích šaržím, nuditi se vojenskými opičkami a přebývati v komandovaném houfu, který nedovoloval soustřediti mysl a ustavičně jen rozptyloval člověka neužitečně a do větru.

XXI

Dvacátého srpna přijela za mnou do Kiškundorožmy žena s dcerkou. V postranní uličce najala si pokojík ve venkovském domečku. Tu a tam mohl jsem se sem ulíti na celý den nebo na několik hodin. A ještě více odcizovala se mi představa, že „válčím".

Po další tři měsíce vytvářela se tu jakási „malá garnizóna" velmi nevinného celkem druhu, večerní život kroužil kolem vyvoleného hostince, kde byla i důstojnická menáž, jeden náš důstojníček ve vší počestnosti zasnoubil se v maďarské rodině, druhý nasazoval parohy přihroublému maďarskému kupci s ohnivou ženou o mocných vnadách; snad se ještě vědělo o něčem podobném v důstojnické menáži nebo v šikovatelské společnosti, kde se pilo nebo klepařilo, protože k něčemu lepšímu nebylo vnitřních sil. Nejnižší maloměšťácká mentalita hověla si tu v tichém zákoutí zázemním, a když maďarská kapela hrála v hostinci „Ona byla celá bílá", mohlo to tu opravdu platiti za jakousi národní hymnu českou, za kterou tu písničku považovali zdejší Maďaři; aspoň pokud běželo o naše šarže. –

Není to nutně individualistické nazírání, aristokratická povýšenost, nesociální cítění, které nás činí někdy neschopnými přidružiti se k jednotlivcům nebo skupinám z obecného houfu, pohybovati se volně a trpělivě mezi živočichy lidskými. Kdybychom se vždy a všude smiřovali a spolčovali s každou nádobou hlouposti a zloby, předsudků a maloměšťáckých neřestí, která se také jmenuje člověk, kdybychom to činili dokonce jménem demokracie a socialismu nebo z národní nebo třídní solidarity, pracovali bychom jen pro reakci. Socialistický člověk především musí jasně chápati nutnost toho, aby maloměšťáctví bylo překonáno a se změnou hospodářských základů a politických kulis proměňoval se také lidský živočich. I když víme, že sebehorší individuum a sebehorší kasta jsou jen produktem určitých výrobních a sociálních řádů a neřádů, jest nám odporovati zlému, nejen pokud běží o tyto řády, nýbrž

i pokud se setkáváme s jejich produkty. Bloudí-li prostý člověk, poctivý dělník, nutno nasaditi vše, abychom jej přesvědčili o lepší cestě, ztotožňujíce se lidsky s ním a jeho nesnázemi, ale na ty, kteří nejsou již přesvědčitelni a napravitelni, kteří svým maloměšťáctvím se honosí, svou hloupostí chlubí, svou zlobou chtějí imponovati a ve svých předsudcích mají důvod k tomu, aby se nám vysmívali, jsme-li jiné krve a jiného mozku, na ty máme právo reagovati nepřátelsky a každý podle své povahy. Objímati všecky lidské živočichy stejnou láskou a humánní filosofií znamená nemilovati nic a nikoho; taková všeláska je pokrytectví a planá fráze do maloměšťácké poezie. A čím je vyspělejší tvoje socialistické myšlení a cítění, čím konkrétnější tvoje představy o dnešní společnosti, o tom, co v ní umírá a z ní se rodí, tím větší rozpor pociťuješ mezi sebou a nenapravitelnými produkty Starého světa, tím jsi také cizejší jim, a jest pak už jen věcí tvé povahy, jakým způsobem nutný konflikt projevuje se zevně. Pro svou osobu vyhýbám se pečlivě lidem, s nimiž nemohu se dorozuměti nebo kteří po mém soudu znečišťují mi vzduch, vyhýbám se společnostem, do kterých nepatřím. Moje schopnost k mimikry není tudíž nekonečná, zvláště jde-li o to, přizpůsobovati se maloměšťákům a politickým chytrákům, které mlčky prohlédám. Nemaje však vytrvale dobrého žaludku ani šermířského nadání, jdu jim nejraději z cesty. Nevoní-li mi některá společnost nebo přestane-li mi voněti, sbohem. Nemám nikde ambicí, abych polykal denní ropuchy jinak bezúčelné.

Aristokratická povaha činí to jinak, vzcházejíc z nechuti k vulgárnímu, které pro nás není méněcenné, dbajíc „dobrých mravů", kterým se smějeme, jsouc domýšlivá na své dobré vychování a vybrané smýšlení tam, kde my se pokorně učíme tomu, co nám nemohou poskytnouti školy, horní desetitisíce, literatura, umění, ceremoniáři a učitelé dobrého tónu. –

Mladý, ztepilý, sličný poručík B. objevil se jednoho dne na našem kasárenském dvoře, synek z bohaté rodiny českožidovské. S jedním důstojníkem, svým představeným, přišli do Kiškundorožmy rekvírovat vozy a potahy pro trén. Znali jsme se z nového literárního a uměleckého hnutí předválečného. Přišel do naší ubikace, aby mě vyhledal. Mužstvo i důstojníci

byli právě na dvoře; objevil se mezi nimi jako Apollo v uniformě vozatajského poručíka a dal si mě předvésti s jakousi aristokraticko-civilistickou nedbalostí ke svému okolí. Promluvili jsme spolu několik přátelských slov, z jeho strany asi tak, jako bychom se byli potkali na Václavském náměstí, a umluvili jsme si schůzku. Hleděl jsem toto setkání zkrátiti, protože jsme byli terčem pozornosti celého dvora.

Setkával se pak s námi, totiž se mnou, se ženou a dcerkou, dosti často, i v hostinci. Byli jsme myslím jediní, s nimiž se setkával rád, byli jsme tu patrně nejbližší jeho světu. Byl rozhodně milý a inteligentní společník, uniforma byla mu obtíží a vojna nevítaným a nechutným a nepohodlným dobrodružstvím, třebaže byl ulit u trénu. Společností v důstojnické menáži přímo opovrhoval a měl s ní i různé konflikty, jeden i proto, že s námi sedal v hostinské místnosti pro manšaft. Nadporučík N. jako velitel české posádky mu to zakázal. Celkem šlo o konflikt aristokrata s plebejci, ale přirozené, prosté, taktní chování poručíka B., které patrně ve styku s našimi důstojníky stávalo se poněkud povýšeným, bylo mi rozhodně bližší než neurvalost a pepickost druhých. Vystupoval s jistotou člověka bohatého, inteligentního, kultivovaného a taktního, a já se mu jen posmíval někdy pro jeho rozmazlenost, s kterou přijímal a zveličoval trampoty svého válečného života, které právě u něho byly opravdu minimální.

Také šikovatel Ch., který po odchodu svého protektora, setníka R., zůstal ještě po nějakou dobu v Dorožmě, znepřátelen s novým velitelem, který jej několikráte vypeskoval, a s celým světem a čekaje na svůj odchod do pole, měl poručíka B. v malé lásce. Podrážděný šikovatelův individualism nelibě nesl klidnou přezíravost aristokratovu. Byl to také velmi plebejský individualism, mstivý, ale pomsta v duchu „malé garnizóny“ se mu nepodařila.

Měli jsme jednoho dne kasárníka. Myslím proto, že chlapci chodili do zahrad na hrozny a počínali si přitom trochu neurvale. Nebylo mi to právě příjemné, každého večera nuceně stráveného v ubikaci bylo škoda. Ale s takovými věcmi rychle a s humorem jsem se smiřoval, nekazily-li mi právě zvláštních plánů.

Bloumali jsme po dvoře. Tu a tam bylo očekáváno, že zákaz bude odvolán. Šikovatel Ch. byl také stále na nohou, kochaje se mrzutostí a nervozitou vojáčků. A náhle přišel ke mně, odvedl mě stranou, dal mi pasírku a povídá: „Jděte domů, budete možná překvapen." Nevěděl jsem tehdy ještě o hloupých klepech, jimiž se panstvo z nudy a zloby bavilo, nepochopil jsem ihned, oč asi běží. Cestou však se mi rozbřesklo. Zasmál jsem se a spokojeně šel jsem na domácí večeři. Vyčíhali, duše dobré, že poručík B. odešel z menáže k mé ženě – jak se dělo ostatně častěji –, a věřili, že dnes je to zvláště významné, protože máme kasárníka.

Hledím ozářeným, nezastřeným oknem, kolem něhož je mi projíti: poručík B. má na klíně naši dcerku a klidně rozpráví se ženou, která sedí naproti. Obrázek míru a pokoje, do něhož vnesl jsem pak ovšem nepředvídanou veselost...

Jakási radost ze zla, veskrze maloměšťácká ovšem, vládne takovými malými lidmi, jsou-li sraženi do houfu. Jeden hledí druhému ztrpčiti život, jeden druhého snaží se pokořiti, nedovedou se baviti jiným než dračí setbou. A každému přisuzují svou úroveň a svoje motivy skutků. Jsou asi z gruntu nečistí, protože všude vidí jen špínu. Jsou to jacísi pesimisté, poněvadž nemají příležitost nebo nedovedou ve svém světě viděti nic povznášejícího a krásného a nevznikajícího z motivů zištných nebo obmyslných, a věří, že svět je zcela špatný, a že tudíž jen špatní mohou vyhráti život.

Policejní špicl a obchodník živým masem, na vojně kaprál, uleje se k obsluhování důstojníků do jejich menáže, aby se dobře najedl, napil a něco si zahospodařil z nákupů a ze hry v karty, baví panstvo při večeři klípky a anekdotami v bordelové češtině, a páni důstojníci jsou velice spokojeni s takovou vtipnou šarží při svých pitkách. Poručík B. jim ostatně řekl velmi ostře, když mu bylo vytýkáno, že sedává s mantšaftem, to jest se mnou a s mou rodinou, že to považuje pro sebe jako důstojníka za bezvadnější než baviti se a hráti v karty s bordelářem a špiclem. Proto kaprál J. také nejvíce se zajímal o jeho poměr k mé rodině a byl asi pravým zdrojem všech řečí. Byl jsem ovšem tehdy již příliš zpracován životem, než aby mě tací lidé mohli urážeti osobně. Z hnoje jsou

a hnojem žijí, k velikému světlu skutečnosti bohaté na nejvyšší radosti i žaly mají příliš daleko, čím mohou býti nám, kteří v sobě všecko zpracováváme k jednotnému velebnému obrazu měňavého života? Ale že jest jich dosud tolik, že jest jich někdy černo kolem nás, takže jsme pak téměř sami a tak daleko zdá se jasný den sociální, – to je přitom naše bolest lidská...

Jednoho dne byl jsem se setninou na střelnici za Szegedem. Bylo to tuším naposled; střílení do terče mě sice dost bavilo, také jsem dost dobře střílel, jako starý pytlák, jak řekla jedna šarže, ale únavné pochody z Dorožmy do Szegedu a nazpět se setninou a všemi vojenskými opičkami, které se při nich děly, nebyly mi příjemny, a tak když jsem měl podle předpisu odstříleno, dal jsem se raději do mytí podlahy v čítárně, aby mi nebylo vyrukovat. Když jsme se onoho dne vraceli, den byl horký, byli jsme zpoceni, zaprášeni, vyváleni po zemi, žízeň jsme měli a hlad, aj, bylo to již nedaleko Dorožmy, tu si jede poručík B. na pěkném kočárku a s pěkným koníkem do Szegedu na zmrzlinu, a v kočárku hoví si má žena s dcerkou. Slušelo jim to, byli všichni tři tak hezcí a čerství, přál jsem jim toho a ve své špinavé uniformě ani bych je nebyl chtěl provázeti. Pokud běží o malé půvaby a rozkoše života, jsem sám příliš cizí každé abstinenci, než abych někomu záviděl, čeho právě nemohu míti. Ale pro vojáčky kontrast mezi veselým akvarelem, který se mihl mimo nás, a utahaným domobrancem, který mu upoceně kynul rukou na pozdrav, byl příliš silný: zahořklí tatíci s těžkou manlicherovkou na rameně pociťovali to jako nespravedlnost a odlehčovali si za mými zády hloupými řečmi. Stavěl jsem se neslyšícím a byl jsem trochu spokojen sám s sebou, že není ve mně ani lítosti, ani hněvu, že ani vojenské nevolnictví nezakalilo mi svobodného pohledu. Ale jedna malá jizlivost mě přece napadla, až jsem se usmál slzami potu: stát se, madam, něco podobného opačně, to by byl oheň na střeše! –

Letní a podzimní dny plynuly pomalu a nazdařbůh, dosti pokojně, aby tu a tam i poetická stránka života sestoupila k srdci a zavadila o mysl. Zúčastnil jsem se dosti rád několika větších manévrů denních nebo nočních. Byly prováděny

na terénu plném ovocných zahrad, v nichž zrálo mnoho obdivuhodného ovoce. Staral jsem se obyčejně více o tyto sady a jejich ovoce než o cvičení, bloumaje na vlastní pěst krajinou, kryt hustým stromovím a poddávaje se přívětivým náladám. Několik nedělních výletů do blízkých lázní na větším rybníku doplnilo můj styk s venkovem, který oblažoval a posiloval civilistickou mysl. Ale nejistota válečné existence, steré zřetele a vztahy k životu kasárenskému, vojenské nevolnictví nepopřávaly nicméně mysli tolik klidu, aby mnohé hodiny idylické a pokojné mohly se mi státi podmínkou básnické činnosti.

Téměř nic jsem nenapsal v té době, zdroj tvůrčího lyrismu zdál se skoro zasypán. Mnoho jsem přijímal, nic nevydával, zkřehlý cizí existencí. A z dvou tří básní z těchto dnů, jednu nejmilejší mi, potkal ke všemu ještě zlý osud. Popud k ní dalo mi krásné poledne, když setnina vrátila se ze cvičení. Vojáčkové činili si pohodlí na svých slamnících ve velké cimře, jejíž otevřená okna vedla do farské zahrady, kde zrály mišpule, hrozny a jiné ovoce hojně. Můj soused, mladičký hoch vlídný a hezký, s myslí a tělem ještě velmi panenským, svlékl se do pasu a ulehl na slamník, vystaviv neúmyslně na odiv sličnost svého čistého trupu. Nevím již, co vše ještě bylo obsahem mé básně vedle tohoto svěžího těla, jehož prsa podobala se milostným dopisům zapečetěným. Nic mi není cizejší citově než homosexuelní pohlavnost. Z pouhého krasocitu vyprýštěly moje verše. Poslal jsem je Viktoru Dykovi pro Lumír. Mohli jsme tehdy býti ještě dobří přátelé literární. Podle tehdejší nutnosti poslal je Viktor Dyk k cenzuře, a cenzor rozhodl, že jsou proti mravopočestnickým paragrafům. Nevyšly. A po dlouhé době, když jsem si na ně opět vzpomněl, jsa již v Praze, oznámil mi Viktor Dyk, že jich nemůže již najíti... Nevím proč, ale právě po té básni se mi stýská a myslím, že ještě dnes byla by dobrá.

Jedenáctého listopadu byl jsem konečně zařazen do pochodové setniny, osmnácté z 28. pluku, která byla právě formována. Vzal jsem to celkem klidně na vědomí, povalování v Kiškundorožmě nemohlo věčně trvati. Za týden byli jsme odkomandováni do Szegedu, kde jsme měli býti „oblečeni", po pěti dnech poslala mě szegedská marodka do nemocnice s prudkým zánětem spojivky a rohovky. Dveře do světa znovu byly přede mnou zamčeny, aniž jsem se o to snažil; dokonce sám jsem byl uvězněn v mrzutém stavu člověka napolo a bolestně osleplého. Byla to „náhoda", která přišla jako na zavolanou, jak by byla řekla většina mých vojenských druhů. Já však sklonil pouze pokorně hlavu a přijal jsem klidně nové, nepříliš šťavnaté sousto života z dlaně osudu.

Magyar allami szemkorház (Maďarská státní nemocnice oční) v Szegedu je pěkná a čistá budova velká nad Tisou. Byla naplněna tehdy většinou vojáky a vládl v ní výborný lékař, žák pražského dr. Deyla, maďarský žid, ale inteligentní, energický a přitom shovívavý člověk. Jméno jsem zapomněl.

Zánět z jednoho oka vyhnán, přenesl se mi do druhého; dobré dva měsíce hostily mě dlouhé koridory, povídavé jídelny a tiché, vyleštěné ložnice szemkorházu. Zpočátku a pak podruhé znova bylo mi oko denně lapisováno, až jsem si téměř zvykl na těch několik minut bolestné palčivosti, která v prvních dnech nutí člověka téměř poskakovat. Denní ordinace protáhla se obyčejně až do oběda, takže veliké hrachy slz padaly mi z přivřených očí přímo do polévky, zardělé velikým množstvím papriky. Také na tuto polévku bylo nutno si tu zvyknouti, než přestala probouzeti kašel a kuckání. Strava byla dosti dobrá; přikrmoval jsem se ovšem ještě tím, co mi přinášela žena, která se také přestěhovala do Szegedu a najala si tu u jakési paničky dobrý pokojík s balkónem vedoucím na Valéria tér, náměstí, kde se konal paprikový trh, pestrý obrázek s převládající hnědočervenou, pěkně mě-

ňavou, zejména na šatech obchodníků. Panička, majitelka bytu, byla ovšem syfilistická.

Syfilis je tu jakousi národní nemocí městského obyvatelstva. Ani v naší nemocnici nebyl vzácným zjevem muž klidně se šmírující coram publico; to nevzbuzovalo pozornosti.

Nemocniční dni jsou vždycky nudné, nezápasíš-li právě o život. Dalo se zde sice tu a tam lépe promluviti s některým Čechem nebo Němcem, s ošetřovatelkou Srbkou, zahráti si v karty, přečísti si noviny nebo pozorovati život na rozteklé Tise a jejím pobřeží, večer hru strážního reflektoru vojenského po dlouhém železničním mostě, ale mnohem více hodin prochodil jsem po společné jídelně ve svém modře pruhovaném nemocničním plášti. S Maďary bylo obtížno se bavit; po pádu Černé Hory, který byl vykřikován za velké vítězství Rakušanů a o němž byly psány úvodníky s titulem „Vivat sequens!", měli ještě nadutější mravy a řeči než dříve. Byla to maloměšťácká polointeligence.

Čistá postel, vzdálenost vojenských opiček, pokojné věci, bezstarostné hodiny a bezpečné dny účinkovaly však pomalu na tělo i jeho mysl. Zpohodlněl jsem, změkl, ztratil jsem zmužilost. Zchoulostivěl jsem ve svém vězení jako ve skleníku, hrozil jsem se pojednou rizik pole, srdce spadlo mi do kalhot. Tak zbabělý jsem nebyl nikdy v životě jako po několika týdnech svého povalování se po nemocnici. Posedl mě přímo strach z návratu k vojenskému životu, strach, jakého jsem pak už nikdy nepoznal ani v situacích považlivých, ani pod vrčením nepřátelských aeroplánů, ani za cvrlikání francouzských kulek.

Do ohromných rozměrů vyrůstala přede mnou protivenství válečného života, zazdálo se mi, že vyjdu-li z nemocnice, povede má cesta rovnou do nejhoršího pekla krvavého zápasu: tu jsem se křečovitě chopil myšlenky, že si musím zničiti jedno oko, abych měl pokoj. Dětinskými prostředky chtěl jsem si jitřiti zánět – škoda slov. Oko se přes vše uzdravovalo, denně jsem mohl čekati, že budu z nemocnice propuštěn.

Sotva však udeřila hodina mého odchodu, zmizela má zbabělost. Třicátého ledna (1916) odcházel jsem klidně z oční nemocnice na přechodní stanici do rezervního špitálu v ipa-

riskole (průmyslové škole) na Kálvária tér, druhého dne přihlásil jsem se v kasárnách a šel spát k ženě.

Byl jsem zařazen do devatenácté pochodové setniny. Druhého února poslali nás pro nedostatek místa do dědiny Dezsk. Zde přistrčil mě známý sanitní kadet doktor B. dosti svémocně a podloudně k sanitě. Pátého hnali nás do Szegedu obléknout se, šestého strávil jsem pěknou neděli se ženou zase v Dezsku, kde jsme měli v jedné chalupě zálusk na velmi krásný, starý obraz na skle, jehož však nepodařilo se nám dosíci, ač byl v nebezpečí, že bude usazenými tu vojáky brzy rozbit, sedmého odešla setnina do Szegedu definitivně, já konal tyto cesty většinou po dráze, statečně se vůbec ulejvaje, devátého byla na kasárenském dvoře paráda spojená s přísahou naší setniny, ale přihlížel jsem k ní, nikoli bez ironie, jen z okna záchodu: měl jsem tu dozor právě, maje takzvanou „lehkou službu", kterou mi nařídil doktor pro bronchiální katar. Pak ještě deset dní jsme čekali, které jsem strávil většinou „doma" – dcerka už brebentila maďarsky bez nesnází –, tu a tam nahlížeje do kasáren, abych nezmeškal odchod setniny, a pobyv několik hodin na marodce, kde jsme měli sanitní výcvik – podle jména. Nadporučík N., který už nebyl naším velitelem, ještě naposled se vyznamenal, nabídnuv mé ženě, že mě z maršky „vytáhne", ovšem chtěl za to cosi... dobráček. Ale i počestněji bylo mi nabízeno, abych šel ještě jednou na marodku, že doktor jest již „informován". Ale já byl již vší svou myslí dole na Balkáně, vesele hledě do otvírajícího se světa.

Dvacátého ráno po osmé hodině otevřela se široce vrata szegedských kasáren a naše setnina s bujarou hudbou vykročila na cestu k nádraží. Šel jsem až vzadu jako saniťák, jediný bez pušky, kterou jsem nechal pohozenu kdesi v kasárnách, stoje na svém, že sanitě puška nepřísluší. Nebylo nikoho, kdo by mě byl zvláště důrazně přesvědčoval o opaku, ač druzí saniťáci, v této věci méně troufalí, pušku vzali.

Vykračovali jsme si celkem vesele, obklopeni houfem druhů a žen, Castaldo marš hřměl a vřískal, ženské slzičky tekly, zvláště maďarské, a sluníčko se usmívalo jarně.

ELBASAN

I
OLIVOVÝ HÁJ

Zahýbáme za poslední úpatí, jako bychom dveře otvírali: údolí Škumbi leží před námi a mašírujeme po široké, dobré cestě.

Mám bezpochyby zrak poněkud kalný promoklou únavou a myšlenky nemohou se mi na nohy postaviti hladem, přesto však se rychle rozhlížím: vyschlá kamenitá koryta střídají se s divokými pastvinami a táhnou vpravo dolů, za půldruhého dne dojdeš prý tudy k moři, a nalevo za stromovím, tam je město, ale nevidíme z něho nic. A na obzoru opět pohoří, jistě vyšší a hlubší než to, kterým jsme se právě prodrali. Zelené hory, ale za nimi vlevo ještě něco vyššího, holé žluté hřbety a vrcholky a na nich sníh.

Rozpomněl jsem se a pravím: „Měsíc kočovného života máme šťastně za sebou.“ Ale nikdo neodpovídá, poněvadž nikdo mne neslyšel. Smysly se zamkly v tupost, která praskne až v ten okamžik, kdy spatříme dým zpod kotlů a bude možno shoditi vlhký baťoch, jho vojenského soumara, se hřbetu. Špekouni nás už čekají na louce s menáží.

Ano, dnes máme čtvrtého června a druhého května dali jsme sbohem Západnímu táboru v Dolní Tuzle. Juchej! Strašili nás kamarádi albánskými pochody. Nejhorší máme teď myslím za sebou. A celkem vzato, nebylo to tak strašlivé. Zkoušeli jsme jako tažní psi, proto jsme na vojně, ale cestou neměli jsme jediného pořádného maroda, a kdyby nás jen lépe krmit chtěli, táhli bychom takhle rádi až na konec války. Kdož ví, nač kdo si bude čekati teď v této díře uprostřed Albánie, v díře, které ostatně ještě nevidíme a nemůžeme posoudit, hodí-li se k trvalému pobytu.

Nu, mně bylo ovšem zvláště hej. Nenesu dvě stě padesát ostrých v baťochu, kvér jsem nechal už v Szegedu a s pláštěm přes ruku vykračuji si za kumpačkou jako turista. Ale ostatní chlapci jsou zase silnější, kterýpak má, prosím vás, takové hulčičky místo rukou jako já, taková ramínka a takový rozměr přes prsa, jako kamzíci hupkali po kamenité stráni, když

se dala cesta zkrátit, a jak jsem řekl: neměli jsme cestou jediného pořádného maroda. Také nepršelo často, až teď ke konci.

Nežaluji na ten měsíc. Nežaluji na Trebinji ani na Bileču, nežaluji na Mrcinu, ani na Igolu, ani na Teodo. Lovčen jsem s díky zlezl a Černou Horu, nežaluji ani na Skadar, ani na Alessio, Mamuraš, Tiranu; Boku jsem miloval několik hodin i skadarský močár, který se podobá moři...

Zatáčíme poněkud, a tam konečně ten očekávaný dým, kotle na pokraji louky, nad škarpou u cesty a v pozadí háj. Teď teprve cítím unavené nohy, unavené nikoli dlouhou chůzí, vyšli jsme v osm a teď je jedna, ale blátem.

Pokřikují na kuchaře. Už je všem veselo, poněvadž svítí slunce a kouří se z kotlů. Také se s jedním pozdravuji. Známe se ze Szegedu. Boga mi, to může znamenat vrchovatý šálek! Mi van, katona? Zdá se, že se tu mají dobře. Ti, kteří nás cestou potkali a strašili, dělali jako obyčejně z komára velblouda: sůl tu mají, cukr mají, vody je dost. Dobrá!

Seskupujeme se jakžtakž, shazujeme výzbroj a výstroj, roztahujeme mokré stanové plachty a připravujeme šálky.

Menáž jest jen polní: polévka a maso. Chleba, nincsen, baratom! To znamená hlad až do zítřka. Ale v baťochu je trochu krupice. Pak stavíme stany a slunná místa pokrýváme věcmi, jež mají uschnout.

Bratře, když je žaludek zahřát a stan postaven, když věci jsou uloženy, nohy si odpočinuly a zdá se, že zbytek dne jest už jen tvůj, – jaký to libý pocit! Kdyby louka nebyla tak mokrá a rozšlapaná, položil bych se, ruce za hlavu bych dal, díval bych se hluboko do nebe, které se rozjasnilo, a říkal bych si: Také před čtrnácti měsíci nade mnou a nad adamovskými lesy klenula se hluboká nebeská modř. To byla však jiná, severní modř, a toto je teplá modř a západní vítr vane přímo od moře. Nicméně ležím tu s rukama pod hlavou a s mírem v srdci, jako jsem líhával v pasece na severu. Zdá se mi, že jsem přišel sem o své újmě, abych na vlastní oči viděl, co na tomto jihu kvete, poletuje, zpívá, jaké truhlice tu malují a jak pastevci tu volají ze stráně na stráň. Nemám tu nepřítele, ty, které má každý člověk, nechal jsem ve vlasti,

nikomu tu nechci ublížiti, pušky nemám a bajonetem sekám pouze dříví a zhola nic není mi po tom, čeho zamýšlí velitelství brigády v Tiraně.

Chlapci čistí kvéry, provětrávají si špinavé nohy a hlavně sedí na bobku nad ohníčky, foukají do štiplavého kouře a malých plaménků, přistrkávají větvičky a vaří káfčo nebo krupici, kterou nám včera kuchaři rozdali, poslední zbytek ze zásob pochodové setniny.

Rozvažuji, co mám dříve činit, zda lože si upravit, anebo také vařit; šarže roznášejí nějaký rozkaz.

Přísný zákaz nelámat větví z olivových stromů.

Teď se teprve řádně dívám na stráň, pod kterou ležíme. Nu ovšem, ležíme pod olivovým hájem, je hustý a svěží, je pod ním šero a vysoké traviny. Šedozelené, drobně kučeravé vlny polévají celý kopec. Zkoumám pomalu půvab té šedi a chvějivé kučeravosti a ohlížím se po někom, komu bych řekl: Hle, toto jest olivový háj. Ale kolem mne před stany jsou všichni zaměstnáni kávou, kvéry nebo nohama.

Nežaluji na první domácí olivy, pod kterými jsem stanul na stráni v malé dalmatské Mrcině, že byly takové umouněné, ošumělé jako venku lidé při práci, když jsi si je představoval ve svátečním kroji. Byly ke mně velmi laskavy a já k nim, nemohly za to, že černé štíhlé plameny cypřiší, plápolající po všech stráních, zhola nic nezklamou, ba jsou bližší občanskému příteli krajin než jejich slavnostní podoby z patetických obrazů, zastavili jsme se tehdá pod nimi, že si tu postavíme stany, noc byla sladká, a já se s druhem, malířem, těšil na krásné sny, ale přišel Dalmatinec a jal se orati to místo a nás rozestrkali po domcích. Udivily mne trochu svou pokornou chudobou, poněvadž jsem znal jen bohaté olivy z parků a tu ze zahrady svého mládí, která byla stříbrná, bujná, silná, a když zlatově rozkvetla, voněla nesmírně po celém sadě.

Nežaluji na ně, byly první, které jsem spatřil v jejich přirozeném domově, nezapomenu jich, jako nezapomenu první volné srny uzřené v lese, jako nezapomínáme stera jiných věcí, které se nám staly svátkem, poněvadž se nám poprvé objevily ve své přirozenosti.

Ale teď stojím před skutečným olivovým hájem, nízkým

jako podloubí, ale oblévajícím celý kopec. Je jistě tak svěží, poněvadž roste z dobré, zavlažované půdy. A již skáču přes úzkou struhu na jeho úpatí a zachraňuji se do jeho stínu před naším ležením, s nímž nechci míti prozatím nic společného.

Zelenavé šero dýše tu pokojným dechem přírody. Jdu vysokými bylinami marně hledat porušený a opuštěný podstavec nějakého kamenného antického boha. Nemohu tu potkati ani milostného páru, neboť zde si chlapci nedávají dostaveníčka s dívkami. Mohu jen pohledem hladiti nepravidelnou klenbu nad sebou, složenou z miliónů drobných lístků, které se chvějí.

Toto jest olivový háj, říkám si, jako jsem si říkal: Toto jest kamenité plató hercegovské, nebo: Toto jest moře. A to má pro mě hluboký smysl, neboť tu pociťuji kouzlo skutečnosti celou myslí a celým srdcem. Miluji věci na jejich přirozeném, rodném místě a v jejich prosté, všední podobě, kdy dojímají skutečností, která je největším zázrakem. A proto nemiluji a nehledám „skutečnosti" na obrazech. Taková „skutečnost" na obrazech má se ke skutečné skutečnosti jako hloupá neděle k moudrému dni práce.

Rozveselen trhám vysokou mátu, která tu roste v mohutných trsech. Postelu jí své místo pod stanem, aby se mi dobře leželo na tenké pokrývce. A pak si uvařím krupici s očima slzícíma v rozfoukávaných obláčcích štiplavého kouře...

II
KLÁŠTER

Noc pod stanem pro čtyři byla znamenitá, třebaže ještě jeden lijavec zahrál nám před usnutím kvapík na prohybajících se plachtách.

Vstáváme pozdě a spokojeni. Říkalo se, že na této louce pod olivovým hájem zůstaneme několik dní – v karanténě. Ale poněvadž rozkazy se stejně snadno dávají jako odvolávají, poněvadž počasí je deštivé, poněvadž zdravotní stav mužstva je dobrý, zkrátka z nějakého důvodu, jehož neznáme, táhneme po menáži do města, tak půl hodiny vzdáleného od našeho tábořiště.

V pondělí pátého června 1916 vkročili jsme tedy do drsného a střízlivého města, které leží téměř uprostřed nepravidelného obdélníku Albánie, do města, o němž jsme v míru nikdy nesnili, po němž jsme nepátrali na mapách a o němž jsme ještě ani teď netušili, jak v něm zdomácníme.

Poněvadž by bylo bývalo příliš logické a snadné, kdyby byli k nám poslali kteréhokoli vojáka, aby nás dovedl na určené místo, jsme bez vůdce s městem obeznámeného, bloudíme trochu, jak se zdá, zastavujeme se v úzké uličce, poručík neví kudy kam. Netrvá to však dlouho. Klikatinou těsných koryt mezi šedivým zdivem, postříkaným hojně hygienickým vápnem, dereme se k prozatímnímu cíli a již vcházíme brankou na klášterní dvůr.

Karanténu, ostatně velmi zbytečnou v této roční době, budeme tedy prodělávati zde, v sešlé klášterní budově, jejíž čistota je velice pochybná jako čistota všech ubikací, v nichž se vojsko často střídá. Naše sanita s ostatními specialisty rychle zabírá kouty ve dvou přízemních děrách, zatímco vlastní setnina uvelebuje se nad námi, ve velkých „sálech“: jsme tak rádi sami, stranou, nikoli na očích. Máme pro dnešek také jen jednu povinnost: vápnem vyšnořiti útulky a hnojiště na malém přilehlém dvorku, kde podnikaví hladovci již rozdělávají ohníčky.

Drsně a nešetrně vpadá vojsko na místa náboženská. Ne-

patřím jistě mezi setrvačné občany, kteří cítí k náboženské pověře více úcty než k jinému všednímu zjevu tradičnímu a historickému. Ale nepatřím ani k těm, kdož jsou slepí pro poetický půvab tichých a neškodných ostrůvků náboženského života uprostřed nepokoje válečného nebo moderního shonu. Je to nepříjemný pocit i pro diváka založeného zcela protinábožensky, když hodža se svými koberci a knížkami opouští džamiji nebo mešitu, aby učinil místo zavšivené a zdivočelé vojenské tlupě. Je to nepříjemný pocit, když sedíme na černohorském hřbitůvku, pojídajíce na hrobech své konzervy nebo prohlížejíce si tu své prádlo, zatímco docela blízko blíží se k otevřenému hrobu smutný pohřeb děťátka, na jehož rakvičku dopadnou nejen slzy mateřského bolu, ale i slzy bezmocné nenávisti. A je to nepříjemný pocit, že kuchaři rozdělali oheň pod svými kotli právě na tomto klášterním dvoře, kde není sice již klášterníků, ale kde řecký kostelík je dosud živý jako levandulový záhon v starosvětském zákoutí.

Nevyznám se v složité mozaice východních církví a do Albánie přimašíroval jsem zcela nepřipraven, pouze s číhajícími smysly; ani škipetarského románu Mayova jsem nečetl. Toto však jest myslím řeckokatolická církev.

Dvůr kolem byzantského kostelíka posázen je náhrobními deskami o řeckých nápisech; také jedna hrobka nějakého souvěrce vynikajícího stojí u zdi. Slabikujeme nápisy s kamarádem F. a hladíme pohledem drsný půvab kostelíka, sedíce mezi sloupovím napravo nebo nalevo. Nad postranními vchody pod sloupovím lahodí nám v polokruhovitých výplních pestré a zvětšené kopie nějakých starých miniatur, dosud svěží. Záliba tichého mnicha přenesla je sem nejspíše na temnou šeď vážné budovy. Činíme si známost s prvním popem, jako všecko chudým a ošumělým, který však se svým krásným šedivým vousem a na tomto nábožném místě vyhlíží nadmíru důstojně. Uvnitř kostelíka zajímají nás nejvíce kazatelna a kůr, jakoby vyzdobeny Františkem Kyselou ve slohu poněkud lidovém. Dojem je hodně moderní a kontrastuje nikoli nepříjemně s těžkými lavicemi, křesly, podstavci a ikonami. Nábožné knížky, jichž tu pravidelní návštěvníci bohoslužeb mají hojně připraveno na podstavcích, jsou novějšího data, řecké,

bezcenné pro bibliofila. Pop ukazuje nám všední titulní obrázek Krista a s velikou naléhavostí a úctou, jako by odkrýval svatostánek, poučuje nás nábožně vydechnutým slovem „Chrestos"! To, brachu, my také víme – ale tváříme se stejně důležitě, kývajíce vážně hlavou.

Před kostelem těsně při absidě stojí starý, vznešený cypřiš, malebně rozsochatý, a na něm zbudována jest jednoduchá zvonice; celek činí dojem tak slohový a lahodný, že nelze toto zařízení nazvati primitivním. A tu se stává to nejhezčí, když pop odzvonil: přicházejí staré ženy v černých nebo jiných velmi tmavých pláštích, volných a lehkých, a v bílých tenkých šátcích z mušelínu nebo batistu, čepcovitě ovinutých kolem hlavy, a jejich tváře jsou jako vybílené časem a zbožností, ušlechtilé, vznešené téměř jako bledé květy skleníkové uprostřed drsné a dravé přírody. V bledých hubených rukou nesou šátkem přikryté talířky s nějakými pokrmy a květiny, věci, které pop asi posvětí a které hrají nějakou úlohu při jejich bohoslužbě. Zdaleka jsou tyto křesťanské ženy zcela podobny matrónám moslimským, které však bílými závoji mají přilbovitě zahalený celý obličej, takže jen oči možno zahlédnouti, jsou pravidelně tlustější, s vypjatým břichem pod černým pláštěm. Jejich chůze není, zdá se mi, také tak svatá jako chůze těchto křesťanek. Když vojáci odpočívali ve své ubikaci a tyto ženy kráčely do kostela po tichém a nedělně prázdném dvoře jako jeptišky šerou ulicí, vzpomněl jsem si na mrtvé Bruggy.

Pobyli jsme tu čtyři dny; hladu bylo dost. Byli jsme očkováni, zavedli nás do primitivní koupelny. Pozoroval jsem, že na vysokých šedých zdích, vroubících dvory a zahrady u soukromých domů, stojí truhlíky s karafiáty červeně kvetoucími a v krámech džbány s bílými liliemi. Jinak držáni jsme byli na uzdě, neboť podle jména měli jsme přece karanténu. Hlad nás činil trochu smutnými, byli jsme již velmi chudí, já byl vůbec bez peněz, neboť přišly patrně do Bileče, když jsme odtáhli, a teď bezpochyby pokulhávaly za mnou. A tak jsem velice dobře chápal svobodníka P., když jsem jej viděl jednoho večera pod sloupovím, jak roztlouká posbírané pecky ze slív a jádra rychle strká do úst.

III
HILFSPLAC

Přišel den, kdy mužstvo naší pochodové setniny mělo zapadnouti do setnin a oddílů místního praporu našeho, kdy jsme měli býti roztrženi a rozděleni podle potřeb a možností, podle náhody a rozmaru komandantů; naše sanita očekávala tento okamžik s nervózním napětím, s nedočkavou bázní.

Z naší sanity měl každý tré možností před sebou a toliko jedna byla zcela sympatická. Předně mohl jsi býti určen pro hilfsplac čili obvaziště. (Tohoto českého slova jako tak mnoha jiných českých názvů se přirozeně mezi námi neužívalo, a mně se věru často zdálo, že hantýrka, kterou mluvíme, je zcela případná pro vojsko, ve kterém sloužíme, a říkával jsem nejednou, že českých názvů si ponecháme až pro české vojsko, což vyvolalo pravidelně skeptický úsměv, poněvadž velmi dlouho byl jsem, pokud vím, jediným vytrvalým „optimistou" u našeho praporu.) A ovšem v takové etapní garnizóně, jakou byl tehda Elbasan, znamenal hilfsplac vlastně zcela obyčejnou marodku. Tu služba jest přirozeně pohodlnější a pro všecky případy i bezpečnější. To byl tedy ideál každého z nás.

Druhá možnost: že přijdeš k sanitě některé setniny. To jest již horší. Setnina chodí na cvičení a musíš s ní; kdyby šla setnina do boje, půjdeš také s ní, a je-li komandant příliš horlivý, honí sanitu po bojišti i tehdy, když je pravděpodobno, že šrapnel nebo granát rozbije raněného i s nosítky a saniťáky. Řádný voják, který věří ve svou hvězdu, uvažuje ovšem optimisticky a myslí si, že mnoho se může změniti, než dojde k boji, poněvadž na vojně všecko se mění ustavičně a nepředvídatelně; ale kdyby i nebylo jiných nesnází, služba u setniny, věčně burcované a znepokojované, věčně kontrolované nejrůznějšími šaržemi, jest přece jen peklo pro mírumilovného člověka – bojechtivých jest právě ve vojsku vždy nepatrné procento –, srovná-li ji s rájem hilfsplacu pevně usedlého.

A konečně třetí, nejhorší, setsakramentská možnost: že saniťáků je přebytek, a že tě tedy jako nově příchozího vezmou a strčí k setnině pod kvér.

Zrekapituloval jsem v těchto hodinách nejistoty historii své sanitní kariéry, vzpomínal jsem, jak v maďarském Deszku přistrčil mne k sanitě doktor B., jak v Szegedu prodělával jsem neobyčejně „důkladný" kurs na marodce, jak doktor B., moje naděje, zůstal za námi cestou do Bosny, jak v Dolní Tuzle sblížil jsem se se skutečnou sanitní praxí na marodce Západního tábora a chytal přitom ryby v hubené Jale, jak v Bileči poručík Ch. a v Trebinji setník M. projevili mi neočekávané uznání, jehož důvody zahaleny byly pro mne rouškou tajemství, – jak zkrátka pachole Štěstěny sedělo mi dosud na rameně a nitky náhody spojovalo a trhalo k mé úplné spokojenosti. Nebýti dvou drsných lajdáků z naší sanity, kteří přivlastnili si již všecky vojenské ctnosti a měli za sebou nejen pole a bitevní službu sanitní, nýbrž i trochu sanitního hyenismu a kteří rádi jizlivě a zúmyslně hovořili o možnostech, jež nás očekávají, aby mne znepokojili, poněvadž jim nebylo vhod, že přicházím z jiného poněkud světa než oni, nebýti těchto řečí, nebyla by mě nikdy zatrápila nejistota: nebyl bych ztratil ani na okamžik důvěry v pachole na rameni, v obratnost jeho malých, ale bezpečných ruček. Pachole Štěstěny, buď požehnáno! Věřím v tebe stejně málo jako v boha, ale odevzdávám se do ruček tvých, jak bych se do rukou božích nikdy neodevzdal. Náhodo! Osude! Jste všecko a nic. Ale kolikrát okouzlily jste mne rozmarnou hrou svou, kolikrát uvedly jste mne již v úžas hrou svých nitek! Lituji, že nemám více schopnosti k fatalismu, abych se mohl celý k vám uchýliti a rezignovaně pozorovati, jak dlouhé, něžné, veselé vaše prsty diskrétně vodí mne po šachovnici života a chrání mne před nějakým příliš hloupým matem. Vím, před konečným matem nezachráníte nikoho, jste podrobeny samozřejmosti jako všecko smrtelné a všecko existující, ale neběží přece o konečnou samozřejmost, nýbrž o předchozí hru – a tu myslím, že vám děkuji za dary nesmírné ceny. Či by to byl pouze jeden dar? Skeptikův optimism, který zná nejhorší a nedoufá v nejlepší a béře vděčně pravý život mezi těmito dvěma póly, z nichž jeden všecko ničí a druhý všecko dává zdarma, kdežto my chceme hodnoty, za které se platí. Přece by zbyla však hra neviditelných prstů, tkáň tajemných nitek, jež nás někdy konster-

nuje, jindy rozesměje, kterou jmenujeme náhodou a kterou všichni tajně uctíváme aspoň radostným nebo zarmouceným bušením srdce.

Pachole, které mně dala Štěstěna za průvodce, za „anděla strážného“, neopustilo mne myslím dosud, ale na vojně prokázalo mi ohromné služby. Chtěl bych, aby ožilo po našem způsobu, sňal bych je s ramene, postavil bych je zde na tuto empírovou šlechtickou pohovku své kanceláře, poplácal bych je po buclatých růžových tvářích a po ještě buclatějších půlkách zadnice stejně růžové, jako to děláme krásným dětem, když vypadnou z peřinky, koupil bych mu nejdražší čokoládu – a teď pověz, chlapče! Jak se například stalo, že cestou byv opuštěn přítelem B., našel jsem v Elbasanu přítele K. právě na pravém místě?

Vidím kluka, dloubá se malíčkem v nose a hledí na mne posměšně, naháč jeden. Ale vsadil bych se, že neví stejně nic jako já.

Věřil jsem skálopevně doktoru B-ovi, že přijdu na hilfsplac, a v nejistotě, která nastala, když doktor B. nepřišel s námi do Elbasanu, sílil mne aspoň můj optimism. Skuhrání nevlídných druhů mě jen bolelo jako hloupá závist. A tak jsem osmého odpoledne pevně kráčel s ostatní sanitou na severovýchodní konec města, kde stál pěkný jednopatrový domek se zahrádkou, v němž vládl doktor K. nad marody elbasanské posádky a kde měli jsme se mu představiti.

Věřil jsem, že dobré se stane, ať dopadne přehlídka tak, nebo onak. Ale člověk není přece jen takový fatalista, aby si nepřál míti vždy raději to, o čem se domnívá býti přesvědčen, že je nejlepší. Je šťastný, jde-li vše po jeho chuti; je nejšťastnější, končí-li dobře to, co šlo po jeho chuti, a končí-li dobře i to, co bylo mu zpočátku proti srsti. V tomto případě byl jsem zcela uspokojen a věru až do konce.

Kdybych byl ovšem věděl! Kdybych byl věděl, že doktor K. mě zná, že je Moravan „od nás“, že je spisovatel, našinec i po této stránce, kdybych byl věděl, že „báječné“ sanitní vysvědčení jde se mnou již ze Szegedu a že doktor – jak mi později se smíchem nejednou vyprávěl – více se mne bojí než já jeho, – zkrátka že pachole Štěstěny spojilo už dávno všecky potřeb-

né nitky, holá, byl bych býval šel aspoň delšími kroky, nic jiného nebylo by se dalo totiž činiti, neboť že úplná spokojenost zářila mi cestou z tváře k nemalé mrzutosti dvou nekalých kumpánů, o tom jsem přesvědčen. Uvnitř ovšem neměl jsem tak úplně jasno.

V operační síni hilfsplacu postavili jsme se do řady, já stál na kraji pravého křídla vedle druha, který nebyl také u sanity poprvé, byl už hodně potlučen a utahán, ale v jádru hodný člověk. Doktor, mladý hromotluk, vešel ráznými kroky, co nám pověděl, už nevím, ale zato utkvělo mi v paměti, jak si nás změřil a jak, ukázav na nás dva na kraji, s úřední lhostejností pravil, nás že si ponechá u sebe, a pak rozdělil ostatní.

Dobře to sehrál. A já ovšem netušil, že hraje, a proto jsem v duchu blahořečil náhodě víc, než to zasloužila.

Druhého dne přestěhoval jsem se na nové působiště. Byl jsem přívětivě a přátelsky přijat inteligentními mladými muži v čisté sedničce v prvním patře, po dlouhé době ulehal jsem večer opět na slamník u okna, z něhož byl krásný pohled na skupinu lasturovitých střech vpředu a na zelené hory v pozadí, na zahrady, kde počínalo zráti hojné ovoce. Dlouho jsem neusnul, několikanedělní kočovný život byl u konce, změna člověka vždy poněkud rozruší: za hlavou mi šustily a hryzaly myši, venku bublaly zvonce vracejících se stád, cvrčci nepřetržitě vrzali, žáby hořekovaly a chvílemi osel zahýkal strašlivým hlasem na poplach. Ale noc byla vlahá a skvělá: noční zpěv východní táhl širým údolím.

IV
PŘÁTELÉ

Zpozoroval jsem velmi brzo, že situace, do které jsem ochotně zapadl po svém zvyku, není nikterak nepříjemná, strach ze změny rychle pominul, slasti kočovného života byly zapomenuty pro slast poklidu, nadevše milé bylo konstatovati, že jsem se ocitl v mírumilovném ovzduší, u plného stolu a mezi přáteli.

Mému přátelství budiž věnována tato kapitola.

V občanském životě těžko se mi vyznává láska a přátelství, těžko se mi udržují přátelské korespondence a styky, zbytečným slovům a konvenčním formám nenaučím se už nikdy dokonale, hlavně ve stycích, kde není skutečné potřeby přetvařovati se, stavěti se, hráti. Nemiluji návštěv, při nichž nutno se nějak tvářiti, chodím rád jen tam, kde mohu zaklepati a bez vyzvání vejíti, posaditi se, zapáliti si a rozhovořiti se o tom, proč jsme přišli. Nemám rád domácností ženatých lidí, nemám rád nemocnic, hovoren a pravidelných korespondencí; mysli si o tom, bratře, co chceš, mysli si, že jsem bezcitný, pyšný, nevděčný, že jsem neměl rád anebo zapomněl, lidé si myslí vůbec tolik směšných věcí, že nakonec učiníš gesto rezignace a řekneš si, o něco více nebo méně, toť lhostejno. A opovrhuješ ještě více vnějšími projevy, zatímco cit sedí v koutku, docela tiše, s očima věrně upřenýma do dálky, vzpomínají, usmívají se, chápou a děkují. Chceš-li, aby přišlo na jazyk to, co se krčí v srdci, pojď, půjdeme do malé, tiché hospůdky, docela dozadu, při sklence dobrého vína vzpomeneme nahlas. A slíbím ti pohlednici pro případ, že neztratím tvé adresy, což je velice pravděpodobné, téměř tak jisté, jako že jsem neztratil dosud jediné drahé vzpomínky a vždy znova v mysli obcuji s těmi, kteří prošli mým životem jako dobří kamarádi, ale jsou snad přesvědčeni, že jsem na ně zcela zapomněl: vždyť ani pohlednice ode mne nedostali.

Mea culpa! Až se podruhé narodím, dám se lépe vychovati ve zdvořilosti. O tu zde běží. Svět potřebuje frází hlučných nebo uměle rozechvělých, úsměvů a poklon, vřelých stisků

a slzí pohnutí, slov, mnoha slov především, neboť jeho psychologické schopnosti nejsou dosti pronikavé, aby vnikly až tam, kde si pobroukává cudnost a pianissimo skutečného citu.

Bozi, jak by bylo možno však zapomenouti na naše elbasanské a bragoždské dny a večery! A na vše, čím jsme je jeden druhému oslazovali – anebo také někdy trošičku přiotrávili, aby tím lépe chutnal pokoj a klid. A představte si například toto: člověk utahaný nikoli tak několikanedělním putováním pochodové setniny cestou necestou, nýbrž spíše vojáckým lomozem zvlčilých druhů, jejich tlachy a hádkami, jejich vtipy a sviňačinami, surovostí, hloupostí, zlobou, nahými lidskými zvířátky, která ztrácí pomalu i tu jasnou důstojnost živočichů z přírody a stávají se nečistými jako sešlá a zkažená zvířata domácí, člověk octne se náhle z tohoto urputného a tyranského ovzduší v čisté sednici inteligentních druhů, kteří sice také již jako ty zdrsněli, ale nikoli více, než toho vojna vyžaduje a potřebuje, je to převrat, příchod z tmy do světla, ze stoky na slunce a čistý vzduch – kdo by toho mohl nevzpomínati vděčně?

Rozešli jsme se a naše osudy šly svými cestami paprskovitě na všecky strany, aniž se někdy ještě vespolek sejdou. Ale nespojil nás Elbasan nicméně provždy? Tato epizoda netvoří jistě kapitoly našich životů, která by mohla nám vymizeti z paměti, pročež ani my si navzájem z paměti nevymizíme. Prožívali jsme ji jako muži, kterým písmo osudů na mozku a na srdci již nezarůstá, – nesejdeme se fyzicky ve společné domácnosti, ale budeme vždy znova pospolu, kdykoli biu vzpomínek zachce se předváděti film, jehož jméno jest Elbasan, kdykoli k manželkám, dětem, přátelům, známým rozhovoříme se o jednom létu uprostřed Albánie, kdy jsme odráželi útok cholery a byli obklíčeni malárií, kdykoli náhodné setkání, fotografie, východní památka připomene nám horké hodiny strávené v městě na břehu Škumbi. I kdybychom byli však žili tyto měsíce jako jinoši, snadno zapomínající: deseti milenek snáze bys zapomněl než jedné elbasanské marodky s jejím štábem! –

Mezi čtvero mužů jsem upadl po svém příchodu do světlé

sednice a bylo mi mezi nimi po všech trampotách a zlech pochodové setniny jako v bratrské náruči.

Nejmladší, farmaceut V., jednoročák a titulární šikovatel, byl jediný jinoch mezi námi. Byl sličný jako panenka, ale poněkud malý a zavalitý, rozmazlený synáček z pražské měšťanské rodiny, ale milý a neškodný, tlusté dítě, které batolilo se vojnou pevně se držíc sukní maminky protekce, rádo se přiopilo a pak vyhrožovalo, že nám „udělá nohy", okoušelo kdesi v zákoutí půvabů prodajných moslimek, a když se vrátilo do naší sednice, svalilo se na svůj slamník, dalo vzhůru nohy a mělo radost, spokojenou živočišnou radost z mládí, bezpečnosti a ženských vnad. Vzpomínám na něj, poněvadž byl mladý a hezký; po mém příchodu odešel však zanedlouho na dovolenou a již se nevrátil; druzí mají na něj více vzpomínek asi, poněvadž s ním prožili první polovinu historie, která se jmenovala: Hilfsplatz I.-28.

První pochodový prapor, první, když směšná komedie s rozpuštěním pluku skončila tím, že pluk byl znova postaven k velké radosti patriotických důstojníků, měl svoje horké dny kdesi u Tolmína tuším a pak zúčastnil se bodrého švindlu, jemuž se říkalo „dobytí Lovčenu", načež táhl na Drač, pobrodil se nepříjemně v okolních močálech, pobyl nějakou dobu v Kavaji a konečně se dostal do Elbasanu. To byla první hrdinská polovina jeho historie, která saniťácký štáb obvaziště spojila přátelským poutem společného osudu; vedle jinocha V. a doktorů patřilo k tomuto jádru ještě nejméně sedm nebo osm mužů, z nichž tré bydlilo v naší sednici, kdežto ostatní byli jinde nebo na dovolené.

Nemohl jsem si přáti lepší společnosti, když jsem vpadl sem trochu jako vetřelec, který přišel toliko na druhou, idyličtější – jak se ukazovalo – polovinu historie. Z těch tří dva byli kantoři; nu, co mám říci o vás, pane Emanueli T., distingovaný type městského učitele? Že jste byl trochu příliš korektní, poněvadž jste věřil ve svou smůlu, která vám způsobí ihned nepříjemnost, jakmile se dopustíte nějaké nepřesnosti? Že jste měl kolem sebe cosi jako svatozář lásky, když jste tak chodil stále dle možnosti čist a upraven a psal své pravidelné dopisy paní Růženě? Že jsem se později trochu zlomyslně smával

vám v duchu, když také vás, korektního, hlad a zlost někdy jako nás všecky přivedly z rovnováhy? Nebyl jste malomyslný, ale přece jen jste nevěřil ve vzdušné zámky mého optimismu, které dnes ovšem jsou již prostými a příliš střízlivými fakty. Co dělají vaše akvarely na polních lístcích? A zpíváte ještě někdy – nekorektní písničky?

A copak dělá náš druhý učitel, typicky hubený a obrýlený kantor K., pravidelný dobrák a jedlík? Nevnikl jsem do něho příliš, opustil nás, když nastávaly zlé časy. Měl vždy nějaké zvláštní myšlenky za svým obličejem a za svým humorem. Zdalipak vypravuje ještě o tom, co se mu přihodilo v prádle, když přišel za nevěstou?

A konečně zde jest čtvrtý, doktorův důstojnický sluha M., zlaté srdce z českého severu. Jak se zlobil ve hněvu spravedlivém, když doktor pil a neposlouchal ho! Malý, útlý, chudý syn černého uhelného kraje, do něhož se opět vrátil, jak zápasil mlčky a statečně se starostmi, které přicházely k němu v dopisech z domova! Kolik laskavostí nám prokázal, bratrsky vždy a všude, čisté a hrdé dítě lidu! Jak je to krásné, že i jemu na vojně štěstí přálo!

Tito čtyři mne přivítali a vzali mezi sebe. A mluvím-li o těchto dobrých lidech, na pátého nesmím zapomenouti; byl na dovolené, ale v té době již opět na cestě k nám, fürstenberský lesník K., také jeden z prostých lidí, jejichž existence mezi námi činí zlý život lepším.

To byli přátelé. Pomalu jsme se seznamovali, zatímco za večera zněly domkem mocné kroky doktorovy. Pobíhal po jednoduché dřevěné podlaze svého pokoje a v duchu, někdy i nahlas, rval se s neznámými nepřáteli a pil rum.

V
DEN ZE DNE

V prvních dnech byla moje situace na hilfsplace poněkud nevyjasněna. Doktor poručil jen, abych spal nahoře – nahoře spaly šarže a dole prostí ošetřovatelé, wärtři –, vyčkával bezpochyby, co se ze mne vyklube, vlk nebo ovečka, přijdu-li snad k němu s nějakými požadavky, kdežto šarže nevěděly, jakou službu mají mi dáti. Byl jsem prostý vojáček, bez jediného vojenského prýmku, bez jediné vojenské hvězdičky.

Pozoroval jsem klidně tyto rozpaky a klidně, jak mám ve zvyku, čekal jsem, spokojen tím, že o mně již opět ví někdo, předem přesvědčený, že nejsem na vojně pro vojnu, nýbrž pro kus světa a života. Bylo mi celkem velmi lhostejno, co budu dělati: stačilo mi, že jsem zde. Klidně jsem zametal, měřil teploty, zaléval zahrádku za domem. Jen jedna věc nešla dobře. Bylo nutno choditi s kotlíkem pro menáž a ten kotlík byl trochu těžký. Na všecko své mohl jsem se jakžtakž spolehnouti, jen na své ruce a ramena nikoli. Kamarád, který nesl se mnou, byl při tom ještě zoufalejší než já, když jsem se stále zastavoval a měnil strany.

Netrvalo to však ani týden, doktor si mne zavolal k audienci, pověděl mi všecko o sobě i o mně, přidělil mě definitivně nahoru a slíbil mi sanitní metál. Hvězdičky a metály, jak jsem později seznal, rozdával velice rád. Tu a tam také číšku rumu.

Tak nastaly také pro mne pravidelné dny pravidelné roboty, jež rostla jako povodeň a šířila se po celém Elbasanu, jakmile ukázaly se epidemie. Po snídani měřily se teploty marodů, kteří u nás leželi, i těch, kteří po osmé přicházeli k vizitě, – a pak přišla vizita, střed dne, hlavní obřad: proklepávání a naslouchání, ukaž jazyk, otevři ústa, řekni ááá, tabletky, ustavičné z ručky do ručky bílých tabletek, zapíjených vodou, lžičky opia, začerněné plechové pohárky s rozdělaným živočišným uhlím, nože, pinzety, nůžky, jód, ustavičně tinctura jodi, sublimát, jodoform, masti, gáza, vata, obvazy, hnis, krev,

mísky a umyvadlo – s tím krásným lyzolovým zápachem, který je vznešený a činí člověka sebevědomým.

Pak se napsaly raporty na velitelství praporu a sanitního šéfa brigády, a volným krokem kráčel jsem městem po poledním slunci albánském do kanceláře praporu a na telefonní stanici, den ze dne stejnou cestou, horkými ulicemi, prudce a pestře oživenými jen v den trhu.

Pomalu seznamoval jsem se s městem a jeho obyvateli. Pil jsem je jako dobré víno po malých, zvolna pokousaných denních doušcích. S rozkoší nořil jsem se v dav na tržišti, přijímaje vděčně z ruky osudu skvoucí dar východní pestrosti. Tu a tam oslík žďuchl mě nehorázně svým nákladem, abych dával lépe pozor na cestu a nečinil obtíže poctivým zvířatům, která užitečně pracují a nemají kdy vyhýbati se zevlounům.

Po menáži rádi jsme si na chvilku zdřímli. Ale když počet marodů, při vizitě přijatých na naše slamníky a později jen na holé podlahy v mešitách, vzrůstal denně způsobem, který nám působil závrať, nebylo pomyšlení na krátký odpolední spánek: hned po menáži počaly se trousiti nové přírůstky a bylo nutno je přijati, zapsati, umístiti, a když pak malárie se rozzuřila s celou silou, neměli jsme již pokoje vůbec, kromě v noci, kdy jen jeden z nás měl střídavě službu.

Po svačině nastalo nové měření teplot, a tak přišel rychle večer, jejž tu a tam mohli jsme stráviti při přátelské večeři, kterou jsme si sami pořídili, a zahráti si dardu o sirky, deset za dva haléře.

Brzy stal jsem se také hospodářským správcem hilfsplacu: zpočátku znamenalo to stahovati chlebové porce od marodů, kteří měli dietu, a kupovati za ně vajíčka, jež se dávala pak nemocným dle doktorova předpisu; později měli jsme však hospodářství složitější, příjem i na penězích a malou kuchyni pro marody. Bylo s tím hodně práce a časem i zlosti; zato byl u nás jistý blahobyt, a také pro mne přišel konečně den, kdy jsem se cítil syt.

V rámci tohoto denního programu, který se v podstatě neměnil, ale ustavičně rostl, botnal až v prasknutí, a mezi několika elbasanskými ulicemi pohyboval se náš pilný život, nepříliš vojenský.

Zvolna jsme si zvykali na rostoucí příval starostí a práce. Rostl pomalu, ale jistě. A zatímco jsme snili o tom, že Francouzi a Italové budou rychle postupovati a jednoho dne vyženou nás z tohoto tichého středu Albánie, zatímco jsem já s velikou chutí držel se představy, že v případu vyklizení města rakouským vojskem zůstanu tu dobrovolně s našimi marody, válečná situace byla ještě poněkud jiná, a nás nečekal boj s vojenským nepřítelem, nýbrž veliká, strašlivá bitva s epidemiemi, které se již rodily v elbasanském okolí.

V krámech a na ulicích počaly se objevovati koše a hromady velikých okurek, nádherného póru a skvělého ovoce, slívy, merunky, broskve, pak první fíky a spousty melounů, veliké zelené a žluté melouny a malé šedozelené, nejlepší. Nastaly dny šťavnaté hojnosti, město proměnilo se v bujné kulisy východní pohádky. V řeznických krámech viselo nahé maso skopové i hovězí, řady stažených zvířat, čtvrtek, vnitřností, krvavých kůží, pod nimiž potulní psi lízali čerstvou krev; u četných pekařů svítily hromady zlatých kukuřičných placek, v jídelnách se vařilo a smažilo, plné mísy masa a různých moučníků, hrnce kyselého mléka stály na policích před krámy, a všecko to bohatství viktuálií vonící i páchnoucí zalito a spojeno bylo slunečním vzduchem, rozpáleným do žhava a chvějícím se kvečeru neutuchajícím řevem křísů a saranči ve starých, rozložitých platanech. Velicí otakárkové poletovali, pestří nad pestrostí, a hrdličky byly na střechách, v ulicích, ba i v krámech, kde kradly z pytlů kukuřičná zrna. Opájelo to pohled zejména v sobotu, v den trhů, kdy přicházeli venkované, muži i ženy v drsných krojích, a rozložili na jednom tržišti své pytle a košíky a na druhém tkaniny a výšivky, bylo to bujné a drsné, kypělo to varem života a hojnosti.

Ale mezi hromadami syrových plodin plížil se již neviditelný zákeřník, subtilní a křehký vrah, slunce se štítící, a přece také plod jeho zlatých dnů, – cholera. A zároveň za lahodných večerů a nocí, kdy hvězdy plály jako kovové ovoce v širé koruně, počínal první nápor komářích armád roznášejících malarické plazmódie.

VI
O HLADU A POKRMECH

„Konečně dosti chleba!“ tak zní jeden výkřik v mém zápisníčku z tohoto června jako veselá letní fanfára čistě zatroubená polnicí do jasného jitra, jako dětinské zaplesání osvobozeného.

Chléb je základ svobody. Svobodná mysl a svobodné srdce dovedou jistě vzdorovati útiskům a útrapám, nesnázím, nehodám, žalům s oním vnitřním úsměvem moudřejšího, který často nemizí ani tehda, když nervy chtějí si ulehčiti, a člověk nakonec hlučně se zlobí, brání se, útočí. Svobodný člověk ustupuje gestem, neustupuje mozkem a srdcem, čelí bolesti a nespravedlnosti i tehda, když mlčí a vzdává se. Teprve nemoc béře mu tuto vnitřní svobodu za určitých okolností, neboť duch je mozek a srdce, a jakmile ty jsou porušeny, je konec s celou slávou ducha. Dokud mozek jasně pracuje a srdce pravidelně buší, snáší svobodný člověk všecky útrapy s povýšeností, která je ctností svobodných; nemůžete ho přemoci, dokud nezasáhnete jeho mozku nebo srdce. Ale mezi nemocemi, které obé zasahují, je také hlad. A poněvadž tedy normální sytost je u každého předpokladem zdraví a poněvadž chléb je hlavní krmí potřebnou k sytosti těžce pracujících, je chléb základem jejich svobody, a bylo by si přáti, aby každý člověk na sobě důkladně pocítil pravdu této věty aspoň jednou v životě; pak by snad vedle těch, kteří nikdy jí nepocítili v celé její nahotě, nebylo již těch, legie těch, kteří ji pociťují ustavičně jako věčnou kletbu, věčné okovy.

Hlad zmačkne srdce a rozechvěje nervy jako osikové listí, mozek podváže a po všech věcech natáhne závoje: nemůžeš nic domysliti a procítiti, poněvadž každá myšlenka a každý cit, všecky představy a pocity, které se rodí na vnější popud v tvém nitru, jsou jako zmatený dav v úzké ulici, do které vjela bezohledná jízda, kavalérie hladu, a způsobila paniku.

Stále znovu vzpomínám na tu chvíli, kdy jsme s kamarádem F. seděli na skále u Igoly, právě před vjezdem do Kotorské

boky, a cítili jsme se tak přemoženi. Za námi bylo stero krásných zkušeností, těžce, ale oddaně vydobytých a vděčně učiněných, a před námi byl jeden z cílů našich tužeb: moře. Ale my hleděli zakaleným zrakem do neurčita, pro hlad nemohli jsme ani mluviti a připadali jsme si tak směšnými jako bezbranná zvířata před neúprosným soudcem. Kde byl v této chvíli náš svobodný zrak, jenž lačně těkal Bosnou a Hercegovinou až sem do Dalmácie? Kde byl náš svobodný duch, který přes břímě vojenské uniformy zachoval si veselou mysl tuláckou? Františku Mareši, profesore, který jste psal nabubřelé tirády k oslavě lidského ducha, než jste se dal na malodušnou nacionalistickou politiku, ten ubohý lidský duch ležel tu jako zpráskané štěně, poněvadž mu chyběl klíč k jeho svobodě, řádný kus komisárku! –

Od svého odchodu z Dolní Tuzly trpěli jsme ustavičně nedostatkem, a čím pochody byly namáhavější, tím byla naše lačnost větší a zároveň i nedostatečnější naše výživa. Byli jsme při svém příchodu do Elbasanu ve stavu zcela nenormální hladovosti, a když konečně dostali jsme se teď k řádné pravidelné stravě, trvalo to dosti dlouho, než tělo poznalo opět pocit normální sytosti, kdy přirozený hlad možno obvyklým způsobem ukojiti. To byla chvíle vysvobození z otroctví, zneklidňujícího ustavičně mysl, a proto ocitl se ten výkřik v mém zápisníčku, popsaném většinou toliko suchými daty. Vrátily se dny, kdy mohl jsem jísti celkem po chuti (také peníze z domova vykonaly konečně cestu z Bileče do Elbasanu a našel jsem je jednoho dne neočekávaně v kanceláři praporu) a především ukrojiti si dle libosti krajíc chleba.

Chleba! Na pochodu do Albánie počal jsem prakticky poznávati nesmírný a blahodárný význam této nejzákladnější potraviny, která nejbezpečněji ukájí hlad a bez jejíhož doprovodu ztrácí výživa, abych tak řekl, základní, sjednocující, harmonizující tón a pevnou linii; ale očekávaly nás horší doby a chléb měl se nám státi posedlostí, horečnou vidinou, které jsme se nemohli nasytiti a kolem níž vířily naše myšlenky a všecky naše dny. Zatím ovšem tato postupující zkušenost byla přerušena načas blahobytem, který zatlačil chléb poněkud do pozadí, nikoli ovšem že by nám byl již tento nejčistší „boží

dar“ nechutnal, nýbrž protože jsme ho měli dosti a vedle něho ledacos jiného.

Jednotvárnou menáž vojenskou doplňovali jsme si dle možnosti především mladým skopovým, tehda ještě dosti tučným, které jsme si přinesli od řezníků a nakrájeli na měděnou, uvnitř pocínovanou mísu. (Po albánsku jmenovala se tuším tefsina a byla z onoho měděného nádobí, které se tu v nejrůznějších tvarech a velikostech, mísy, talíře, konvice, kotlíky, prostým lineárním ornamentem zdobené, vyrábělo a prodávalo ve zvláštních krámech s dílnami.) Pak jsme je podlili trochou vody, posolili a hojně pokryli rozkrájenou cibulí, česnekem, pórem a zelenou paprikou a zanesli k pekaři, který měl malý krámek s pecí přímo šikmo přes ulici a pekl znamenitě, snad až příliš dobře, poněvadž po nějaké době obchod svůj zavřel a pracoval jinde jako pomocník. K této pečeni chutnal znamenitě merunkový kompot, jehož jsme si hojně dopřávali, neodvažujíce se již jísti než vařené ovoce.

Malé výzkumné výpravy gastronomické činil jsem do domácích jídelen, jež byly vcelku dosti čisté, uvážíme-li, že Albánie jest již zcela řádný Východ. Některé byly zasklené jako pravé hostince s lavicemi a stolky pod ubrusem, s malovanými talíři starobylého západoevropského původu, s noži, lžicemi a vidličkami; ve všech majitel a kuchař v jedné osobě, někdy v zástěře docela sněhobílé, připravoval pokrmy před tvýma očima na kuchyňském stole a na visutých ohništích. Jiné byly jen otevřené díry a mísy s hotovými pokrmy stály na pažení, příliš vydány napospas nespolehlivým prstům kupujících z lidu, kteří tu velice rádi maso ohmatávají. Porce (po koruně pro nás, pokud nešlo o větší kusy pečeného masa) byly poněkud malé, takže tu člověk spíše ukojil zvědavost než hlad.

Vedle skopového a hovězího guláše a různých moučníků z vaječného těsta byly tu karbanátky v podobě malých šištiček, silně kořeněných, napíchnutých na železné špejle a tak pečených „na rožni“, vedle – později – karbanátků po našem způsobu, jejž jsme tu zavedli a tak vyvolali malou historii ekonomického rázu, o které ještě se zmíním. Pak pečené smotky nadívaných střívek, pokrm chudiny, tak pochybného vzezření, že jsme se neodvážili jich okusiti, ale i něco pro naše

hospodyně. Například: okurková kolečka obalená v mouce a vejci, usmažená a pak politá kyselou smetanou (nebo jogurtem) a pokropená olivovým olejem (u nás dobrým máslem). Nebo oloupané okurky napříč rozkrojené, semena se vyberou, do vyhloubeného místa dá se masová nádivka a pak se okurky dusí na másle (zde ovšem na oleji) s trochou papriky. Což je něco podobného jako podobně nadívaná a dušená zelená paprika v Uhrách, která jest ovšem pokrm ostřejší a po mém soudu ještě chutnější. Konečně vzbudilo mou pozornost ještě jedno jídlo: z tenkých nudlí udělá se jakýsi polštářek, na který položí se sladká nádivka a do něho zabalí (je k tomu třeba jisté zručnosti), a tyto nudlové buchtičky seřadí se spirálovitě na oblý plech a dají se péci. Náhodou jsem toho neokusil (na tento druh sladkých moučníků nikdy nespěchám), tento pokrm však z pece na plechu vytažený vyhlíží aspoň zajímavě – jako z jemných hoblovaček.

Jídelní lístek domorodeckých domácností jest asi pestřejší, zejména v době míru, třebaže maso ze skopového dobytka hraje tu hlavní úlohu. Vedle něho pak zelenina, ovoce, spousty ovoce, a jogurt. Okurky chroupají i se slupkou; pravidelným pokrmem chudáků je kukuřičná placka se syrovým pórem, s krásným bílým pórem; cibule je tu o něco méně.

A nápoje? My ovšem měli svou černou konzervovou kávu a na hilfsplace někdy mléko a pak hlavně čaj, ostružinový čaj, který jsme dosti sladili a jaksi dráždivějším činili kyselinou citrónovou, na kterou jsme nikdy nezapomněli, když se fasovaly – medikamenty. Výjimečně, jako vzácnost, vařili jsme čokoládu. Domorodci byli na tom hůře, až na mléko. Všecko byl bys od nich dostal za kávovou konzervu. Tu a tam nalévala se jakási mizerná rakije, oka (asi $^5/_4$ litru) za šestnáct korun. Ve dvou třech barech prodávali stejně bídný koňak a tureckou kávu. S kávou po turecku chodili ostatně pouliční prodavači, zvoníce plechovými klíštkami, jimiž brali plechové nádobky s vařící kávou ze žhavého popele na podstavci s držadlem a nalévali do koflíčku, jejž domorodec v krámku sedící nastavil. Byl to ovšem jen pouhý větší hlt. Později v létě vyskytli se na ulici i chlapci prodávající „zmezinu“ (zmrzlinu) pochybné jakosti.

Chlebem jsem počal, ke chlebu se vracím. V této červnové době, kdy loňské zásoby mouky docházely, byl náš komisárek velmi oblíben u domorodců. Jak jsem již řekl, vyměňovali jsme jej na hilfsplace, pokud nám zbýval po marodech, kteří měli dietu, za vajíčka. Chodili si pro něj hezcí domorodí hoši, Sabri Hodža, Hiťmed Biro, veselí a prohnaní, a dostávali jsme za „veku" třicet až čtyřicet vajec. Vajec byla tu hojnost, ale když hoši i dospělí přišli na to, že možno více vydělati pečením sladkého piškotového pečiva z těchto vajec a mouky, pekl kdekdo, vojáci všecko snědli, a náš obchod přestal a nedostali jsme později vajec ani ke koupi, zejména když naše papírové peníze zaplavily již celý Elbasan a měly nejhanebnější pověst. Venkované neměli ostatně valné důvěry ani k stříbrným korunám a věřili jen tureckému stříbru, těm krásným mincím, na nichž dekorativní písmo splývá pro naše oko s ornamentem v tajůplný celek.

Ceny potravin a jiného zboží nebyly přirozeně v této době ani v Elbasanu mírové a jevily i vzestupnou tendenci, třebaže dnes zdály by se nám asi velmi nízkými. Okupační úřady nařídily tudíž maximální ceny – se stejným zdarem jako u nás. Jednu takovou vyhlášku četl jsem na nárožích, kde bývaly i různé jiné zajímavé papíry, například zákaz krevní msty nebo úmrtní parte císaře Františka Josefa. Poučil jsem se z ní mimochodem malinko o rázu albánských slov a zaznamenal jsem si na památku seznam, v němž běželo o zeleniny a ovoce. Zde jest v abecedním pořádku:

Brambory – patate, cibule – gepë, citrón – limona, česnek – hudher, hudhra, fazole (suché) – frashulle, hrušky – darha, jablka – mollë, kaštany – kështenja, okurky kyselé – krastaveč turshi, paprika – speca, pomoranč – portokalla, pór – pras, rajská jablíčka – domate, salát – sallatë, špenát – spinaq, zelí – lakëna.

Podle tohoto výčtu ze zmíněné vyhlášky nelze si však učiniti správnou představu o tom, co v Elbasanu bylo možno koupiti a co nikoli za našeho pobytu: mnohé ovoce tu chybí, jehož bylo dosti, kdežto například brambory viděl jsem v obchodě jen jednou, nepatrnou ošatku, oka tuším, za – dvacet korun. Stýskalo se nám v Albánii po bramborech velice.

VII
MĚSTO

Elbasan leží asi uprostřed nepravidelného obdélníku Albánie, na konci údolí vinoucího se až sem od Jaderského moře a objímajícího dolní tok řeky Škumbi. Před severními větry chrání jej pohoří Grave či Grabbe, divoká hradba mezi drsným Elbasanem a koketní Tiranou; obě města spojuje krkolomný průsmyk, na nějž jistě hořce vzpomíná nejeden český voják z těch, kteří vzpomínati ještě mohou; říkali jsme mu Kravapas (Gravepas). A na východě týčí se druhá hradba se sněžnými vrcholky, rodné hory řeky Škumbi, které jsme přešli na jaře 1917 na pochodu k jezeru Ochridskému, do bitevní čáry. Často a uctivě hledívali jsme k těmto bílým čepicím horských stráží, prudce se třpytícím v nemilosrdném slunci, ale ještě raději díval jsem se z některé severní stráně k jihovýchodu, kde na obzoru týčila Tomorica, albánská Fudžijama, svůj karakteristický hřbet.

Odříznut od rušnějšího života na všech stranách, nejsa spojen ani s Ochridou, ani s Tiranou, ani s mořem dobrou silnicí, jest Elbasan přece jen městečko dosti veliké. Ústraní, ve kterém žije, činí jej však drsně prostým, pokojným, střízlivým. Nějaká historie, bohatší život jest v jeho minulosti, ale byla to patrně historie a minulost těžké práce a bojů. Skadar je hrdinský, Tirana rozmařilá, Drač obchodně střízlivá, ale Elbasan jest jednoduché městečko práce, na které leží stíny drsných hor.

Žije, jak se zdá, jen pro sebe a své okolí a žil by asi dosti spokojeně, kdyby nebylo věčných sporů mezi kmeny a krevní msty, a nyní ovšem války. Má své měditepce a zlatníky, klempíře, brašnáře, kloboučníky, sedláře, truhláře, nožíře a kupce, obchody s látkami, s tabákem, s kůžemi, své pekaře a cukráře, svého papírníka a knihkupce v starožitné bráně uprostřed města, nízké a bachraté – říkali jsme jí Prašná –, kde možno si koupiti svazky vlastenecké i náladové albánské poezie, vzhledu zcela evropského, své bary, kde se pije káva, rakije a koňak a kde – ve dvou nebo ve třech – tančí večer

prodajné krasavice při drsné hudbě a za dne, hlavně ve svátek, hraje se vytrvale jakási hra v kostky, jejichž jednotvárný klepot činí sváteční den ještě „nedělnějším". Má své holírny, turecké lázně a západní lékárny a má svůj vodovod, který sice není v nejlepším pořádku, ale dodává městu tu a tam vodu i v největších parnech.

Obyvatelstvo je poměrně civilizované. Inteligence, paša, bejové, doktoři, lékárníci mluví hojně francouzsky; střední vrstvy vypomáhají si srbochorvatštinou. Chudina, jakoby z jiné, podřízené rasy pocházející, je velmi hnědá a proklatě málo zahalená pestrými cáry; ženy z této chudiny chodí s nezastřenými tvářemi a jsou mezi nimi překrásné čarodějnice, babizny ohnuté pod otepí dříví, ale s cigaretou přilepenou na rtu v koutku úst. V době trhů přicházejí venkované s pytli a koši na zádech nebo na oslu, hojně žen v drsných, pytlovitých krojích, silné postavy, tu a tam obličej mladý a sličný. Domácí překupníci, zejména mladíci, přepadají je doslova a snaží se ze všech sil je ošidit. Docela po městsku jednají s nimi jako s „venkovskými balíky". Obchodní smysl, obchodní chytrost jsou tu bohatě vyvinuty zdá se od dětství. Za našich dnů obchodovala na ulicích spousta malých hochů, dryáčnických šibalů, s pečivem, se sirkami a jinými drobnostmi; často viděls chudáky pobíhati s celými svazky našich papírových peněz, jichž hleděli se zbaviti. Bylo těžko vytýkati jim přemrštěné ceny, systém lichvy, kdy například v celém Elbasanu zmizely z obchodu sirky, aby po čase opět se vynořily za dvojnásobnou cenu, – když my sami neměli jsme důvěry v papír, kterým jsme jim platili. Nějaké zvláštní nepoctivosti jsem u obchodníků nepozoroval; spíše naopak.

V městě sídlil Akif paša, důstojně šedivý a milý pán v černém redingotu a červeném fezu; bydlil na kraji města u centrálního hřbitova, myslím provizorně, poněvadž Essad pobořil prý mu jeho palác a nový vedle pobořeného stavěl se teprve. Byl domnělým nebo skutečným přítelem Rakušanů, náš prapor posílal k němu čestnou stráž a jednou týdně tuším kapelu. Hoši jej líčili jako velmi štědrého.

Starostou města byl dr. Džafr, cařihradský doktor; úřadoval vedle brány v ubohé radnici, ničím se nelíšící od jiných

jednopatrových domků, ba spíše horší než jiné, například než onen, v němž sídlil náš hilfsplac. Ke cti a chvále obecních úřadů elbasanských budiž však podotknuto, že v říjnu 1916 položily s velkou slávou základní kámen k radnici nové, která snad již stojí.

Hojné mešity a džamije, velmi různých obměn základního tvaru, většinou zanedbané, ale krásné často i ve své sešlosti, silně působící starobylou patinou, rozesety jsou po celém městě. Našel jsem jen jednu zevně částečně pomalovanou, upomínající na pohádkové mešity tiranské. Veliký mohamedánský hřbitov u silnice, vedoucí do hor na východě, nedaleko od něho na sever terasovitý hřbitov řeckokatolický a hned vedle tohoto, velmi půvabného, náš geometrický hřbitov vojenský, přeplněný oběťmi cholery, malárie a skvrnitého tyfu, typický turecký most přes Škumbi na jihu města pod zelenými vrchy, letní mešita, překřtěná na National Park, čtverhranné obezděné prostranství s jakousi kazatelnou a se špalírem mohutných cypřišů podle všech čtyřech stran, nový klášterní chrám řeckokatolický v hojné zeleni, vysoká městská zvonice a četné detaily, hrobky, kašny – je toho dosti, co upoutá pozornost západního poutníka, který nemá naspěch a poprvé podomácku ohmatává východní život očima i rukama.

Neměli jsme dosti volného času k delším procházkám, po zcela malých kouscích seznamovali jsme se s rozlehlým městem, aniž kdo z nás poznal je úplně. Zato s jednotlivostmi seznámili jsme se důkladně: vstoupily do našeho života jako důvěrní přátelé a nikdy jich nezapomeneme, třebaže naše albánské dobrodružství mění se pomalu v podivuhodný sen.

Ach ano, zdá se, že jsme kdysi snili zvláštní směs života východního se západním, směs, jakou mohla nám připraviti toliko Válka. Snili jsme kráčejíce horkými ulicemi, zatopenými ukrutným sluncem, podle nezasklených krámků, v nichž pracovaly nože na tabák a nástroje řemeslníků nebo, častěji, hověl si a pokuřoval melancholický obchodník, sedě se zkříženýma nohama na nějakém hadru, snili jsme na stupních mešit a ve stínu nádherných platanů, snili jsme hledíce na město z pavlače minaretu nebo obklopeni pestrým davem na tržišti, snili jsme letní vedra uprostřed melounů, hroznů a granáto-

vých jablek, snili jsme večerní mlhy zimní, proměňující město v bílou vidinu, snili jsme lahodné noci s vysokými hvězdami, kdy ticho bylo jako posvátná řeka unášející nás zbožným světem, v němž toliko potulný pes a jindy osel nebo mula měli odvahu přeraziti mlčení několika blasfemickými zvuky, a teprve pozdě po půlnoci tanečnice vracející se se svými domorodými ctiteli z baru porušily modlitbu světským lomozem, všedním kouskem nočního hluku západních měst. Snil jsem to vše, snil jsem to – mám-li mluviti jen za sebe – s jakýmsi vnitřním údivem jako nějaká rostlina přesazená náhle ze severu na jih, jako krotký domácí živočich přenesený do ciziny a vypuštěný nazdařbůh do ulic, jako občan naráz deportovaný na jižní ostrov. Cítil jsem se také vždy znova zapředen do ohromného děje, který náhle nastal a porušil všecky zvyklosti normálního života; mozek, urovnávající strašlivá fakta a definující jejich nesmírný dosah, vypovídal službu, a zbýval ti často jen podiv, úžas, že jsi zde, že šlapeš horkou půdu, kterou jsi si nevybral jako zvědavý turista, nýbrž násilně obdržel jako vše v těchto podivných letech zpřevracovaného života. Již tehdá, v nejedné vteřině zamlklé kontemplace, zazdálo se to vše kol snem, jakž teprve by to nebylo pohádkou v střízlivých hodinách práce dnes, kdy rodné město severní, ach, tak příliš známé, spojuje tvou českou přítomnost s tvou českou minulostí, jako by tříleté tvé dobrodružství vojenské a šestnáct tvých měsíců na jihu nebylo bývalo vůbec skutečností.

Snem zdají se ty mé měsíce v jihovýchodní Evropě, poněvadž byly důsledkem nejpodivuhodnější skutečnosti, ohromného historického děje, a byly žity nenadále, proti vůli (třebaže splňovaly bezděčně kus touhy básníkovy) a bez přípravy a tak důkladně. Kdybych byl prošel a projel ten kus nejdivočejšího Balkánu jako prostý turista, který se na cestu připravoval, spořil snad krejcárky a vypravil se do světa s určitým plánem, vzpomínal bych dnes i na Elbasan a na své cesty po střední Albánii a novém Srbsku, přese vše tulácky procítěné, jako na kterýkoli výlet a rozdíl byl by jen v délce a zajímavosti. Ale my byli na jih takřka hozeni tvrdou pěstí a donuceni až na dno vypíti číš nedobrovolných cestovatelů se všemi

sladkostmi a hořkostmi. Nikdo se nás neptal, chceme-li či nechceme, jsme-li připraveni, dovedeme-li býti otroky, my, zvyklí svobodě: vyhnali nás prostě, převrátili náš život snadno a rychle jako kabát a kázali: žerte kamenité cesty necesty, pijte z kalužin, kráčejte vedrem stejně jako lijavcem, jest vaší věcí, jak si osladíte dny zotročených. A běda těm, kteří nedovedou pozapomenouti na klidný domov a nenajdou v sobě zvědavosti a pudu tulákova, jeho schopnosti hladovět, k smrti být unaven pro krásné oči ciziny! Jakž by tedy snem nezdály se ty měsíce těm, kdož sedí opět v bytech, dílnách, kancelářích severních měst, v nichž seděli před válkou, a s většími nebo menšími změnami, ale v jádru stejným způsobem vydělávají si svůj chléb!

A důkladnost zážitku za okolností tak podivuhodných stupňuje ještě více dnešní dojem snu. Jsou za tebou útrapy, které může přestáti jen voják, nikoli civilista. Je za tebou svoboda, jaké pozná v okupované kolonii jen voják (ať již válečné, nebo výzkumné výpravy), ale nikoli turista. Ty však nenarodil jsi se ani vojákem, ani cestovatelem. Nebyl to tedy sen, co jsi prožil, aniž jsi toho vysoukal pomalu ze své povahy?

Ano, zdá se, že jsme kdysi snili také brutálnosti soldatesky v opuštěných elbasanských domech, kde byly komnaty obložené dřevem s vyřezávanými výplněmi a kde vojáci slídili po každém kousku dřeva, vem kde vem, aby si na něm vařili černou kávu nebo jiný doplněk slabé menáže. Snili jsme život v dalekém cizím městě, jehož jsme se však právem silnějšího zmocňovali, pokud bylo na dosah našich rukou, jako svého; prolézali jsme je bezpečně a bez ostychu vědouce, že zřídkakde smí se nám někdo postaviti do cesty; jen vysoké zdi a tvrdá vrata, chránící moslimské domácnosti před zvědavci, zastavovaly vojákovu všetečnost, ale do jisté míry i sem jsme vnikli, když přišla odkudsi „sestra“ Němka a jala se očkovati moslimské ženy proti choleře.

Obsadili jsme Elbasan a ostatní tento kus východního světa svým západním vojáctvím, jež je skrznaskrz proniklo, aniž jsme věděli, kdy to skončí a dočkáme-li se vůbec konce, a žili jsme ve skutečnosti nedlouho, ale tak důkladně tuto východní epizodu, která se nemůže již navrátiti, že se nám bude zdáti stále

nepravděpodobnější, čím více se budeme od ní vzdalovati.

Snili jsme podivný sen. Někdo, mnozí jej proklínají snad ještě dnes. Ale já říkám: byl to krásný sen přes všecky útrapy, přes ohavnost naší úlohy. Nikdy nespustil jsem ze zřetele, že naše přítomnost a úloha v Albánii jsou zločin, ale nepřispěl jsem ničím k tomu, aby naše přítomnost byla pociťována domorodci jako bezpráví a naše vojenská úloha setkala se se zdarem; zůstával jsem i v uniformě civilistou, který zdvořile používal pohostinství a měl často nedobrovolné hostitele raději než hosty, své brutální spoluvojáky, ostatně také nedobrovolné. Proto s čistým svědomím a konečně i jako páté kolo u vozu vojenského mohl jsem si oslazovati hanbu svého stejnokroje i těžké dny útrap tím, že jsem s vnímavou láskou otvíral oči a pil víno kraje. Vzal jsem si svůj díl světa, aniž jsem někoho poškodil.

Náhoda nebyla mi přízniva snad potud, že mi neposkytla lepší příležitosti přeběhnout na druhou stranu a nevrátila mne domů jako domnělého hrdinu. Nežárlím však a jsem jí vděčen za to, že mi umožnila čisté svědomí, a starému synáčku slunce, několik měsíců aspoň na výběžku světa, jejž jsem toužil poznati.

Kus touhy dobře splněné, toť důvod, z kterého svůj albánský sen jmenuji krásným. Nehraje-li v něm Elbasan úlohu nejkrásnější, znamená v něm aspoň nejdůvěrnější zážitek. Chtěl bych ještě jednou projíti jeho ulicemi, vystoupiti na jeho minarety, chtěl bych také jeho listopadové růže položiti na hrob oněch vojáků, které jsem v tomto městě pomáhal tak nebo onak ošetřovati nebo položiti do bílé rakve.

VIII
DOPIS Z DOMOVA

Pátého června přišli jsme do Elbasanu, dvanáctého června měl jsem v ruce již první dopis své ženy, adresovaný přímo sem. Vyhlíželo to jako malý zázrak, ale strůjcem tohoto zázraku byl jsem sám a doznávám, že k jeho provedení nebylo ani třeba mnoho vtipu.

Pochodová setnina zná pravidelně cíl své cesty jen po etapách. Věděli jsme velmi brzy, že táhneme do Albánie, ale teprve na Černé Hoře proslýchalo se, že naším cílem je prozatím Elbasan. Mohli jsme se domnívati, že v tomto městě pobudeme delší dobu. S tím jsem počítal, když v Cetinji viděl jsem vojáky odevzdávat polní lístky na etapním poštovním úřadě vojenském. Měl jsem v kapse několik pohlednic, na něž přítel dal mi cenzurní razítko naší setniny: neváhal jsem tedy, napsal pozdrav ženě a jako adresu pro její nejbližší dopis udal jsem prostě vedle čísla své pochodové setniny a místo čísla polní pošty, kterého jsem neznal, jen: Elbasan, Albánie. To byl ovšem nedovolený způsob, nesměly se přece prozrazovati cíle pochodových formací, – ale spoléhal jsem se na příznivou náhodu. Na poštovním úřadě podal jsem lístek s cenzurním razítkem navrchu, úřadující voják, šikovatel, vtiskl na něj mechanicky razítko úřadu a odhodil jej na hromadu – pravděpodobnost, že lístek dojde, byla veliká. Tento malý podvod provedl jsem 21. května, a teď tedy, dvanáctého června, dověděl jsem se, že se povedl úplně a krásně. Tři neděle to trvalo – ale ty tři neděle znamenaly – aspoň pro mne – vrcholný pochod neznámem, při němž se otvíraly oči a nemyslelo se na čas, který letěl.

Měl jsem tedy z dopisu radost dvojnásobnou; jednu, že se mi úskok povedl, druhou, že tak brzy mám opět zprávy z domova, aspoň o čtrnáct dní dříve, než kdybych byl svou adresu oznámil až z Elbasanu ...

Snad se lépe žilo, válčilo i umíralo lidem bez domova, lidem, kteří nezanechali doma nic, k čemu přilnuli a co vstoupilo do jejich života jako jeho organická část. Byli jistě mezi

námi lidé zcela spokojení ve válce, pokud měli dosti menáže a nepříliš mnoho práce a nebezpečí; byli to ti, jimž domov, trvalý nebo dočasný, byl vždy jen místem otroctví a bídy nebo vnuceného pekla. Byli to ti, kteří nepoznali rozkoší a bolestí místa, které se stane člověku jediným pevným bodem na světě, jistotou, s kterou počítáš, ať jsi kdekoliv.

Ale u našeho praporu bylo mnoho stesků po domově a mnoho lásky k domovu, poněvadž byl složen většinou ze starších domobranců, které válka vyrvala drsně z rodin a pokojné práce. Dopis z domova přicházel jako utěšující polibek, jako chladivá mast na horečné rány, jako posel z východiska, jež bylo zároveň cílem všech cest a všech bojů. A dopis z domova nebo jiný „poštík" byl jediná věc, která spojovala se životem ty, kdož nebyli by připustili, že také to, co na vojně žijí, je život, a jejichž smysly nebyly schopny pojmouti tohoto druhého života v celé jeho velikosti a jeho pestrých příhod a měnlivých kulis v jejich celé kráse i ošklivosti, v jejich blahodárnosti, v jejich hrůze. Byl nekonečný stesk těch, kdož slepýma očima hleděli na hory a doly, na svět, kterým procházeli a jejž bylo jim hltati, na moře a kamenitá koryta, na olivové háje a omšelé mešity, na obdivuhodnost cypřišů, minaretů a sněžných vrcholků, tíhnoucích k výši, nebo jen na malá děvčátka s rusými vlasy a zbarvenými nehtíky, jež byla stejně zvědavá a stejně rozpačitě strkala prstík do úst jako holčičky u nás.

Ale čím byl domov tobě, bratře, jemuž splňoval se v těchto letech kus touhy po světě, který pil jsi dychtivě víno ciziny a jemuž únava, hlad, otroctví nikdy nezakalily zcela zraku očí vezdy otevřených?

Také tobě byl nejpevnějším bodem na světě, středem, kolem něhož jsi kroužil, vymrštěn osudem na obvod kruhu, proti své vůli, a přece pro svou bolestnou rozkoš, jistotou, s kterou jsi počítal na břehu moře a jezer, v horkém městě albánském i v chladných horách makedonských, východiskem, k němuž vší silou jsi se vracel. A jestliže jsi i nepoznal stesku zbabělých a slepých, byl-li jsi někdy tak opilý dálkami a snem skutečnosti, že jsi ztratil lidská měřítka pro čas a prostor, byl jsi všude a nikde, žil jsi zároveň domov i cizinu, – přece osudně

přibližoval se okamžik, kdy jsi zatoužil po domově jako po přístavu, po „malé evropské louži" jako námořník nasycený světem a unavený v nejposlednějším svalu a nervu.

A to také jsi bezděčně a ustavičně předvídal, návrat k domovu byl v tobě, domov byl stále částí tvého organismu, kterou jsi načas kdesi zanechal, ale s kterou se musíš opět spojiti, aby tvůj život byl celý.

A tak dopis z domova byl viditelným znamením této vnitřní kontinuity. Ať působil ti radost, nebo bolest, byl polibkem, který utišuje, a poslem, který ubezpečuje; byl vždy novým hmatatelným potvrzením cítěného faktu.

Psala ti jej měkká ruka ženy. Proč nejvíce milovali své ženy válčící vojáci? Protože bezděčně cítili, přirozeným pudem skláněli se před nejpřirozenější funkcí ženy jako ošetřovatelky hřejícího plamene na onom pevném bodě, bez něhož možno býti jen věčným tulákem.

Byl jsi zmítán rozbouřeným mořem světa, ale skrze všecky vlny a všecky temnoty viděls v dáli ustavičně malý maják svého života a v něm dobrý plamen lásky a věrnosti, který trvá nad denními úskoky rozmarů a náhod, je silnější než oheň milování a jen násilně a s mnoha bolestmi dá se z tvého života vyloučiti.

Přijdou jistě doby, kdy dnešní rodina úpadková, nezdravá, rozvrácená rodina vezme zasvé, kdy dnešní manželství bude se zdáti směšným a tvrdým, hořkým přežitkem, jejž udržoval jen kapitalistický způsob hospodaření, ač lidský mozek a lidské srdce soudily již mnohem jemněji, – ale dobrý plamen, rodící se z důvěrného poměru dvou lidských bytostí, muže a ženy, spojených, byť nevědomky, poutem více než erotickým nebo hospodářským nebo sociálním, potrvá na světě, dobrý plamen, mnoho dobrých plamenů, tisíce a tisíce, tolik, kolik bude touhy po pevných teplých bodech, které jsou naší jistotou ve víru, útěchou v bouři, polibkem na unavené čelo, mastí na nezhojené rány. Teplo toho plamene bude tím lahodnější, jeho světlo tím líbeznější a pravdivější, čím více předsudků, násilí, pověr, románových představ zmizí z poměru mezi mužem a ženou a čím více svobody bude oběma bytostem zaručeno.

Také proto válčící vojáci nejvíce milovali své ženy, že vzdálenost mezi mužem a ženou poskytovala oběma plnou svobodu. Bude na světě mnoho monogamické lásky, až bude na něm skutečná svoboda pro všecky.

IX
VPÁD CHOLERY

Třináctého června v noci vtrhla k nám prudce a vítězně. Přinesli mladého hocha od hudby, a celá marodka byla ihned vzhůru. V každém poněkud hrklo, měli jsme pocit, že to počíná doopravdy, vojna bez děl a pušek, bez bajonetů a bomb, tichá, ale zákeřná. Položili jej dole do malé cimry pro nejtěžší marody, právě pod naši ložnici. Jeho mladý život byl ztracen.

Usínali jsme znovu jako gladiátoři v předvečer představení v cirku. Senilní césar byl ovšem velmi daleko a naše nastávající hra byla by ho sotva bavila.

Ale jak jsem tak ležel na svém slamníku, dívaje se oknem na velké hvězdy venku, maje pevnou půdu pod sebou a nad sebou bezpečnou střechu, necítil jsem se slabým ani bezbranným a vracel jsem se v mysli k větší hrůze, o které bylo nám vypravováno předešlého večera.

Lesník K. a náš tragtierführer P. vrátili se totiž z dovolené, zaživše v dračském přístavu torpedování své lodi Lokrumu. K., prostý muž z přírody a tvrdé práce, vypravoval krásně, protože prostě. Vyhráli to štěstím a rozumem, štěstím, protože nebyli právě na místě, kde výbuch vyhodil palubu; rozumem, poněvadž neztrativše duchapřítomnosti, pozorovali své možnosti a nejistého nebezpečí nevyměnili ukvapeně za jistou smrt, – ale to, co při tom viděli a slyšeli – panika, ohavná zranění, smrt kamarádů, zápas v člunech, řvoucí Bosňáci, vrhající se beze smyslu do moře, ač loď bezpečně seděla již na dně, modlitby, nářky a kvily –, to stačilo celé je rozechvěti nervovou horečkou, když konečně octli se na pevnině. Zachránili se, když loď počala se skláněti na bok, včasným a pevným zachycením se na boku opačném, dobře také rozumějíce slovům kapitánovým, který zůstal na svém místě a křičel – pro většinu marně –, že loď sedí na dně.

To mi vězelo v hlavě a cítil jsem se v poměrném bezpečí, usínaje na pevnině. Konečně byli jsme také připraveni: očkování bylo odbyto, lyzolem byli jsme zásobeni, mohli jsme se držeti v čistotě a jísti i nebezpečné ovoce a zeleniny ve vaře-

ném stavu. Mimoto věděli jsme, že cholerový bacil nepatří k těm, které jsou hodně rezistentní, takže při dobré vůli ohrožených zápas není s epidemií příliš obtížný.

Ráno, ještě ani, nemýlím-li se, řádně vzhůru jsme nebyli, když ozvalo se zdola trojnásobné, nesmírně žalostné, dětské téměř a navždy se loučící: „Tatínku!“, a dole byl konec. Širokými štěrbinami v jednoduché dřevěné podlaze viděli jsme již jen mrtvolu. Tichý smutek vál toho dne hilfsplacem, nedořeknuté, rázem zakřiknuté slovo doznívalo pomalu domem. Mluvilo se o tom, že mladý ten synek vyhnul se očkování, že u něho nalezeno bylo jakési podezřelé ovoce; utěšovali se před vetřelkyní, která se objevila na prahu s rozhořenýma očima a šedozelenou pletí.

Patnáctého zemřel druhý na choleru, třetí pohřeb byl jedenadvacátého. To již z cholerky. Obsadili jsme totiž ihned malou džamiji, dosti dobře izolovanou uprostřed zeleně v jakémsi zákoutí nedaleko městské brány, a sem dopravováni byli všichni cholerou nemocní nebo podezřelí. Náš druh, učitel T., nejzkušenější z nás a svědomitý, dostal dvé saniťáků, medikamenty, špricky, lyzol a ostatní potřeby a malou doktorovu řeč na cestu: byli odsouzeni k tomu, aby se uzavřeli s nemocnými na cholerce, u jejíchž vrat v ohradní zdi stála stráž. Ale izolace nebyla nejpřísnější, s červeným křížem na rukávě dostal ses tam i ven, a tak nás někdy navštěvoval a my jej.

Menáž nosili jim ke vratům. Domnělí nemocní nebo nositelé bacilů, kteří neleželi, bavili se nebo kuchtili u svých ohníčků na zahrádce, ale uvnitř, v šeré, holé svatyni, kde na podlaze leželi tři čtyři skuteční nemocní, odsouzení k smrti, která nepřichází vždy stejně rychle, která je nečistá a mučí, vysušujíc pomalu organism, bylo nesmírně smutno, jako na plesnivém voru, jejž černá řeka sklepenní nese do podsvětí. Vzpomenouti tu čisté bílé nemocnice znamenalo představiti si ráj. Sanitní služba vyžadovala tu přirozeně otrlých nervů nebo exaltace křesťanské pokory, libující si mezi Lazary a malomocnými. Učitel T. neměl ani oněch, ani této a přicházel k nám s myslí stále více nalomenou, až konečně naskytla se příležitost, že mohl klidně požádati, aby byl vystřídán. –

Často vídám před sebou rozhořené temné oči jednoho do-

mobrance, který přišel se mnou do Elbasanu, ale přišel si sem pro smrt, rozhořené oči v seschlém těle, které ztratilo teplotu svou a ztrácí šťávy své, rozhořené oči úpěnlivě na mě upřené, když jsem vstoupil. Tyto oči se ptaly, ač snad bezmocný mozek, zasažený zhroucením celého organismu, nevěděl již, nač se ptají. Ale mohly se ptáti toliko na jednu věc.

Těžko se umírá v kalu a cizině, byť cizina byla nám jen proto cizinou, že nám byla vnucena a že každý nerv náš brání se proti tomuto násilí. –

Zanedlouho bylo však jisto, že v posádce omezí se epidemie na ojedinělé případy. Zato v domácím obyvatelstvu bylo to horší, třebaže povinné raporty městského úřadu svědčily o tom pramálo a přesné cifry nedaly se zjistiti. Prodej zeleniny a ovoce byl důkladně omezen, odněkud přijela obstarožná „sestra", Němka, která jala se očkovati – nikoli bez jistých nesnází – v moslimských domácnostech. Ale ještě dlouho potkávals tu a tam v horkých ulicích klusající vápenný pohřeb: čtyři bílí nosiči běželi s primitivní nenatřenou rakví, nosítka na ramenou, před nimi odháněl s pokřikem jakýsi dozorce z cesty nemnohé mimojdoucí a vzadu klusali hrobníci s kbelíkem vápna. Byl to živý přízrak na východním slunci, které žhnulo a zdálo se jej rychle pohlcovati, jak se vzdaloval. –

Každý z nás vedl ovšem tichý vnitřní zápas s nebezpečím epidemie, které zdálo se číhati na všech stranách na každém předmětu i v horké atmosféře. Každý jinak. Doktor B. například, náš sanitní kadet, kdysi moje naděje, který přišel konečně do Elbasanu s další pochodovou setninou, zápasil ulekaně jako dítě se strašidly. Byl fyziolog, k lékařství neměl povahy. Štítil se marodů, až to bylo k zlosti. Postavil si každého pěkně na dištanc a prodlužoval tím zbytečně denní vizitu na trapnou ceremonii. Stojí před ním například vojáček s malou pohlavní nemocí. Doktor B. chce po něm, aby náležitě obnažil a ukázal nakažený úd. Mladík nerozumí, jak si to přeje, a doktor má jen mnoho řečí, zlobí se. Kčertu, myslím si, nemůžeš mu pomoci? A s ostentativní zuřivostí přiskočím, popadnu chlapíka za úd, učiním s ním, čeho třeba; vždyť sakra mám vedle umyvadlo a po troše kapavky ruka mi neupadne. Doktor B. zatápal očima, byl chápavý člověk;

říkával ostatně, že můj úsměv a klid mu uzdravuje nervy, že okřívá, když mě vidí vesele jít cestou necestou, ale nebylo to asi pravda, poněvadž jednou byl by nám málem umřel strachem a bylo nám v noci vstáti, běžeti k němu do bytu a popohnati jeho uděšené srdce kafrovou injekcí.

Reagoval jsem skutečně v té době zcela jinak na číhající epidemii. Shlížel jsem na ni zvysoka, když jsem si vykračoval slunečními ulicemi, klouzaje po hladkých kamenech dlažby poněkud divoké. A přišla-li mi přímo do rukou, jednal jsem s ní velmi bryskně. Toliko na jednu věc bylo kamarádům upozorniti mě: abych si po mechanickém zvyku vojákově neutíral bezděčně rukou vzadu o kalhoty. Dostaly ovšem pak svou dávku lyzolu.

Překypoval jsem v těch dnech jakousi tichou svévolí vnitřní, rozumářsky přesvědčen, že při troše opatrnosti zůstáváme mimo veškeré nebezpečí a že dobrá mysl je neproniknutelný štít.

X
LASKAVÝ KOUT

Věru, proč bych nenapsal malou chválu té první ulice elbasanské, ve které jsme se trvale usadili a která byla k nám nejlaskavější ze všech? Je příjemno ve chvíli oddechu vzpomínati na věci idylické, když kolem bouří shon, zápas a nevraživost.

A ona byla idylická, třeba vedla k ústřednímu hřbitovu a tu měnila se v silnici směřující k severovýchodním horám. Nehemžilo se to tu za naší doby ničím ani ve dnech trhů.

Bydleli jsme již na konci města, čtvero nebo patero stavení dělilo napravo náš hilfsplac od širého hřbitova a na této straně nebylo již obchodů, jen vrata, stěny a zdi, šedivá prostota a odlehlý klid. Nalevo však, když jsi se díval z našeho okna, rozšiřovala se ulice v malou „náves", na které bylo celkem vše, co bývá na návsi: kašna, tré platanů s lavičkou, škola, džamije; chyběl hostinec; zato obchodníky a živnostníky zastupovali kupec a pekař.

Ale právě naproti našim průčelním oknům byl roztomilý malý harém, křehký, pestrý a dosti zachovalý; jeho vnitřní život zůstal nám sice záhadou, zato však jeho zevnějšek, který jsem velmi miloval, prohlédli jsme si s učitelem T. velmi důkladně, snažíce se akvarelkami zachytiti jeho půvab na pohlednice.

V horkých dnech – a těmi byly téměř všecky, které jsme tu zažili do polovice října – soustřeďoval se život tohoto koutu přirozeně u malé dvoustranné kašny, k níž chodili pít všichni mimojdoucí; hnědé babizny s roštím na zádech a s cigaretou na spodním rtu; rusovlasá děvčátka, stejně jako u nás zvědavá a hravá, s nabarvenými prstíky, v širokých kalhotkách až u kotníků stažených a s tvářičkami někdy poněkud připomínajícími makartovské orientální krasavice v plenkách; domorodci s oslíky, albánští četníci a naši vojáci, kluci, starci, koně, muly, kozy a ovce. Někdy bývaly tu i hádky, zvláště když v době prvního náporu cholery stála u kašny vojenská stráž, nikoli vždy slušná, aby zabránila znečišťování.

Ale nad kašnou a před malou džamijí, která ztratila minaret, chvěly se staré platany nesmírným, nepřetržitým řevem sarančí a křísů, nejvlastnější písní slunného dne východního, a v jejich stínu odpočíval tu a tam domorodec nebo voják na lavičkách, které však později oživly velmi na celé dny, když jsme džamiji zabrali pro své přehojné marody.

O trochu dále rozšiřovalo se prostranství ještě více, obsazeno zanedbaným hřbitůvkem, roztrženým postranní cestou: na větší polovině pásávala se různá dobytčata, na menší omýval hodža někdy mrtvoly sousedů.

Vyhlížel tento kout dosti čistě a dobře se tu dýchalo. Po ty čtyři měsíce, které jsme tu v poměrném pohodlí strávili, byli jsme mu vždy jen vděčni za jeho odlehlost od středisek garnizóny, za jeho klidný úsměv a venkovský vzduch.

Ani ze zadních oken hilfsplacu nebylo nepříjemno pohleděti: vedla do dvorů a zahrad, plných temné zeleně a stromů obsypaných ovocem, kdežto na blízkém obzoru stály rozlehlé zelené hory, nad nimiž válela se někdy nekonečná širá bouře se hřměním prodlužujícím se do všech dálek.

Za večerů, když potuchlo největší vedro a nehonila nás již povinnost, oddávali jsme se kouzlu tohoto zátiší, skrovnou zábavou utišujíce nervy po denním shonu. Na tomto místě měli jsme však i ten svůj shon rádi. Byli jsme tu za větrem, nikomu na pátravých očích, svými pány takměř, dosti celkem chytrými, abychom – představení podřízení – neotravovali si příliš života vzájemnými ústrky.

A tak i rád vzpomínám na první noci, probděné tu v noční službě. Později ovšem se mně stávalo, že smrt přišla nás pravidelně navštívit právě za noci, kdy já měl službu, smrt, na kterou jsme si přece jen ihned nezvykli, aby všecka opatření děla se bez velkého rozrušení zcela mechanicky, ale několik prvních nocí a tu a tam i některou z pozdějších popíjel jsem jako víno buď v ztichlé ordinační síni, zaměstnávaje se dopisy, knihou, psaním veršů, nebo na zídce před domem věrnou lulkou. Ulice spala pod mírným leskem vysokých hvězd nebo v éterickém clair-obscuru noci měsíčné, byla to opět jedna prapodivná pohádka z mého života. Prosnil jsem takovou noc v tomto líbezném zákoutí jako některou z těch, kdy jsem stá-

val v uličce bilovské nesmírně udiven, kde jsem se tu náhle octnul já, dítě města, a jak je možno, že ji miluju, že s ní a se srdcem zvláště lehkým pluji zešeřeným všímmírem.

Pak teprve po půlnoci probudily mě, ukolébaného hudbou nočního světa, rozveselené tanečnice vracející se z baru se svými galány. Hlavou mihla se vzpomínka na Prahu jako padající hvězda, mihla se, zhasla – a pak jsem šel zvolna na inspekci po marodkách, potkávaje cestou jen potulné psy.

Bývalo i mnoho smutků v tomto idylickém zákoutí, když na prostranství před naším domem stály transporty lidských mátoh, malariků a jiných marodů, které se připravovaly na těžkou cestu Grabským průsmykem do Tirany, nebo když z vnitřku domu drala se dnem i nocí nekonečná chroptění umírajících a mrtvola za mrtvolou vynášena byla na zahrádku a pak na hřbitov. Malomocný soucit svíral nám srdce, v mysli zpíval melancholický žalm a zároveň pobodával nás, honil do práce. Ale byli jsme všech a všichni byli naši, izolované já bylo zapomenuto, nebylo tu nikoho a ničeho, co působí některou z těch sobeckých bolestí, rozdírajících nitro krutými nehty a korumpující nervy pro stín a fantóm.

XI
MARHULA UMÍRÁ

Kutím cosi na zahrádce. Je tiché pozdní odpoledne. Chodíme bez blůzy. Otevřeným oknem v patře proudí z doktorovy sednice do stojícího vedra doktorův zvučný hlas, rychle, ohnivě cosi vypravující. Jsou to ustavičné malé výbuchy jakéhosi netrpělivého motoru.

A teď se objevila v okně i jeho silná postava.

„Nechte toho už, pane N., a pojďte za námi!“ volá hřmotně.

„Ještě nemohu, pane doktore, nemám dosud ani změřeno. Až budu hotov, přijdu.“

Má u sebe kadeta a pijí. Poznám to po jeho hlase. Rum ovšem. Co jiného by kde sebrali.

Je pátý červenec. Mohamedáni slaví ramazan. Doktor zkazil mi vlastně rozpočet. Chtěl jsem se trochu projíti. Podívati se na moslimskou veselici za městem anebo zajíti tichou procházkou k velikému hřbitovu. Jsme tu teď téměř jako v kleci, v společné kleci, k samotě nepřijdeš leda v noci.

Před týdnem byl jsem poprvé v přírodě za městem. Byl krásný večer, prošel jsem po silnici rozsáhlým hřbitovem s jeho hlavatými náhrobními kameny, poslechl taneční melodii čísi píšťaly, byla to asi malá hospůdka pastevců, odkud vycházela ta píseň, velmi sladce znějící v širé, divoké krajině pod počínajícími horami, zahlédl jsem cosi takového mezi stromy; došel jsem až k olivovému háji u silnice, stáda oveček se vracela a jejich plechové zvonce bublaly přirozenou večerní modlitbu, drsná lyrika této země něžněla s přibývajícím soumrakem.

Denně vzpomínám zvečera této vycházky, denně chystám se opakovati ji a denně mi to někdo nebo něco odsune...

Přišel jsem k doktorovi dosti pozdě. Upíjíme s kadetem pomalu rum, naslouchajíce horlivému proudu doktorových vzpomínek překotně se valících vpřed. Rozohňuje se a sentimentální. Nemáme vůbec naděje, že se dostaneme ke slovu, také po tom netoužíme. Stále více stačí nám rum k zabíjení

hodin. Mně ostatně je takové posezení vzácné, neboť kromě noční služby chodím brzy spat.

Je noc. Doktor vypravuje cosi neveselého. Neznámé budoucí dny vylézají z koutů jako velicí škaredí pavouci. Máme všichni své pavouky, i když vzdorujeme normálně s úsměvem protivenstvím místa nebo doby. Jsme vlastně jen krotitelé svých pavouků, kteří ihned se objevují, jakmile zpozorují, že naše krotitelská vůle a obezřetnost polevují. A několik hltů rumu, nepostačujících k výbojné náladě a nechtějících ani jí dosíci, a jedna hodina v noci, to nejsou právě předpoklady krotitelské síly vůle.

Únava vylézá mi na ramena, a je mi náhle teskno jako zvířeti, které se dosud neaklimatizovalo pod cizím podnebím. Doktor vypravuje stále stejně, požíraje noc jako auto silnici, a zdá se, že ji chce pozříti celou.

Tu ho zadržím, myslím, že v domě cosi se ozvalo.

Ovšem.

„Sanita! Sanitaaa!“

Vyskočím, rozsvítím svíčku, vyjdu. Někdo volá z vedlejší sednice marodů.

Únava zmizela. Zdá se mi, jako bych se byl uvolnil, utrhl z řetězu železných slov.

Vcházím. Kdosi tu rozškrtl už sirku. V koutě naproti dveřím jest jeden nemocný poněkud vztýčen na svém slamníku. Je to starý Marhula, domobranec od trénu. Dlouhý, vousatý člověk. Kůň kopl ho do břicha. Beznadějný případ. Operace není u nás možna.

„Vodu!“ Přistoupím rychle k němu. Oči se mu obracejí v sloup, ruka zatápe, umírá.

Běžím pro vodu. Zabitého už ten doušek nezabije. Ale bude ukojením jeho poslední touhy, bude jeho posledním štěstím.

Pije hltavě, podpírám ho, drží se křečovitě, aby neklesl zpět, snaží se hleděti nevidoucíma očima; zdá se, že jen světlo ještě pozorují.

Položím ho a běžím dolů, kde právě také někdo zavolal ze sednice marodů, snad jen proto, že nemůže spáti a slyší shon v domě.

Stěžuje si na cosi. Shýbám se k němu, leží právě pod Marhulou. Vtom však cák nahoře, a nás tu dole kropí silná sprcha. Marodi se mi zlobí. Mně je to ovšem jasné: Marhula vyvrhl nám na hlavy vypitou vodu.

Vracím se zase nahoru. Leží už tiše, za chvíli bude konec.

Vracím se k doktorovi. Ještě požírá noc jako malý motor, ale slova vaří se mu poněkud v ústech; a je velmi rudý. Silák!

„Pane doktore, Marhula umírá!"

Mávne rukou: „To máte jedno! A sedněte si ještě."

Vyhlíželo to cynicky. Ale byl to cynism člověka, který ví, že nemůže pomoci, a který si zvykl na svou bezmocnost ve většině případů. Také jsme došli k tomuto gestu, později, když nebylo dne, aby na zahrádce neležela aspoň jedna mrtvola, a celý náš boj s malárií připadal nám jako tragikomická donkichotiáda.

Udělal jsem tentokráte silnější doušek a chvíli jsem ještě poseděl. Ze zdvořilosti. Neboť jsem už neslyšel, co doktor vypravuje, pro hluk, který ve mně činily Marhulovy smrtelně tápající oči.

Bylo půl druhé, když jsem se převalil na svůj slamník. Venku hlučeli ještě moslimi, „masopustně" rozveselení. –

Ráno, kdy snad právě tam kdesi u nás žena a děti Marhulovy vzpomínaly, co asi dělá vousatý tatínek, skládal jsem s jedním saniťákem Marhulovu mrtvolu z nosítek do jedlové rakve. Velmi už páchla. Zatoužil jsem ještě po jednom hltu doktorova rumu.

XII
CESTY DO DRAČE

1

Pálilo mě zkrátka dobré bydlo. Klec. Byl jsem odpočat, nasycen, chráněn. Ale několikaměsíční život nomáda probudil ve mně tulácký pud. Nohy dostávaly chuť na nové pochody, oči chtěly býti poslány na novou pastvu.

Přede mnou byli v Drači doktor B. a po něm jednoročák V. Pro medikamenty. B. přišel velmi skleslý, V. mě varoval: už prý to nakládání košů na soumara není maličkostí. Ale nedovedli mi říci nic konkrétního, čeho bych se byl zalekl. Kdežto pět dní cesty – Elbasan, Tirana, Bazaršjak, Drač a Kavaja, Pekinj, Elbasan –, malá okružní procházka střední Albánií, to slibovalo volnost v přírodě a film z „temné" pevniny.

Půjdu a basta, prohlásil jsem a šel k doktorovi. Usmál se přívětivě mé služební – jak se bezpochyby domníval – horlivosti, smál se ještě přívětivěji, když jsem ho ubezpečil, že musím přivézti veškeren rum, který objedná, dal mi otcovské napomenutí in puncto malarických komárů a přikázal, abychom si vzali dostatečnou zásobu chininu, poněvadž prý nechce připraviti českou literaturu o básníka.

Pak mi vjel oheň do nohou, běžel jsem na odvšivovací „stanici", kde jsme měli dvé koní a saniťáky tragtierführery, v duchu jsem si již jednoho vybral, vykutálené pražské kvítko předměstské P., který chodil, jako když má v kalhotech, ale vytrvale, a byl stejně prohnaný jako soudružský, zabušil jsem mu na dveře: zítra jedeme do Drače!, a druhého dne sháněl jsem v náramném potu tváře maršrúty, stvrzenky, verpflégunk, láhve a krabice, mimořádnou potravu a jiné nutné věci až téměř do večera.

V šest hodin odpoledne (18. července) jsme vytáhli: dva koníci – Barka (on, nikoli ona) a Felix (celkem nešťastný) – čtyři košíky, P. a já. –

Pod Kravapasem v houští první ležení a nocleh. Nejprve košíky dolů. Když jsou poloprázdné, je to hračka. Když jsou

však plné a těžké, nutno – jsme-li jen dva – dávati dobrý pozor, aby kůň se nepřevážil a nepřevalil, což platí stejně při sundavání jako při zavěšování. Někdy se přitom ovšem sakruje, když některý kroužek nechce a nechce zapadnouti do háku na sedle a přitom netrpělivý soumar trochu tancuje, – ale jinak lenoch V. zbytečně mě tím strašil. Inu, jednoročáček z dobré rodiny!

Pak sedla dolů, koně přivázat a nakrmit a pak připravit si pelech. Dva košíky vedle sebe dozadu, k nim z každé strany další košík, to jsou tři stěny; čtvrtá jako naše nohy ubíhá do dálky, strop je sice vysoko, ale planou na něm veliké hvězdy, podlaha s prostřenou pokrývkou není ani tak tvrdá, jiné pokrývky a různé věci pod hlavu, něco pod svrchní pokrývku ke stěně, aby to snad vetřelec neukradl, – komfortní byt pro jednu noc je hotov. A ta noc je krásná, počasí vytrvalé, stanového příslušenství jsme vůbec s sebou nevzali. Trochu znepokojovati bude tě jen myš, která vytrvale snaží se dostati ke chlebu.

Nedaleko táboří jakýsi malý oddíl pracovní. Mají tu chatrč z roští a důkladné ohniště. Zatopeno. Rozumí se, že vaří, a rozumí se, že my nepůjdeme bez černého kafe spat. Jsme jim vděčni, že nám uspořili rozdělávání ohně, a jsme k nim velmi zdvořilí.

Noclehy pod širým nebem! Noclehy v houštích i na volných lukách, když tloukli slavíci! Noclehy pod cypřišemi a smokvoněmi! Noclehy na dvorech opuštěných statků!

Vzpomínáš, milá, noclehu v podkrovní sednici hostince pod Rýzmburkem? Na jaře. V bílých, velikých, vonných peřinách. Ten rozkošný útěk z města a povinností, ta lesní idyla a chlad peřin, jak vydráždily naši smyslnost! Jak sladce a rozmarně zazpívala nám venkovská noc!

Nezapomíná se takových nocí. Ale ještě méně zapomenu svých nocí albánských pod širým nebem. Nikoli s ženou – se zemí, s přírodou, s všímmírem souložil jsem a byl bych rád ruce i nohy široce roztáhl, aby ještě více pocítily moje vzdávání se.

Jíti divokou končinou země, všecko své míti s sebou, a kdekoli si vzpomeneš, ulehnouti a býti bezpečen, přesto, že

jsi téměř sám! Píseň širého světa ovívá ti s větříkem čelo tak sladce, protože máš kdesi na světě pevný bod, k němuž se bohdá vrátíš, a jasná noc šelestí pro tebe ukolébavku, poněvadž ví, že hledíš, naslouchάš, čicháš, chutnáš a hmatáš smysly básníkovými.

Člověče z civilizovaného Západu, bylo k tomu nutno státi se vojáčkem! –

Nebyli jsme příliš ranní ptáci. Přes všecky dobré úmysly vyšli jsme teprve v šest. To znamená, že jsme spali znamenitě a vstali v pět. P. uvařil káfčo.

Kravapase, Kravapase, průsmyku Grabský, proklínaný, s hrůzou vzpomínaný. Ale nebyli jsme unavená pochodová setnina ani transport malariků. Oloupil jsem tě o vavřínový lístek (na památku), o trochu jahod za to tvé nahorů dolů po kamenitých cestách a skalních stěnách. Vedl jsem Felixe a P. vedl Barku. Na normální cestě vedl oba. Felix pajdal za Barkou. Nešťastný Felix neuměl chodit, vrážel košíky do křovisk i skalin. Na jednom místě jsme si s P. koně vyměnili. Ale nebylo to nic platno. Felixovi bylo souzeno, aby se svalil. Naštěstí bez následků pro sebe i košíky.

Jakmile jsme po poledni slezli z pohoří, vaříme. A po šesté odpoledne vjíždíme do Tirany.

Utábořili jsme se pod živým plotem na málo čistém trávníku. Byli jsme unaveni a neměli jsme ani kdy hledati lepšího místa. Bylo třeba ohlásiti se u štábního lékaře a dáti si schváliti žádané medikamenty a sanitní potřeby. Ostatně těsně kolem Tirany není vůbec v téhle době čisto na místech, kde mohou tábořiti vojáci. Je tu brigádní velitelství, mnoho vojska, zejména spousta všelijakých ulejváků s prýmky i bez prýmků, samý Maďar, přichází sem mnoho pochodových setnin a jiných formací; koketní, líbezná Tirana je vojáky přímo – promiňte – obesrána.

Naše místo je také příliš obnaženo, ale konečně noc zahalí i náš spánek. Vlevo nedaleko je feldšpitál číslo to a to, vpravo řada krásných vysokých cypřiší nad malým moslimským hřbitůvkem, kde místo našich dřevěných křížků je mnoho pestrých latěk s primitivně vyřezanými turbany, snad u dětských hrobů.

Pospíchám do vnitřního města za štábou, honím ho po všech čertech, nohy mě brní, a nakonec se vracím s nepořízenou: mohu k audienci až ráno. To nás ovšem trochu zdrží, ale konečně žádné neštěstí, jsem rád, že si již lehám.

Do cypřiší slétají se hejna kavek s nesmírným křikem. Černý třepotavý mrak, štěkající sterými hrdly. –

Dvacátého ráno po dobrém spánku pokračoval jsem v honbě za štábou. Ve spleti malých uliček vypátral jsem konečně jeho byt a dobu, kdy je doma. Bylo mi půlhodinku čekati na dvoře, prohlížel jsem si dosti rozsáhlé stavení, jehož část obýval. Ze dvora vedla vrata do nádvoří vedlejšího a k stavení obývanému patrně nějakým bohatším bejem. Ve zdi nedaleko vrat byl malý dřevěný turniket, nepřipouštějící vyhlídky do světa za zdí a připomínající, že na druhé straně je harém se svou přísnou izolací. K čemu takový turniket slouží, neměl jsem kdy vypátrati. Spojuje asi služebné duchy harému s těmi z vnějšku, jimž ani vrata se neotvírají. Vrata nicméně nebyla zavřena, a pootevřev je ze zvědavosti, musil jsem ihned utkvěti zrakem na jednom okně prvního patra v protilehlém stavení, na němž seděla krasavice s růží v ruce. Měla zcela evropský vzhled. Přivřel jsem opět vrata rychle a opatrně, nechtěje býti na tomto místě tím, skrze něhož pohoršení pochází.

Ostatně, mohl jsem se také mýliti v hlavní věci. Snad ani vedle nebydlil bohatý domorodec, snad i toto stavení bylo zabráno vojskem a dáma, kterou jsem spatřil, byla jen manželka některého vyššího důstojníka.

U štábního lékaře, který velmi podrobně probíral naši objednávku medikamentů a přísně mě vyslýchal, nač toho tolik potřebujeme, bylať už veliká nouze o některá léčiva, zajímal mě nejvíce kreslený portrét barevný na stěně, pěkná práce turecká, k níž jsem se však nemohl dostati blíže.

Prošel jsem se pak po městě, velmi živém, pestrém a zaměstnaném, nakoupil jsem několik cigaretových špiček, vysoustruhovaných primitivním způsobem, ale velice zdobně a rozmanitě, většinou z cypřišového dřeva, také pomalovaných někdy pestře, a velmi laciných, pozevloval jsem si u zlatníků, měditepců, truhlářů a sedlářů, postál jsem před krásnými mešitami a mramorovými pomníky a hrobkami na hlavním ná-

městí – zkrátka zlíbal jsem zase jednou očima sladkou Tiranu, která od prvního spatření utkvěla mi v mysli jako líbezná východní pohádka, a vzdav tichý hold jejím půvabům, vrátil jsem se ke svému druhu. Po poledni, velmi již zdrženi, vyjeli jsme na další cestu. –

Poněvadž v Tiraně, sídle brigády, vládl jakýsi vojenský pořádek a nebylo tu možno kdekoli rozdělati si kuchařského ohníčku, vařili jsme si oběd až půl hodinky za městem, u velké stáje osamocené nedaleko silnice, odkudž nebylo daleko k znamenitému skalnímu prameni pod jakousi malou dědinkou.

Byli jsme samozřejmě při chuti, ale já byl poněkud na rozpacích. Měl jsem střevní obtíže, které předešlého dne působily mi cestou nejen nesnáze, byloť se mi uchylovati příliš často do houští, ale i obavy. Měl jsem dosti přesný pojem o příznacích cholerových, a když se mi počaly objevovati šedé hleny, velmi jsem se zamyslil nad nejbližší budoucností.

Čert věř takovému zákeřníku, jako je cholera, řekl jsem si v duchu, možná že všecka opatrnost a proudy lyzolu přece jen nestačily.

A tak po několik hodin šel jsem s hlavou svěšenou, skládaje v duchu již psaníčka na rozloučenou a přemýšleje, jak bych nejlépe se postaral o nakoupené a v Elbasanu uložené trety, aby se dostaly do rukou mé ženy. Jiné větší starosti jsem neměl, osobně odevzdán jako vždy rychle do rukou osudu. Ale šedé hleny brzy zmizely a vrátila se mi krásná zlatožlutá barva, a poněvadž necítil jsem jinak žádné tísně, aniž bolesti, kromě jistých potíží v kolenou, jež jsou sice také příznakem cholery, ale mohly býti stejně dobře i následkem delší rázné chůze, stal jsem se zase veselejším a hlavu nesl jsem pěkně vztyčenou pod velikým sluncem.

Nicméně chtěl jsem býti aspoň v jídle opatrný; vždyť ty časté zastávky v houští nejsou pranic příjemného, zejména cestuje-li člověk. Ale měl jsem tady na vybranou k obědu jen povážlivý chléb, gulášové konzervy a trochu krupice. Rozhodl jsem se samozřejmě pro hustou krupičnou polévku, aniž jsem se zdržel okrášliti ji několika kousky libového masa z konzervy.

(Mimochodem řečeno: má střevní historie skončila úplně v Drači, kde jsem ihned po příchodu snědl v baru dvě porce čerstvého guláše a vypil láhev špatného červeného vína. Nebylo třeba ani čokolády, kterou jsme poté v hojnosti vyfasovali.)

A jako jsme v širém kraji a pod širým nebem obědvali, tak jsme také pod širým nebem opět spali.

K sedmé večer vtrhli jsme do Vorry, kde se stavěla skladiště pro etapní zásoby vojenské a kam se svážely nesčetné pytle pod ohromné stany. A po osmé byli jsme již u domorodce, u něhož P. na svých cestách se obvykle zastavoval, v domku u silnice, za nímž byla posečená louka, na které jsme se utábořili, a pohostivše své koně cizím senem a sebe samozřejmě černou kávou, krásně spali. Bezplatně ovšem. –

V půl osmé ráno byli jsme v Bazaršjaku – kde zajímaly mě toliko divoce pestré, hrubě tkané koberečky visící na prodej v jednom krámku – zlezše předtím kopec, z něhož je pěkná vyhlídka na bílou hromádku dračskou na břehu modré dálavy jadranské.

Podruhé pozdravil jsem z výšky moře trochu melancholickým pozdravem vnitrozemního občana malé jazykové obce, ale bez romantických citů – jako starého známého, s nímž si stále dopisuji, ale jejž velmi zřídka vídám, abych byl překvapen mile jeho svěží, venkovskou, byť dalekými světy poznamenanou tváří.

Potopené lodi v dračském zálivu nezdály se údy nad vodu zdviženými volati o pomoc. Odpočívaly v ranním slunci jako minulost. –

Leží před námi široká, rovná silnice, částečně vroubená stromy. Slunce ohromně praží. Ale hodil jsem dávno opasek s bajonetem do koše, teď i blůzu na sedlo, jdu s rozhalenou vojenskou košilí proti lavině palčivého světla a horkého vzduchu.

P. jde stejnoměrněji a mechanicky. Jde, poněvadž třeba právě jíti. Já jdu, aby oči se napásly a mysl se skamarádila s dalekými věcmi.

Taková silnice, jejíhož konce nedohlédáš, není příliš pří-

telská, byť byla pohodlnější než kamenité stezky v Grabském průsmyku nebo pěšina zarostlými bažinami. Jistě i mechanické chůzi se zdá, že krok ji žere příliš pomalu; tomu pak, kdo hledá bohatý film přírodopisný a zeměpisný, dává trochu málo, zejména když vede nudnou, celkem již pobřežní krajinou močálovitou, jaká se sklání od Bazaršjaku k Drači.

Ale na silnici je rušno. Jdou vojenské oddíly, jezdí vozy s náklady a marody, nákladní automobily, osobní auta s důstojníky, domorodci na oslu; jsme na hlavní tepně vojenské dopravy albánské.

Náš Barka má z toho pramalou radost. Zvyklý na obvykle klidný život ve své elbasanské stáji, znepokojuje se hlavně nákladními auty, hřmotícími jako malý bůh bouře a hromu. P. má s ním svízel a stává se zuřivým. Jakmile se blíží auto, považuje za vhodné vzíti Barku u huby, konejšiti jej, poplácávati, ale Barka má tím větší strach, a sotva auto je tu, tancuje a vyhazuje, do příkopu míří, že P. začne sakrovati a pěstí do něho bušiti.

Je mi líto obou a nezdá se mi to býti nejlepší zábavou pocestných. S koni neměl jsem sice nikdy co činiti, ale metoda P–ova nezdá se mi správnou. Je myslím nepsychologická. Děsí-li se Barka lomozu blížícího se auta, bude se děsiti ještě více, když předem je zastaven a chlácholením upozorňován, že se skutečně blíží domnělé nebezpečí.

Zkusíme jinou metodu! Vezmu Barku nakrátko a jdeme auto neauto, nezastavuji, nechlácholím, táhnu. A jde to. Barka trochu uhne, zavrtí sebou, ale jde.

O desáté jsme v Drači. –

Durazzo je bílé, slunečné městečko přímo u moře. Moslimského východu je tu nějak málo. Obchodní a vojenský přístaveček. Hned zkraje vlevo ukazuje mi P. „palác" směšného pana Wieda, jehož hvězda bohdá navždy zhasla s hvězdou Vilémovou. Napravo je pěkné návrší s nějakými lhostejnými budovami. Nábřežní náměstíčko je především okupováno brigádní provianturou, jejími vozy, bednami, pytli. Ruchu je tu dosti, ale protože převládá úplně vojenský živel, je všední, nepoutavý, jako by ani nerozestírala se před námi modrozelená, lehce zčeřená hladina Adrie. Jen tajemná, pustá čára

mezi mořem a nebesy na obzoru vzbuzuje u nováčka jakýsi dojem – ale nikoli lyrický, nýbrž válečný, řekl bych. Hledíce na ni tážeme se, co skrývá, jaké přípravy, jaký útok. Hledíme na ni očima stálé hlídky ze strážní věže: tam v dálce může se vynořiti jen válečná loď neb aeroplán, nějaký Caproni. To by to tu horečně oživlo všecko.

Sháníme známého doktora a jeho marodku. Potřebujeme nějakých pokynů a drobností, jako jsou například korkové zátky do lahví. Změnil patrně své sídlo, běhám opět po všech čertech, až konečně stojím před vraty, na nichž je křídou napsáno, že zde byla a již není hledaná marodka, a dovídám se, že doktor byl přeložen do jiného elbasanského hnízda. Dům je patrně pustý, vrata bez zámku jsou uzavřena pouze drátem zevně zakrouceným.

Nesu tuto zprávu P–ovi; je rychle rozhodnut. Táhneme ke vratům, uvolníme drát a zmocňujeme se celé budovy jako domácí páni – do rána.

Vpravo za průjezdem je lehké, jednopatrové, dosti rozsáhlé stavení, celé dřevěné téměř a hodně již zchátralé, s verandami po celé délce dole i nahoře. Vlevo je dvorek s krásnou smokvoní, několika keři a s bohatými girlandami staré révy, ale dvě třetiny zaujímá stoh staré nečisté slámy – patrně ze slamníků odstěhované marodky. Východní čistota má přirozeně na Západě špatnou pověst, ale nutno připomenouti, že západní vojska nepřinesla sem lepšího příkladu, nýbrž naopak snažila se horlivě primitivní domorodý pořádek hygienický proměniti v hromady neřádného a složitého hnoje.

Přivázavše na dvorku koně, vnikáme rychle do všech pustých sednic, objevujíce nejprve řádnou hromadu prázdných lahví od minerální vody s dostatečným počtem potřebných pro nás zátek. To nás naplňuje uspokojením; jednu starost máme z krku. Dobrá korková zátka je tu vzácná a ve skladišti sanitního materiálu nesmíme se objeviti bez potřebného počtu. Pak několik kelímků, rozbitých věcí a nevkusných pohlednic. Žádná kořist již. Až dole na verandě truhla, plná pestré směsi. Staromódní hadříky, ženské potřeby, fotografie, knížky francouzské, německé, vlašské, latinské – bezcenná hromada i pro nejskromnějšího sběratele. Jedna fotografie al-

bánského kroje a neúplný svazeček jakési vlašské utopie s třemi nevalnými rytinkami, toť vše, co si beru na památku.

Usedám na truhlu a sním, na okamžik bibliofilem. Sním o radosti těch, kteří praví přicházejí na pravé místo a mohou se volně hrabati v knižních pokladech, jejichž aristokratičtí majitelé prchli před válečným běsem. Sním o civilizované zdivočilosti těch, kteří v této ohavné válce vylévají si vztek poštvaných žoldnéřů na bezbranných, nevinných věcech, povolaných mluviti k nejušlechtilejším. A sním o své vlastní zpozdilosti, která si představovala válku ve dvacátém století jako uctivou a šetrnou k výsledkům lidského úsilí o krásu a vědění. Pak i o tom, že jsem na vojně až dosud neměl štěstí bibliofilského: z tohoto hlediska nic jsem neviděl, nic nezachránil ze zkázy; jiní byli šťastnější.

A vstávám k odchodu se vzpomínkou na jednoho z těch šťastných, který dnes už doma odpočívá na svých válečných „vavřínech", šťastný i proto, že jeho jedinou pokojnou láskou je kniha a obraz... –

Ech, jsou to sny, vzpomínky, myšlenky unaveného! –

Medikamenty a sanitní potřeby vyfasovali jsme bez zvláštní příhody. P. měl již praxi v rovnání všeho do košů, aby byly dobře vyváženy a nic se nerozbilo. A pak se táhlo k proviantuře, k místu nejdůležitějšímu pro naše osoby. Běželo nám o příjemnou zpáteční cestu a o to, abychom uspokojili doktorovu žízeň. Kvitance zněla na kvanta rumu, čokolády, sladkých důstojnických sucharů, cigaret a nevím již čeho všeho, dosti považlivá pro tuto dobu a toto místo. Ale dopadlo to nejlépe.

Akcesista, mladý a inteligentní „bratr Slovan", Chorvát nebo Polák, nepamatuji se již přesně, byl v dobré náladě, učinil jsem na něj dobrý dojem svým vousatým domobraneckým zjevem, žertoval a schválil nám celkem všecko, ba ještě nám přidal dvě láhve vína na cestu. Byli jsme náramně spokojeni, když nám snášeli balíčky a přímo ze sudů stáčeli nápoje do dlouhé řady lahví. To, co se přitom rozlilo, bylo by stačilo na pěknou opičku.

Nakrmení a napojení rychle jsme usnuli pak po návratu dole na verandě „našeho" domu, zavřevše zvnitřka vrata opět drátem. –

Ráno teprve v sedm hodin opustili jsme Drač a dali se na zpáteční cestu směrem ke Kavaji podle mořského břehu. Poněvadž nebylo nutno zastavovati se v Tiraně, mohli jsme se vraceti pohodlnější cestou a vyhnouti se hořké pilulce Grabského průsmyku, kde naši koníci, velmi obtěžkaní, byli by příliš zkusili, a my ovšem s nimi.

Tak tedy poprvé v životě kráčím po měkké písčité pláži širého moře, až příliš líbezného. Je nejkrásnější den, vody vpravo jsou pokojné, modř i zeleň mají jemné odstíny, a ustavičný, pravidelný pochod bělostných čepečků na břeh šumí a pleskotá širou ztlumenou hudbu. Celek na první pohled připomíná trochu tuctovou pohlednici, ale skutečnost brzy zaplaší špatné reminiscence a s čistými tóny vstupuje do nitra jako svěží dech světa.

Nohy se nám hluboko zabořují, sbírám tu a tam lasturky, jichž je tu nemnoho. A třebaže právě vojně děkuji za tento den a za tuto cestu, cítím v tuto chvíli bolestně také vojenské okovy: chtěl bych tudy jíti jako volný občan, vraceti se po chuti vždy znovu, až bych u této veliké vody zcela zdomácněl, jako kdysi u bílovské říčky.

Vlevo jsou písčité výmoly, v nichž bíle kvetou rostliny podobné liliím, pak počínají nízké svahy, k nimž po delší době, loučíce se s mořským břehem, odbočujeme, abychom vyhledali studánku, po které již velmi toužíme. V poslední třetině cesty vede z písčin přímá, široká silnice do Kavaji, vroubená hojnou a pestrou vegetací bodlákovitých rostlin, z nichž některé mají velmi pitvorné tvary a jemné barevné odstíny. –

V Kavaji, kam jsme přišli právě v poledne a která je rozložena po obou stranách široké silnice, uvítaly nás hned zkraje výstražné tabulky cholerové, německé a maďarské. Nevzaly nám ani chuť k odpočinku, ani chuť k jídlu. Utábořili jsme se na malém trávníčku a dvorku chudé chalupy, podarovali jsme zevlující děti, P. uvařil v ochotném domku kávu, do níž jsme neopomněli přilíti rumu, skvěle jsme se pohostili a P. zpeněžil tu slušně mouku, kterou jsme vyfasovali na cestu místo chleba, jehož pro nás v Drači právě nebylo.

Sytý člověk nerad pospíchá, zejména po pětihodinné pěkné

chůzi, alkohol nečiní údů křepkých a slunce bylo zlé, vzduch těžký. Povalovali jsme se až do čtyrech.

Tato lenivá siesta připravila mne o důkladnější podívanou na kavajský bazar, velmi karakteristický a bohatý. Nemohli jsme se pak již zdržovati cestou, a tak jsem jen mimochodem proběhl malou část, sotva se prodíraje domorodým obecenstvem v jeho úzkých polotemných uličkách; byl' tržní den.

Za Kavajou cesta pomalu stoupá po mírných svazích; prošli jsme malou Goasou, končinami dosti pustými, pospíchali jsme, abychom na noc dorazili do Pekinje. Ale noc přece přišla dříve. –

Pod svahem mezi hubenými olivami. Před námi za olivami a cestou vypráhlé, šedobílé, kamenité koryto Skumbi. Vpravo turecká studna s hojnou a dobrou vodou pro lidi i dobytek. Vlevo melounové pole, cinkot zvonků, křik mladých pastevců.

Vaříme kávu a připravujeme si nocleh na místě, jak se nám zdá, dosti nevlídném a hlavně vlhkém, abychom nebyli, jak se říká, přímo na ráně. Jsme poněkud neklidni, neboť jednak máme plné koše, jednak jsme si přece jen tu a tam přihnuli z některé lahve, a to nečiní ani naše nervy silnějšími.

Uleháme pod starými olivami u Rogožmy.

Ale sotvaže jsme se ztišili, bzi-íiík, bzi-íiík: komáři! Nevím, jsou-li to ti praví, jsou-li z rodu Anofeles, který má na svědomí malarickou zimnici, ale zalézám rychle celý pod pokrývku. Nečiní mi takové spaní obtíží, na vojně zvykneš tomu brzy z různých důvodů, že budeš pak i doma třeba dlouho zápasiti s tímto zvykem, nicméně podrážděné nervy pracují, nemohu usnouti a vylézám opět, abych se napolo vztyčil a pozoroval okolí.

Noc je měsíčná. Pod olivami je temněji. Zdá se mi, že vidím stíny, které se mezi nimi pohybují. Naslouchám napjatě. P., ovětralejší již než já, spí zcela pokojně. Nic. Není to nic. Snad jen staré olivy tancují v měsíčním světle tichý, vážný menuet. Vzpomínku z mládí.

Komáři mě opět zahánějí pod pokrývku, a pomalu usínám těžce. –

Vyšli jsme dosti časně, v osm prošli jsme nevelkou Pekinjí a v jedenáct zastavili jsme na dvě hodinky ve velkém opuště-

ném hanu s rozsáhlým dvorem, s velkými stájemi a pustým obytným stavením. Věru, snadno se člověk v těchto dnech stává v Albánii nájemcem nemovitostí větších, než potřebuje.

Pohostili jsme se opět velice dobře, okřtili jsme trochu některé lahve rumu, abychom zachránili pro své polní lahve krapet pro pozdější dobu – obvyklá výmluva, že se láhev rozbila, zdála se nám už příliš nemotorna a rum příliš dobrý –, a vesele pustili jsme se poslední cestou k domovu. Prošli jsme Karšelkem, pozastavili jsme se tu u známých z 2. naší setniny, která tu byla ubytována jako ve vyhnanství, štábní šikovatel byl velice šťasten, že jsem mu dal kousek čokolády, a v deset večer, trochu unavení, ale veselí, byli jsme opět v Elbasanu. Odpočítám-li dvouhodinnou polední zastávku, šlapali jsme toho dne čtrnáct hodin. Dosti na staré domobrance. –

2

Provedli jsme s doktorem hloupý kousek. Doktor tím, že již za osm dní po našem návratu komandoval do Drače novou výpravu, a já tím, že jsem převzal opět „vedení".

V životě neradno opakovati podařený tvůrčí výkon, byť to byla jen dobrá cesta. Aby mi bylo rozuměno: v životě, který jest něco jiného než divadelní prkna nebo nakladatelství. Na jevišti možno opakovati hru, která se líbí, tak dlouho, dokud publikum na ni chodí; nakladatelství může vydávati vždy znovu román, který jde na odbyt. Ale podaří-li se básníku román nebo kniha básní a dá-li se úspěchem přemluviti, aby své dílo opakoval, aby po zajímavém šumavském románě, po zajímavé cukrovarské povídce vyráběl další šumavské romány nebo cukrovarské povídky, dopadne to pravidelně špatně a nastane zklamání, ne-li něco horšího.

Byl jsem trochu opojen úspěchem a dobrým průběhem své cesty do Drače, nohy už byly opět křepké, na hilfsplace bylo mnoho shonu s počínající malárií – a tak, když doktor uznal za dobré znovu poslati do Drače, nikoli ovšem proto, že by byl rum už pryč, nýbrž proto, že ho k tomu ponoukal rychle vzrůstající počet marodů a potřeba větší zásoby chininu, vy-

skočil jsem opět na nohy, srazil jsem vesele podpatky (to klapnutí ze všech vojenských opiček jediné délalo mi dobře) a již jsem pelášil s novinkou k P–ovi.

V šest hodin večer 28. července jsme vyjeli na pouť, kterou tentokráte věru mohli jsme přenechati druhým, kteří buď mohli býti šťastnější, anebo nejsouce jako my namlsáni první cestou nebyli by bývali zklamáni.

Nepřihodilo se nám ovšem zhola nic tragického; jen pozorovati bylo nám, že všecky živly se právě spikly, aby nám působily nepříjemnosti nebo starosti aspoň vyhrožováním.

Již počasí na nás vrčelo. V Tiraně bylo nám ulehnouti do pusté a špinavé stáje na druhém konci města; neodvážili jsme se spáti na vedlejší louce, poněvadž mračna se nad námi povážlivě hromadila. Noc byla temná, odskočil jsem do bazaru pro svíčku.

V městě bylo veselo, ramazan blížil se ke konci, z barů zněla brnkavá hudba. Marně jsem hledal u několika kupců, až konečně náhodou padl jsem na pramen více než vydatný. V malém krámku seděl starý moslim s dlouhým bílým vousem, obklopen celým skladem červených svíček a ničím jiným.

Byl to pěkný obrázek, rázu trochu náboženského. –

Druhého dne zdržela nás ve stáji za Tiranou, kde jsme minule obědvali, hrozící bouře. Přicházela od moře, náramně se na nás škaredila, ale nahoře roztočily se nějaké větry, a my, vyrazivše k Bazaršjaku, mohli jsme v širé krajině pěkně pozorovati, jak rychlá mračna odbočují nalevo a velikým obloukem zatáčejí pak napravo, ohrožujíce jinou končinu. V Bazaršjaku, kam hodně zpožděni dorazili jsme na noc, mohli jsme spáti opět pod širým nebem, na louce.

Přes opoždění byli jsme ráno v Drači o hodinu dříve než minule. Vyřídivše různé formality, přijeli jsme opět ke „svému“ domu. Ale vrata byla tentokráte na zámek. Učinili jsme velmi kyselé obličeje, ale vtom tu byla jakási bába, majitelka? domovnice?, a po krátkém vyjednávání, při němž ona byla zcela zbytečně, protože nám nesrozumitelně výmluvná, kdežto my se omezili na několik rozhodných gest a srbských slov, přinesla klíč a otevřela nám. P. přišel na dobrý nápad, aby ji ujistil, že „dojde vamo gospodin doktor“; tvářili jsme se zkrát-

ka jako doktorův předvoj, za nímž přijde nové pronajmutí baráku.

Také v skladišti sanitního materiálu měli jsme tentokráte nesnáze, podezřívali nás tu, že jsme toho minule mnoho cestou potloukli, a proto že už jsme opět zde.

Největší nepříjemnost však potkala nás druhého dne na proviantuře. Tentokráte neměl pan akcesista dobré nálady, prohlásil, že vůbec nemáme práva něco zde fasovati kromě normálního verpflégungu, a propustil mě velmi nemilostivě. Provedli jsme zkrátka nový útok na jeho zásoby příliš brzy po předešlém. To se cítilo. –

Smutně stojíme tohoto prvního srpna na pobřežním plácku dračském. Jsme již o půl dne zpožděni, máme jen zásobu chleba a konzerv sotva postačitelnou, a především dobrá nálada je prozatím tatam.

Akcesista byl více než nemilosrdný. Ani koníků našich nešetřil. Vydal nám pro ně jen „Sarajevo", to znamená: kukuřici z torpedovaného parníku Sarajevo, který tamhle v zálivu vedle jiných leží na boku. Je prosáklá mořskou vodou, koně ji nechtějí žráti. Bude nutno nechati je tu a tam napásti, ale máme již naspěch, abychom se příliš neopozdili a neměli hloupé tahanice s velitelstvím praporu.

P. je napučen jako po výprasku. Ani mizerné feldflašky rumu nezíská touto cestou. Myslím si však, že mrzutější bude doktor.

Rozhlížím se po nábřežíčku, po jeho vojácích, barkách, vozech, pytlech, bedničkách s konzervami a marmeládou, pak táhneme schlíple městem, ještě tu a tam utkvím pohledem: loučím se s nevděčnou Dračí. Už se spolu asi neshledáme, přístavečku, který ještě dlouho, dlouho nebudeš věděti, komu doopravdy patříš!

V jednom obchodě s vínem kupuje P. tré lahví koňaku pro známého šikovatele v Elbasanu, který jej požádal o tuto služebičku. –

Místo před Pekinjí, jako minule, noclehujeme již za Kavajou na jakémsi zeleném rozcestí. Té zameškané poloviny dne již nenahradíme.

Stojí tu pěkné, čisté, uzavřené stavení, milý venkovský do-

mek, nevíme, zda opuštěný. Nepokoušíme se vniknouti do něho. Láká nás spíše po jeho boku travnatá dlaň zahrádky. Rostou z ní dvě nevysoké, oblé, husté smokvoně, stromky jako selští synkové, trochu zavalití. Přivazujeme k nim koníky, sháníme pro ně trochu píce z okolních polí, vaříme kávu, upravujeme si na trávě lože.

Večer je skvělý, noc bude dobrá – ale P. je stále velmi mrzut. Potkala nás cestou další nehoda.

U pramene, k němuž jako minule jsme odbočili, opouštějíce mořský břeh, byli domorodci se žíznivými oslíky, Barka a Felix měli již také velkou žízeň, byla tu zkrátka malá tlačenice. Barka narazil jedním košem o skálu, v koši to cvrnklo, a náhle slyšíme, že z koše teče. Hrome! Koňak! Nastavili jsme rychle šálek, ale pohroma jedné lahve byla nenapravitelna a nám nezbývalo než vedle svěží vody píti také vyteklý koňak. P. sakroval ovšem, dalť za ten mizerný alkohol spoustu korunek.

Neštěstí nechodí samo, a my máme ještě před sebou půldruhého dne této beznadějné cesty.

Nicméně usínám sladce s pohledem na kypré smokvoně, nad nimiž září už zase čisté hvězdy. Širý, svěží klid vane nad námi ve hlubokém tichu. Vojáček mladší než já a méně vysílený tělesně vojenským životem měl by v této zahrádce jistě krásné, erotické sny. Ale moje noci jsou beze snů; spávám po těchto pochodech velice tvrdě.

Ráno mohli jsme konstatovati, že nás pronásledují sice malé nehody, které nám kazí náladu snad jen proto, že předešlá naše cesta byla příliš hladká a příjemná, že však přesto máme ještě jakési štěstí.

Strojili jsme se právě na cestu, když za námi v dálce několikráte zadunělo. Vyskočili jsme ze zahrádky – abychom byli na dištanc svědky malé půtky mezi italským aeroplánem, který shodil na Drač několik pum, a obrannými děly dračskými i kavajskými.

Pohled na aeroplán manévrující mezi bílými obláčky vybuchujících šrapnelů je náramně pěkný a celkem velmi nevinný. Člověk přihlíží k hezké hře ve veselém vzduchu – dokud nepoznal, jakými bestiemi jsou takové bombardující aeroplá-

ny, když se nad hlavami rozzuří a po několik dní pronásledují oběť, znervóznělou již pouhým vrčením jejich.

P. si jen mručel cosi o tom, že jsme včas z Drače odtáhli.

Náhle bziklo to nedaleko mimo nás. Zbloudilý „tempierung" patrně, to jest kov z přístroje, který ve šrapnelu určuje moment výbuchu. Uskočil jsem bezděky poněkud stranou. P. se zasmál. Bojím-li se? Příliš mě zajímala bojovná hra v jitřním vzduchu, než aby běželo o strach. Nicméně jsem řekl: Bylo by velmi směšné býti zasažen takovým zbloudilým nařádem.

Ale P. přišel také na řadu.

Vyrazili jsme. Sami po široké cestě v liduprázdném kraji, mezi lukami a kukuřičnými poli. Italský aeroplán blížil se nad naše hlavy, míře patrně přes Berat do Valony.

Lehněme si, povídá P., což kdyby mu napadlo poslati nám bonbón.

Teď jsem se zase já smál. Má-li ještě nějakých, schovává si je pro Berat a nebude je vyhazovati pro čtyři pocestné s dvanácti nohami. Nicméně učinil jsem mu po vůli a leže na znaku sledoval jsem pohledem zlého vrčícího ptáka, v nepříliš velké výšce klidně již plovoucího. –

Nedošli jsme toho dne dále než do opuštěného hanu, ve kterém jsme minule měli poslední delší odpočinek a oběd, ačkoli jsme už měli dojít domů.

V jednotvárném údolí Škumbi bylo vysilující vedro. Pustá postranní koryta sálala, úzkymi struhami plazila se hnědá hustá voda po nějakém horském lijavci. Tu a tam ostružinami mohli jsme si mimochodem svlažiti ústa. Ale nehody pokračovaly.

Předně sešli jsme z přímé cesty a trvalo to dosti dlouho, nežli jsme se vypletli z úvozů a křovin, v nichž jsme zabloudili. Po druhé P. dostal horečku, velmi silnou; byl to bezpochyby první nápor malarických plazmódií v jeho krvi. Byli jsme proto dlouho nuceni odpočívati v olivách u Rogožmy, a chvílemi P. potácel se a planul tak nebezpečně, že jsem se v duchu chystal již na nutnost zanechati ho někde, abych do Elbasanu rychle zavedl hladové koně s košíky a pak se pro nemocného vrátil se saniťáky. Ale záchvat přešel a P., klidný

a vytrvalý, nabyl kvečeru opět snesitelné tělesné rovnováhy.

Hanebně jsme žíznili. Jindy připravovali jsme si cestou na každé zastávce limonádu ze sody, citrónové kyseliny a cukru. Dnes nepřišli jsme dosud na snesitelnou vodu. Těšili jsme se, že u hanu najdeme aspoň takovou vodu, abychom se mohli občerstviti kávou. Těšili jsme se nesmírně na čerstvou kávu.

Ale běda, také u hanu byla ve struhách všude jen hustá kaše a nikde potuchy po vodě aspoň z bídy přijatelné.

Malátně uvazovali jsme koně, když se byli trochu napásli, a stlali jsme si lože pod verandou na velkém dvoře. Jak nám bylo dobře v tomto stavení před deseti dny!

Tu se mi objevil v hlavě červík. Něčím se poslední konzerva s chlebem zapíti musí. Nemáme nic než koňak. Ale to znamená, že P–ovi musím tu láhev zaplatit, jinak ji neotevře, je chudák a jednu již ztratil. Pak jest ještě otázka, bude-li vůbec chtíti dovézti do Elbasanu jen jednu.

Škrábal jsem se dlouho za uchem. Padnou na to poslední tvoje peníze, bude to hloupé, odmítne-li, říkal jsem si.

Konečně bylo to však ze mě venku. Svolil, maje patrně nemenší žízeň. Hned nám okřálo. Polovinu vlili jsme do svého vojenského šálku a připravili jsme šumivý nápoj, poněkud neobvyklý; ale chtěli jsme učiniti pořádný doušek a koňak byl jistě tak špatný, že jsme tím nic nezkazili. Pak jsme ulehli. P. rozvázal trochu, vypravovali jsme si veselé věci popíjejíce ještě z lahve, až jsme tvrdě usnuli.

Ráno jsme brzy na nohou, velmi svěží. Ale cesta je opět nesmírně úmorná v palčivém žáru; bez větší zastávky, vzpomínajíce, jak minule šlo se nám tudy lehce za krásného večera, přicházíme po jedné hodině odpoledne do Elbasanu, tentokráte opravdu nelidsky zpracováni ukrutným sluncem.

Doktor je nemocen.

XIII
MALÁRIE

První případy malárie, které přišly k nám na hilfsplac, uváděly naše chlapce v nadšení. Dostaneš horečku, při které máš zdravé smysly, trochu to s tebou zatřese: rumpity, rumpity, pak je zase docela dobře, za tři nebo za čtyři dny se to opakuje nebo také neopakuje, a když se zdá, že jsi z toho venku, pošlou tě „na trak" a můžeš se dostat k mamince. Byl tehdy rozkaz, že malarikové mají se ihned odesílati z Albánie.

Ale rozkazy se mění, a s malárií zdá se nevěděla si rady nejvyšší vojenská sanita rakouská po celou válku, proto se rozkazy in hoc puncto měnily ustavičně, a nakonec poslední byl pravým opakem prvního: byly stavěny setniny malariků a posílány do Albánie. Kdes to sebral, tam tím pojdi! Šetřiloť se pak už ve všech odvětvích armádních.

První náš malarik, jmenoval se tuším Tůma, starší domobranec, po nedlouhém ležení u nás byl skutečně poslán nazpět, ale nedošel patrně daleko, byl vrácen, u setniny chodil kácet dřevo a za několik neděl po jeho prvním marodění u nás přišel znova – nikoli, nepřišel, přinesli jej z lesa zničeného na nosítkách, chechtal se, zuřil, byl zkrátka pomaten a do rána zemřel. Což tehda již nás nepřekvapilo, třebaže těch malariků, které nemoc pomátla, byl u nás počet zcela nepatrný.

Naše setnina táhnoucí do Albánie – patrně jako ostatní rakouské vojsko sem poslané – nevěděla zpočátku o malárii zhola nic upotřebitelného a profylakticky dělaly se jen hlouposti nebo zcela nesoustavná opatření. Většinou přišlo se na něco rozumného, až když už bylo pozdě.

Když jsme koncem května táhli ze Rijeky a po Skadarském jezeře do Elbasanu, byl rozkaz noclehovati vždy na vysokém místě, kam komáři již nedoletují, ač v té době nebylo ještě nebezpečí, a nesmělo se ani ve dne dolů k vodě. Zato v Elbasanu v nejhorší době nedbalo se ničeho. Když se malárie počala objevovati, neměli jsme ještě ani pastilkového chininu, ani chininu k injekcím, a jisté kvantum chininového

prášku rozdalo se bez systému přímo do úst vojákům oddílů, nastoupivších pěkně do řady před vrata hilfsplacu. Mělo se dávati každému na špičku lžíce, ale šlo to rychle, taková formalita!, někdo dostal třeba půl lžíce a jistě na den aspoň ohluchl, nehledíc k tomu, že chinin, třebaže vodou zapitý, rozlezl se mu po celých ústech a trápil jej dlouho svou hořkostí, některým lidem tak nepříjemnou. To byl chinin bezúčelně vyhozený.

Později přišly nějaké moskytové sítě a chinin rozdával se pravidelně denně po dvou pastilkách každému muži při večerní kávě; ale to už plazmódie byly dávno v krvi všech.

A pak naši chlapci! Shlíželi na chinin většinou s opovržením; když mohli, zahodili jej. Jedni, protože je hořký, druzí z bravury. Jiní měli smutné zkušenosti s ním, protože jejich organism jej špatně snášel.

Rovněž terapie byla jednak nevědomá, jednak lajdácká, a nemohlo býti ani jinak, poněvadž pokulhávala teprve za nejsmutnějšími zkušenostmi a neměla nikdy po ruce a po chuti toho, čeho potřebovala.

Po svých elbasanských zkušenostech mám – zcela laický ovšem – dojem, že za normálních podmínek nebyl by zápas s malárií neúspěšný a příliš obtížný; hrůzy, které působila v Elbasanu a které měly za následek ztráty jako po velmi kruté bitvě, byly jistě zaviněny jak nedostatečnou ochranou profylaktickou, tak i diletantskou terapií.

Oč běží při malárii? Populárně řečeno asi o toto: Malarické plazmódie, byvše zaneseny do lidské krve bodnutím komářím, napadnou krvinky, v nichž se rychle rozmnožují. Když už jim není v zničených krvinkách volno, vyrazí a napadnou krvinky nové, což navenek jeví se pravidelně silnou zimnicí, po které následuje obrana krve v podobě horečky, při které však člověk neblouzní, ač horečka dosahuje někdy výše, která při jiné nemoci byla by smrtonosná. V počátcích nemoci, když tělo není ještě povšechně zeslabeno a není-li malárie komplikována s jinými nemoceni (které vždy nebezpečně zhoršuje, například neduhy plícní), cítí se člověk po horečce opět zcela zdráv, dokud nová zimnice neuvrhne ho

znova na lože. Toto zdání zdraví ošálilo mnohé a vždy znova je ponoukalo k tomu, aby si říkali, že to nic není, že celou nemoc možno „přechoditi“ atd.

Později, když malárie řádila v celém rozsahu, potkávali jsme často vojáky jdoucí za svou prací žluté a třesoucí se zimnicí, až jim zuby jektaly, ale nechtějící si jíti lehnout na marodku, která jim byla příliš nehostinná. Bylo nám udávati je, abychom je aspoň na několik dní dostali na lůžko nikoli ovšem příliš pohodlné.

Terapii musí tedy jíti myslím především o to, aby prostředek ničící plazmódie, tedy hlavně chinin – později užívalo se v nemocnicích také mléka a neosalvarsanu –, dostal se do krve a v náležitém množství právě v onu chvíli, kdy plazmódie vyrazí ze zničených krvinek a chystají se napadnouti krvinky nové.

Chinin vylučuje se z krve velice brzo; s tím nutno počítati. Poněvadž malarické horečky dostavují se zpočátku ve většině případů v pravidelných intervalech, nebyla by věc snad tak nesnadna, kdyby bylo možno věnovati každému nemocnému plnou pozornost. Pokud jsem viděl, je tu nejrychlejším a v polních poměrech nejbezpečnějším, poměrně nejpohodlnějším a nejradikálnějším prostředkem opatrná chininová injekce přímo do vény. V Bragoždě dávali jsme je s nejlepšími výsledky, třebaže dělo se to i zde nesystematicky.

V barákové nemocnici malariků u Staré Pazové ve Slavonii užívalo se před mým příchodem hojně injekcí mléčných a neosalvarsanových, snad systematicky, ale patrně s nějakou maďarskou brutálností nebo lehkomyslností, protože bylo nutno na nátlak veřejnosti brzy je odstraniti a v barácích zanechaly po sobě jen hrůzu a mnoho mrtvých, k smrti ubodaných. Pak tu přestaly injekce vůbec, léčilo se velmi lajdácky tekutým přípravkem chininovým, který po lžicích rozdávaly nedbalé ošetřovatelky, a nemocní byli, jakmile zkouškou krve se malárie u nich pozitivně zjistila, pravidelně posíláni do svých domácích nemocnic a negativní případy do baráků pro rekonvalescenty.

S chininem pastilkovým však sotva možno bojovati proti silnější nemoci, ty spousty rozličných pastilek, vyplýtvané v Al-

bánii, zachránily velice málo. Snad účinkuje profylakticky, ale ani tím nejsem si zcela jist.

Můj případ a případ dvou tří mých druhů z hilfsplacu by sice pro to svědčil, ale jistoty nemáme. Z celého praporu bylo nás jen několik málo, kteří jsme malárie nedostali. Pokud běží o nás tré z hilfsplacu zachráněných před malárií, jest ovšem pravda, že jsme počali velmi brzy užívati pravidelně denně svých dvé pastilek a provozovali jsme to svědomitě od jara až do zimy, a je také pravda, že ostatní z hilfsplacu, kteří onemocněli, nebyli tak svědomití. Ale počali jsme přece jen trochu pozdě, kdy, jak se ukázalo dle prvních případů malárie, inkubační doba byla již aspoň měsíc v proudu. Tu kompromisní vysvětlení bude asi nejpravděpodobnější. Byli jsme vcelku připoutáni příliš ke svému obydlí, nepřišli jsme často do styku s večerním okolím města, tedy ani s větším množstvím komárů, silnější nákazy u nás nebylo, a byla-li tu a tam nějaká slabší, stačil na její zdolání užívaný chinin.

Nevím, jaké jsou, patrně velmi složité příčiny toho, že malárie u nemocného po prvních náporech zdánlivě mizí na kratší nebo delší dobu, což se různě opakuje. Tu plazmódie uchylují se jakoby k zimnímu spánku do jater a hlavně do sleziny, která je značně zduřena. Vrátil-li se malarik domů, tu naše chladné podnebí a dobrá výživa donutí po čase plazmódie, aby zůstaly vůbec v tomto hlavním stanu a nakonec asi vyhynuly. Zůstal-li však voják v Albánii nebo byl-li sem znovu povolán, tu jeho život byl vážně ohrožen. O vyléčení nemohlo se u něho mluviti, byť zkoušky krve dávaly negativní výsledky, plazmódie číhaly ve slezině na příznivé počasí a jejich nový nápor proti krvi byl pak jistě krutý.

Setniny malariků, nakonec stavěné a do Albánie vysílané, byly tedy zbytečným zločinem: nehodily se k ničemu. Ale ani „čerstvé“ setniny neměly tu valného smyslu, pokud nemohly býti dobře profylakticky chráněny. Malárie nebyla mezi domorodci, jak se zdá, příliš dobře živena a bujná, ač tu a tam přišel si k nám pro pastilky nejeden domorodec drkotající zuby, domnívám se však, že dostavši novou potravu ze severu, byla jí neobyčejně posílena a dospěla s ní vyšší kultury: intenzity a síly k rozmachu, který nikoho neušetřil. Setniny,

které k nám později přišly, byly již cestou úplně nakaženy a v několika týdnech byly pak rozprášeny po špitálech.

Malaria tertiana a malaria tropica to byly, které u nás řádily. Malaria quartana byla vzácná. Před příchodem prvních vyložených malariků objevovala se mezi marody hojně horečka papadoči a zvratný tyf, aspoň dle lékařské domněnky. Poněvadž však tyto nemoci nebyly zjištěny krevní zkouškou, a měl jsem dojem, že doktor sám neví nic určitého, a poněvadž úplně zmizely, když počala malárie, jsem u velikém pokušení domnívati se, že většina těchto případů byly první horečky malarické bez předcházející zimnice, která jen v teorii je vždycky nezbytna. Později pozorovali jsme velmi často, že malárie ohlásí se nejprvé kratší horečkou a teprve recidiva je spojena s nápadnou zimnicí.

Sklíčka s krevními vzorky (a v době cholery vzorky stolice) zasílána byla z Elbasanu do bakteriologické laboratoře v Drači, trvalo to dosti dlouho, než došly nálezy, které následkem toho měly nejčastěji hodnotu pouze teoretickou. Přesvědčily nás v několika případech hlavně o tom, že malaria tertiana nebývá o nic méně zuřivá a smrtelná než malaria tropica, považovaná za nejnebezpečnější. Později, když do Elbasanu přišla polní nemocnice, konaly se bakteriologické zkoušky zde a z Bragoždy posílali jsme krevní vzorky do nedalekého Pogradce, kde v laboratoři vládl doktor B.

Baon I-28 byl od srpna 1916 opravdu hynoucí prapor. Jen zima mohla na krátký čas zastaviti jeho rozklad, první vedra nového roku učinila z něho opět úplného mrzáka.

Čtyři sednice o čtyřech až sedmi slamnících, které jsme měli na hilfsplace pro své marody, v srpnu už nestačily, a hilfsplac počal se rozšiřovati do okolních mešit a džamijí. Zabrali jsme jich postupně pět a ještě k tomu „Kosovo", opuštěný hotel ve středu města, a jeden prázdný domek nedaleko nás.

Od rána do večera trousili se marodi jeden za druhým se záchvaty zimnice nebo horečky. Někteří přišli sami, jiné přivedly šarže nebo přinesli kamarádi.

Dokud nával nebyl ještě příliš veliký, chodili všichni noví marodi k ranní lékařské prohlídce, a byli-li přijati na marodku, přicházeli odpoledne s výstrojí, aby jim bylo vykázáno „lůžko". To ještě byli pak denně dosti pozorně doktorem prohlíženi, tabulka jejich horeček byla kontrolována, ba některý náš miláček – jinak to již na světě nejde – mohl se u nás vyváleti často i přes potřebu. Dalo se to snadno zaříditi.

Později bylo to prostější, sprosté téměř, bez naší viny. Většina procházela mýma administračníma rukama, ustavičný příliv a odliv zubožených bytostí, jejž jsem se snažil se zoufalou mechaničností říditi, aby aspoň navenek to trochu klapalo: uvnitř byl chaos. Noví marodi hlásili se po celý den, stačil pohled, stačilo přiložení ruky na hořící prsa, pod nimiž divoce poskakovalo srdce, zapsal jsem mu nějakou vysokou teplotu, člověk dostane v tom praxi, že spíše uhodne než se zmýlí, a tu nezáleželo mnoho na celém stupni, natož na nějaké desetině, dal jsem mu cedulíčku a podle volného místa určil mešitu, do které si půjde lehnout. Každá měla jakési jméno, které jsme jí zvláště k tomu účelu dali; největší se jmenovala Praha.

Nahoře na hilfsplace jsme uschovávali dle možnosti jedno místo pro některého „vzácnějšího" maroda, dole byla sednice umírajících. V mešitách ležel kus vedle kusu. Opravdu jen kusy, kterým byly měřeny teploty, které dostávaly pastilkový chinin, poležely si několik dní a musily pak uvolniti místo pro jiné. Lékařská vizita zastavovala se jen u zvláštních případů. Zpočátku konal doktor pochůzku s oběma sanitními kadety a s celým svým štábem hilfsplacovým, později si práci rozdělili. Každý marod měl ležeti aspoň týden po poslední horečce a doktor sám je propouštěl dle našich pokynů. Ale nakonec dostal jsem dovolení propouštět dle potřeby třeba již třetího dne po horečce, aby zase jiní mohli si – odpočinout. Léčení to nebylo.

Tak hemžilo se kolem nás jen takové smutné, neúčelné vlnění nemocných těl, jež chránila se sama svou konstitucí, a nebyla-li od přírody silná a zdravá nebo měla-li ještě vedle malárie nějakou jinou těžší chorobu, neúprosně hynula. Mrtví se už ani do rakví nedávali, nebylo jich; pochovávali se za-

baleni do stanové plachty vykropené někdy lyzolovým roztokem.

V těžších případech malárie ztrácí nemocný pravidelně chuť k jídlu, kterou na vojně těžko povzbuzovati zvláštní potravou. A to je velmi nebezpečné. Krev pustošená plazmódiemi není nahražována. Vysílený nemocný upadá v apatický stav, a tu jen velkou péčí, umělým krmením a injekcemi povzbuzujícími činnost srdce lze jej zachrániti. Doktoru K. podařilo se zpočátku dvé tré takových krásných zachránění. Později nebylo kdy, nebylo klidu, mezi několika sty marodů stále zubožených mnohý těžký případ zůstal nepozorován a všecky téměř bez náležité péče. Teprve když apatie proměnila se v pomalý smrtelný zápas, provázený pravidelným chropotem, byl někdy nemocný přenesen k nám na hilfsplac, aby byl blíže, ale nikoli aby byl zachráněn. Na to bylo již pozdě. Dnem nocí zněl pak jeho chropot domem jako staré, ochraptělé hodiny, třeba po několik dnů. Někdy to bylo nekonečné sténání, za noci drásající i nejotupělejší nervy, a tu doktor otevřel dveře své sednice a hřmotně zavolal: „Dejte mu špricku!" To znamenalo morfiovou injekci.

A přece pohled na tyto apaticky umírající, na tyto ztracené, jimž světlo v mysli již pohaslo, nebyl tak smutný, tak znepokojující jako pohled na transport těžkých malariků připravených na cestu do Tirany – Grabským průsmykem. Tré nebo čtvero takových transportů jsme odeslali, abychom aspoň něco zachránili, pak přišel zákaz, protože polní nemocnice v Tiraně byly přeplněny.

Běželo přirozeně o nebezpečné nemocné, kterým, kdyby zůstali v Elbasanu, hrozila zkáza a kteří jen na řádném nemocničním lůžku mohli se poněkud zotaviti a jen změnou vzduchu mohli býti zachráněni. Znali jsme dobře svou bezmocnost v zápasu s malárií za daných poměrů, a proto snažili jsme se všechny vážnější případy odsunouti k východu z Albánie; když přišel zákaz, nezbylo než rezignovati.

Malariky doprovázelo vždy několik vojáků od trénu se soumary, kteří však nesli výstroj a výzbroj odcházejících, nikoli nemocné. Mezi nemocnými byli lidé opravdu sotva na nohou stojící. A teď byla před nimi krkolomná a horká cesta, pro

ně jistě nejméně dvoudenní. Zpěčovali se, naříkali, prosili. Bylo nám však býti nemilosrdnými, protože jsme věděli, že tuto pilulku strašlivou pro ně vysílené jest jim spolknouti, nemají-li zahynouti. Byla to jistě zoufalá cesta pro ně i jejich průvod. Ale byla to přece jen zcela nepatrná ukázka, pouhý malý stín oněch dvou tří hrůzných pochodů, které Albánie spatřila za světové války a které nevymizejí z historie.

Tu a tam některý malarik přece jen uklouzl dozoru a vrátil se anebo zůstal cestou ležeti a bylo nutno poslati proň nosítka. Nebyly ostatně později vzácné případy vojáků nalezených zde nebo onde u cesty v bezduchém stavu či v agónii. Jednoho přivezli nám na koni, ležel kdesi opuštěn několik dní, ještě dýchal, ale mezi nohama hemžili se mu červi...

XIV
S DOKTOREM

Tedy doktor K. odbyl si již také svůj první malarický záchvat. Nic divného. Chininu jistě si příliš nehleděl, spal při otevřeném okně bez jakékoliv ochranné sítě, pozorovali jsme, že má nohy celé rozškrábané, jak jej – netrpělivého – svědily pupence po krvežíznivých komáří návštěvách.

Spíše to bylo proti teorii našich hochů, kteří pevně věřili, že malárie chodí pouze na špatně živené, že je to vůbec nemoc z hladu – proto důstojníci ji nedostávají. Zdáloť se v první době skutečně, že malárie se vyhýbá důstojníkům, ač nijak nešetřila šikovatelů, kteří byli přece nejméně tak dobře živeni jako důstojníci. Ale později nezůstal ani jediný důstojník ušetřen, třebaže dlouho se vyhýbali nemocnici ze všech sil, aby jim nebylo rozloučiti se s pohodlnou a bezpečnou poměrně, jak se domnívali, frontou albánskou.

Jak se však dalo očekávati po prvním záchvatu, byl doktor velice brzo na nohou a třetího dne po našem návratu z Drače prováděl již operaci, která však jej trochu zklamala.

Malarik V., dříve veliký rošťák, nyní ještě větší ubožák, jeden z nejhouževnatějších a nejtěžších našich případů, vysílený, zežloutlý a úplně apatický, dostal na pravém spánku velikou bouli, otok, který, jak jsme později seznali, u malariků se někdy vyskytoval a jejž doktor považoval za hnisavý.

Doktor byl výborný chirurg, jako většina chirurgů především rád řezal, ba mám ho v podezření, že krev dokonce velmi miloval. Velice jsme se mu později nasmáli, když vrátiv se z dovolené, nám vypravoval, že jeho maminka měla podebraný prst a že jí musil odejmouti kost prvního článku. Ani doma si nedal pokoje.

Tedy V. byl donesen do ordinační sednice, narkotizován a doktor učinil ohromný řez boulí, sám prudce rozrušen, ruce se mu chvěly. Pod nožem zůstala však jen hluboká, čistá a rudá rána, po hnisu nebylo stopy. Doktor míval ve zvyku činiti nám odborné výklady o zajímavých případech, jimž se pěkně naslouchalo; tentokráte mlčel. Rána byla obvázána, sám to

hlavní udělal; V. nebyl však zachranitelný. To bylo již jasné a také druhého dne zemřel.

To bylo 8. srpna; 18. zemřel H., 22. zemřel M., dvé mladých pucáků (důstojnických sluhů), z nichž jeden dostal před smrtí rovněž bouli jako V. a druhý umíral po několik dní za křečovitých záchvatů, při nichž se svíjel a řval; doktor je považoval za epileptické, o čemž já měl své laické pochybnosti, protože jsem náhodou viděl mnoho epilepsie a byl jsem několikráte při H-ových záchvatech, a tak jsem se chytil s doktorem v malém nerovném zápasu z jakési zbytečné umíněnosti. Nepřesvědčili jsme se navzájem a jiných následků to také nemělo.

Doktor K., ač byl u našeho majora oblíben pro své rázné, hlučné, veselé vystupování jako dobrý voják, byl v jádru jen civilista, na hilfsplacu trpěl, sám zaváděl pořádek zcela civilní a na „vojenskou kázeň" vzpomněl si jen tehdá, když chtěl se vyhnouti zbytečnému nimrání se s malichernostmi. Byl trochu pyšný na nás, svůj štáb, a co nemusil sám nezbytně konati, to nám svěřil, bezpečen, že to aspoň špatně neskončí.

Zvykli jsme si tedy jednati náramně samostatně. Každý si hleděl svého, a náhodný živel rušivý s hvězdičkami nebo bez nich brzy si vylámal zuby na naší solidaritě.

Tu a tam ovšem považoval člověk přece jen za dobré nepřijímati úplně odpovědnosti za všecko, co chtěl provésti. Zejména šlo-li o marody, kde všecky naše zkušenosti byly příliš laické, což neznamená, že si pak člověk někdy neřekl: Čert ti to napískal, že ses ptal.

Tohle mě například trochu mrzelo.

Hezký Sabri a jiní hoši nosili nám celé koše krásných a dobrých hroznů výměnou za chleba i peníze, také na trhu a v krámech byly hromady hroznů, poměrně laciných. Sytili jsme se jimi často až k malátnosti. Proplachovali jsme je v mísách hypermanganovým roztokem, protože v té době cholera ještě nezmizela a už se hlásila dyzentérie. A tak jsem jimi chtěl také potěšit naše malariky, kteří k obvyklé menáži měli většinou nechuť a byli námi přikrmováni tu a tam krupičnou kaší, vaječným svítkem, vařeným ovocem, zkrátka tím, co jsme dovedli sehnati. Sami jsme většinou vařili. Hrozny jsou zdravé ovoce, myslil jsem si a šel jsem k doktorovi.

Raději ne, řekl, propláchnutí zdejší vodou nestačí – a když jsem jej upozornil, že je pro sebe pereme v hypermanganovém roztoku, zasmál se – to by nám dostali notný průjem!

Byl jsem zklamán. Už jsem se tak těšil, že nakoupím dvé tré velikých košů těch nejkrásnějších hroznů a podělíme celý náš malarický baon, – a teď mi sklaplo.

Ale co čert nechtěl. Za několik dní poté vrátil se učitel K., náš soudruh, z Fieri, kde prodělával sanitní kurs u plukovního lékaře doktora H., velmi svědomitého našeho předchůdce na elbasanském hilfsplacu, a po čase přišla řeč také na hrozny a hypermangan. A tu jsem se dověděl, že doktor H. doporučoval slabý roztok hypermanganový proti průjmu, zejména dyzenterickému.

Och, ti doktoři! Ale s hrozny ve velkém to již nešlo. Doktor K. odjel a jeho zástupce, nadutý Maďar, který nám zpočátku chtěl „dělati nožky", nemaje Čechů v lásce a nespokojen s naší sanitní autonomií, zakázal cokoli dávati marodům, pokud toho nedovolí, a ovoce odstranil všecko.

Nu, nikdo není neomylný, ani když mluví z katédry, a na pokaženou radost jsem brzy zapomněl.

Pátého září odjel doktor K. na dovolenou a my cítili se tak trochu sirotky, obávajíce se nějakého nepřívětivého pána. Obava naše nebyla, jak se brzy ukázalo, bezpodstatná, ale až na několik mrzutých okamžiků pro toho neb onoho z nás zůstal nám celkem osud přízniv.

Den před doktorovým odjezdem měl jsem noční službu, a tu se přižene doktor poloobležený s horečkou ke 40, třese se – a když on se třásl, třásla se celá budova – a jde na chinin. Myslím si: trochu pozdě, příteli, je na něm však viděti, že se bojí, aby mu malárie nezkazila dovolené.

Ale ráno je opět svěží, sotva se loučí, myslí už bůhví kam, sedá na svého pěkného, ale nezbedného koně, kterého by každý nezkrotil, a shromážděni před vraty díváme se, jak odjíždí: kůň tancuje, má přední nohy více nahoře ve vzduchu než na zemi, ale doktor sedí pevně a jistě ví, že je na něj na vzpínajícím se koni pěkná podívaná.

Za ním pospíchá jeho hodný pucák M. s ohromným baťochem a má také radost, že tam na severu, v kraji hornickém, uvidí opět svou slabou, ustaranou ženu.

XV
TANEČNICE

Navštívili jsme bar, kde hraje hudba a tančí ženy. Je to nevelká místnost s pilířem uprostřed, vpředu vedle vchodu a po pravé straně je několik stolů a lavic pro hosty, v pozadí nálevna a podle levé stěny sedí ženy v domněle malebné skupině a za nimi na povýšeném místě hudebníci, nějaké housle a klarinet.

Střed a chloubu ženské skupiny tvoří bílá tučná krasavice, nejčistěji oblečená a šperky ověšená, patrně mladá ještě, ale netečná, tupě samičí; zřídka tančí. Vedle ní nebo u jejích nohou sedí s dvěma děvčátky hubená, bledá babizna, slizký typ kuplířský, a pak jsou tu ještě dvě tři ženy nehezké, starší. Všecky mají bubínky s rolničkami; tančí s nimi nebo třepotajíce jimi a tlukouce do nich všecky současně zdůrazňují některá místa jednotvárných tanečních melodií tupým lomozem. Tanečnice jsou úplně zahaleny vláčnými pestrými kabátci, vestami a velmi dlouhými sukněmi, málo vkusnými a čistými, tančí jednotlivě nebo ve dvou, tu jakýsi erotický tanec znázorňující námluvy; je to celkem zcela řemeslně smyslné a nudné, hlavní důraz je na pohybech kyčlí a břicha. Tančí kolem pilíře. Z děvčátek jedno, asi desetileté, je dosud velmi neobratné a rysů neurčitých, ale druhé, starší, velmi snědé – snad cikánka –, má veškeren půvab mládí a jižní krásy; tančí pozorně a graciézně. Často vybírají do svých bubínků a ctí jen stříbro: o papírové peníze nemají zájmu, zlato v této době neprší.

Nahlédli jsme také do druhého baru, kde tančí ženy, je větší, ale podobá se úplně putykám západním nejnudnějšího druhu.

Toť vše, co můžeme zahlédnouti z veřejného erotického života elbasanského. Vedle toho je tu jen trochu tajné prostituce – páni důstojníci, někteří šikovatelé a někteří pucáci pánům oddaní vědí podrobnosti.

Flaubert ve svých egyptských zápiscích vypravuje o znamenitém klukovi, malém, ošklivém, prohnaném. „Dáte-li mi pět para, přivedu vám svou mámu na . . .“

Vzpomněl jsem si často na to v Elbasanu. Nebyli tu vzácní tací znamenití kluci, zevně sice civilizovanější a především často velmi hezcí, ale jistě stejně prohnaní a zasvěcení. Byli jsme s nimi dlouho, jak známo již, „v obchodním spojení“, prodávaliť vše možné, zejména plodiny, které lacino koupili od venkovanů, na něž se vrhali jako drobné vosy, poznali jsme dobře jejich zkušenost a mazanost, neobyčejný „obchodní talent“. Jinak byli často velmi milí.

Seděli jsme jednoho večera u turecké kávy v největším baru elbasanském, právě nedaleko místnosti, kde byly tanečnice. Tu si přisedne ke mně takový malý rošťáček a ihned počne: tady že je „nedobro“, lepší že je to vedle, tam jsou „ženky“. Jenže nevím, jak to myslil: sváděl-li mě, anebo povzdechl-li si jen zcela upřímně.

Ostatně i úplnější pandán kluka Flaubertova jsme tu objevili, snad jednoho z mnoha. K jednoročáku V. přidružil se hoch a ptá se ho s tváří polo tajemnou a polo šibalskou: „Očeš p . . .?“ Stalo se to pak okřídleným slovem u našich chlapců. Neznámo jest jen, chtěl-li získati zákazníka také své matce anebo jen sestře, jiné příbuzné či manželce obecního strážníka, jež platila za milosrdnou sestru, anebo některé jiné ženě. –

Dohazovači byli ostatně i jiní, a páni důstojníci používali hojně pohostinství tajných prostitutek – dokud to šlo, dokud nepřišla hromadná katastrofa.

Měli jsme na hilfsplace ještě jednoho, dokonce původního příslušníka, sanitního četaře X., o němž jsem se dosud nezmínil. Býval často vzdálen, což nás jen těšilo. Když jsem přišel do Elbasanu, byl na dovolené, pak převzal po učiteli T. správu cholerky, později konával sanitní službu u setnin, které měly sídlo někde v okolí, a ke konci našeho pobytu v Elbasanu byl v polní nemocnici, zatím tu zřízené, do které dostal se jako malarik.

Byl to mladý ještě, malý, zavalitý človíček s velkou hlavou, skloněnou při chůzi vpřed, s bledýma, těkavýma, trochu potměšilýma očima, syn venkovského papírníka-knihkupce. Byl

to sobec, ve zlých dobách velmi nesoudružský, s lehkým, zdá se, erotickým sklonem k hezkým hochům, které rád hostil; náramně rád rozdával také injekce, bodání působilo mu patrně rozkoš, bez vědomí doktora chodil často denně se šprickou po celém hilfsplacu.

Svého postavení domnělého sanitního poddůstojníka zneužíval za zády doktorovými k fušerství, které mu vynášelo ustavičný blahobyt u baonu. Ve svých blůzách měl zvláštní veliké spodní kapsy, v nichž snášel aprovizaci; v menších jeho kapsách bylo vždy plno medikamentů a jiných sanitních prostředků. „Léčil" kuchaře, šikovatele, důstojníky. Je nasnadě, s čím především obraceli se k němu „páni".

Tato figurka, u níž nechci prodlévati a která nám otrávila nejeden den, mohla by vypravovati, jak se blížila „katastrofa" pro tajnou prostituci elbasanskou.

Přišla prostě jednou doba, kdy fušerství, na něž dnes leckdo vzpomíná možná s kletbou, již nepomáhalo a kdy bylo nutno s pravdou ven. Zatím zřízena byla v Elbasanu polní nemocnice a tu pomocí úřadů provedena byla velká razzia na všecky prostitutky, které byly lékařsky za mnoha křiku a pláče prohlédnuty a izolovány. Částečně i fotografovány...

Také tanečnice dotančily.

XVI
MAĎAR

V srpnu přišli do Elbasanu pohraniční myslivci, nevím již, zda jen setnina nebo více. Převládali Maďaři. Měli vlastního doktora a vlastní marodku v malé džamiji nedaleko nás, v odlehlém zákoutí. Sanitní raporty posílali k nám, takže jsem měl denně o několik slov a číslic více. Jinak jsme o nich téměř nevěděli.

Ale když doktor K. odjel na dovolenou a u nás konali sanitní službu jen sanitní kadet S. a sanitní praporčík E., stal se doktor pohraničních myslivců naším představeným.

Jmenoval se dr. Eberhardt a byl to mladý, hezký maďarský žid, dosti elegantního zjevu, „válečný doktůrek", který však potrpěl si na frajeřinky a domníval se, že nepříjemnou a hranou přísností musí si u nás získati respektu. Naše civilistické mravy, které jsme nemínili pro něho odložit, považoval za nedostatek úcty k sobě, větřil v nás renitentní Čechy, a tak způsobil několik zbytečných výstupů, které vyzněly doprázdna a větrem byly odneseny.

Nebyl v jádru zlý člověk, jen panáček, který se bál o prestiž, a když poznal, že je to s námi proň velmi pohodlné, zvykl si pomalu, doktůrek, zvykl a nakonec nebyl ani nelaskav a v nitru svém si nás vážil.

Chodil i ordinoval ustavičně v rukavičkách, při vizitě seděl jako v zahrádce před nějakou budapešťskou kavárnou, na maroda zřídka sáhl, byl u nás zkrátka jen „pro parádu" a byl si toho myslím také vědom.

Marodka pohraničních myslivců – říkali jsme ovšem „grenzjägři" – spojila se s naším hilfsplacem, přibylo nám zase trochu práce, doprovázel jsem doktora – aspoň zpočátku – na jeho vizitě po všech našich objektech, snaže se hlavně zprostředkovati mezi ním a saniťáky, když si vzpomněl metati kalafunové blesky. Chlapci uměli zřídka dosti německy, dělal jsem tlumočníka a tlumočil to, co přispívalo k spokojenosti Maďarově.

Objevila se dyzentérie. Odstěhovali jsme ji do zákoutí, kde

byla dříve marodka pohraničních myslivců. Byl to rozkošný kout mezi zdmi úzkých, tichých uliček, pravý útulek pro meditace poustevníkovy, džamije byla malá jako křehká hračka a za ní šířila se do hloubky krásná ovocná zahrada. Ale na zahradě byly teď ohavné latríny a na podlaze džamije leželi marodi většinou těžcí. Doktor tu měl malarika, kterého si zvláště oblíbil, typického maďarského domobrance z venkova, k němuž vždy nejdříve přistupoval se svým věčným „Mi van?" Když se poněkud zotavoval zdánlivě, poslal mu dokonce láhev vína, ale k tomu, aby jej postavil na nohy, byl přece jen příliš pohodlný a snad i bezradný, a tak voják mu přece zemřel.

Hroznější pohled byl tu však na jednoho Čecha s úplavicí. Byla to mátoha odsouzená k smrti, nezachránitelná ani v řádné nemocnici: tu a tam vstala bez hlesu, vypotácela se v polovědomí na zahradu, vracela se zašpiněna vlastními výkaly a ulehala opět mlčky na své místo pod špinavý plášť vojenský, na němž ustavičně seděla hejna much...

Jednoho dne v září přivezli pohraniční myslivci, četař a voják, na soumaru svého soudruha malarika odkudsi z venkova. Přijal jsem je s učitelem T. Chystají se složiti ho. Odvazují jej. Přihlížíme zblízka. Vždyť je mrtev! voláme oba zároveň. Vidíme zmodralý obličej a krk. Uškrcen!

Byl patrně v bezvládném stavu již, když jej nakládali. Cesta byla dlouhá a horká. Přivázali jej důkladně, aby jim nebylo příliš ho opatrovati, a hlavu dali mu do vidlice uříznuté z větví. Všímali si ho tak málo, že se uškrtil.

Skládáme mrtvého na trávník, požádám četaře o „kapsli" (malé kovové destičky s kroužkem, v nichž je uložen záznam jména, nacionále a vojenského příslušenství vojákova; každý voják v poli má je nositi na těle jako svou legitimaci pro všecky případy), zapisuji si jeho jméno a jdu k doktorovi s raportem.

Druhého dne ležel již četař mezi našimi marody na hilfsplace, dokonce v nejlepší sednici. Uškrcený voják ležel na zahrádce na polních nosítkách zabalen do stanové plachty. Po ranní vizitě šel doktor s kadetem a praporčíkem podívat se naň. Odkryl jsem ho. Byl již zbledlý, jen na krku nafialovělá

rýha svědčila o případu. Rozumí se, umřel na malárii. „Ale od čeho má tu rýhu, to je zvláštní," pravil doktor. Pohlédli jsme s kadetem na sebe. V zájmu živých nebyl jsem tentokrát prostořeký, ač komedie, kterou doktor s námi hrál, mě dráždila.

Tím však nebyl případ dohrán. V následujících dnech rozbolavěly se četaři oči. Byl jsem upozorněn, že si je ničí vápnem. Bylo nutno zakročiti. Doktor pustil se do něho maďarsky, ale soucitně. Pozoroval jsem, že mu domlouvá, aby takových hloupostí zanechal, že se mu nic nestane. Maďar měl srdce, nevím však, neměl-li ho jen pro své chlapce. Kousek měl ho i pro nás ostatně; nevím, zdali jen proto, že nás velmi, velmi potřeboval.

Náš baon byl později vyzván, aby podal obsáhlou zprávu o malárii za celou dobu našeho pobytu v Elbasanu dle obšírného dotazníku. Doktor Eberhardt přinesl mi jej prostě, abych mu to udělal. Nebyly tu dotazy pouze statistické, také například otázky po úsudcích a návrzích lékařských. Tuto část jsem nevyplnil přirozeně – trochu ze zdvořilosti také. Přinesl mi to zpět, proč prý jsem také to neudělal. Jako by běželo o samozřejmost.

Konečně se mu nedivím. Přišel do Albánie dosti pozdě, nic nevěděl o malárii a zkušeností také neměl: viděl vlastně jen, že lidé malárií umírají, ale nic více. Dodělal jsem pak raport s adjunktem baonu, velmi milým a ušlechtilým Němcem, doktorem filosofie.

Doktor Eberhardt dovedl se nás však i zastati. Když jsme se odstěhovali později do entlausungu, stalo se, že jakýsi důstojník z protějších ubikací udal nás, že prý si vodíme k sobě „děvčata". Pátrali jsme, co dalo podnět k tomuto udání, majíce svědomí až příliš čisté, měli jsme nejprve v podezření naše tragtierführery, kteří bydleli v přední části dvora, ale pak jsme konečně přišli věci na kloub: do dvora docházely dvě malé špinavé a otrhané žebračky, jedno dítě, druhá poněkud dospělejší, a tak dlouho kňouraly svým zvláštním východním způsobem, až jsme jim něco dali nebo je zhurta odehnali. Doktor sám byl tomu jednou přítomen, dal si tedy věc vysvětliti a u majora se nás rázně zastal, takže celý klep rozplynul se bez dalších následků pro nás.

Bylo zřejmo, že jsme si ho již ochočili, že je s námi spokojen, a když pak v prosinci od nás odcházel, poděkoval nám pěkně za všecko a loučil se s námi hlasem téměř pohnutým.

Byli jsme nicméně rádi, že odchází, nemohli jsme zapomenout na doktora K., kterému se zhola nic nepodobal. Bylo na něm příliš mnoho padělaného.

XVII
ZA PŘÍRODOU

Od svého druhého návratu z Drače mám za sebou dlouhé dny perné práce, věčného shonu posetého mrtvolami. V mém deníku z těchto dnů opakuje se ustavičně: Umírají, umírají... „To je cirkus!" vzdychneme si často, běžíce druh mimo druha.

Ke všemu zapřáhli mne na několik dní k mimořádné práci kancelářské, velmi duchaplné. Finguji účty. Nahlížím malým okénkem do vojenského hospodářství a již vím, jak snadno může si takový vojenský pán, rechňákem, účetním poddůstojníkem počínajíc, zahospodařiti malé jmění.

Běží o toto: Setniny přispívají nám jistým penízem na marody. Teď, když máme marodů na sta, činí to dosti peněz. Něco mi páni rechňáci zůstávají dlužni, a toho ovšem již nespatřím, aniž erár bude o to bohatší. Ale před několika dny přišla účetní revize k našemu baonu a byl z toho veliký poprask. Někteří velitelé setnin mají dopláceti velké peníze. A já dostal jsem rozkaz, abych všecky peníze obdržené i neobdržené na marody řádně vyúčtoval dle předpisů a doložil všecko stvrzenkami. Snadno se řekne: dle předpisů! Právě tyto předpisy jako by byly k tomu, aby erár mohl býti šizen. Mohou se účtovati jen maximální ceny, za které nikde nic nekoupíš, řadu potravin je zakázáno venku kupovati, ale musíš je míti a proviantura ti jich nedodá, protože jich nemá.

Zkušený rechňák mne poučil, jak se to dělá, a tak sedím, rozpočítávám a vyrábím účty i stvrzenky. Máme stálý nedostatek psacího papíru, ale u kramáře v městě podařilo se mi koupit nějaký, znečisťuji jej tedy ciframi a je mi ho líto; je to krásný velín se zlatou ořízkou a pěkný ruční papír italského původu. Pozval jsem si mladistvé domorodce, naše dodavatele, aby mi podepsali několik stvrzenek; na ostatní podpisy kopíruji. Učitel T. zešedivěl by jistě při takové práci strachem, že to špatně skončí. Mně však po tom věru nic není, že erár chce býti klamán; hledím jen, abych se nepříjemné práce nejrychleji zbavil. Běží beztak jen o formalitu.

Tak únavné, horké dny uplývají jednotvárně, není osvěžení, není zábavy, u tanečnic jsme se nudili, vstup Rumunska do války oslavili jsme – jídlem, „bohatou" večeří v zahrádce.

Cítím se opět v kleci. Máme dnes sedmnáctého září. Čtyřicet čtyři dny nebyl jsem venku. To je pro mě trochu mnoho.

Jsem z těch, kteří chronicky stůňou po přírodě, jsou-li ve městě; nemohu říci však, že by se mi po městě stýskalo, když jsem trvale venku.

Je pozdní odpoledne, sluneční žár se zmírnil. Ale více než jindy jímá mě touha po volné trávě, vodě, živočiších, stromech a skalách. Však jiní také dovedou zapsati a zařaditi nové marody a udělati to, co bude snad nezbytné.

Proklouzl jsem pod okny, aby mě náš praporčík neviděl a nevzpomněl si, že mi něco chce, a již vykračuji si liduprázdnou silnicí za město.

Za rozsáhlým volným hřbitovem a pak olivovým hájem vystupuje malé předhoří, rozestoupené pro silnici jako brána. Napravo šíří se vzhůru a do dálky, obsazeno drobnými lesíčky, poli, zahradami a dědinami, vlevo je holý kopec, oblévaný po levé své straně řekou Škumbi a vpředu oblý jako Říp.

K němu pomalu míříme s uvolněnou myslí, v níž rozhostil se poklidný mír jako v pasece, kterou přeletěla divá štvanice a zmizela v dálce. Vzhůru vede serpentinou kamenitá pěšina. Vystupuji. Rozhlížím se a pozoruji každou maličkost. Malými krůčky, jak se sluší u starého domobrance, přichází radost. Pokojná a trochu udivená radost básníka v uniformě, který byl všemi protivenstvími světa zanesen do daleké končiny nejpodivnější pověsti a teď, v takové krásné chvíli podvečerní, prochází se tu samotinký bez obav, bez nevole, jako doma.

Oddechuji spokojeně, polykám vlažný vzduch a svobodné vteřiny. Není tu mnoho trávy ani keřů, více kamení, ale září tu a tam žluté šafrány, cyklámen kvete a sedmikrásy, jejichž panenská očka jsou neobyčejně veliká. Potkávám několik želv, prázdných krunýřů jejich je tu mnoho, také holých hnátů a vybílených kostí zvířecích, hlavně koňských, jako snad všude v Albánii.

Nahoře jsou zbytky starého opevnění, bezpochyby z minulých balkánských válek. Pozdravuji z výše horské pásmo, ma-

látnou Škumbi a konečně Elbasan, jeho cypřiše, minarety, lasturovité střechy. Nikde živé duše. Je tu vůbec poněkud pusto, a proto sestupuji opět, stejně pomalu, aby mi nic neuniklo, ani brouk, v hájích pod kopcem naslouchám opět bublavé písni zvonců, vracejícím se stádům ovec a koz.

Mám rád mnoho zeleně a čisté vody, mnoho živočišného života ve varu; na holé skály a příliš vysoké hory stačí mi pohled zdálky. Alpinistou bych se jistě nestal, i kdyby mě nepronásledovala hloupá závrať. Není ve mně špetka sentimentální hlubokomyslnosti německé, mám raději přírodu idylickou, bujnou, smyslnou než dramatickou a tragickou, pro mě příroda nefilosofuje jako na německých obrazech, miluji její var pudů, a nikoli skalní poušť sebeteatrálnější. Holé skály jsou zblízka nesmírně nudné, i když jsou sebevyšší.

Tak vysoko tu naštěstí nejsme. Veliké kopce kolem Elbasanu jsou až k vrcholkům zelené, jen tenhle nevelký činí výjimku, snad jako předzvěst toho, co následuje vzhůru k zřídlům Škumbi.

A zase vracím se hřbitovem divoce zarostlým, který není pranic smutný s holým lesíkem svých náhrobních kamenů, vlnících se opile: snad proto, že tu nespatříš nikde protivný kříž, nýbrž místo něho všude jen turban, turban těch, jimž Alláh připravil ráj velmi pozemský.

XVIII
NOVÁ UBIKACE

Koncem září a počátkem října, dny byly stále překrásné, chvěl se v našem vzduchu jakýsi neklid. Přicházely znepokojovat nás zprávy, že jsme marschbereit, to jest, že se máme chystati na odchod z Elbasanu. Zatím běželo o něco jiného.

Zažili jsme na svém hilfsplacu ještě ohromnou bouřku, v noci na dvacátého září. Zvečera nebesa byla zavalena mračny, na západě objevilo se ohnivé divadlo, „jako když tráva hoří a plamen šlehá stranou," řekl výrazně jeden voják, a v noci širá bouře chtěla nám vyraziti všecka okna a ordinační sednici zaplaviti vodou. Bylo nám vyskočiti všem z lůžek a všemi silami upevniti okna. Shodila jen nějakou okenici do příkopu, kterou chlapci ráno hned zabavili, aby měli čím topit, a poněvadž jídlem roste chuť, použili této příhody k tomu, aby zabavili a spálili postupně okenice všecky. Bouře doznívala ještě druhého dne. Měl jsem vůbec dojem, že bouře v Albánii jsou cosi mnohem rozsáhlejšího než naše bouřky vnitrozemské.

Brzy poté nás navštívil sanitní šéf z Tirany, a již šestnáctého října předávali jsme svou krásnou ubikaci se vším všude polní nemocnici, která přišla do Elbasanu, netuše ani dosti jasně, že tím končí dobré dny elbasanské a nám pomalu nastanou smutné časy.

Radosti ziehungu na vojně jsou o to lepší než radosti stěhování občanského, že voják odnese si všecko své v baťochu na zádech a z majetku společného jen nemnoho v rukou, co se nevejde na soumary.

Bylo nám líto domku, jejž jsem opouštěl po čtyřměsíčním a druzí ještě po delším pobytu, na který nemohli jsme naříkati, a bylo nám ho ještě více líto, když nám byla určena ubikace opravdu výměnkářská.

Šli jsme skutečně na výměnek. Bude po shonu, staneme se pouhou marodkou baonu I-28, která si odbude ráno vizitu, ošetří tu a tam některého lehkého maroda a všecko ostatní pošle do „špitlu", hodí na krk polní nemocnici.

Odstěhovali jsme se do entlausungu čili odvšivovací stanice, jejíž celé zařízení skládalo se – ze dvou sudů. Uchýlili jsme se do pozadí budovy dosti složité. Vpředu byl veliký dvůr, na něm vlevo u zdi jakási vysoká veranda dřevěná a uprostřed dvé nízkých domečků v pravém úhlu k sobě přitisklých, za nimiž byla stáj. Tu bydleli již od dřívějška naši tragtierführeři a naše koně. Napravo v pozadí byla zídka s vchodem do vedlejšího menšího dvora, na němž v pozadí byla ubohá zahrádka s několika mladými pomerančovníky. Nalevo byla naše budova o třech místnostech vedle sebe: v levé jsme bydlili, v prostřední, průčelím vpřed vystouplé, jako v předsíni byla „koupelna", čili u zadní stěny dřevěná rohož na dlážděné podlaze pod otvorem ve stropě, jímž procházel sprchový cedník ze sudu, který stál na půdě a jejž bylo nutno ovšem předem naplniti nanošenou vodou, chtěl-li se někdo koupati, a vpravo konečně byla prázdná sednice pro svlékání a oblékání a pro nějakého toho lehkého maroda. Po pravé straně našeho stavení byla ještě jakási větší kolna s ohništěm, kde jsme si tu a tam vařili kávu nebo čaj.

Na rozhraní dvorka a zahrádky stála jakási malá pec a na ní velký odvšivovací sud s dvojím dnem. Naspod nalila se voda a na druhé děravé dno napěchoval se plný sud svlečeným šatstvem zavšiveným a navrchu přikryl víkem dobře zatíženým. Pak se pod sudem topilo, a pára pronikající obsahem sudu měla usmrtiti zvířátka i jejich zárodky.

Někdy přicházela se postupně odvšivovat celá setnina, bylo mnoho křiku a nesnází se štípáním vlhkého dříví i s ohněm, chlapci se napřed pod „sprchou" trochu umyli a pak nazí na sluníčku čekali, až dostanou ze sudu své šatstvo a prádlo horké a hrozně, nenapravitelně pomačkané. Zdali také zbavené hmyzu, jest otázka.

Jinak tu byl pokoj. Naše sednice byla pro naše patero dosti veliká, pohodlná, s jakýmsi pódiem u dvou oken, ale poněkud tmavá. Práce nám stále ubývalo, odešlať opět jedna setnina na venek. Ubývalo také blahobytu a plížila se k nám dlouhá chvíle, neřest, která vedla k nudným hrám v karty a šachy a k mrzutým náladám, které hlavně podporoval svým nesou-

družstvím četař X., jenž byl právě s námi; s oběma učiteli a s lesníkem K. tvořili jsme pětku sanitního „štábu".

Zlaté časy mizely nám pomalu s odcházejícím létem. Doznívala jedna letní píseň mého života. Přes hrůzu, jež byla jejím spodním tónem, jedna z nejvzácnějších. A zda tedy nepodobala se tomu, co mě na tomto novém místě nejvíce těšilo: krásnému, košatému pomorančovníku, jenž stál těsně před našimi okny a měl plno velikých zrajících plodů. Mohli jsme se jen z okna nahnouti a trhati. Ale maso těchto pomorančů, skvělých a šťavnatých, bylo krutě hořké a kyselé. Nebyl to sladký pomorančovník, přestože byl krásný.

XIX
TŘETÍ UBIKACE

Náš výměnek pod košatým pomorančovníkem byl nedaleko v uličkách proti dřívějšímu našemu „paláci", takže jsme zůstali v stejné končině města, a téměř stejnou cestou chodil jsem denně po vizitě do plukovní kanceláře.

Tiše plynuly nám krásné podzimní dny, pomorančovníky, stojící po dvorech nebo vykukující ze zahrad, měly velikou hojnost plodů, jejichž hluboká žluť se již zardívala; tu a tam nad nižší zdí spatřils ještě kolébati se kvetoucí růže, zatímco u obchodníků kouřily veliké koše vařených kaštanů.

Dvacátého pátého září přišel jsem náhodou na slavnost kladení základního kamene k elbasanské radnici. Na velkém prostranství, nepodobajícím se ještě ničemu, kde měla mládež dřevěnou „vzduchoplavbu" a kde chyběly jen kolotoč a střelnice, aby to vyhlíželo jako u nás na konci některého předměstí, na prostranství přibližně mezi zadkem hlavní mešity, omšelé a velmi důstojné, kterou navštěvoval Akif-paša, a letní mešitou, jejíž cypřiše dorozumívaly se svými vrcholky s dvěma prastarými cypřišemi, konajícími stráž u mešity hlavní, dokud jeden z nich nepadl (při bouři, o které jsem se zmínil), zatarasiv úplně ulici, – stál čtverec hodnostářů domácích i vojenských, školní mládež a zvědavé obecenstvo. Byly proneseny řeči, mládež zpívala hymnu škipetárskou a rakouskou, kněží moslimští i popové byli také při tom, a do díry, ve které ležel kámen, zatáhli mohutného černého kozla a obřadně jej tu podřezali.

Také jsem potkal vznešenější pohřeb moslimský s mnoha kněžími. Mrtvý na márách bez rakve, umytý a zabalený, hedvábnými šátky ozdobený, nesen je napřed velmi neklidným způsobem. Pohřební hosté, přátelé a známí, prokazují totiž mrtvému poslední čest tím, že každý snaží se, jak průvod jde ulicemi, aspoň pro forma chvilku pomáhat nést máry, třeba jen tak, že na ně položí ruku, nesoucí ramena se ustavičně vyměňují, a tak máry se stále kymácejí, zastavují a ubíhají, jde se téměř poklusem. Ženy ovšem zůstaly doma, odbyvše si své

oplakávání s najatými odbornicemi v nářku. Na posledním náměstíčku před cestou ke hřbitovu stojí prostý kamenný „oltář", na nějž se máry s mrtvým složí k ceremonii, která připomíná náš „výkrop před bránou", ovšem bez svěcené vody.

Dny plynuly, slunečné ještě dušičkové svátky minuly nad naším ústraním, ale v polovici listopadu přišla k nám na dvůr návštěva, plukovní lékař doktor S., Čech, milý, ač poněkud zdrželivý pán. Dal si mě zavolati, četl jakési moje verše z Albánie v Lumíru, chtěl viděti, jak vyhlíží poeta v uniformě: rádi však jsme té návštěvě nebyli, neboť takové věci nedějí se bez „vážné" příčiny, a skutečně – patnáctého listopadu jsme se stěhovali všichni i s koníky. Tentokráte do opačné části města, dolů za hotel Kosovo, do dvora naproti chudé džamiji, která místo řádného minaretu měla jen nízkou věžičku s visutou stříškou dřevěnou: jediným jejím bohatstvím byla dvě malovaná okna jako z drahokamů. Neopomněl jsem jedno věrně zachytiti na pohlednici.

Šlo to s námi věru z kopce. Dostali jsme ubohé dřevěné stavení s verandou a dvěma místnostmi na prvním dvorku větší budovy; pod verandou, podle jedné stěny dvora v pravém úhlu prodlouženou, zařídili jsme primitivní otevřenou maštal pro koně, naproti u zdi byla vyschlá studna, omšelá a pobořená. K nám nahoru vedlo několik dřevěných schodů, v levé polotemné místnosti, kde bylo ohniště, ubytovali se naši tragtierführeři, napravo, kde z okna, zabírajícího celou stěnu, zbyly jen rámy, ubytovali jsme se sami. Pokryli jsme je síťovou látkou, proti počínajícím večerním chladnům ovšem neprospěšnou. Místnost byla malá, slamníků jsme nemohli upotřebiti, spali jsme na polních nosítkách, které jsme ráno vždy odklidili.

Nebylo tu k hnutí, zejména při vizitě, kolem malého stolku pro doktora sotva jsme se mohli pohybovati, medikamenty a obvazy rozkládali jsme po úzké lavici a polních nosítkách, marodi čekali na dvorku.

A v tichosti počínal pro nás nový, tentokráte intimní zápas, s nepřítelem nepatrným, ale houževnatým a všudypřítomným, hlavně od té doby, co nedostatečná ubikace přiváděla nás do styku příliš těsného s marody. Nepřítel, to byla veš

šatní. Kapal někdy z obvazů, které jsme marodům sundávali.

Četař X. dostal prudkou horečku malarickou, naříkal celou noc, byl dosti rozmazlený a choulostivý, nespali jsme s ním, a druhého dne poručil lékař odnésti jej do polní nemocnice, ač X. se bránil, nechtěje opustiti blahobyt, jejž si opatřoval u baonu. Poležel si v nemocnici dlouho. Dávali tu již chininové injekce a X., který rozdával tak rád lehkomyslně injekce všeho druhu, aniž se mu při tom někdy stal malér, dostal sám první špricku od štábního lékaře a přesto ji odstonal velmi těžce. Zůstal pak v polní nemocnici, kde se mu dařilo dobře, ještě dlouho jako rekonvalescent a provozoval dále různé obchůdky.

Dvacátého druhého listopadu odpoledne přinesl jsem soudruhům zprávu, kterou mi cestou pošeptal s důležitou tváří známý telegrafista: František Josef zemřel. Rozumí se, že se činily marné kombinace, že v mnohém chlapci zahořela toho dne jiskřička naděje. Ale dvacátého pátého vykonala už elbasanská posádka mezi cypřišemi letní mešity přísahu novému císaři, přičemž komandující brigádník, Maďar, nejvíce hleděl na ústa našeho dvacátého osmého pluku, zdali se skutečně otvírají. Zajímavější by bylo bývalo, kdyby tak byly mohly myšlenky všech těch vojáků shromážděných na velkém prostranství, zastíněném staletými stromy, naráz vyletěti zpod čepic a zřetelně promluvit.

Dny se rychle krátily, objevovaly se stále častěji předzvěsti deštivé doby, a v našem doupěti, málo uzavřeném, bývalo hanebně chladno. Prosinec ani v Elbasanu není teplý, třebaže nebývá tu sněhu a louže jen zřídka přes noc povlékají se tenkým ledem.

XX
KARBANÁTKOVÁ ULIČKA

Hned na počátku našeho elbasanského pobytu, když jsme se mohli již volně procházeti městem a nepříliš syti okukovati albánskou kuchyni, jak se jevila ve veřejných jídelnách zasklených i nezasklených, okusili jsme také ostré kořenné chuti východních karbanátků, malých to šištiček ze skopového masa, pečených na rožni.

Ale staří domobranci, odtržení násilně od rodinného krbu a domácí české kuchyně a již pro toto násilí nespokojení se vším, co spatřovali v cizině, okusili této ostré pochoutky východní jen proto, aby s lítostí vzpomněli krásných, velkých, dozlatova smažených karbanátků západních. A tož jakmile se důvěrněji seznámili s traktéry elbasanskými, pokusili se vštípiti jim, aspoň pokud běželo o karbanátky, své znalosti lepšího.

Měli jistý úspěch. Zároveň však dali popud k malému ekonomickému zjevu, dosti rozmarnému, a mohli se poučiti o pravé povaze volné soutěže výrobní a obchodní. Na trhu objevily se skutečně karbanátky na způsob našich, nevelké, ale za tepla chutné. Nepamatuji se již, zač byly první kusy v jídelnách. Později, když je počali péci nejrůznější obchodníci, bylo jich zpočátku pět až sedm za korunu. Měly asi velikost stříbrné pětikoruny rakouské a nebyly o mnoho silnější.

V Elbasanu nebylo uzavřeného bazaru. Obchody a dílny zely nebo pestřily se vedle sebe v barvité směsi po celém vnitřním městě, ač z dřívější doby byla dosud velmi patrna snaha jednotlivých živností držet se pohromadě v jedné ulici nebo v jednom koutě. Pozoroval jsem tu například kout sedlářů a truhlářů, ulici kovotepců, brašnářů a obuvníků, křižovatku zlatníků. Dvě největší jídelny byly téměř proti sobě, pouliční prodavači masitých lahůdek stáli a seděli na určitém nárožním místě.

Zvýšená poptávka, když přibývalo elbasanské posádky, věčně jídla dychtivé, způsobila později však, že se peklo a smažilo i v krámech, kde hlavní živnost byla zcela jiná. Třeba také jen prodávalo se něco k snědku. Výdělku chtivý

koupil mladé dobytče skopové, pekař mu je upekl a on vyložil na prodej jen mísu s hotovým, rozsekaným masem. Vedle masa prodávalo se však v tučné letní době, kdy byla hojnost vajec i mouky, zejména pečivo z takzvaného piškotového těsta, „sladko-fino!" volali všude po ulicích malí spekulanti, roznášejíce zlaté koláče na velkých mísách, a pak tedy i karbanátky.

Byla to jedna postranní ulička nedaleko hotelu Kosovo, kde vznikla pro nás řada čilých obchůdků s pečivem a karbanátky. Zboží mělo odbyt. Čím více přibývalo posádky, tím hlučněji bývalo kvečeru, po befélu, v této uličce. Jako na pouti. V krámcích nestačil již kuchař a prodavač v jedné osobě. Majitelé najímali si malé rošťáčky, aby jim pomáhali péci i prodávati a hlavně vykřikovali chválu jejich zboží. Hoši naučili se několika českým slovům většinou více nebo méně zkomoleným a hulákali z plna hrdla. Rozumí se, že při této příležitosti naši chlapci neopomenuli naučiti je také různým šťavnatým nadávkám.

„Pocem, stary, petnact komanda za forintu, samy meso!" řinčel jeden, až uši zaléhaly, na mimojdoucího vojáka, dokud ještě nebyl před krámkem nával. „Ty stara kurvo!" řval za ním, když voják šel bez zastávky svou cestou. Byl to nejpodařenější holomek, kterého jsme poznali, chlouba majitele živnosti, postrach konkurentů.

Tré čtvero krámků počalo skutečně houževnatý konkurenční zápas karbanátkový. Počet kusů za stříbrnou korunu nebo papírovou zlatku stále stoupal. Ale stále také ubývalo masa v karbanátcích a jejich velikosti.

Podřadná konkurence byla zdolána nebo ustoupila, znechucena, dobrovolně. Klidní dědouškové moslimští, kteří pokuřujíce sedávali v krámku nečinně u svého zboží na rohožce, a byvše zlákáni možností jakéhosi mimořádného výdělku, opékali pomalu na pánvi s olivovým olejem své karbanátky z masového těsta, jež jim žena nejspíše doma připravovala, beze vzruchu čekajíce na náhodného kupce, – ti se většinou vzdali. Jen tu a tam některý, pohrdaje konkurencí, smažil ještě postaru, maje patrně důvěru v rozum kupujících. Kvalita zboží zhoršila se však poněkud i u těchto kliďasů.

Zápas výbojných konkurentů pokračoval a byl stále urputnější, ale musil nutně pohltiti sám sebe. Jednoho dne, když jsme po delší době přišli se podívat zase na večerní život v karbanátkové uličce, to už jsme jejího zboží dávno nejedli, užasli jsme: rošťáček vyvolával již – padesát kusů za forintu! Byla to ovšem již jen opečená kukuřičná mouka, zvící rozplácnutého liskového ořechu.

To byl vrchol boje a jeho sebevražda. Pokračovati se již nemohlo, dobrá pověst karbanátků byla zničena. Za několik dní nastal rychlý ústup, už jen deset kusů za zlatku, ale kvalita byla špatná, masa bylo málo, drahé, blížila se zima, karbanátková ulička pozbývala přitažlivosti a lesku.

Blížila se zima. Těžko se dalo sehnati něco k snědku. Obchodníkům bylo zakázáno prodávati kukuřičný chléb vojákům, protože byla obava, že nezbude nic domorodcům, které by pak bylo nutno zásobiti z nedostatku rakouského, tu a tam pod rukou dal se sice přesto koupiti, ale byl drahý a špatný. Později jen z největšího hladu lámali jsme si tu a tam tyto nechutné placky do své vojenské polévky – když jsme na ně měli.

To už pak na dobré karbanátky jsem jen vzpomínával se steskem, jak mne pěkně hřály v kapse i v žaludku, když jsem před chudou džamijí ráno čekával v prosincové nepohodě na doktora.

XXI
ČTVRTÁ UBIKACE

V ubikaci u chudé džamije nic nás netěšilo, a citelná chladna, vanoucí k nám do všech koutů neuzavřenou stěnou, neslibovala nic dobrého pro zimu. Celé doupě bylo ostatně na spadnutí, z mezistěn mohli jsme vytrhávati laťky pro svůj ohníček, skulinami v zadní stěně mohli jsme nahlížeti do malého vnitřního dvorku ve vedlejším harému. To ukojovalo sice tu a tam naši zvědavost, zahalené matróny chodívaly sem z intimních důvodů a poodhalovaly se tu, ale brzy shledali jsme to příliš všedním a jen jsme kleli, že skulinami fičí. Netušíce, že v Albánii nedostane se nám již ubikace lepší, že naopak osud z přátelství připravuje nás pomalu na doupata nejhorší, toužili jsme aspoň po sednici, kam by příliš nefičelo a nepršelo a kde bychom měli trochu klidného místa pro sebe.

Také pro menáž měli jsme teď poněkud daleko. Na starý hilfsplac menáž byla nošena pro všecky v kotlících a my nastavovali jen svoje šálky, z entlausungu chodili jsme si se šálky sami pro ni ke kuchyni 2. setniny, která nás stravovala. Střídali jsme se, vždy dva (kromě pana četaře X. ovšem); to stačilo, měli jsme ke kuchyni jen jednu nedlouhou ulici, druhá setnina byla ubytována ve velké budově naproti novostavbě Akif-pašova paláce. Teď však měli jsme ke kuchyni několik ulic cesty, hrozila doba dešťů a naše chuť k jídlu stávala se netrpělivou.

Pokoušeli jsme se tedy na vlastní pěst – zejména učitel T. – najíti si lepší přístřeší, aspoň pro sebe. Naši tragtierführeři mohli zůstati, kde byli, měliť sednici uzavřenou; v druhé sednici mohla se konati vizita.

Ale nebylo tak snadno něco vhodného najíti. S polní nemocnicí postoupilo do Elbasanu celé velitelství brigády, vojska ve městě i v okolí přibylo, brigáda měla tu zajatecké oddíly pracovní, ruské, rumunské i albánské, v Elbasanu nastala „bytová krize". Nás ovšem bylo teď jen tré, učitel T., lesník K. a já; četař X. byl v nemocnici, jednoročák V. zmizel již dávno, nevrátiv se z dovolené, učitel K. odešel k venkovské setnině. Přesto dlouho jsme hledali, než konečně učitel T. něco objevil.

Zatím střídali se u nás doktoři. Maďar na nějakou dobu kamsi odešel, místo něho přišel k nám Němec, dědoušek s nedostatečnými již smysly, pak se Maďar vrátil, ale šel brzy na dovolenou a vystřídal jej sympatický doktor P., Čech, který však po několika dnech, v polovici prosince, odešel k naší setnině do Žibraky. Stavěla se tu silnice, k setnině přiděleny byly pracovní oddíly zajatecké, bylo tu třeba lékaře.

Před jeho odchodem jsme se přestěhovali, tentokráte tedy dobrovolně a o své újmě. Naše nová ubikace byla opět mimo rušný střed města, v počínající jižní části, v tiché, čisté uličce za starobylou mešitou, velmi krásnou a důstojnou, byla odtud pěkná procházka dolů k řece Škumbi a tureckému mostu, šels půvabnou, idylickou čtvrtí s hojnou zelení za zdmi, jakoby stvořenou pro milostné schůzky západních milenců, ticho a čisto tu bylo, ticho a čisto pro lásku a básně, škoda, že tehdá již hlad počal znepokojovati naši mysl. Bydlili jsme opět v domku téhož druhu, jako byla předešlá naše ubikace, v předdvoří většího stavení, domek byl však vyšší, patrový, dole byla maštal a stáj, nahoru vedlo dvojité schodiště s malou verandou, měli jsme dvé sednic s předsíní uprostřed, která končila obvyklým výstupkem záchodovým, pod nímž na druhém zadním dvorku bylo hnojiště. Na noc zavírali na tento dvorek také dvé mladých buvolů. Pravá sednice s dvěma okny byla obytná, zachovalá se svými výstupky pro podušky, s umělým vydřevněním stěn, v nichž byly výklenky s policemi a vyřezávanými dvířky. Velmi nás lákala, ale bylo nutno ponechati ji marodům. Levá sednice kuchyňská, s ohništěm, byla velmi temná díra s malým okénkem, v níž byli bychom mohli najíti zalíbení jen při jistém blahobytu v jiných věcech. Nezbývalo nám však nic jiného než jakžtakž v ní se zaříditi na slamnících. Dvůr byl prostranný, vyhřívali jsme se na něm, když svítilo slunce; uprostřed byla veliká jáma s louží. Vlevo, vedle naší ubikace, byla druhá vrata, která vedla k domácnosti našeho domácího pána, jímž byl Ali bej Bunga, nevalně zámožný, dosud mladý človíček, který uměl trochu francouzsky a nosil evropské šaty; říkali jsme mu také „baron Kozí ucho“, protože vodíval si z trhu sám kozy, táhna je za uši.

Nejcennější vlastností našeho nového příbytku byl pohled z verandy. Byli jsme patrně dosti vysoko, před námi v polokruhu rozložen byl pestrý obraz panorámovitý, vpředu mešita, harémy, zahrady s pomorančovníky, pak lasturovité střechy, nad něž tryskala tu a tam zeleň, pěkné komíny, minarety, městská věž, za budovami vlnily se zelené kopce a na pravém obzoru stály hory se sněžnými čepicemi, z nichž vanul někdy ledový vítr. Byl to obraz velmi východní svou nejednotvárností, barvitostí a křehkostí; sledovali jsme denně jeho náladové odstíny a měli jsme jej rádi.

Jako poeta měl jsem často před tímto sladkým divadlem východním, jako před mnoha jinými, pocit neplodnosti. Vojenské starosti a strasti koneckonců nedovolovaly soustřediti mysl k lyrické činnosti. Na pochodech těkavost z únavy, v létě na místě nadbytek práce, shon s marody, starosti z nevolnictví, později, když už nebylo práce mnoho, zase neklid z hladu a jiných útrap a nepohodlí bránily člověku proniknouti k jádru a kolem něho ovinovati metodičtěji přízi uzrálých dojmů v pevný lyrický tvar. Mnoho krásných popudů prošlo myslí jen jako lehký van a zmizelo, zanechávajíc po sobě toliko neurčitou vzpomínku.

Učitel T. lehkou odbornickou manýrou impresionistickou, já s topornou snahou o věcnost pokusili jsme se zachytiti toto své panoráma elbasanské na řadu souvisejících dopisnic: Ali bej Bunga je tu podepsán, opravdu, jednoho prosincového dne roku 1916 jsme jej o to požádali, ano, tyto stromy, budovy, hory jsme skutečně kreslili a malovali, ale ostatní, to nejlepší – pouhý sen.

Lampa se zeleným stínidlem hoří mi na stolku v teplém pokoji s mnoha obrazy, knihami, klavírem – byli jsme to my, kteří za chladných večerů naslouchali z verandy hukotu Škumbi po deštích a hleděli na podivný měsíc východních nocí, naslouchali denně modlitbě muezzinově a pokřiku sýčka, který se zálibou usedal na hřeben omšelé mešity, nebo štěkavému povyku elbasanských kohoutů, kteří tak rádi se tu rozezpívají pozdě večer?

Nikoli, dnes mohu již jen zcela prostými slovy naznačiti obsah dnů, které se nevrátí.

XXII
VÁNOCE

Asi v době, kdy doktor P. – v polovici prosince – odešel do Žibraky, vrátil se do Elbasanu doktor K., *náš doktor,* z dovolené, ale bohužel nikoli k našemu baonu – přidělili ho k polní nemocnici. Mohl jsem se k němu ulejt, nabízel mi to, ale skeptická rozvaha zvítězila: bylo přece jen bezpečnější jíti – dříve nebo později – jako saniťák s naším baonem do fronty než schovati se v polní nemocnici, která mohla býti náhle rozpuštěna a člověk hozen bůhví kam, třeba pod kvér. Ve skutečnosti bylo by to dopadlo ovšem jinak: doktor se po nějaké době vrátil k baonu a já bych se byl vrátil s ním, po intermezzu, které bylo by mělo jen ten smysl, že v polní nemocnici nebyl bych zakusil tolik hladu. Ale nebyl by mě stejně minul později.

Po odchodu doktora P. převzal u nás lékařskou službu plukovní S., a tak jsme opět povýšili na marodku celé posádky. Naše pravá sednice naplnila se marody, vizita konala se v chudé džamiji, kterou jsme okupovali k tomu účelu: ráno jsme sebrali bedničku s nástroji, medikamenty a obvazy, přestěhovali jsme se po dosti dlouhé, teď pravidelně blátivé cestě na dvě hodiny do džamije, vizita byla někdy velmi obsáhlá, zvláště když přišly celé roje zajatců, a zajímavá jazykově: Rusové, Rumuni, Italové, Češi, Němci, Chorvati, Maďaři, Poláci a tu a tam nějaký Albánec přicházeli se svými boly a žaly, a my dorozumívali jsme se s nimi hatmatilkou, s kterou jen zřídka přišli jsme do rozpaků, přispívajíce si navzájem i s panem plukovníkem slovy, která si ten či onen z té neb oné řeči zapamatoval.

Měli jsme opět hojně práce, plukovní S. přidával nám tu a tam ještě mimořádného něco, například expedici sanitního materiálu nebo měření teplot na marodce ruských zajatců. Pokud jsme to mohli konati v ubikaci, bylo dobře, ale jakmile bylo nám běhati po městě, kleli jsme, neboť v druhé polovici prosince byly ukrutné deště a my častěji hladoví než sytí.

Za pěknějších dnů sháněli jsme po městě kožešiny, památku

na zimu, chystanou pro jarní dovolenou. Viselo tu v obchodech mnoho liščin, tu a tam vlk, divoká kočka, skalní kuna. Nejlepší skoupili ovšem páni důstojníci, pokazivše velmi ceny, a někteří šikovatelé, kteří se pokoušeli provozovati obchod ve velkém, třebaže byli většinou pány z laciného kraje.

Veselo nám však už nebývalo. Menáž byla stále horší a chudší, trýznili nás pověstnou sušenou zeleninou, tvrdou a hořkou, až i žaludek se bránil, objevovaly se hojné poruchy v zásobování chlebem. Nebylo tolik peněz, ba ani možnosti, abychom se denně přikrmovali, pomalu stávali jsme se vyhladovělými, opět se mi hladem kalily často oči jako ve dnech hubeného pochodu do Albánie.

Chléb stával se bezděčně utkvělou představou zase, hlavní myšlenkou a cílem našeho života. Trocha polévky nebo černé kávy, ždibec masa nebo lžíce příkrmu, někdy nejedlého, to byla nejvýše dráždidla, ale čtvrtka chleba, to bylo skutečné jídlo, jednou za den jídlo, k němuž bylo možno si sednouti a rozvážně je do posledního drobečku a bez přestávky polýkati. Tytam byly však doby, kdy jsme mohli krájeti z celého bochníčku podle libosti a kdy jsme si krájeli malé krajíčky, poněvadž na větší neměli jsme chuti. Teď celá denní porce, vždy až s večerní kávou černou fasovaná, nestačila člověka nasytiti ani do spánku. Bylo radno však rozděliti si ji aspoň na tři díly, abys měl kousek k ranní kávě a kousek k obědu. Znamenalo to rozděliti si stejnoměrně hlad na celý den. Učitel T. byl velmi pyšný, že to dovedl téměř den ze dne. Také jsem se o to pokoušel. Ale když přibývalo vyhladovělosti, zpozoroval jsem, že je přece jen lépe poněkud se nasytiti aspoň jednou denně a především zbaviti se strašlivého martyria psychického, jež působil člověku ten kousek chleba uschovaný pro druhý den v brotsaku na stěně: trýznivá myšlenka ustavičně se k němu vracela, měls klidnou mysl jen tehdy, když poslední sousto zmizelo v žaludku.

Často jsem slýchal důstojníky mravokárně se diviti vojákům, že sotva dostanou svou porci chleba, nehnou se od ní, dokud není do posledního drobečku sněděna. Páni důstojníci mohli býti snadno mravokárci. Byli syti i v dobách, kdy mužstvo mělo nejhorší hlad. Pekly se jim dorty a nalévala vína.

Es gibt zwei Sorten Ratten,
die hungrigen und die satten...

Proč však ta sta hladových nevědí si pravidelně včas rady s nějakým tím tuctem sytých! Proč dají se balamutiti panskými hesly a těšínskými jablíčky! Nekonečná tragikomedie hladových, kdy konečně spadne červená opona za tvým posledním aktem?

Páni hodovali a my proklínali, žárlivě se navzájem hlídajíce při dělení chleba, aby ani sousto nám neuniklo, lidské pozlátko z nás odpadávalo jako šupiny. A když čtvrtka chleba a trochu rozumu uchlácholily podrážděné nervy, stavěli jsme větrné zámky, doufali jsme, že bude jinak, až se vrátíme, až se svět vybouří a z krvavé lázně vyjde očištěn.

Es gibt zwei Sorten Ratten,
die hungrigen und die satten...

Naděje byly hanebně zklamány. Co chybí, aby sytá krysa mohla stisknouti elektrický knoflík a hladoví znova byli hnáni druzi proti druhům? Chybí-li dosud něco k tomu, bude to chyběti ještě zítra? A poznání, které se krvavě zrodilo, veliké poznání rudé, bude již dosti silno, aby zlomilo panský zločin?

Proklínali jsme a proklínáme. Víra nám oslazovala tehdá hořké chvíle, ale dnes jen s hořkostí vzpomínáme těch bláhových nadějí: dostali jsme, co jsme chtěli, ale nic jsme nezískali, jen syté krysy jmenují se jinak...

Jedno nebezpečí bylo tu ovšem, snědl-li člověk svou porci chleba naráz: že bude bez chleba 48 hodin nebo i déle, nastane-li porucha v zásobování. Tu ten, kdo jedl po částech, mohl říci třetího dne s pýchou: já měl ještě včera v poledne kousek! Jeho žaludek nedostal však více.

Nastaly deštivé a větrné vánoce. Nezajímám se o církevní kalendář, vyčichlá poezie náboženských svátků pro mě neexistuje, nevěděl bych o nich, kdyby lidé kolem mě nesháněli mimořádných nákupů a nechystali žranice. Ale na mé druhy, jejichž občanský život plynul před válkou mezi kolejemi nor-

málních zvyků, přicházela melancholie a naše doupě připadalo jim teď ještě ponurejším. Vítr tančil nám uprostřed sednice, probíhal skulinami v podlaze a skulinami ve střeše – stropu jsme neměli –, proletěl někdy zběsile ze dvora stájí pod námi, podlahou, sednicí a střechou vzhůru. Přišly-li kroupy, poskakovaly nám po podlaze. Zahřívali jsme se na malém uhelníku jako ovocnářky na trhu. Svítili jsme olejovým kahanem.

Na Štědrý večer dali nám pomoranč, několik ořechů a kaštanů. Vyrobili jsme si trochu primitivního likéru a koupili turecké cukrovinky. Seděli jsme u svého malého stolku, uhelník majíce pod ním, a bez chuti hráli jsme mariáš.

Na čaj nesmím zapomenout. Ale čaj byl teď náš nepřítel. Byli jsme již tak zeslabeni, že sklenice čaje před spaním znamenala dvakrát nebo třikrát v noci s drkotajícími zuby pospíchati ven. Spali jsme s hlavou pod přikrývkami, a sotva jsme se trochu zahřáli, už nás to nutilo vstáti.

V Žibrace, jak nám později vypravoval učitel K., došlo k malému konfliktu. Ve stavení, kde nahoře důstojníci slavili Štědrý večer, dole leželo mužstvo. Páni nahoře pili a hodovali, zpívali, vrhli a scali, hladové krysy dole tetelily se zimou a hladem. I rozdělali oheň, aby pány nahoře vykouřili, pokřikovali nahoru a opilí důstojníci vyhrožovali zase dolů. Nevím, která strana dříve se „umoudřila".

XXIII
ZAJATCI

Malá děvčátka z našeho sousedství i ze sousedství naší předešlé ubikace u chudé džamije přistupují k nám plaše, když se objevíme venku, natahují opatrně buclaté ručky s nabarvenými špičkami prstíků a loudí na nás kňouravými, nesmělými hlásky „dirpana". Píše se to quêlpane a znamená to špendlík. Běží o zavírací špendlíky (Sicherheitsnadel), které míváme připíchnuty k náprsní kapse své blůzy a které pocházejí z obvazových balíčků (Verbandpäckchen), jichž tu a tam používáme, nestačí-li jiný obvazový materiál. Služka ze sousedství, nikoli nehezké, ale umouněné a všední děvče, s tváří pravidelně nezahalenou, nosí nám dokonce dvé tré ořechů za ně. Nikoli ty ořechy, ta naivní výměna, tak plachá z její strany, mě těší. A malá děvčátka, zaplašitelná každým prudším pohybem, poletují kolem nás jako letní motýli na domácí louce, cvrlikají tence dirpana! dirpana! – je to milé a hezké!

Svítí-li k tomu lednový den jako u nás nejkrásnější den podjarní a má-li člověk ke všemu ještě mimořádnou porci chleba v brašně, jak by mohl nezapomenouti pro několik okamžiků na břímě otroctví, na veškeru neřest nespravedlnosti a hlouposti! Dobrotivé paprsky rozehrávají všecky veselé struny v tobě i přírodě, se vším všude se zachvěješ jako tón v radostné písni, vylezeš z díry jako hlodavec vylákaný ze zimního spánku tajemným chvěním půdy, zamžouráš očkama a – cupity, třeba po oslňujícím sněhu. Ať zebou tlapky, jen když sami sobě dokážeme, jak jsme ještě živi!

Měl jsem skutečně mimořádný kus chleba a něco také v polní lahvi, běželo o malý celodenní výlet do Žibraky s nějakým vzkazem. Rozběhl jsem se k jedenácté, ozbrojen sukovicí, vzhůru proti kalnému toku Škumbi doprava, k severu!

Stará silnice turecká brzy končí. Jde se téměř ustavičně podle vody. Pak výmoly, balvany, řídké lesíky. Údolí je někdy velmi úzké, jindy se rozšiřuje v malou rovinu. Kopce kolem jsou porostlé olivami a zimostrázem, řídce jsou rozesety po šedavé zeleni rezavé skvrny nízkého habří a doubí. Před

tebou ustavičně svítí sněžné vrcholky a hřbety horské. V Ljabinoti jsem se na chvilku zastavil, také jsou tu naši vojáci, tahají z lesíku dříví. Je tu opět silnice. Pak po stezce, kterou zajatecké sbory rozšiřují na silnici pro náš budoucí postup k úseku macedonské fronty. Pracuje se jako právě na vojně. Zajatci se nadřou o hladu až běda, ale dílo nevalně pokračuje. Škumbi náhle vystoupí a v několika okamžicích rozmete diletantskou stavbu. Práci řídí ulejváci, nikoli odborníci, a počíná se znova, vždyť dělníci jsou zdarma.

Neveselo je náhle, krásný den se zachmuří, sotva setkal jsi se s lidmi. Tihle zajatci – smutná kapitola. Pojdi hladem, morem, vysílením, jsi břemeno. Ale ještě i na tom břemeni jsou cizopasníci. Setniny jsou rády, když jsou jim přiděleny zajatecké sbory. Chlapci se najedí na jejich útraty a šikovatelé zastrčí ještě více do kapsy. Čeští lidé žrali také na útraty ruských zajatců; kde zůstala „slovanská vzájemnost"?

Když je člověk doma bohatý fabrikant, když má na Krymu palác a za ženu ruskou kněžnu, když má mentalitu měšťáckého diplomata a zvykl si tančiti na parketách a je třeba jen statistou v odporné komedii diplomatické, kde se mluví o sebeurčení národů, ale myslí se na naftu, – ach, to se to pak žvaní na slovanských banketech a to se to také hřmí proti socialismu, který se opovážil drzou, ale silnou rukou přeškrtnouti zločinné rozpočty, to se to pláče nad ubohou emigrací deposedovaných měšťáků a intelektuálních histriónů!

Ale my viděli nahého člověka, také *vaší* politikou zahnaného k bratrovraždě, také *vaší* metodou oloupeného o veškeren lidský cit, umírajícího hladem a zoufalstvím také pro *vaše* továrny, paláce, kněžny, tlachy a hry, a viděli jsme, jak se vrhá Čech na sousto Rusovo stejně jako na sousto Rumunovo nebo Albáncovo, a jistě tomu jinde bylo i opačně, poněvadž všude pánům je lhostejno, jaký dobytek nadělají ze svých otroků, když běží o panskou moc a panský blahobyt.

Sem, na silnici mezi Ljabinoti a Žibrakou, nikoli za zavřené dvéře banketů a parlamentů, měli jste přijíti kázat slovanskou solidaritu, sem, kde chyběla nejprostší solidarita lidská vaší vinou, tisíckrát, statisíckrát prokletou vinou, a byli byste slyšeli odpověď lidských stínů, odpověď nás všech, že vám kaš-

leme na vaše slovanství, jako kašleme na vaše germánství nebo románství, na všecky vaše rasové teorie a halucinace rdoušící lidství, a kalná Škumbi byla by navždy zavřela vaše zločinná ústa.

Dnes je nám nezapomenutelně jasno, že *musí* býti jednou nemilosrdně a provždy zamčena, aby konečně žil *člověk.* –

Přišly k nám k vizitě zástupy rumunských zajatců, mátohy vlekoucí se, klesající cestou, druzi nesli druha, žebronili a kvíleli, cos to, válko, učinila z těchto nešťastných lidí, byli mezi nimi studenti jako zpráskaní psi, váleli se po zemi, po kolenou se plazili, brečeli. Doktor neshledal u nich pravidelně nic než vysílení, bylo třeba všecky je poslat do nemocnice, ale nesměl, nesměl ani napsati, že jsou hladem umořeni. Vyslechl jsem jednou kus rozhovoru doktora K. se štábním lékařem od divize. Alles nur Unterernährung, ale konstatovati se to nesmí... Přišly stejně zástupy zajatců ruských, ti byli houževnatější, jednou se dokonce cestou vzbouřili, chtěli jíst, nechtěli dále, bylo nutno, aby naše vojsko je odvedlo.

Maďarský uličník, četař, opilý, rudý a vyzývavý, přivedl odkudsi zvenku ruského zajatce k vizitě, zbil jej cestou za to, že s ním musil do Elbasanu, Rus poklekl a žaloval, vaše vysokoblahorodí, prosil, by doktor neposílal ho zpět, že bude znovu bit a kopán, plukovní S. nezměnil však své zdrženlivé masky, snad nebylo možno pomoci, snad dávno již rezignoval...

Ubozí zajatci! Uctivě šel jsem mimo ně. Zdravstvujtě, molodci!

V Žibrace nezdržel jsem se déle, než bylo nutno. Tyto dědiny jsou pravidelně velmi rozstříklé, tu a tam dřevěný domek, některý s kamennou podezdívkou, jedny v údolí pod kopcem, jiné nahoře po vrších. Trochu mouky bylo možno si tu opatřit. Vyprosil jsem si u našich černou kávu, rozdávala se právě večeře; někdy to stálo mnoho slov, než člověk dostal trochu té bryndy, které pomalu přivykl jako malé vášni. A pak jsem se vracel stejnou cestou s neveselými myšlenkami, které teprve jasná, hvězdnatá noc před Elbasanem prozářila opět svým chladným světlem, jež nicméně v nitru hřálo.

Úzké údolí bylo zcela pusto, Škumbi hučela, krajina vyhlí-

žela cize a divoce, ale veliké hvězdy zářily jako útěcha a milosrdenství. Velmi hladov přišel jsem k sedmé hodině do naší kuči.

XXIV
ABMARSCH

Na novostavbě Akif-pašova paláce, nahoře na prvních trámech krovu, roztodivně spojovaného, visí krásné látky pestré „na zdvižnou“ či „na rovnost“, jak se také říká, ale my jsme opět marschbereit, třebaže na to mnoho nemyslíme. Jiní ostatně tvrdí, že jsme vyhlédnuti za obhajce Elbasanu. To by bylo horší, protože všecka naše obranná opatření jsou dětinské hříčky, a kdybychom měli utíkati Grabským průsmykem nebo vzhůru do hor a k Ochridskému jezeru, zle by se nám vedlo.

Zatím navštívili jsme turecké lázně místní. Je to nevelká místnost s dvěma většími temnými předsíněmi, v druhé se svlékáme na dřevěném pódiu. Vlastní koupelna, šestihranná, vysoká, je dosti čistá a světlá, s malou kupolí, posetou kalnými, polokoulovitými skly jakoby hvězdami. Několik nádržek u stěn z hlazeného kamene, jakési vyvýšené mísy, nikoli o mnoho větší mís waterclosetových. Sotva se v nich můžeš omýti v teplé vodě, kterou spustíš kohoutkem. O skutečné koupeli nemůže býti řeči, ale konečně je to přece lepší než nějaká „sprcha“ v našem entlausungu.

V polovici ledna vrátil se nám doktor K. k baonu, sloužíme teď dvěma pánům, leden míjí v pilné práci, ale hlad vzrůstá.

Denně chodím k osmé hodině večerní pro poštu do kanceláře baonu. I kdyby šídla padala. Máme malou, ubohou lucerničku pro temné noci, někdy mi však vítr sfoukne plamének kahanu, a pak tápu slepě tmou a sklouzám do louží. Jsou však také krásné, tajuplné noci, kdy v bílých mlhách vynořují se minarety jako pohádka.

Učitel T. tvrdí, že když se vracím, pozná již po kroku, nesu-li něco či nic. Tak bystře naslouchají, čekajíce na můj návrat, neboť večerní pošta je teď to jediné, co nás potěší v našem živoření. Dopis z domova, malý balíček s nějakou sladkostí nebo drobností, noviny, kniha. Z opatrnosti zachováváme sice jistou rezervu v korespondenci, ale jinak zdá se, že máme v tomto směru úplnou volnost. Zejména nám se cen-

zura dopisů vůbec neprovádí: to, co nás dochází, nikdo nekontroluje, když přijde pytel, rozdělí ordonance v kanceláři poštu podle setnin a oddílů, a když je to hotovo, hned nám ji vydá, my pak na své dopisy dáváme si razítko sami. Cenzurovat měl by nám vlastně doktor – ale takového pána jsme ještě bohudíky neměli a sotva míti budeme.

Jen jednou v létě měl celý baon jakousi mrzutost s korespondencí. Někteří bolestíni vylíčili maminkám svým naši situaci v tak divokých barvách, že z toho doma vznikly hrůzostrašné pověsti a velitelství baonu dostalo patrně důtku. Tu přišel rozkaz cenzurovat přísně, a náš major M., mimochodem řečeno, hubená a hubatá figurka, ale zajímavá a nikoli zlá, starý podivín, který měl „lásku" v Čechách, žral vojnu a dělal nožky důstojníkům, ale „obcovací řeč" přihlásil prý českou a byl první z těch, kteří po převratu strhli habsburské jablíčko s čepice, tedy major koncipoval sám dopis, který všichni vojáci musili napsati a poslati domů. Je samozřejmo, co v něm asi stálo, ale je náramně pochybno, byly-li maminky tím upokojeny.

Jiných radostí nemáme, a tak také smutný únor míjí jednotvárně. Někdy večer chodívám na návštěvu k štábnímu šikovateli Š. na šachy nebo k praporčíku K., známému z Moravy, a – dávám se trochu hostiti s nechutí v srdci, ale s velkou chutí k jídlu.

Četař X. vrátil se z polní nemocnice, což nás nevalně těší, jsme ve svém doupěti ještě stísněnější, pořádá znovu malé hostiny pro mladé chlapce a milostivě tu a tam i nás pobízí, ale mně je stále nepříjemnější a jsem rád, že chodívám ze svých návštěv pozdě a někdy také trochu syt.

Došly vánoční liebesgaben, je právě březen, ale dlouho nám jich nevydávají. Dříve budou přiměřeně vykradeny. Nikoli však hladovými chudáky, nýbrž sytými šikovateli, vejlupky hrabivosti. Četař X., který má styky, chodí již s kapsami plnými cukrovinek a ustavičně je chroupe. A když konečně je máme a dělíme se přátelsky o svůj podíl, vděčni konečně za každou maličkost ze světa civilizovanějšího, není to pozdrav z domova, jsou maďarského původu, maďarské kalendáříky, pochybné lulky a jiné drobnosti. Nejsme zklamáni, ale rozči-

luje nás myšlenka, že ty věci, věnované často ze srdce opravdu dobrého chlapcům v poli, přicházejí pravidelně na nepravé místo a dokonce do rukou, které by měly býti raději řádným klackem klepnuty přes hrabivé prsty.

Žijeme mrzutě, v jakémsi neklidném zimním spánku. Netušíme, že hodina našeho odchodu z Elbasanu byla už kdesi určena. Pověstí o chystaném rozkazu k pohotovosti nedbáme. Vždyť změna byla by nám snad dokonce vítána i proti rozumové úvaze. Jsme sice rádi, že nedošlo k malé výpravě na řeku Strumen, které jsme se měli zúčastniti jako obvaziště; bylo tam nějaké vzbouření; jsme rádi tomu však jen proto, že počasí bylo příliš ošklivé. Víme ostatně, že až to bude doopravdy, večer přijde marschbereitschaft a ráno se půjde.

Osmého března převalila se přes Elbasan první jarní bouřka. Toho dne konalo se patnáct pohřbů z polní nemocnice, jak s námi bylo sděleno; sami staráme se teď jen o živé, hlavně – hladem donuceni k tomuto nevlídnému zaměstnání – příliš mnoho o sebe.

Třináctého března jsme opravdu marschbereit, balíme a skládáme věci; nevalně naladěn, usínám naposled na svém slamníku v temné díře; nemám ani peněz, ani zásob na cestu.

A čtrnáctého o šesté ranní stojíme ve srazu na konci Elbasanu, nedaleko hřbitova, celkem již veselí; na dlouhé loučení nebylo věru kdy.

Jdeme prý rovnou na frontu, ale není to tam zlé. Někteří vědí již podrobnosti o pogradeckém úseku. Pesimisté vypravují jiné a optimisté také jiné. Mně však zdá se dobré, že prostě jdeme.

Teprve když zazněl povel a čtyřstupy vykročily, ohlížím se naposled na Elbasan s rankou v srdci. Devět měsíců svého života zanechávám v něm, života radostí i žalů, zkušeností i nálad, nadějí, obav, stesků, devět měsíců života pro sebe i života, který musil býti stále připraven posloužiti jiným, a také života kolektivního, života společných radostí a společných smutků, společných nadějí a společných bázní, třebaže se o nich mnoho nedebatovalo. Žili jsme je.

I to a především to, co jsem zažil v Elbasanu jako člověk mezi lidmi, přineslo mi poznání, které později uzrálo: že indi-

viduum má se učiti skromnosti a že nejvyšší kolektivní statek, který máme, jest lidství, prosté, věrné lidství, opovrhující hranicemi mezi národy a kastami.

Nebyla to ještě ctnost, byla to má mezinárodní krev, která mi dovolila, abych se stejnou úctou blížil se k čužákovi nebo k jinonárodnímu zajatci jako ke krajanu, která mi dovolila, abych si zamiloval Elbasan, jako jsem si zamiloval kdysi moravskou dědinu a jako někdy, aspoň ve vzpomínkách, miluji Prahu, ubohou panskou Prahu. Co je na mně českého, zůstalo, ale moje lidské zbohatlo. A jsem přesvědčen, že tato neomezenost cítění přinesla mi mnohem více krásných chvílí, než dovedli zažíti ti, kteří na všecko „cizí" hleděli s nenávistí a rozsévali kolem sebe bolest a zkázu.

Mrtvolami posety byly naše elbasanské dny, jako v té době nejedna končina světa. Ale kdo pochopil, že tyto mrtvoly jsou jen semena, z nichž má vyklíčiti širé osení budoucího odhodlání, pro toho lidé ti neumírali nadarmo.

Zažil jsem však v Elbasanu nejen mnoho dnů úmrtních a zlých, nýbrž i četné dny vzácného světla a vzduchu. Ony byly školou, tyto mě oblažily. A tak s pocitem vděčnosti opouštím Elbasan, rychle zapomínaje zimních bolestí příliš osobních. Poslední můj pohled nazpět je pohled poděkovací. Teprve nyní pociťuji smutek loučení.

Když jsme přišli ke Škumbi, roztál pod zářícími úsměvy zasněžených vrcholků, jež zdálky nám kynuly.

BRAGOŽDA A JINÉ VÁLEČNÉ VZPOMÍNKY

I
POCHOD

Tedy čtrnáctého března 1917 po šesté hodině ranní opouštíme Elbasan, tvrdé městečko v srdci Albánie, kde naše setnina po devět měsíců zápasila tiše s cholerou, malárií i hladem, zanechávajíc za sebou geometrický hřbitov vojenský, naplněný umučenými oběťmi českými, jihoslovanskými, maďarskými, ruskými i italskými, muži a hochy padlými v tiché bitvě s epidemiemi. A hřbitov ten není ještě nasycen. Naopak. Očekává ještě hojnější sousta, neboť odkudsi již se plíží epidemie strašlivější než cholera, zákeřnější než malárie: skvrnitý tyf.

Osud nám přeje, odcházíme včas. I my saniťáci, poněkud snad privilegovaní, pokud běželo o jakost služby, byli bychom se octli rázem v nejprudším ohni, v nebezpečí pro nás ještě větším než pro ostatní mužstvo, v lijáku vší, roznášejících tyfové bacily. Z našich nástupců v Elbasanu málo jich později vyvázlo životem.

Osud nám přeje: táhneme teď sice na frontu, ale ta fronta ukáže se bezpečnější než etapa, kterou opouštíme, než městečko obklíčené neviditelnými armádami vražedných plazmódií a bacilů.

Táhneme cestou, kterou zpočátku znám ze svého lednového výletu Elbasan-Žibraka. Tehdy to byl krásný den, jako u nás první jarní, dnes je již horko. My saniťáci jdeme ovšem na konci setniny. To je jistá výhoda. Kromě pánů důstojníků, šikovatelů a jejich fámulů jsme všickni hladoví a vyhladovělí, náš pochod nebude příliš družný. Každý z nás je trochu mrzut, nedůtklivý, nervózní. Je nejlépe, když se zavrtáš do tichého pozorování kraje nebo do nějaké myšlenky, vzpomínky, do něčeho, co dává zapomenout. A to jde dobře, když se couráš za setninou a marné vzteky druhů ti nepřipomínají prázdného žaludku a věčné nespravedlnosti.

Před devátou jsme v Ljabinoti, před desátou v Žibrace, před jedenáctou u pobořeného malého tureckého mostu Hadži-Bekjarova přes řeku Škumbi, proti jejímuž proudu stále stou-

páme, a u Miraky, a konečně po dvanácté u mostu Kamara na louce delší odpočinek, kuchaři staví kotle a vaří hubenou polní menáž.

Dědiny, jimiž nebo mimo něž jsme prošli, jsou všecky stejné, dřevěné nebo polokamenné domky, roztroušené po údolíčku nebo po stráních, s malými nezasklenými okénky, jež tu a tam jsou opatřena dřevěnými okenicemi, s pavlačemi a záchodovými výstupky nad hnojištěm, malé džamije, primitivní mlýny, mnoho malebného uprostřed drsné přírody, nic zvláště pozoruhodného. Cesta je dosud zcela snesitelná, někde silnice, někde jen pobřežní stezka pod vrchy a skalami.

Ale před námi je strmý horský hřbet, který po obědě bude nám zlézti, abychom si zkrátili cestu.

Čekáme netrpělivě na skvělý výkon našich špekounů a vaříme si zatím káfčo.

Pak tedy vzhůru do hor! Po srázné stráni, zarostlé křovinami a stromky, vine se úzká, příkrá, kamenitá stezka, tu a tam přervaná minulými bystřinami. Postupujeme těžce dlouhým husím pochodem. Koně a muly, notně obtěžkaní, mezi námi. Stále se zastavujeme. Tragtierführeři řvou, klejí, namáhají se. Jest třeba opatrnosti, ale je mnoho rozčilení. Tu padá náklad, tam soumar. Uprostřed stráně padá koník i s nákladem a řítí se ze stráně, náklad se zachycuje mezi stromy, ale soumar valí se až do řeky. Krutý pohled!

Těch ubohých zvířat! Člověk může se aspoň bránit, může revoltovat, může v žáru vzpoury zapomenout na všecka nebezpečí a vybojovat si život nebo smrt. Ale soumar může jen padnout. Armády koní a soumarů hynou tak za strašlivých muk ve všech válčících zemích, němými pohledy žalujíce na vrahy. Jejich mrchy a bílé hnáty válejí se po všech cestách. Zaržáli, velikýma očima nevinnýma zažalovali a padli.

Za toho koníčka též, pane, prosím.
Byl malý, hubený. Pohledem něžným a kosým
objal mne tenkrát, zařehtal nyvě.
Dej se mu, pane, pást v nebeské nivě...

(Šrámek)

Po sedmé večer dorazili jsme vysíleni do větší dědiny Babia (666 m nad mořem), počasí bylo nejisté, po delším hledání ulehli jsme my saniťáci na místní marodce, začouzené a přecpané jako raubířské doupě, jeden vedle druhého na prkna jakési široké pryčny podle celé stěny.

Ráno jde to stále výše a hlouběji do hor. Darča (771 m nad mořem), Džura. Sněžné vrcholky, k nimž tak často hledívali jsme z Elbasanu jako k cudným krasavicím a jež mávaly zdálky bílými čepicemi nám na přivítanou, když jsme táhli včera po břehu Škumbi, máme teď vpravo nad sebou. Vlevo otvírá se nám tu a tam pohled na nejkrásnější snad partie albánské „romantiky" horské, hluboko pod sebou zahlédáme dědiny na svěží zeleni a mladičkou Škumbi, jejíž prameny nejsou již daleko. Ke druhé hodině jsme v „městečku" Kjuksu, kde obědváme rezervní konzervu, zatímco nám menáž vaří k večeři.

Náš hilfsplac obsazuje nejprve jakousi jeskyni na svahu, ale nemůžeme se do ní všichni vejíti i s oběma koni a košíky, a tak se rozcházíme a nalézáme velmi pohodlné místo ve veliké dřevěné budově, je to pravý sál, snad sýpka nějaká, zajišťuji si podle možnosti své dva čtvereční metry a jdu se do potoka umýt. Po večeři rozdávají poštu, dostávám i noviny se svými verši, jež jsem v lednu poslal z Elbasanu, uléhám na stanovou plachtu, je to jako obyčejně tvrdé lože, ale zdá se mi, že ležím velmi pohodlně, jakžtakž jsem syt, kouřím a čtu až do soumraku.

Ráno znova stoupáme serpentinou k Prensu. Po poledni tábořímе na louce pod serpentinou, teď to půjde již dolů z hor. Kuchaři se dali do díla, ale když jsou v nejlepším, pokouší se prudký lijavec jarní, nikoli beze zdaru, ohně jim udusit a nás zahání pod stanové plachty, rychle rozbalené, abychom neleželi příliš nečinně.

Po dvou hodinách dostáváme menáž, nelze prý už otáleti, ale maso je docela tvrdé. Nadporučík Ž. konstatuje, že se to nedá jíst, ale „udělejte si to večer na cibulce!" Ten pán velmi rád řeční k vojákům, staví se žoviálním, žertuje, ale tohle je ironie trochu krutá.

Udělejte si to na cibulce! Cožpak máme každý svého pu-

cáka, který nosí pro nás všeliké zásoby! Kde vezmeme tu cibulku, kde omastek, kde suché dřevo, a neví pan nadporučík, že dole v Linu přijde rozkaz nerozdělávat ohníčků, aby protější „nepřítel" nezpozoroval příchod nového vojska? Toho dobrého srdce důstojnického, těch českých vtipů, těch dobrých rad jejich!

Hanebná cesta kamenitá a bahnitá vede z hor. Koně padají, starým koňským mrchám jest se nám vyhýbati, lidé se potácejí, všickni jsou zabláceni až po bradu. Ve čtyři odpoledne otvírá se nám první pohled na jezero Ochridské. Okřívám poněkud, jako vždy, když rozhojňuji své poznání světa o nové sousto dobré. A v pět hodin jsme v Linu, těsně na břehu jezera. Vane bóra, jezero hučí v pošmournu, vlny dorážejí až téměř k boudě, kde nás je zástup natlačen na zemi na staré slámě. Ale – po delší námaze – vyfasovali jsme velký bílý chléb. To stačí na chvilku k usmíření vojáka.

II
OCHRIDSKÉ JEZERO

Pochod do Linu stál nás dva mrtvé. Jeden z nich hlásil se marod na posledním odpočinku před sestupem: že nemůže dále. Doktor neshledal na něm nic tak akutního, aby nemohl pomalu dojíti, a povolil mu delší odpočinek. Ten muž byl starý domobranec, tichý, apatický, malárií zruinovaný, v sebe pohřížený; neprotestoval, mlčky naslouchal do sebe posledním svým hodinám a na tom místě, kde po našem odchodu odpočíval, usnul navždy. Druhý zalezl umřít zcela nepozorovaně. Ráno je našli a přivezli na soumarech.

Před devátou vyklidili jsme svou boudu u jezera pro lékařskou prohlídku. Byl hanebný, mokrý den, stále chladnější. Vítr fičel a jezero hučelo. Špatně nás uvítalo napoprvé.

Ale Ochridské jezero je krásné jezero. Staří mu říkali Lacus Lychnitis. Po Skadarském jezeře je největším jezerem na Balkáně. Kdežto však Skadarské jezero je toliko jakýsi veliký močál bahnitý a nezdravý, zarůstající v létě ve velké míře vodními rostlinami, má Ochridské jezero čistou, průzračnou vodu z četných horských přítoků i z podzemních spojení s nedalekým Presbanským jezerem a jeho menšími druhy. Měří asi 280 čtverečních kilometrů a leží 690 metrů nad mořem uprostřed hor patřících k západní Macedonii. Je elipsovitě podlouhlé od severu k jihu a za pěkného počasí hraje krásně modrozelenými barvami. Horami je obklíčeno téměř celé, jen na severu jsou poněkud uvolněny: vytéká tu z jezera řeka Černý Drin a leží tu roztomilá městečka Struga a hlavně Ochrida. Na jihu je bulharsko-albánské městečko Pogradec.

Ochridské jezero bylo velmi rybnaté a je částečně snad dosud. Když jsem jel po něm v motorovém člunu, viděl jsem v jisté vzdálenosti hřbety velikých ryb lesknouti se na slunci. Ale rybolov má tu teď bulharská armáda, v Pogradci nakládají velké sudy ryb pro vojsko. Sotva jsme přišli k jezeru, už tu byl zákaz pro nás nechytati ryb. Jako bychom se svými udičkami a z mělkých břehů mohli dostati nějaké pozoruhodnější kořisti. Bulhaři nám však nepřejí. Ostatně, kdo by dnes

měl chuť státi u vody v tomto ostrém větru a chladu?

Všecko se proti nám spiklo. Menáž je pozdě, káva je pozdě, chléb až po sedmé večer. Hladový snažím se po břehu se projíti, něco si prohlédnouti; za naší ubikací jsou prázdné baráky a stáje vojenské, zuřil tu nějaký nebezpečný dobytčí mor. Ale hanebný den mě zahání od jezera a myšlenky jsou neklidné a mrzuté hladem.

Kvečeru si stavíme ve své rozbité boudě stany, abychom byli poněkud lépe chráněni před bórou. Pak s vyfasovaným chlebem zalézáme do nich pod pokrývku, těšíce se aspoň na milosrdný spánek...

Ohé! Čertví který pitomec to spískal! Byla to ukvapenost? Byl to zájem o naši drezúru? Nevím. Ve tmě, v chladu, ve větru a dešti náhle alarm! Ve tři hodiny ráno. Nevyspalí a celí zkřehlí vstáváme, sakrujeme. Drkotám zuby, ruce se mi třesou, celý se třesu jako v zimnici, rozsvěcuji kousíček svíčky, lezu do bot a s velkými nesnázemi pokouším se zašněrovat je. Stalo se něco? Poženou nás vpřed na pomoc, nebo poženeme se nazpět na útěku?

Ale abmarsch je až v šest hodin. Předtím ještě marodvizita v dešti před boudou, stále jsem ještě chladem roztřásán a sotva držím tužku v ruce, když píši na dřevěné stěně špitální ceduličky marodům, kterých nevezmeme s sebou. Jezero stále hučí, jako by nám hrozilo budoucími svízeli a nebezpečími, frontou, k níž se blížíme, – a my zatím půjdeme do pokojné dědiny na několik měsíců a jen nějaká zvůle nelidská zbytečně nás týrá a příroda se trochu zlobí.

Mohli jsme z Linu vyjíti o dvě, o tři hodiny později, a také by bývalo dobře. Vyjasnilo se. Táhneme směrem k Pogradci, ale v deset hodin zastavujeme se na stráni nad jezerem, vaří se nám tu menáž a čekáme tu vlastně až do půl čtvrté na nějaké rozkazy. Páni důstojníci tváří se důležitě, vyhlíží to, jako bychom byli již na nějakém velmi nebezpečném místě, ale je to jen praobyčejný nepořádek, jak později vyjde najevo.

Podle jezera mašírujeme do Pogradce zelenou cestou. Na druhé straně jezera ukazují nám monastýr sv. Nauma: tam je „nepřítel". Francouzi. Je to nejzápadnější cíp makedonské

fronty na straně dohodové. Nevidíme nic než bělavou budovu a horská sedla.

V sedm hodin jsme v Pogradci. Těsné městečko na samém břehu je v pozadí oblíčeno stráněmi s háji jedlých kaštanů. Má tu a tam krásné zákoutí, pobřežní budovy obsazeny jsou provianturami; je tu radiotelegrafická stanice a přístaveček pro motorové čluny, které spojují Pogradec se Strugou a Ochridou. Nad obchody jsou bulharské nápisy.

Procházíme a čekáme na silnici, je již tma, jsme velmi utaháni po třináctihodinném potloukání se, čekáme bůhví proč, vyhlíží to, jako by někdo na nás již číhal a my byli v nebezpečí, že vlezeme do pasti, ale všude je klid a pokojný život, jde opět jen o pouhý nepořádek, nevědí bezpochyby, kam rychle s námi, padli bychom nejraději do silničního příkopu a spali.

Nekonečně pomalu uplývají vteřiny. Pak se konečně hneme, a po osmé hodině vcházíme do jakési dědiny, Starovo se jmenuje, čety jdou do svých ubikací, ale o nás, saniťáky z hilfsplacu, nikdo se nepostaral, bloudíme spící dědinou, vlekouce nohy, noc je sice dosti jasná, ale nevíme kudy kam, až konečně rozhodnuti zastavujeme se u nejbližšího řádného domku a rezolutně domáháme se přístřeší. Konečně otvírá se zabedněné okénko, nastává těžké vyjednávání s čužákem, s nímž neumíme se dorozuměti, snažíme se ujistiti ho, že jsme lidé dobří, – konečně otvírá vrata, po dřevěných schodech zavádí nás do malé sedničky, kde je hromádka kukuřice, nějaké jiné zásoby a trochu nářadí, odklizuje to částečně, a již roztahujeme stanové plachty a upravujeme si obvyklé lože. Chléb nám nedali, sanitní kadet, který se tu náhodou vyskytl a jemuž jsme si stěžovali, poradil nám, abychom si uvařili čaj, děkujeme pěkně za lacinou radu, vaříme si kávu na ohništi a já se krátce pouštím do rezervní konzervy, studené, bez chleba.

Noc byla však dobrá a druhého dne, osmnáctého března, je krásné počasí a máme klidné hodiny odpočinku. Přestěhovali jsme se do jiného domku, vhodnějšího pro marodvizitu, dostáváme poštu, já zvláště velkou, noviny, dopisy i něco na zub. Toho dne jsem opět jednou po delší době syt a mírně vesel.

Starovo je rozkošná dědina, čistá a prostranná v mnohé ze-

leni. Řekl bys, že jsou tu bohatí sedláci; což je možné, poněvadž na malé rovince kolem, rozbíhající se do dvou úžlabin, jsou hojná pole, i pšeničná. Jezero se modrá do dálky, dýcháme čisté, svěží a zdravé ovzduší plnými doušky. Vládne tu mír, který ovšem nebude věčný. Ale potrvá tak dlouho, že se budeme téměř nuditi. Na svahu východní horské hradby, za níž je Bitolje a rušnější život válečný, na svahu k nám obráceném je „nepřátelská" fronta, která od monastýru sv. Nauma vede ke Korči (Korica) a do Soluně. V jasném vzduchu je tak blízko a vyhlíží docela nevinně. Svah je do dvou třetin lesnatý, rozeznáváme v tmavé zeleni několik dědin. Ukazují nám nahoře lysinky, kde jsou zakopány francouzské batérky.

Je mi veselo v čistém vzduchu a na slunci, které ještě nepálí jako loňské v Elbasanu, a mám chuť vzkřiknouti: Vive la France! Vždyť ještě žiji v iluzích. Ještě věřím, že po pádu reakčních mocností centrálních, o němž nepochybuji, zavane světem volný duch západní. Ještě věřím, že na straně Dohody nebojuje se jen ze sobeckého zájmu proti rozpínavosti německé, nýbrž že také za lidská práva povstali osvícení národové proti černému imperialismu. Ještě věřím, že také národ, jehož členem mě učinil otec můj a v jehož řeči mě vychovávala matka, po svém osvobození prohlásí se pro velikou spravedlnost, jak ji po svém hlásal Tábor!

Ještě mám iluze.

III
NA TVRDÉ PŮDĚ

Po dni odpočinku, který se tak pěkně vydařil v zeleném Starovu, vyšli jsme devatenáctého března v osm hodin ráno k našemu stanovišti, prozatím konečnému, do Bragoždy. Normální a dobrovolný chodec urazil by cestu ze Starova do Bragoždy za malé dvě hodiny. Vojenské formace nejsou však tak rychlé, a naše setnina byla na místě až ve čtyři hodiny odpoledne. Ovšem cestou zastavili jsme k polednímu v úžlabině, která se měla teď státi naším domovem, velmi uzavřeným, na malé kamenité louce u potoka vařili nám menáž, čekali jsme, až vytáhne z Bragoždy setnina kteréhosi jiného pluku, kterou jsme přicházeli vystřídat.

Bragožda je horská dědinka v dlouhé úžlabině, leží na jihovýchod od Pogradce pod rozložitými vrchy, nízce zarostlými hlavně doubím. Vládne tu tvrdý přírodní zákon horský, ale v úžlabině je dosti slunce i vody, tak tvrdost skal a života je tu mírněna bujnou vegetací, hojným a svěžím dosud rouchem přírodním, jež ani delší pobyt vojska nedovedl odtud zapuditi.

Ubytovali jsme se nejprve na statku komši Maliče, statného, vysokého hospodáře, tvrdého jako jeho kamenné stavení, kryté těžkými deskami břidličnými. Domorodci mluví tu albánsky, ale typu jsou již velmi makedonského a – velmi souladného s celým krajem, v němž vegetace i živočišstvo, skály a potok, šedá stavení, políčka, nízký porost, lidé i dobytek splývají v prostou píseň tvrdých slov tvrdého rytmu, v drsný zpěv samotářského půvabu.

Do obytných sednic stoupá se ze dvora po několika dřevěných nebo kamenných stupních, nejprve na malou pavlač; pod nimi jsou stáje. Zaujali jsme menší budovu vedle vrat, budova hospodářova byla naproti, přes úzký dvorek, dole měli jsme maštal pro koně, nahoře jednu tmavou sednici s verandou pro sebe. Sotva jsme se do ní vtěsnali, byloť nás dosti: nepříjemný četař B., učitel T., lesník K., dva tragtierführeři P. a K., já a jeden novopečený saniťáček, jejž si četař B. přivedl, aby mu dělal „burše".

Šlo se hned na dříví, ohniště brzy vzplanulo vysokými praskajícími plameny, lesník K. přikládal s chutí silné větve, vzpomínaje asi na svou hájovnu, postavili jsme si na kávu, měli jsme v černé díře světlo i teplo, ale i plno štiplavého dýmu: pro spásu duše jsme aspoň vtipkovali. Nezodpovězena zůstala otázka, kam uložíme marody, až nějací vážní budou.

Dostali jsme jednoho hned den poté, měl zápal plic, ulehl k nám do hluku a dýmu – taková situace nemohla potrvati, nehledíc k tomu, že učitel T., lesník K. a já toužili jsme zmizeti ze společnosti četařovy.

Hledajíce našli jsme, bohužel nikoli nadlouho, vysoko na jedné stráni velkou, světlou, čistou sednici na větším statku, lezlo se do ní sice zezadu po malém žebříčku, právě vedle hnojiště, decentně žlutého po kukuřičné potravě, nad nímž trčel výstupek domácího záchodu, ale byla to pravá venkovská humna, zelená a bez nepříjemného zápachu, vysoký vzduch tu vál, krásné ořechy tu stály a dalo se i poležeti na trávě, sluncem vyhřaté. Na statku se pilně pracovalo, ale domácí ženy prchaly, jakmile šli jsme mimo, ba i hlavu schovaly, zvědavě vykukujíce z okna, když jsme se přiblížili. Trochu daleko měli jsme pro menáž, nebylo vždy příjemno zlézati příkrou stráň, ale jinak nemohli jsme si přáti lepší ubikace.

Nedostatek tížil nás ustavičně, zásobování bylo dosti nepravidelné, každá porucha v pravidelném fasování chleba znamenala hlad. Před kuchyní důstojnické menáže stávaly večer malé fronty vojáků čekajících na různé zbytky. I my byli rádi, když nám starý náš druh, doktorův sluha M., tu a tam přinesl něco na zub.

Páni důstojníci a šikovatelé ovšem hodovali. Myslím, že většinou jsme jim nezáviděli jejich denní pečeni a dort či jiné cukroví v poledne, ani teplou snídani masitou, kterou si později vymohli, nevzpomínali jsme ve zlém, že nám vypili sud vína pro mužstvo a nemohli ho nahraditi, protože proviantura vzkázala, že má už jen lahvové víno pro důstojníky, – byli jsme skromní, hladoví lidé jsou vždycky skromní, pálila nás spíše ta krutá nespravedlnost, že „páni", kteří nebyli z lepší krve než my, ba často z horší, nikdy nepocítili tak jako my té dravé touhy po chlebě, po suchém, ničím nevynikajícím

chlebě, na který jsme ustavičně myslili, jehož jsme neměli nikdy dosti a který často vůbec nedošel včas.

Z našeho hilfsplacu jen četař B. měl se stále dobře. Tento šarlatánek zabýval se jako v Elbasanu i v Bragoždě tajným léčením a roznášením medikamentů, mohl se přiživiti u každé kuchyně a dostával vedle své menáže tajně i stravu důstojnickou. Za tyto zásluhy očekával právě povýšení na šikovatele. Patřil rozhodně do kasty těchto drzých parazitů vojska.

Přišel duben a v celé Bragoždě rozkvetly stromy. Na horách nad Bitoljí byl ovšem ještě sníh. Se zálibou hledíval jsem teď ze stráně na těchto dvé sněhů; netušil jsem, že přijde okamžik, který oba smísí. Bylo teď krásně v Bragoždě. Z tvrdé půdy narostly kulisy pro jarní pohádku, které sice nebyli by naslouchali mrzutí vojáci, ale kterou bylo by bývalo sladko vypravovati dívce za lahodného večera, kdy pastevci troubili a stáda vracela se z pastvy, bublajíce svými zvonci: z jedné strany dospělé ovce a kozy, z druhé strany jehňata a kůzlata. Och, jaký to byl jásot a jaký pohled! Stádo dětí, zaslechnuvši a spatřivši stádo matek, dalo se do ohlušujícího, radostného mekotu a horempádem vrhalo se vzhůru k nim, a tu každé jehně, splašeně pobíhajíc, hledalo a nalézalo rychle růžové vemeno své matky. To byla nejkrásnější večerní píseň tvrdého kraje.

Hebká křídla míru šuměla nad úzkou úžlabinou, a všickni byli bychom našli v něm zalíbení, nebýti hladu. I mne znepokojoval ustavičně, ač v nejedné chvíli dovedl jsem zapomenouti na všecko pro krásné oči makedonského jara. Rozhodl jsem se učiniti mu energicky konec. V Pogradci pekli malé bochníčky žitného chleba. Vypůjčil jsem si nějaké peníze a poslal jsem si jednoho dne pro dvanáct kusů a druhého dne ještě pro pět, dal jsem za ně celkem třicet čtyři koruny a doufal jsem, že než sním pogradecké bochníčky, ušetřím trochu chleba vojenského a budu míti jakousi zásobu pro případ nedostatku. Ale stalo se jinak. Toho dne fasovali jsme jen polovinu obvyklé porce, malou čtvrtečku vojenské veky, a druhého dne vůbec žádného chleba. Nicméně naskytla se jiná, méně ovšem příjemná příležitost, abych ušetřil chleba, ba dokonce ztratil hlad. Po pogradeckém chlebě dostal jsem hanebný katar žaludeční i střevní, který mi trval téměř čtrnáct dní. A poně-

vadž neštěstí nechodí samo, připojil se mi k tomu silný zánět rohovky v pravém oku, ztratil jsem všechen „lesk", vyhlížel jsem jako živá mrtvola.

Na marodku jsem si nelehl, nelákalo mne ležeti nečinně v černé díře, konal jsem službu jako obvykle a tu a tam i s jakousi veselostí: pomalu rýsovala se mi v ovzduší možnost dovolené. Při jedné vizitě povídá doktor, když si náhodou povšiml blíže mého stavu: „Dělejte, ať se dostanete domů!" Je to ve tvé moci, příteli, více než v moci mé, pomyslil jsem si jen.

Patnáctého dubna zakukala poprvé kukačka na bragoždské stráni.

IV
PŘED DOVOLENOU

Mnozí vojáci, zejména naši staří domobranci, vyvíjeli velikou energii, aby mohli pěstovati dovolenou téměř jako sport, chápajíce se každé příležitosti a záminky, která pomáhala domů. Z pekaře stával se strojník, z úředníka selský synek, příbuzenstvo se rozšiřovalo, těžké nemoci žen byly vymýšleny – vše podle toho, jakého druhu dovolená byla právě udělována nebo mohla býti získána. Jezdili ze Szegedu, z Dolní Tuzly, z Elbasanu, já však stále „sloužil do roztrhání".

Hleděl jsem na věc jinak. Nechtěl jsem si stálými starostmi o to, jak bych se dostal domů, úplně kaziti radost z darů civiliny, beztak ustavičně kalenou nedostatkem nebo rozmary „pánů". Nikdy mi nepřišlo na mysl, že jsem na vojně, abych válčil, nýbrž optimisticky považoval jsem ji pro sebe za dar osudu, který tímto způsobem, poněkud méně obvyklým, poskytl mi možnost podívati se do světa a lépe než průměrný měšťácký turista, třebaže nikoli tak pohodlně. Proto jsem také s klidem přijímal větší riziko. Patřím k lidem, kterým za všecko jest dobře zaplatiti potem, mukami nervů, úsilím mozku, smutkem srdce. Na což konečně může býti člověk jen hrdým.

Daru osudu, civiliny, snažil jsem se tedy jaksepatří využíti. To byl hlavní důvod, proč jsem netoužil zpočátku vůbec po nějakém nepohodlném výletu na Moravu, příliš krátkém, všedním, s přesnou a přísnou maršrútou. Pak z Elbasanu – to by bylo bývalo již zajímavější, ale nechtělo se mi zase do dobrodružství poněkud hloupě nebezpečných. Neměl jsem chuti sraziti vaz pádem ze špatné lanovky, která vedla tuším z Mamuraše do Alessia, nebo na zpáteční cestě po moři zahynouti jako oběť italského torpéda. Už tehdy jsem řekl kamarádům: Počkám, až to půjde Srbskem vzhůru, neboť mluvilo se o tom, že se pro nás otevře cesta přes Ochridu, Skoplji a Bělehrad. Zdála se mi tato cesta poměrně bezpečnou a pak jsem si pomyslil: Neznáš jí, a kdožví kudy se budeš vraceti jednou z Albánie, vrátíš-li se vůbec. Má úvaha byla celkem velmi správná, jak vyšlo najevo.

Teď však, z Bragoždy a z této končiny, chodilo se na dovolenou skutečně Srbskem a všecko zdálo se jaksi směřovati k tomu, abych také já konečně vyrazil.

Náš major M., v jistých věcech poněkud komisní, byv jmenován podplukovníkem, odešel na dovolenou, velitelství praporu dostal setník M., jako major Němec, který měl mě rád, náš doktor byl jmenován vrchním lékařem a z S. K. N. stal se pan frajtr. Věci dovolenců vyřizoval adjutant doktor M., rovněž Němec, velmi inteligentní a distingvovaný, který, jednaje s každým slušně, jednal se mnou vždy laskavě. Žena podala si o mě žádost, poněvadž je „těžce nemocná", dostal jsem větší peníze, hra náhod, tato věrná moje přítelkyně, byla mi přízniva, nepochyboval jsem, že přišla má chvíle.

Zatím jsme se znova přestěhovali. Z naší krásné a povýšené sednice vyštvali nás nějací důstojníčkové, právě došlí, sednice u Maličů byla proměněna v marodku, tragtierführeři spali v maštali, jeden nebo dva saniťáci pro potřebu marodů spali na pavlači, nenašli jsme nic jiného než tmavý brloh za domem, kde bydlil náš doktor, díru bez okna a s hliněnou podlahou, sotva se sem vešly naše čtyři slamníky (četař B. přestěhoval se bohužel za námi), byla to snad jakási komora u výměnku, jejž tu měl pár přívětivých stařečků. V takovém doupěti věru jsme ještě nebydlili. Stavení bylo však na kopečku, vedla k němu příkrá stezička, leže na svém slamníku naproti vchodu, hleděl jsem otevřenými dvířky na kvetoucí stromy a k horám do dálky, v mysli své rozvinoval jsem se už pomalu jako klubíčko po Ochridském jezeře, po starém i novém Srbsku, po uherské rovině nahoru k severu. Krev se mi rozproudila, uzdravoval jsem se, roztoulaná mysl stala se veselou, těšil jsem se na jízdu po jezeře, na těch asi 150 kilometrů z Ochridy do Skoplje ke dráze, na dolce far niente v severním domově.

Podnikl jsem také několik vycházek. Dvakráte přes dvé kopců a polí do nedaleké Stropčky, pěkné dědiny na volné stráni; ležel tu nemocný poručík a doktor si přál, abych mu měřil teplotu. Pak na vlastní pěst do kopců nad Bragoždou na želvy; dostal jsem chuť na želví polévku. Kořist nebyla veliká, propustil jsem pomalé živočichy opět do života, zato však z vrcholku jednoho dopřál jsem si krásného pohledu na „ne-

přátelskou frontu" a Ochridské jezero, klidně modrozelené.

Svou vojenskou mzdu, jakož i peníze z domova, dostávali jsme nyní v bulharských lvech, čímž jsme vydělávali dvacet čtyři haléře na korunu, menáž se poněkud zlepšila, pochutnávali jsme si na polentě s marmeládou, ale zato počasí se v našich horách zhoršilo, a jednoho dne, když jsme ráno vstali, byla celá dědina vysoko zasněžena. Jarní sníh ovocných stromů spojil se s posledním sněhem vyhnané zimy. Byl to podivný pohled na větve obsypané bělostnými květy, jak se sklánějí hluboce pod vodnatou tíhou napadlého sněhu. A vzpomněl jsem si na jiný podobný paradox přírody, kdy u nás na Moravě přišly silné květnové mrazy a spálily mladé listí, šli jsme tehdy krásným údolím k Adamovu, byl skvělý jarní den, ale lesy na stráních byly pokropeny velkými skvrnami podzimních barev uprostřed zeleně, která odolala, ale ty barvy, rudé, hnědé, fialové, byly zcela jiné než pravé barvy podzimní.

Jakmile slunce se pořádně rozpřáhlo, sníh v Bragoždě ovšem se rozplynul; zbylo jen hojně vody všude a v loužích i na mokré půdě plno bílých okvětních plátků, brutálně k zemi sražených.

Pozoroval jsem právě pářící se ještěrky, jichž byl tu všude nadbytek, obratná zvířátka jakoby vytepaná z tmavého kovu, když mimojdoucí rechňák mě ujistil, že 28., to jest za čtyři dni, mohu jíti na dovolenou, budou-li míti peníze, a že dovolená s cestou bude se mi počítati od 1. května. To znamenalo: pro mne zisk tří dnů a pro rechňáka úsporu tří denních verpflégunků. Nic jsem ovšem nenamítal proti této mazanosti a jal jsem se počítati.

Na jednu cestu počítali nám tehdy (náhodou velmi štědře!) dvanáct dnů, dovolená byla čtrnáct dnů a tři dni jsem dostal nádavkem, tedy $2 \times 12 + 14 + 3 = 41$. Čtyřicet jeden den poměrné volnosti a mnoha krajin i příhod mne čekal! Na cestě, když půjdu velmi pomalu a zvídavě, uspořím nejméně týden, takže doma budu se moci válet celé tři neděle.

Tento počet samozřejmě velmi mě uspokojoval. Ještě spokojenější jsem byl, když všecko správně klapalo. Učitel T. odešel 27. do Ochridy fasovat medikamenty, kdybych nebyl

býval před dovolenou, byl bych si udělal tenhle výlet sám, ale 28. dubna v jedenáct hodin dopoledne rozloučil jsem se skutečně s Bragoždou, kde jsem se jako správný voják měl znovu hlásiti až 8. června.

„Ať se mi vrátíte!“ volal doktor s úsměvem, když jsem se s ním loučil. Ujistil jsem ho, že se vrátím, ale jakési zaječí úmysly měl jsem přesto. Byly, jak uvidíme, předčasné; provedl jsem je až později, opravdu v pravou chvíli.

V
OCHRIDA

Mohl bych obrazně říci, že jsem ptákem sletěl z Bragoždy do Pogradce, jak jsem se celý cítil lehkým, třebaže můj baťoch na zádech byl pěkně naplněn liščinami a jinými věcmi pro cestu i domov. Hnalo mě to k jezeru, den byl sice nejistý, ale když jsem sestoupil z hor na pogradecké pobřeží, ucítil jsem veliký rozdíl: dole bylo již bujné jaro, kvetlo to tu, šumělo a šustilo, želvy lezly – srdce se mi rozveselilo.

Toho dne šli na dovolenou od nás ještě dva vojáci, kaprál, přívětivý Němec s civilním svědomím, a účetní šikovatel „Fuslapna" (Fußlappen, onuce), jak mu přezdívali chlapci po jeho oblíbené nadávce, jedné z mnoha ještě sprostějších. Ti vyšli však z Bragoždy brzo ráno, aby nezmeškali odjezd motorového člunu. Byl jsem tomu rád, nemaje chuť dáti si otravovat cestu neomalenou hubou šikovatelovou, jemuž se každý rád vyhnul. Ale na přístavišti přece jen setkal jsem se s nimi; jejich spěch byl zbytečný, poněvadž motorka odjížděla až před čtvrtou hodinou odpolední. Nicméně hned na druhé straně jezera, v Ochridě, jsem jim opět zmizel; dali se ihned na další cestu, kdežto já hodlal poohlédnouti se po městě a přespati zde. Nebyl jsem si jist, že ještě někdy uvidím tento sličný a historický kout evropského Východu, a z dlaně osudu chtěl jsem včas vzíti všecko, co mi nabízel.

Odpoledne se zakabonilo a jezero bylo mírně rozvlněno. Na chatrném člunu nebylo příliš příjemno, ale dosti chladno. Dva motory dýchavičně bušily a pouštěly páchnoucí benzínové větry, nohy měl jsem napolo ve vodě, která byla na dně člunu. Ale v polní láhvi měl jsem rum, drobnými doušky zahnal jsem pomalu chlad i překocenou náladu.

Téměř čtyři hodiny trvala nám plavba z Pogradce do Ochridy, málo pohodlná, velmi dlouho jsme čekali, než se před námi jasně vynořil betlémový tvar města, jež hrávalo tak velkou úlohu v církevním i politickém životě balkánském, a pak zdálo se nám, že nepochopitelně pomalu se k němu přibližujeme, ač zdánlivě bylo již tak blízko. Konečně však,

před osmou, vystoupili jsme na titěrné ochridské molo a protáhli jsme si údy, poněkud zdřevěnělé!

První mou starostí bylo ovšem najíti si nocleh a pohostiti se. S pohoštěním nebylo to beznadějné, brzy jsem zpozoroval mlékárny, cukrárny i hostince. Na nocleh však vyptával jsem se dosti dlouho; voják z Albánie není sice rozmazlený, zaleze kamkoliv, ale je-li sám a večer v městě, v němž se dosud nevyzná, a nemůže-li pro špatné počasí natáhnouti se někde za plotem venku, je přece jen odkázán na dobrou radu mimojdoucího spolutrpitele v uniformě, který není vždy nejochotnější. Konečně doporučili mně veliký dřevěný, rozpadávající se dům v úzké uličce, kde sídlí prý místní vojenská kapela; dlouho jsem neváhal, vylezl do prvého patra, byla tu prázdná předsíň jakási s ohništěm, na němž dva vojáci vařili kávu, upravil jsem si v koutě u něho lůžko s baťochem pod hlavou, aby každý viděl, že místo jest již obsazeno, doporučil jsem své vlastnictví ochraně neznámých a především osudu a odešel jsem do města.

Bylo tu dosti českých vojáků, roztroušených po různých odborných oddílech, našel jsem dokonce jednoho, který mne znal aspoň podle jména, a šli jsme tedy vypít spolu láhev koňaku. Toho dne ostatně pohostila mne Ochrida i svým dlážděním: je horší než elbasanské, někde samý velký hladký oblázek, pro nohy v okovaných botách nebezpečně zrádné, v Bragoždě zapomněl jsem již ten malý tělocvik, jehož vyžaduje vaše chůze po dláždění východních ulic, a tak vycházeje odkudsi z krámu poněkud křepce, byl jsem zrazen jedním oblázkem tak neočekávaně, že jsem si rozbil koleno. Ale usnul jsem dobře...

Ochrida má pestré obyvatelstvo z Bulharů, moslimských i křesťanských Albánců a macedonských Rumunů. Za starověku jmenovala se prý Lychnidos, ale jiní tvrdí, že toto město stávalo na jihozápadě, tam, kde dnes je Lin, osada, v níž byl náš první, nevlídný nocleh u jezera. Kdysi vynikala po výrobní stránce koželužstvím a rybolovem; před válkou byla myslím jedním z východisek makedonských kočovníků, kteří prodávají po západních městech „turecké" cukrovinky. Vraceje se z dovolené, poznal jsem jednoho z nich, který byl se

svým vozíkem delší dobu i v Praze a uměl dobře pražskou češtinu pouliční. Teď měl nedaleko přístavu mlékárnu.

Bohatá historie Ochridy, rázu především církevního, počala patrně v devátém století, když sem přišli Slované, a kníže Michael Boris povolal v čelo církve Klimenta a Nauma, učedníky moravského Metoděje. Byla velice pestrá, neboť páni Ochridy se často střídali. Bulhaři, Řekové, Srbové, Albánci, Turci. Mnoho historických památek o tom svědčí v samém městě, které splývá po dvou chlumech se zbytky středověkých hradeb. Na západním chlumu stojí zříceniny hradu, na východním staré turecké kasárny. Mezi nimi je chrám sv. Klimenta z roku 1295 s hrobem světce a jinými památkami. Těšil jsem se odtud krásnému rozhledu po kyprém okolí města. Jiné kostely jsou proměněny dnes v džamije.

Ochrida je *kaza* (okresní město) vilájetu bitolského (monastýrského), její sláva však jest dnes jen melancholickým závojem kolem uvadlé krasavice. Po rusko-turecké válce (1877–8) význam města úplně poklesl; je dojemně zchátralé, divíš se, že zborcené pavlače a římsy dřevěné unesou tíhu velikých kořenáčů, v nichž rozkvétají růže a karafiáty, že většina těch starých domů, úžasně oprýskaných a stářím pokřivených, nespadne při nejbližším větru. Kdyby tu nebylo teď vojska, bylo by to „mrtvé město", kde krásné stařeny s bledými dívkami předou u oken a hovoří o tom, co kázal pop, kde v zákoutích s kvetoucími olivami sedí přede dveřmi sousedky, popíjejíce z hrnku mléko, a dole v bazaru živoří líný obchod a chudá řemesla.

Mnoho unylých půvabů je na tomto městě, přese vše krásném. Ale kdyby sem starý bej bláhový zavedl svou malou Orientálku, aby si ji tu schoval před žhavými zraky snědých jinochů, jakými pohledy toužila by tu do dálky z pobořených hradeb, jakými slzami zalévala by tu lilie, růže, karafiáty, fialy na puklých římsách! Nečiní-liž toho ostatně i zdejší křesťanské dívky? Pokud ovšem nechodí na pobřežní promenádu koketovat s důstojníky, kteří se tu směšně naparují jako na náměstí malé garnizóny západní. V tichých a čistých ulič-

kách nahoře pod hradbami viděl jsem v oknech takové zvláštní pohledy dívčí. To bylo ovšem v červnu, když jsem se vracel z dovolené, a zlatě kvetoucí olivy voněly.

VI
U DIMITRIJE VOJDINOVIČE

Vyrazil jsem ráno z Ochridy dosti pozdě, až po osmé hodině, zdržel jsem se čekáním, až otevrou stravovací stanici vojenskou a dají mi předepsané porce, kterých nechtěl jsem jim darovati, nevěda, co mně chystá ta stovka kilometrů, kterou jsem asi měl do Gostivaru a k polní dráze.

Nicméně udělal jsem špatný začátek. Do vojenských bot, poněkud volných, vzal jsem si silné albánské punčochy, aby mi nohy v nich netančily a šlo se měkce. Ve skutečnosti šel jsem pak, vlékl jsem se po několika hodinách bolestně jako na jehlách a celou cestu nemálo i nebezpečně jsem si pokazil. Nohy se mi zpotily a dostaly puchýře.

Sám a sám pustil jsem se pěknou silnicí k severu, netázaje se ani po příležitosti, abych se mohl svézti, pln chuti do pochodu a touhy po nějakých malých dobrodružstvích, ale i s jistou tísní v srdci, s jakousi maličkou bázní z dálky a samoty. Chtěl jsem se do Gostivaru prokousati na vlastní pěst a svobodně, bylo to bláhové počínání pro každého „rozumného" vojáka a zejména dovolence, zaplatil jsem je nepříjemnou bolestí, ale vzpomenu si vždy na tu cestu jistě desetkrát vděčněji, než kdybych ji byl pohodlněji celou projel pravidelným způsobem dopravním.

Za městem vede silnice po břehu jezerním, tu zarostlém vodními rostlinami, tu holém, a stoupá brzy do hor. Ještě jsem neopustil jezerní strany, a již cítil jsem na patách bolestné puchýře a nohy v ohni a potu. Usedl jsem na mez a převlékl jsem si punčochy, ale bylo již pozdě. Nicméně jsem se nevzdal a belhal jsem se pak ze všech sil dále, k osadě Miseiště, na jejíchž polích pracovaly mladé, veselé ženy v čistých krojích, Bulharky nejspíše. Pozoroval jsem také moslimskou rodinu, která táhla stejnou cestou, hlava rodiny se syny napřed, pak zahalené ženy na oslech a na konci služebníci a soumaři s nákladem. Jakýsi zámožnější bej se asi stěhoval – jako za starých časů. Pod skalkou utábořili se k obědu, později podobným způsobem k noclehu. Bylo to půvabné, ač nevím, zdali jim se také líbila taková cesta.

Za Miseištěm největší puchýř mi praskl, pokusil jsem se nohu poněkud obvázati, ale každý krok hanebně bolel, postupoval jsem nesmírně pomalu, situace byla trapná a já poněkud bezradný. Dovlékl jsem se však až na konec roviny, po jejímž skalnatém boku šla silnice, odbočující pak vzhůru do vrchů. Tu jsem se posadil a uvažoval unaveně a nevesele, neboť byl jsem již přes šest hodin na cestě. V cípu roviny mezi stromovím potoka a silnicí stály dva plachtové vozíky, koně se pásli, muži spali. Spočinul jsem na nich melancholickým pohledem: Kdy vyjedou? Kam pojedou? Byli dosti daleko ode mne a nehýbali se. A tak jsem se vlekl dále vyprahlou skalní silnicí vzhůru, často odpočívaje na kamenech.

Při jednom takovém posezení zaslechl jsem náhle za ohybem vrchu hrčení. Vstal jsem, hleděl a čekal. Bylo to těch dvé vozíků plachtových, jely mým směrem, a patrně tedy do nejbližšího města, které bylo i mým prvním cílem, do Kičeva. Zastavil jsem je. Byla to bulharská pošta vojenská, vojáci, bulharští moslimové, měli dosti divoké vzezření, ale jakžtakž jsme se dorozuměli, že za několik lvů svezou mě do Kičeva. Svalil jsem se na slámu jednoho vozíku, byl jsem vysvobozen.

Na kamenité silnici vozíky pěkně poskakovaly, nejelo se mi příliš pohodlně, kdyžtě jsem ležel jako Lazar, otloukal jsem si ramena i hlavu, ale vojáci ujížděli, kde to jen trochu šlo, divokým tryskem, za dvě hodiny urazili jsme pěkný kus svízelné cesty a po páté hodině odpolední zastavili jsme na pěkném zeleném rozcestí u malého hanu Dimitrije Vojdinoviče, abychom tu přenocovali, dva kilometry před osadou Slivč.

Zatímco vojáci starali se o koně, slezl jsem a rovnou ovšem do hanu na doušek mléka. Když jsem opět vyšel, ihned jsem zpozoroval, že moji moslimové velmi se zajímají ve voze o obsah mého vojenského baťochu, což mi nebylo nikterak příjemno. Vždyť jsem se věru netahal s těžkým baťochem, který mě stál tolik potu, proto, aby mi jej rozebrali makedonští domorodci, pro něž nebylo v něm nic vzácného, nýbrž spíše aby z něho měly radost mé domorodky moravské! Rozhodl jsem se tedy nespati venku, jak jsem měl původně chuť, a přestěhoval jsem své věci z vozu do hostince.

Měl jsem pocit, že soukromé vlastnictví sebemenší stává se

obtíží na tomto světě a že volnými lidmi staneme se teprve tehdy, až nebude nikdo míti nic a všickni všecko. Jinak nehleděl jsem na věc příliš tragicky, ba ani tak vážně jako vojenský četník, kterého jsem tu potkal a který mi ihned nabídl své zakročení. Byl to Němec, starý domobranec, velmi se nudící v tomto makedonském zákoutí a velmi potěšený, že si může pohovořiti svou rodnou řečí s civilizovaným člověkem. Pohrozil moslimům, že budou zastřeleni, ublíží-li mi cestou, měl o nich velmi špatné mínění a byl by se rád se mnou dlouho bavil, ale já byl jednak unaven, jednak přece jen trochu vzdálen jeho spořádaného světa myšlenkového.

Vrátil jsem se do kuči Dimitrije Vojdinoviče, kde moji moslimové zatím rozdělali veliký oheň na ohništi, a zasedl jsem s nimi k přátelským hodům, přitáhnuv ze zásob hostinského rakiji a koňak.

Jali se nejprve péci chléb snadno a rychle, velmi primitivním způsobem. Přinesli pytlík s moukou, vysypali polovinu na dřevěnou desku, která tu stála v koutě a nebyla jistě takto užita poprvé, zadělali těsto vodou, přimísili trochu černé soli, které neměli nazbyt, a jakýsi prášek, který měl nahraditi kynutí, a dosti dobře těsto vypracovali. Zatím na ohništi rozpálili oblou mísu kamennou, nepříliš hlubokou, a když byla dosti žhavá po jejich znaleckém úsudku, vložili do ní těsto, přikryli zatíženou puklicí, a pak tedy těsto se peklo. Na železných špejlích opékali jakési tvrdé kousky skopového masa, které zcela dobře chutnalo, rozhodně líp než naše vojenská konzerva. Uvařil jsem ovšem také černou kávu, hostina byla tedy dlouhá a složitá, zazpívali, klestí plálo, zapomněl jsem na bolavou nohu.

Dobře bylo toho večera v kuči Dimitrije Vojdinoviče po malých fyzických útrapách, jež se rychle zapomínají a jimiž prostí lidé vykupují si nejspokojenější chvilky; bylo to krásnější než nejhezčí měšťácká broskvička na růžovém talířku, byla to teplá hodina kočovnická bez nesnází srdce a bez nedorozumění myslí. A konec byl stejně dobrý.

Dimitrij Vojdinovič přinesl čerstvou slámu, která voněla sluncem a chlebem, učinil jsem si největší pohodlí, a zabořiv se do ní hluboko, usnul jsem požehnaně.

VII
DEMIR NEZIR, CHUDÁK Z DIBRY

Ráno pekli moslimští vojáci bulharští znova chléb u Dimitrije Vojdinoviče. Nepospíchali a mně to bylo zcela vhod. V osm hodin projel mimo plazivý rakouský „štafl", dlouhá kolona vozatajská, konající dopravní službu mezi Kičevem a 37. kilometrem směrem k Ochridě; s touto kolonou měl jsem podle zvyku dovolenců přijeti. Neměl jsem tedy zmeškáno; později jsme ji opět předhonili, plazila se hadem, kdežto naše pošta letěla ptákem. Vyjeli jsme až v půl deváté a cesta vedla dosti divokou končinou lesnatou, vzhůru, dolů, zmolinami, žleby, nad srázy a z prudkých svahů. Divocí moslimové nevzbuzovali na kozlíku příliš důvěry, ujížděli zběsile a někdy se mi opravdu zdálo, že běží o krk. Ale nepřihodilo se nic a po třetí hodině byli jsme v Kičevu.

Městečko s úzkým bazarem a malým tržištěm nevzbuzovalo příliš zvědavosti, koupil jsem si tu nějaké cigarety a bílý plstěný baščik, vhodnou to domácí čepičku pro budoucí dny penzistovy, a pak jsem zapadl rychle do baru, kde jsem si dal uvařit černou kávu z vlastní konzervy, tuto nepostradatelnou smědou milenku našich vojenských cest, a pak s jakýmsi říšskoněmeckým vojákem popíjel jsem až do setmění. Politizovali jsme trochu.

Měl jsem před sebou však malou cestu ještě, protože se svou bolavou nohou nemohl jsem se odvážiti pěšky celé cesty z Kičeva do Gostivaru; bylo mi dojíti toho večera k stanovišti vozatajské kolony, která ráno odjížděla do Gostivaru, stanoviště bylo dvanáct nebo patnáct kilometrů za městem (nepamatuji si již pravou cifru).

Byla úplná tma, když jsem vyrazil z baru, posilněn v odvaze rakijí, kterou jsem nalil do černé kávy. Běželo o tříhodinný aspoň zápas s bolavou nohou, která se rozjitří, a s cizí končinou, ve které ocitnu se zcela sám.

Vyptal jsem se poněkud na cestu, dodnes zdá se mi podivuhodno, že jsem nezbloudil, neboť nebylo to tak zcela jednoduché, hlavně zpočátku, a vrhl jsem se do temného

kraje, o němž nic jsem nevěděl a z něhož nic jsem neznal, kromě toho, že po nastoupené cestě dojdu pravděpodobně za tři hodiny k stanovišti rakouského trénu.

Po dvou třech kilometrech za městem nepotkal jsem již človíčka. Ale venku byla noc jasná, vyšel měsíc, krajina, nepříliš nerovná, dostala dramatický vzhled, leckde mohl číhati nějaký nepřítel, ale pro ochromlého vojáka bylo to rozhodně lepší než černá tma. Mrtvá krajina to však nebyla. Slavíci, psi a žáby naplňovali ji o závod živým a drsným povykem. Nezdálo se mi, že by zdejší slavičí tlukot byl sladký. Bylo ho možná příliš mnoho, na všech stranách, a snad se také namáhal přehlušiti psy a žáby, velmi hlučné.

K jedenácté hodině spatřil jsem před sebou v dáli konečně dvé světel; vpravo silnější a plápolavé, patrně u cíle mé dnešní pouti, vlevo slabší, jako ozářené okno.

Velmi unaven, protože v noze to bodalo a loupalo, padl jsem konečně na studenou a rozrytou zem u ohníka, jejž tu zapálily vozatajské hlídky na louce, kde štafl už spal. Přivítání bylo špatné, nevlídní Bosňáci a Maďaři, do vozu nechtěli mě pustit, gospodin lajtnant kázal, nem szabad, stan pro marody byl přeplněn, noc chladná, po bezradném těkání vzpomněl jsem si na světlo, jež jsem zahlédl vlevo: snad tam dole bude nějaké přístřeší.

Pustil jsem se tedy dolů, na protější stranu, kde bylo stromoví, kdežto štafl odpočíval pod holými vršky. Dal jsem se rovnou přes jakási pole, došel k potoku, nalezl lávku, vedoucí zároveň ke stavení , – světla jsem však již neviděl. Zabušil jsem na vrata – nic. Pokusím se tedy domek obejíti. Když jsem zahnul za roh, spatřil jsem opět svit. Oheň byl za stavením. Ohníček. Seděl u něho drobný čužák starý, za nímž ještě kdosi ležel v mnoha hadrech pod stříškou na jednom sloupku.

Byl jsem dosti vysílen a podrážděn, a nebyl jsem tudíž bez nedůvěřivé fantazie. Situace zdála se mi podezřelou. Albánec se mi nelíbil. Druhý tvor byl záhadný. Tvářil jsem se však stejně přívětivě jako energicky, bez dlouhých okolků jal jsem se upravovati si lůžko pod stříškou. Jakžtakž jsme se dorozumívali. Řekl mi, že je z Dibry, a to mě nevalně povzbu-

dilo, neboť Dibra platila za středisko severoalbánských loupežníků. Nicméně rozdělil jsem se s ním o chleba a gulášovou konzervu a dal jsem mu tabák, který ho zjevně a velmi potěšil. Složil jsem si všecky věci opatrně pod hlavu, k hlavě a pod pokrývku a ulehl jsem. Stařík přikládal dlouho drobné klestí, byla opravdu noc dosti chladná, ohníček hřál mě pěkně u nohou, ale vrtěl jsem se stále, nemaje dosti odvahy usnout. Několikráte ptal se mne, proč už nespím, a to mne ještě více dráždilo a zesilovalo moje noční podezření. Únava mě však nakonec přemohla.

Nestalo se zhola nic. Záhadná bytost v koutě byl chlapec, který ráno odešel. Stařík mě vzbudil před šestou a upozornil, že kolona strojí se již k odchodu. Nebyl jsem krátkým spánkem příliš osvěžen. Večer mi také řekli, že mě na vůz vůbec nepřijmou, ani jako maroda. Pak mi ovšem kolona nebyla nic platna. Uvažoval jsem a ptal se Albánce, není-li možno najati osla. Nabídl se, že mi vezme baťoch, jde také do Gostivaru, na práci; kolona vleče se po dlouhé horské serpentině, která tu počíná, kdežto pěšky možno si cestu zkrátiti lesním žlebem.

Rozhodl jsem se nicméně zkusiti své štěstí u trénu, vzali jsme těžkým útokem stráň vzhůru k stanovišti, stařík chtěl mi pomáhati při každém obtížnějším kroku a horlivě hledal a sbíral cigaretové špačky odhozené vojáky.

Nahoře jsme se přátelsky rozloučili, dal se lesem a já vzhůru serpentinou. „Dokud se stoupá, není dovoleno sedati do vozů," řekla mi kterási šarže, Čech, „až přestane stoupání, můžete si sednouti a ruksak si dejte na vůz hned." Měl jsem tedy vyhráno.

V duchu jsem odprošoval Demira Nezira, chudáka z Dibry, za to, že jsem ho považoval večer za loupežníka, nebezpečného ochromlému vojáčkovi. Cítil jsem, že by mi byl neublížil, ani kdyby byl z loupežnického rodu, a že mi byl vděčen za tabák a přívětivost tak jako já jemu za teplý ohníček.

Za měsíc poté spatřil jsem Demira Nezira v této končině ještě jednou, při svém návratu z dovolené. Bylo to, jako když dvě podzimních listů větrem zmítaných setká se hrou náhody, ač jeden je ze severu a druhý z jihu.

Kráčel jsem s několika vojáky, baťochy nechali jsme na vozech vozatajské kolony, ale nechtělo se nám loudati se s ní, šli jsme napřed a zkracovali jsme si podle možnosti cestu. Kráčel jsem poněkud zadumán, ještě jsem nebyl zcela smířen s tím, že se vracím, z opačné strany přicházel a částečně přijížděl hlouček Albánců, a tu na mě zavolal. Poznal jsem ho ihned, jel na oslu a podával mi ruku, stiskl jsem mu ji radostně, an, nahýbaje se, obejmul mě jako starého soudruha. Div s osla přitom nespadl.

Rozveselilo mě tehdy toto setkání, změkl jsem a radostněji vykročil kamenitou cestou. Chudák z Dibry připomněl mi, že člověka můžeš všude najíti, a tedy i domov.

VIII
ROVNOU CESTOU

Byl První máj (1917). Umlčený, jak se zdálo, na širém světě i jako čas lásky, i jako svátek sociální revoluce. Jen válka vzteklá a nelítostná duněla světem, válka o hegemonii a naftu, a vzpoura proletariátu mlčky zatínala zuby do rtů, pokud vůbec ještě žila. O tom, co se děje a připravuje v Rusku, jsme ovšem nic nevěděli.

Byl První máj, ale v této končině byl to den spíše srpnový než květnový. Palčivými serpentinami vlekla se naše vozatajská kolona jako ospalý had článkovaný plných devět hodin nahoru dolů, mezi holými kopci i lesnatými vrchy. Ve tři hodiny odpoledne po nesmírně únavné cestě, minuvše několik pracovních oddílů a stanic pro stavbu polní dráhy, jež měla býti prodloužena z Gostivaru do Kičeva, a potrvá-li vojna, třebas až do Ochridy, přiblížili jsme se ke Gostivaru. Na rovince, uprostřed zeleně uvítalo nás městečko půvabným obrazem svým, zdobeným mnoha topoly a minarety.

Kolona provedla obvyklý nástup na své stanoviště, dvé nebo tré vozů odjelo s marody do místního špitálu. Použil jsem i této příležitosti a svezl jsem se městem, kde konán byl právě trh, velmi bohatý, pestrý a rušný.

Polní dráha odjížděla do Skoplje až o půl deváté večer, měl jsem tedy dosti kdy se svou bolavou nohou pomalu prohlédnouti si bazar, několik ulic a pohostiti se.

Byla již tma, kdy jsme lezli do otevřených nákladních vagónů, snažíce se rychle uvelebiti do některého kouta k nepohodlnému spánku, jenž byl to nejmoudřejší, co se dalo podniknouti do čtvrté hodiny ranní. Přes sedm hodin trvala tato noční jízda do Jostova, kde polní dráha končila.

Jakžtakž vyspalé, ale s prochladlými a rozlámanými údy vyklopili nás ve čtyři hodiny dosti zhurta do vlhké krajiny; pod mírnými a táhlými kopci hnali pastevci již svá stáda na pastvu a před námi v dálce ještě nikoli malé, jak se nám zdálo, spatřili jsme město, po delší době opět veliké město vzhledu dosti malebného.

Převázal jsem si poněkud nohu a s několika vojáky dal jsem se na cestu, která trvala půldruhé hodiny, než jsme vešli do první ulice skopljské a zahřáli se rychle číškou sladkého salepu u pouličního prodavače.

O Skoplji nebudu se rozepisovati; dost je toho již v různých knížkách. Do staré a zajímavé čtvrti moslimské jsem nepřišel a město „evropské", které jsem prošel téměř celé cestou k nádraží, neposkytlo mi nic pozoruhodného. Koupil jsem pod rukou trochu levnějšího tabáku: bylo ho tu dosti, ale bulharská vláda zmonopolizovala si jej, výrobu a balení pro obchod svěřila firmě s vlasteneckým jménem, a každý balíček vychází odtud s daňovou páskou. Ale obchodník může jej prodávati, zač mu libo, takže od Skoplje na jih je tabák čím dále tím dražší. V Pogradci jsem ho ještě neviděl, do Ochridy došel asi v této době, neboť na zpáteční cestě jsem jej tu již našel.

Na nádraží vyzkoumal jsem, že vlak jede až po druhé hodině odpolední, německý rychlík orientální pro dovolence, který z milosti přijme také rakouského vojáka. Pak jsem si uložil baťoch do jednoho hostince na velkém náměstí před nádražím, a velmi utrmácen, celý bolavý, bloumal jsem ještě trochu po městě z nepokojné zvědavosti svých očí, shledávaje také ještě něco k snědku a pro domov. V cukrárně měl jsem příležitost podivovati se v duchu čistotě, svěžesti a statnosti německých vojáků, vedle nichž my vojáci rakouští vyhlíželi jsme pravidelně jako žebráci a utahaniny. Skopljí počínajíc byla také všude již zřetelna německá péče o vojáky, dobré čekárny, jídelny, sklady, prodeje cigaret; o krásných stanovištích sanitních bude řeč později. Koupil jsem si laciné německé cigarety vojenské a drahou polévku, která byla sice sytá, ale nevalně chutná.

Povolení k jízdě jsem bez obtíží obdržel, volnému putování byl prozatím konec. Čekalo mě nejméně šestatřicet hodin ve vlaku. Však jsem se těšil již nyní na domácí postel a také s nohou bylo nutno něco učiniti. Otékala a cítil jsem, že počíná horečka.

Na nádraží ve Skoplji pohostili nás před odjezdem trochou slabého čaje a malou patkou chleba, čaj, černý a nesladký,

dostali jsme také ve Vranje, kam jsme přibyli před šestou hodinou.

Vlak byl nesnesitelně napěchován, vojáci váleli se všude, kam pohlédls, spali pod lavicemi i mezi nimi na špinavých podlahách, vzduch byl ve vagóně strašlivý: mohl jsem toužebně vzpomínati noclehů v přírodě nebo u komši Vojdinoviče na vonné slámě. Přišla mi ke všemu bolestná nutnost prodrati se ven. Nebylo vyhnutí. Poháněn nezbytností provedl jsem ten opičí kousek akrobatický, šlapaje po lidech nebo zachycuje se rukama i nohama tu nahoře, tu dole, někdy rozkročen a rozložen jako X mezi stěnou vagónu a lavicemi. Upozorňovali mě sice, že v takových případech použije řádný voják okna, ale jinak nemručeli příliš a dostal jsem se také šťastně na své místo opět, nezraniv nikoho, ani sebe.

V noci horečka mi pěkně stoupla, počínal jsem již počítati s otravou krve a s tím, že místo doma budu se váleti ve špitále, což by se mi nebylo nikterak zamlouvalo. Byl jsem sice ochoten někde v Brně nebo v Praze se ulíti, ale rozumněji než s bolavou nohou a jako skutečný marod. Ze špitálu poslali by mě v tomto případě po uzdravení, jež by přišlo jistě velmi brzy, ke kádru s jeho vojáckými pitomostmi a nejistým osudem: to raději se vrátím tam, odkud jsem přišel. Měl jsem neveselé myšlenky a mračil jsem se na svůj osud, který sice se stará, abych se neměl příliš špatně, ale nedopustí také, abych se měl příliš dobře: ke každému štěstí a dobré náhodě přidá mi hořká sousta.

Blížili jsme se k Bělehradu. To byl také bod, který mi působil starosti. Byla tu celní prohlídka: měl jsem strach o své kuřivo, o něž prý mnozí vojáci tu již přišli, a také o jiné věci, ne zcela dovolené.

Vystoupili jsme na perón, byly čtyři hodiny ráno, Němci dostávali tu jakési pokyny, my si šli pro razítka na své dovolenecké listy, baťochy jsme si vzájemně hlídali, nedávajíce je příliš na světlo, zkrátka, dopadlo to dobře, prohlídka nebyla, a brzy seděli jsme opět ve vlaku, již poněkud méně nacpaném.

Dostal jsem se tentokráte do maďarské společnosti nějakých šarží, vyžraných a nalitých, nerozuměl jsem všemu, ale

trochu přece: mluvili o srbských nepokojích a o tom, s jakou chutí střílejí Maďaři do Srbů. Nebylo mi volno v takovém nacionálně krvežíznivém a frivolním ovzduší; utišili se poněkud, když jeden z nich, šikovatel, velmi obludný exemplář této arogantní vojenské species, na celém světě asi stejné, usnul.

Po jedné hodině byli jsme v Pešti, kde se nějak nekonečně dlouho čekalo, ke třetí hodině ranní konečně v Brně. Pěšky do Bílovic jsem se již neodvážil, pro bolavou nohu jsou to aspoň dvě hodiny; raději přeseděl jsem půlčtvrté hodiny do prvního ranního vlaku na nádraží v jakýchsi mrákotách...

IX
DOMA

Tedy čtvrtého května v sedm hodin ráno vychrtlý, špinavý, zavšivený, nevyspalý, utahaný, kulhavý vystoupil jsem z vlaku v Bílovicích nad Svitavou, v dědině, která pro své přírodní okolí byla mi kdysi tak milá, že pouhé pomyšlení na rozloučení s ní činilo mě zoufalým. Teď mi nebyla jen proto lhostejna, že v jedné její uličce byl kout, do něhož mohl jsem zalézti odpočívat. Pospíchal jsem, abych už v něm byl.

Pak následovaly ráz na ráz důležité věci: 1. veliká pusa, 2. z baťochu všecko ven, 3. se sebe všecko dolů a z bytu s tím na dvůr, 4. honem do necek!

Žena mě řádně celého vydrhla, vklouzl jsem do čistého prádla, ošetřil si bolavou nohu, učiniv pokus s obkladem octanohlinitým. A pak jsem ležel.

Za ty dvacet čtyři dny nevyšel jsem mnohokrát z domova. Noha se sice dobře hojila, v té věci spadl mi kámen ze srdce, ale nic mě nelákalo z doupěte: každý nerv toužil po klidu.

Ponechme živočišné povaze lidské její logiku. Je to moudrá logika, a cítíme se svobodnými bytostmi jen tehdy, když naše živočišné já může volně ukájeti své potřeby.

Jak mi bylo dobře v čistém prádle a na čistých poduškách, jak se mi dobře jedlo z bílých talířů! Ale to jen proto, že tak dlouho válel jsem se po špinavých podlahách v zavšiveném prádle a jedl ze šálků, v nichž jsem se často i umýval. Vždyť, vzpomínám, právě v této dědině, když jsem ještě chodil s mistrem Banďouchem, zahradníkem, když jsem s ním pařezy dobýval, jmelí sbíral, kopal, ryl a kolečka vozil, kolečka hlíny, kamení, hnoje, nechodili jsme vždy čistí, za nehty byla hlína, na rukou hnůj ze záhonů, ale jaká rozkoš po práci na zemi seděti a jísti svůj chléb z těchto špinavých rukou, jaká rozkoš hlínu práce míti až za ňadry!

Potřeba špíny je stejně zdravě živočišná jako potřeba čistoty, všecko se střídá, aby život žil a byl krásný, po zimě léto, po suchu déšť. A jako nutně zkazí se člověk odsouzený stále ke špíně a neřádu, co může se státi dnes z člověka, který usta-

vičně chodí jen ve vyžehlených šatech, v čistém prádle a s rukama pěstěnýma?

A jak mi bylo dobře v klidu a mezi čtyřmi stěnami malými! Jako mnich nahlížel jsem jen do knih a map a nemohl jsem se odtrhnouti od svého stolu. Dříve, před válkou, celé dny jsem se loudával po lesích a u vody, sedal jsem za stolem, jen když bylo nutno vydělávat, jezdil jsem do města na tlachy a pivo. Ale teď lesy mě nevolaly, ani říčka, ani maličké kopce, protože přišel jsem z divokých skal velikých a po dvě leta vojenský karabáč honil mě po světě. Byl jsem syt přírody i nuceného života pospolitého. Potřeboval jsem ticha a samoty. Ale nikoli z rozmaru individualistova, nýbrž z živočišné potřeby utahaného člověka.

Hlas přírody ve mně volal po klidu a čistotě, uposlechl jsem jej, jako vždycky se snažím jej poslouchati. A nemůže člověk učiniti nic lepšího. Neboť tento hlas organismu touží po tom, co je mu příjemno a potřebno, co je mu právě *zdrávo*: neznásilňovati ho, toť moudrost, nebýt nikdy nucen jej znásilniti, toť svoboda!

Odpočíval jsem. Jedenkrát zajel jsem do Brna pohovořit si s lidmi informovanými, ač jen ze zvyku a trochu ze slušnosti, neboť nic jsem od nich neočekával. Také návštěvy dostal jsem náhodou. Pozoroval jsem, že lidé nemluví příliš hlasitě, že jim vůbec není do řeči. Tíseň panovala a špiclové. Jedni si myslili: což kdyby to přece vyhráli? Druzí se báli: což jestli to přece prohrajeme? Ale já přicházel ze skal albánských a macedonských s vírou a hřmotnou řečí a nerozuměl jsem dobře zamlklým a opatrným. Proto jsem také své návštěvy v městě neopakoval.

Přišel ke mně moravský přítel, spisovatel E., dobrácký jako vždycky. Porozprávěl a dal mi kus papíru: abych si to přečetl, a chci-li, abych to podepsal a vrátil Jaroslavu Kvapilovi, ačli není již pozdě. Nic nevysvětloval.

Po jeho odchodu jsem si to přečetl. Byl to takzvaný Manifest českých spisovatelů, zatím legendárně slavný. Nevím o jeho vzniku dodnes nic, odjel jsem brzy zpět do Albánie a po mém definitivním návratu z vojny zajímala mě především přítomná chvíle – jako obyčejně. K legendám pak býval

jsem vždycky lhostejný. Slyšel jsem jen, že věc zaranžoval Jaroslav Kvapil a na Aloise Jiráska že bylo nutno velmi naléhati, než se „postavil v čelo".

Neměl jsem nikdy rád hromadné projevy českých spisovatelů. Hromadný projev spisovatelský není projevem duše davu, která mluvívá, křičí pravidelně krásně a rovnou, hromadný projev spisovatelský je projevem hromádky, a jsou-li ti spisovatelé téměř všichni maloměšťáci, může jejich projev býti jen projevem maloměšťácké hromádky. A k té mám vrozený odpor.

Četl jsem tedy „manifest" s nedůvěrou, vedle toho nevěděl jsem vůbec, oč běží. Neznal jsem v té chvíli ovzduší, v němž vznikl. Když jsem jej přečetl, pokrčil jsem chladně rameny; líbil se mi stejně málo jako jiné předchozí oficielní projevy českých spisovatelů. Pak jsem sedl a připsal dolů na adresu páně Kvapilovu: 1. že máme říkati československý, a nikoli československanský, 2. že nemáme pražádného důvodu volat ještě po rakouské konstituci, 3. že apelovati na poslance je nechutná věc.

To byly patrně poznámky velmi naivní, ale já přišel z albánských hor. Dopis zůstal ležeti na mém stolku. Nepovažoval jsem věc za tak důležitou, a když mě přešel první kritický nával, pomyslil jsem si, že je zbytečno obtěžovati Kvapila námitkami zdivočelého člověka. Při tom zůstalo. Teprve mnohem později, po svém návratu z vojny, když jsem v panské Praze zase trochu jednak zkrotl, jednak načichl iluzemi o českých možnostech, projevil jsem při jakési příležitosti v dopise Jiráskovi solidaritu s akcemi českých spisovatelů – rovněž zhola zbytečně, neboť brzy octl jsem se myšlením a cítěním po všech těch zatraceně trpkých zkušenostech s českými lidmi po převratu tak nalevo, že jsme si s maloměšťáckou hromádkou zase zcela cizí.

Jednou nebo dvakrát jsem si vyšel podle Svitavy s kyticí vzpomínek v ruce, nenesla-li ji právě žena, s kyticí vzpomínek na idylické dny adamovských lesů. Ale kulisy kolem byly již nějak vychladlé a šedivé, vracel jsem se brzy do svého pokoje ke knihám a samotě.

Do Prahy napsal jsem přátelům dopis, zdali znají způsob,

jímž bych se mohl ulíti; slibovali mi ve svých dopisech nějaké možnosti. Odpověď byla pro mě příliš neurčitá: že bych musil přijeti na několik dní do Prahy a že by se pak vidělo, co se dá dělati. Neměl jsem pražádné chuti do experimentu takhle pochybného, jsem z těch, kteří věří jen osvědčenému: ano, ano, ne, ne, už jsem byl hodně zrestaurován a čilý, rozhodl jsem se tedy raději třínedělní skleničku své dovolené vypíti pomalu až na dno v klidu a samotě a vrátiti se tudy, kudy jsem přišel, do tvrdé Bragoždy: nenutiti osudu k něčemu, čeho prozatím snad nechce.

Byl jsem odpočat, nasycen, napojen, odvšiven, noha byla zahojena, pokojné dvacet čtyři dny posilnily mne jako krásná plavba ve svěžím vzduchu, mohl jsem vystoupiti na drsnou pevninu a dáti se na cestu.

X

STEJNOU CESTOU ZPĚT

Tempo návratu až do Kičeva bylo zcela slušné.

Dvacátého devátého května k páté hodině ranní vyjel jsem z Brna stejným dovoleneckým vlakem, spolknuv sladkohořkou pilulku loučení, kterou pak ještě na bragoždských stráních často jsem pocítil ve svém nitru, o čem povídají více moje verše z té doby. Ve tři hodiny odpoledne Budapešť. Ve vagónech čilý obchod s cigaretami. Uherské roviny s jejich čápy pozdravuji potřetí. Szeged: vzpomínám na jeho kasárny, oční nemocnici, na jeho guláše a nedělní muziky v uj-szegedském parku. Bělehrad. A třicátého ve dvě hodiny odpoledne Skoplje. Bez prodlení do Jostova na stanici polní dráhy. Jízda ve dne ve vagónech se sedadly je dosti příjemná a pestrá, ale horká a zdlouhavá. Špatnou francouzštinou dorozumívám se s bulharským vojníkem, učitelem: ujišťuje mne všeobecnými, opatrnými slovy, že král může dělati jinou politiku, než chce národ. Pak Tetovo a konečně Gostivar. Jdu na noc do hostince, postel je samozřejmě špinavá, nespím v pokoji sám, na stěnách jsou rozmazané štěnice. Vozatajská kolona odjíždí druhého dne, bohužel až odpoledne, ale čekám na ni, abych mohl jíti bez baťochu. Nemám ostatně naspěch. Následující nocleh je pod širým nebem na úpatí lesnatých kopců. Bouřka jde mimo a mám nejkrásnější poležení s brotsakem pod hlavou. Slavíci a kuňky koncertují.

Ráno vyjíždí kolona v pět hodin. Je prvního června. Trvalé počasí. Kolona má před sebou serpentinu. Odcházíme kratší cestou a za čtyři hodiny bez odpočinku jsme na vozatajském tábořišti, pod nímž jsem minule noclehoval s podezřívaným Demirem Nezirem. Kolona přijela až po poledni: odpočívali jsme ve stínu potoční vegetace a sbírali jahody. Po příjezdu kolony dali jsme se opět na cestu, zanechavše na voze baťochy, kolona musela odpočívat, kdežto my byli odpočati, mohli jsme tedy napřed do Kičeva. Vesele vykračoval jsem si cestou, kterou minule konal jsem samotinký v noci.

V Kičevu spal jsem opět v nečisté posteli hostinské, ale

velmi dlouho. Na bazaru před hostincem bylo ráno hlučno, pozoroval jsem ten život, východně pestrý, ale v jádru stejný jako u nás v den trhu. Tady stojí u zdi starý prodavač s velikou tefsinou, plnou opečených střívek nadívaných a sbalených do klůcků málo vzhledných. Nahrazuje domorodcům našeho pouličního párkáře. Venkované se zastavují, prohlížejí si zboží, pokoušejí se ohmatávati je, čemuž prodavač zabraňuje: hlavní věcí je asi dobré naditi. Kupují to dětem, ženám; některý chuďas po dlouhém vybírání ukájí tím svůj hlad. Je vidno, že všickni opatrně počítají.

Té náhody! V davu zahlédám náhle poručíka B., známost literární i vojenskou. Byl velmi laskav ke mně v Szegedu, i k mé rodině, když tam byla se mnou, je to mladý krasavec, měšťák, ale prozatím ještě příjemný.

Máme radost ze shledání. Je tu velitelem vozatajské kolony, která koná dopravu mezi Kičevem a Ochridou. Svádí mě, abych byl aspoň dvé dnů jeho hostem, pozítří kolona odjíždí a vezme mě s sebou. Dobrá.

Stanice jeho a bydliště je v nedalekém Drugovu, uprostřed zeleně, s pohledem na horské sedlo, v jehož zeleném klíně bělá se monastýr. Zavezl mě k sobě a po dva dny mě krmil k mé největší spokojenosti, sám málo spokojen se svým válečným osudem, ač poměrně jedním z nejpohodlnějších a nejbezpečnějších. Inu, bohatý synáček z dobré rodiny, který nikdy nepochopí nespravedlnosti svého privilegovaného života, i když má nejlepší srdce pro své okolí.

Čtvrtého odpoledne jsme vyrazili a v šest hodin už jsme se utábořili v přírodním zákoutí. Spal jsem krásně na slámě ve voze, pro změnu, a v pět hodin ráno už jsme táhli dále, v půl osmé hodině zastavil jsem se na kyšce u komši Vojdinoviče. Vůbec ten den byl jsem živ jen kyselým mlékem a chlebem, ač pochod byl dlouhý a unavující. Na 37. kilometru před Ochridou kolona poručíka B., předavši zboží koloně přicházející z Ochridy, obrátila, a rozloučili jsme se stručně, neboť byl unaven a pln starostí.

Ani mně nebylo příliš veselo a volno, když jsem si pak na novém tábořišti u jezera stavěl stan na jednu noc. Snad to bylo únavou, snad po kyselém mléku, tělo nebylo příliš čilo,

a tak tedy duch si zasteskl: vždyť měl jsem ještě při sobě příliš živé vzpomínky na poklid domova.

Ráno cestou do Ochridy podle jezera slyšeli jsme hřmíti silně děla, nikoli však dlouho. Domnívali jsme se, že to je u Bitolje, kde bylo vždy nejživěji na této frontě. Ale výborné teplé mléko s chlebem a později skvělé kyselo zaplašily nepříjemné myšlenky.

Motorové čluny odjíždějící toho dne do Pogradce byly přeplněny, rozhodl jsem se tedy odjeti až příštího dne. Uvelebil jsem se v mlékárně naproti molu, u Macedonce, který uměl česky. Pozoroval jsem na náměstí shon, točící se okolo návštěvy německého generála. A tu jsme se dověděli také, jaké to bylo ráno hřmění válečné. Dvanáct francouzských aeroplánů bombardovalo Pogradec velikými bombami. Následky nebyly prý značné, ale zděšení povstalo z toho veliké, u domorodců i vojska. Pumy byly velmi silné.

Později nastěhoval jsem se s několika známými do zahrádky jistého hostince u jezera a strávili jsme tu příjemné odpoledne ve stínu a u šplouchající vody. Spali jsme v hostinci na lavicích velice dobře. Jen zítřejší plavba po jezeře zdála se nám málo lákavou a znepokojovala myšlenky našeho odpočinku. Což budou-li Francouzi opakovati svůj útok a hodí nám náhodou zuřivý dáreček do bárky?

Dopadlo to však dobře. Vyjeli jsme odpoledne, motali jsme se trochu po jezeře, poněvadž nám selhával motor, druhý člun, který jel za námi, musel nám pomoci, abychom se nakonec nedostali k Francouzům do Sv. Nauma – což by nás bylo asi málo bolelo –, ale bez větší nehody po tiché vodě dorazili jsme do Pogradce.

Tu panovalo skutečně velké zděšení po leteckém útoku, popraskaná okna, hluboké jámy v polích, i střízliví lidé byli velmi nervově dojati silou útoku. Jakmile žár sluneční poněkud polevil, pokračoval jsem v cestě do Bragoždy, kde mě uvítaly pokojné, tiché dny a jistý blahobyt. Nebylo prozatím příčiny vyčítati si, že jsem se vrátil trochu ochotně.

ÚSTUP

I

Děla hřmějí tak vytrvale, prudce a blízko, jak jsme jich tu ještě neslyšeli. Máme již sedmého září, ale horké dny neliší se ničím od jednotvárného vedra srpnového. Ráno pochovali jsme na improvizovaném hřbitůvku u potoka kaprála B., který zemřel po několikadenní agónii na malárii.

Děla hřmějí a naše obvaziště, tentokrát jako skutečné obvaziště, je připraveno odejíti se štábem do bitvy, která se odehrává za vrchy na druhé straně. Naše setniny jsou prý již několik dní v ohni.

Děla hřmějí a den míjí v neklidné náladě. Všecky vážnější marody odesíláme do ochridského špitálu. Náš doktůrek, štýrský Němec, tváří se celkem klidně, nehoří bojovným zápalem ani statečností, a jako obyčejně je na něm vidno, že vojna je mu věc náramně cizí. Raději by patrně seděl u okna své kuči a kreslil pohledy na Bragoždu.

Věci máme složeny a připraveny k naložení, uléháme večer oblečeni. Náš tragtierführer P., můj nejbližší druh nyní, má malarickou horečku, drkotá zuby, ale nechce slyšeti o tom, aby se ulil. Nikoli z hrdinnosti, nýbrž z opatrnosti chytrého vojáčka.

Ráno poslední vizita marodů. Strhujeme lešeníčka s ochrannými sítěmi proti komárům, trochu hadrů dostává rodina Maličova, saniťáci pokoušejí se něco vyčachrovat. Sbohem, Bragoždo!

Sbohem, tvrdá úžlabino v makedonských horách, kamenná stavení s břidličnými střechami, chudá políčka, chudí lidé! Sbohem, Redžide Maliči s ukrytou ženou a hubatou tchýní, nezbedná Babiko, malá, rusá Lime! Sbohem, polovyschlý potoku se skalními nádržemi, denní koupáni a bílení prádla, sbohem, jasné večery s kanoucími světluškami! A sbohem i ty, krátký blahobyte o mléce, marmeládě a vdolcích z bílé mouky!

Doktor nechce, aby P. šel s námi, ale P. prohlašuje, že to vydrží, přimlouvám se za něho, je přece poněkud spolehlivější než ostatní, chyběl by nám, chyběl by mi i ten pohled na jeho pajdání před oběma koníky.

Ve dvě hodiny odpoledne dáváme se na pochod vzhůru do nejvyššího kopce, k jihovýchodu. Je to přibližně směr ke Korči, východisku zdejšího francouzského vojska. Nemáme ovšem iluzí, že bychom se k ní příliš přiblížili.

Vede nás sám podplukovník se svým adjutantem, za ním táhne jeho kancelář, pak telefonní oddělení, pak my: doktor, několik saniťáků a dva koníci, řádně naložení. Den je příliš krásný, jsme okamžitě zpoceni, a baťochy na zádech nás obtěžují, třebaže nejsou právě přecpány.

Jde to nahoru-dolů, nahoru-dolů horskou přírodou. U osady Tumiště potkáváme první ustupující. Bitva je prohrána. Ale podplukovník nechce tomu věřiti, je pln horlivosti a žene všecko nazpět.

Zlézáme ještě jeden veliký kopec, poslední nad jezerním údolím.

Schyluje se k večeru. Nahoře na hřbetě, docela zkraje ve křoví, připravujeme si nocleh. Není to místo příliš vhodné pro obvaziště: jsme tu věru, jak se říká, na ráně. Doktor není také příliš spokojen, ale podplukovník chce nás míti u sebe. Potkali jsme jediného raněného s obvázanou již rukou. Bitva je celkem nekrvavá. Ustupuje se před přesilou, uniká se obklíčení.

Děla ztichla. Důstojníci se radí. Kulomety zaujímají nové pozice. Zevlujeme zpod stromů na protější kopce, uvidíme-li snad nějaký pohyb nepřítele. Je prý docela blízko. Ale je ticho, noc je pokojná a krásná, spánek zdá se tak krátkým.

Neděle, devátého září. K jídlu jsme ještě nic nedostali, pomáháme si zbytky, ale celkem nemyslíme na jídlo. Ústup je nařízen, sotva den se rozbřeskl.

Už jsou nad námi také nepřátelské aeroplány. Bijí však dolů do údolí, kde je hlavní vojsko.

Vracíme se, jak jsme přišli. Cestou podle lesa vroubenou

doubím. Zleva rozštěkaly se nepřátelské kulomety. Teprve po chvíli pozorujeme, že to šustění v doubí jsou kulky. Velice nás to baví. Žertujeme. A když nám plesknou do stromu vedle hlavy, zrychlujeme krok.

Přicházíme ke svahu. Tu do našeho smíchu jako by zleva ze křoví docela malý hrom zarachotil. Vzhlédneme udiveně, leží tam podplukovník s adjutantem a řve na nás: „Decken, Donnerwetter! Sind es dumme Köpfe!"

Skrčíme se trochu, aby neřekl, a běžíme dolů.

Podplukovník chce zaujmouti nové pozice na dalším vrchu. Zadržuje nepřítele, který naštěstí pro nás postupuje toliko s kulomety, nikoli také s děly.

Z Tumiště obcházíme další kopec na rozkaz zarostlou zmolinou, abychom se dostali za naše pozice. Dereme se kupředu velmi těžce, zejména s koňmi. P. sakruje na celý svět, nejvíce na podplukovníka. Podlézáme a přelézáme stromky. Pak vzhůru po stráni. Na hřebenu zastavujeme se na pěkné lesní cestě.

Doktor je znepokojen. Podplukovník mu nařídil, aby držel obvaziště stále v jeho blízkosti, ale teď neví, kde jest. Posílá saniťáka, aby ho vyhledal a přinesl rozkaz. Chlapec nešel jistě daleko a za chvíli se vrací s nepořízenou. Doktor tedy, že nic nezbývá, než abych šel já. Jsem sice uštván více než jiní, už mám opět puchýře na nohou, ale rozkaz je rozkaz. Jdu tedy alejí nazpět, nebudu aspoň tak hloupý, abych se vrátil tak brzy. První lidé, na které přicházím, je skupina důstojnických sluhů. Nevědí nic o svých pánech a naprosto se jim nechce státi po boku svým velitelům. Když seznají, kam jdu, dává mi podplukovníkův burš polní láhev: podplukovník má už jistě žízeň, bude prý rád, přinesu-li mu ji. Je v ní samozřejmě jen teplá voda. Myslím si: holomku, proč mu ji nedoneseš sám, ale konečně je mi to jedno, mám-li o jedno poslání více či nic.

Docházím až ke svahu, na němž se bojuje. Cesta zahýbá nalevo lesem, přede mnou je nízké, řídké mlází. Lehám si do trávy, chci se pokusiti doplaziti se vpřed, abych se mohl aspoň po bojišti rozhlédnouti. Tu a tam zabloudí kulka až sem, ale jinak je tu pusto, takové trapné nějak pusto, které nečiní člověka chytřejším.

Nemohu se orientovati a nevím, ze které strany hrozí nějaké nebezpečí. Mám velkou chuť plaziti se vpřed, pro sebe sama jaksi, ale nedůvěřuji hlavně lesu nalevo.

Ale již vychází z něho Albánec v plné zbroji. Nevyhlíží zle a pozdvihuje prst, dává mi znamení, říká něco, chápu, že mě varuje, abych nelezl příliš daleko. Domnívám se také, že mi naznačuje příchod nepřátel z této strany.

Odchází pak pomalu, snad prchá před nimi, snad je na výzvědech pro ně. Plazím se nazpět. Vrátím se tedy také s nepořízenou.

Doktor má očividně zlost a dává se sám na cestu za podplukovníkem. Ale je vzdálen teprve několik minut, když z lesní strany počínají na nás pršet kulky, patrně zdálky, jen nazdařbůh vrhané směrem, kde Francouzi tuší naše vojsko. Sestupujeme rychle, nečekajíce na nic. Na bezpečnějším místě se opět zastavujeme, někteří jdou ještě doleji hledat vodu, trpíme velice žízní, ale kulky jsou tu již zase, vidíme zdálky doktora přicházet s ostatními důstojníky, patrně je cestou potkal na ústupu, a dáváme se prostě na útěk dolů, kulky prší, doktor nás nejen dohonil, ale předhonil již, spěcháme opět trochu vzhůru po nízkém kopci, P. sakruje, že musí s koňmi nekryt po hřbetě, za stromem rychle se napiji z plátěného vědra, které tu nechali stát, kulky bijí ze strany, teď už přímo na nás mířeny, – rychle pod svah! Pozoruji s velikým zármutkem, že jsem ztratil svou dýmku. A jde to zase dolů, dolů, jsem hrozně uštván, kulhám, puchýře na patách pálí.

Teď na novém svahu jsme prozatím chráněni, ale jsem tak vysílen, že na všecko kašlu a chci jen kupředu, někam, kde bude pokoj, aspoň do druhého dne.

Tu však mne volají. Na svahu objeví se podplukovník s adjutantem, poznávám adjutantův hlas, který na mne křičí. Sundavám baťoch, aby se mi poněkud ulehčilo, a s nevalnou chutí pomalu vracím se vzhůru k adjutantovi, který jde mi vstříc.

„Pan podplukovník se rozhodl hájiti ještě tamten protější kopec. Přišly nám na pomoc německé kulomety. Půjdete tedy do Bragoždy, dáte telefonistům tuto zprávu, aby ji oznámili do Pogradce brigádě, pak požádáte pana nadporučíka D., aby

ihned vypravil trén s proviantem, a dovedete jej k nám. Nemáme co jíst. Budeme přes noc tábořiti támhle nahoře. A šťastnou cestu!" – dodává ještě s úsměvem. Podává mi lístek se zprávou, kterou napsal podplukovník, salutuji a obracím se ihned k odchodu; jsem spokojen, že jdu odtud, ale zcela nespokojen, že mám nějakou úlohu, hlavně dovésti sem trén ještě v noci, ač jsem tak nesmírně unaven.

Odbelhávám se, dávám se směrem k Bragoždě. Směr sice znám, ale neznám dobře cestu. A místo po dolní cestě, která se mi nezdá dosti bezpečnou, protože napravo jsou kopce obsazeny již nepřítelem, který může dolů velmi dobře mířiti, dávám se po boku stráně, kde jsem kryt stromovím.

S napětím všech sil kobrtám rychle kupředu, nedbaje řezavé bolesti v patě. Aspoň do Bragoždy dojíti musíš, myslím si, aby aspoň něco z rozkazu bylo provedeno. Ale když se asi půl hodiny deru křovinami a kamením svahu, pozoruji, že jsem mezi kopci, po nichž nemohu přejíti přímo, že jsem zkrátka zabloudil.

II

Napolo sedím, napolo ležím za silnějším doubkem v nízkém lesíku. Doplahočil jsem se sem téměř po čtyřech po svahu velmi neschůdném, jsem uštván jako zvíře, potrhán trním, na nohy nemohu se postaviti bez palčivé bolesti, zpocen a žízniv snažím se uklidniti si poněkud nervy a sebrati rozum do hrsti.

Francouzi na protějším kopci za úžlabinou vidí mě, jakmile nejsem kryt křovím nebo skálou, a míří dobře. Sotva jsem dopadl za strom, přeletěly kuličky podle pravé i levé strany doubku, těsně vedle mě, příjemně bzučíce. Nevědí asi, že tu jsem sám a sám, beze zbraně kromě bodla, kterým štípám dříví, a proto plýtvají municí.

Shodil jsem baťoch na jednu stranu, brotsak na druhou, uvažuji.

Jsou-li Francouzi již tuhle naproti, jsou jistě i nad Bragoždou. To znamená, že Bragožda je námi vyklizena, a že tedy bych tam nebyl nic platen, ani kdybych se tam dostal. Mu-

sím tedy hledět, abych se doplazil na druhou stranu kopce, kde budu chráněn před kuličkami, pak se pustím dolů, půjde-li to přímo, a do Pogradce – anebo?

Anebo zůstanu zde ležeti, večer není daleko, noc bude pěkná, odpočinu si, zotavím se, a ráno... ráno budou tu Francouzi, představím se jim zdvořile, ukáži jim, že mám v kapslíku vedle úředního nacionále ještě jedno francouzské, nu, a dám se zajmouti. Bílý kapesník pro všechny případy mám v kapse, pěkný čistý, u potoka na slunci vybílený, pověsím jej nad sebe na strom, děj se vůle osudu. Snad mne nepřivítají kuličkou, Francouzi jsou zdvořilí, ženou nás beztak jen jakoby špásem, ani bodel nenasazují tu při útoku.

Kolísám chvíli mezi oběma alternativami, mezi severem a jihem. Sever, toť Pogradec, Ochrida, Srbsko, Uhry, špitál, sever, toť směr k domovu. Jih však, toť vzdalování se od domova, Korča, Soluň a pak záhadný otazník. Cítím jasně: Kdyby bylo ráno, kdybych byl odpočat, spánkem osvěžen, slunce by vesele svítilo, zvědavost by vítězila, dobrodružství by lákalo, Soluň by volala, moře, nová úloha na druhé straně, kterou považuji za lepší. (Čtenáři, prosím, bylo to v roce 1917!) Kdyby bylo ráno a svěžest v nervech, dal bych se zajmout.

Ale ve skutečnosti jsem úplně uštván. Zdá se mi, že srdce mám nemocno, hrozím se cesty nazpět, pochodu do Korči, cesty do Soluně. Nemám odvahy k dobrodružství, toužím po nemocničním lůžku. Zdá se mi, že už toho plahočení po světě bylo dost. Všecky myšlenky a touhy utíkají mi k severu...

Už jsem rozhodnut. Půjdu do Pogradce, třebaže – třebaže hned vedle pocitu nemocné vyčerpanosti probleskuje mi v nitru ještě jeden pocit, lítost téměř, že se nemohu rozhodnouti jinak, že se okrádám, protože nemohu natáhnouti ruky po tom, co příležitost nabízí mi ze světa...

Střílí se stále. Kulomety štěkají. Ale ke mně prozatím kuličky již nepadají. Zmizel jsem jim z dohledu. Rozhlížím se. Po lesíčku, v němž sedím, následuje pruh holé stráně, pak opět lesík, který vede až nahoru, pokud mohu ze svého místa pozorovati. Tedy přeběhnouti holý svah! Pak budu míti snad vyhráno.

Vstávám. Nervy si odpočinuly, tělo zchladlo, srdce se utišilo. Strojím se. Už se vedle žízně hlásí i pořádný hlad. Na nohou stojím špatně, ale pomohu jim: jedna, dvě, tři, už běžím. A naslouchám, padne-li rána.

Nepadla, dokud jsem běžel. Nezpozorovali mne hned. Ale sotva jsem padl za nejbližší strom, už jsou tu kuličky zase. Představuji si ty chlapce tam nahoře na protějším hřebenu, že se dobře baví, že jsou sytí, leží v trávě a vtipkují.

Ale lesík je hustý, teď jsem jim jistě opět zmizel. Prodírám se vzhůru, jde to pomalu, konečně však blížím se k vrcholku a zdá se, že je všecko v pořádku, to jest, že za okamžik budu na opačném svahu, navždy z dohledu francouzských vojáčků a z dosahu jejich kulek.

Opravdu. Kryt stromovím, stojím teď na stezce, která vede po hřebenu, postačí krok či skok, a budu za neproniknutelnou hradbou vrchu. Ale teď, když bezpečí je tak blízko, dostávám roupy. Chce se mi popatřiti, jak tam naproti chlapci leží a střílejí. Dvé kroků přes stezku, krok na svah, abych celý netrčel na hřebenu, a jdu k nejbližšímu volnému místu rozhlednouti se po „bojišti".

Nevidím celkem nic. Padají rány, nevím odkud. Na první pohled není nic vidět. Teď padla jedna právě naproti a – plesk! Ano, do tohoto dubového keříčku zakrslého přede mnou. Vteřinu dvě vteřiny hledím naň strnule – pak honem dolů po svahu. Ten keříček byl právě proti mému břichu, zadržel kulku, kulku letící aspoň půldruhého tisíce kroků, ta by mi byla v břiše pěkně řádila!

Děkuji, keříčku, keříčku dubový! Je tu nahoře sice velmi krásně, lesíky jdou odtud na všecky strany, tráva je tu vysoká a vonná, ale byl bych tu příliš bídně zdechl. Živého byl by mne tu nikdo nenašel. Živý bych se byl odtud nikam nedoplazil. Děkuji, keříčku, který za mne přijals kulku do tvrdého těla.

Po nových svazích belhám se dolů a nahoru, zachovávaje jakžtakž směr, jinak však úplně dezorientován. Vím jen, že jsem mezi kopci, jimž nechce býti konce, a že napravo kdesi bude Pogradec.

Jsem znova uřícen a vysílen, ale pospíchám, abych před

setměním byl v městě, odkudž trefím třeba až do Prahy.

Opět stojím nad novým svahem, písčitá cesta vede dolů do široké úžlabiny; zahlédám stavení. Zuřivěji hlásí se žízeň i hlad, bolest v patách i únava. Svah zdá se mi nekonečný, pak vpadám do prvního statku škipetarské dědiny, vytahuji si okov s vodou a usedám.

Rodina mě obklopuje, více gesty než slovy se dohodujeme o tom, že budou tu míti jiné vojsko a že mám hlad. Přinášejí mi trochu kyselého mléka a kus kukuřičného chleba za stříbrnou korunu a naznačují, že úžlabinou vede cesta až do Pogradce. Za námi nahoře rachotí pušky a kulomety vytrvale. Zahlédám vrcholek pitvorné skály, od níž jsem vyšel a na níž zaujaly dobrou pozici německé kulomety. Nevzdálil jsem se tedy příliš od svého východiska, motal jsem se ve skutečnosti jen mezi kopci.

Poněkud posilněn dávám se tedy na cestu, která jest zcela pohodlná a bezpečná, kulhám statečně vpřed, míjí hodina, dvě hodiny, konečně přicházím do známých hájů kaštanových a sestupuji rychle na jezerní rovinku.

Potkávám soudruhy z Bragoždy. Je skutečně již vyklizena, jsou poslední, kteří odtud vyšli, Francouzi stříleli jim už do oken. Nepřátelské aeroplány objevují se nad námi. Leháme si u cesty. Míjí směrem ke Starovu. Pouštějí tu bomby, hromové rány otřásají vzduchem, vidím, že většina padá vedle, do polí, dým zahaluje obec. Smráká se. Pogradec je vzhůru. Ústup odtud je nutný, okolní návrší budou zakrátko všecka obsazena francouzským vojskem. Jdu rovnou na brigádní velitelství, je tu nepořádek, brigáda se stěhuje. Zastavuji konečně adjutanta, vysvětluji mu, jaké jsem měl poslání, a dávám mu podplukovníkův lístek.

Čte zběžně a ušklebuje se poněkud ironicky. To že je vše již zbytečné, náš trén že jest už v Udiništi, abych jen klidně šel za ním. Všecko je na ústupu.

Proti tomu v duchu nic nenamítám, ale málo jsem potěšen tím, že Pogradec jest již vyklizován a nemohu tu přenocovat. A zatímco sháním marně něco k snědku, náhoda mi nepřeje: na jiném místě (podle pozdějších informací) jsou právě ničeny zásoby konzerv, sucharů a doutníků, které nelze vzíti

s sebou, a chlapci, kteří jsou při tom, cpou si tím kapsy i baťochy.

Je již tma, když vycházím z Pogradce cestou podle jezera. Nad spodním bojištěm vzlétají světelné rakety, za mnou chvílemi hřmějí výbuchy vojenských objektů vyhazovaných do povětří. Teprve teď má věc trochu „romantický" nátěr.

Hlad mne pobodává jako ostruhy kulhavou herku. Potkávám oddíly a kolony v nevalném pořádku. A zase míjí hodiny bolavé chůze, noc uplývá, a já bych tak rád spal aspoň dvacet čtyři hodiny.

Udiniště. Pod stromy na svahu improvizovaný tábor, všude vojáci, všude plápolající a praskající ohníčky, na nichž vařejí. Marně hledám náš trén, je prý tu, posílají mne sem a tam, ale marně pátrám mezi tmou a ohni aspoň po někom známém. Konečně známé tváře. Maďaři. Brigade-Telephon-Abteilung. Znám se s některými již z Elbasanu, kde jsem denně nosil na telefonní stanici lékařské raporty. Prosím o večeři. Jsou dosti vlídní. Hltám jejich palčivou polévku a černou kávu, obé poměrně dobré, se zbožnou chutí. Pak se ihned chystají ke spánku, mají ve svém oddílu, jak se zdá, pořádek a disciplínu, nechci jich obtěžovati již a belhám se na jiné místo, hlavně za tím účelem, abych našel ještě nějaké známé s nějakou večeří. Tentokrát nejsou daleko.

Po dalších dvou černých kávách a krátkém rozhovoru uléhám na malou chvíli, která zbývá ještě do prvního svítání, kdy se počne všecko hrnouti opět vpřed. Ale nervy jsou příliš znepokojeny únavou, ani na okamžik nemohu usnouti doopravdy, ač je kolem již ticho a jen z cesty zaharaší chvílemi kroky a hlasy přecházejících skupin.

III

Svítání je naplněno hlukem, ale mně se nechce na nohy. Jsem sice přece jen trochu osvěžen nedlouhým poležením, ale ty proklaté puchýře, zejména na levé noze! Nebýt jich, všecko bylo by jiné: pokojněji hleděl bych na věci a děje kolem sebe a pro ně zapomněl bych na tělesné trampoty a šinul bych

nohy statečně a pevně vpřed. Teď se však jen belhám a nic není po mé chůzi: jsem jí zotročen. A bude to již potřetí v mém vojanském putování, že tato bolestná pitomost pokazí mi cestu.

Silnice jest již přeplněna oddíly, kolem mne na tábořišti všecko spěchá, Francouzi mohou se prý náhle objeviti nad námi, a tak tedy pomalu také vstávám. Jsem rád, že prozatím nikam nepatřím a že mohu vypraviti se na cestu bez komanda a vojenských opiček.

Naším shromaždištěm a nejbližším cílem jest Lin. Patnáctého března spatřil jsem toto místo, kdysi patrně slavnější než dnes, poprvé; to jsme táhli do pogradeckého úseku; dnes, desátého září, uvidím je podruhé, na ústupu: netrvalo tedy naše vojenské poslání tu příliš dlouho, sotva půl roku; nebylo také bohato válečnými vavříny.

Na silnici je nepořádek, mám kolem sebe zdrobnělý obraz zmatku, který bývá na vážnějších ústupech. Zpočátku proud lidí, zvířat, vozů a zbraní mě tísní, poněvadž při každém odskoku nebo klopýtnutí projede mi bolest z nohy celým tělem, ale opožďuji se přirozeně, hlavní proud mě předchází, a pak již jdu chvílemi zcela sám a volnou cestou.

Pochody vojska jsou obyčejně pomalejší než chůze jednotlivců, ale se mnou je tomu tentokráte jinak. Když jsme táhli v březnu do Pogradce, urazili jsme cestu z Linu do Udiniště asi za čtyři hodiny, ale mně míjí hodina belhání za hodinou, už jdu pět hodin, sedm hodin, a stále ještě nejsem na místě, ač odpočívám zřídka.

Teprve ke konci osmé hodiny přicházím k Linu po dosti jednotvárné cestě podle jezera, bez příhody, okořeněné toliko hladem a bolestmi. Je ticho, palby neslyšet, Francouzi se neobjevují, ba ani jejich aeroplány neznepokojují prozatím našeho ústupu.

Na louce nad Linem táboří setnina našeho praporu. Chlapci jsou v dobré náladě, kuchaři vaří, mají celkem radost, že jsme dostali na frak, vypravují, že nadporučík B. s většinou své setniny je zajat, vyptávají se, co dělá podplukovník, atd. Posiluji se u nich trochu a jdu do osady.

Je tu snad již všecko naše zbylé vojsko. I doktor došel. Po

menáži myji se v jezeře, převlékám a pak padám ke zdi stavení nedaleko břehu na slunce, ochoten odpočívat dlouho, dlouho.

Ale ve čtyři hodiny nastává náhle kritická chvíle. Vojsko dostává povel vrátit se, zaujmout nové pozice, Francouzi nepostupují, protože nemohli dopravit za sebou dosti rychle děla.

Jsem odhodlán dělati maroda. Vzhled mé levé nohy dává mi k tomu ostatně právo. Obvázal jsem si ji a teď potřebuje klidu.

Doktor nic nenamítá. Zůstává nás tu několik u zásobovacího trénu, který nepůjde zpět. Z bezpečnostních důvodů vyklízíme však i my osadu a rozbíjíme malý tábor stranou pod košatými stromy, kde aeroplány nás tak snadno nezpozorují.

A je krásný večer. Mohu se dosyta najísti, rozdává se rum. Večer sesedáme se u ohníčku a pohodlně se bavíme pod zeleným pláštěm stromoví. A tu někdo pajdá po cestě k nám, kouří z krátké dýmky, poznáváme ho na první pohled všichni, platí za dobrou kopu u celého praporu: náš tragtierführer P.

Usmívá se jako obyčejně trochu rošťácky, trochu přihlouple, kouká nejdříve po polní lahvi s rumem – a již je v proudu.

„Kde máte koně, kde jsou košíky?“

„U Francouzů!“

A vypravuje o podplukovníkovi, jak by ho byli ráno málem zajali a jak musil utíkat bos. O doktorovi, který prostě zmizel a dostal pak od starého vynadáno. A o sobě konečně, jak spal za košíky podle svého – našeho – zvyku na cestách, ale ráno, když se probudil, cvrnk, cvrnk, kuličky pršely do košů, neměl kdy ani koně odvázat, natož košíky naložit, všecko v nich nechal i všecky svoje věci, jen co v kapsách měl, to zachránil, především dýmku a pytlík s tabákem.

Dlouho se povídá, ale já usínám brzy po dvoudenním bdění trochu divokého druhu.

Vyspal jsem se skvěle. Ale ústup bude patrně pokračovat. Náš trén má ustoupiti do Strugy. Takhle se mi noha nezahojí.

Připravujeme se na cestu. Náhlé známé vrčení blíží se k nám z nebes. Poplach. Koně zavádějí pod stromy, aby nás neprozradili. Vidím vojáky utíkat do skal za námi, kde jsou patrně nějaké kryty. Leháme na zem s pocitem bezbrannosti, blesk udeří buď do nás, nebo vedle, ti jestřábi neletí sem dnes jistě jen ze zvědavosti, a my jsme pouhá kuřata, nezbývá nám než k zemi se přikrčit.

Vrčení zdá se již nad námi, zdá se opět vzdalovat se poněkud, teď slyšíme výbuchy docela blízko, ale – vedle. Aeroplány shodily bomby na pracovní oddíl silniční, nebyl však nikdo ani zabit, ani poraněn.

Trén odjíždí, belhám se pomalu za ním, jde mi to opět velmi těžko. Po dlouhých hodinách blížím se k severnímu cípu Ochridského jezera. Skály místy zabíhají až do jezera, ale vedou jimi všude nové vojenské cesty; nicméně okliky jsou pro mě k zoufání, Struga zdá se na své velké rovině stále daleko.

Nutnost a vůle vítězí však nad uštvanými údy, až se tomu divíš, když jsi překonal největší svízel. Nutnost a vůle, neboť víš, že pranic nezískáš, zůstaneš-li ležeti. Před Strugou, po dlouhém čekání, vykazují nám konečně místo k tábořeni v rozlehlém lese, napolo vymýceném, ale s bujným podrostem a travou. P., učitel jeden a já, kteří po dva dny již takto u trénu se ulejváme, pevně odhodláni nevraceti se k „bojujícím", poněvadž toho máme již dosti, upravujeme si pelech v zeleném ústraní, je večer již, když tu hlášen je rozkaz, že všecko, co nepatří k trénu, má ráno odejíti k praporu.

Naše odpověď zní: Hlásíme se na ráno k lékařské prohlídce. Nicméně usínám se starostlivými myšlenkami.

IV

Dobře využitá náhoda je onou pomocí boží, která prý je nejbližší, když je nouze nejvyšší. Kráčí nás čtvero po silnici, která spojuje Strugu s Ochridou; jeden, voják neznámý nám kromě jména, zůstává často pozadu s domnělou či skutečnou úplavicí. Jdeme do ochridského polního špitálu, praporu dali jsme sbohem. Vyhráli jsme to.

Náhodu představoval vojáček s běhavkou; o dobré její využití postarali jsme se cestou k lékařské prohlídce.

Stalo se to takto: Když jsme se ráno hlásili u trénu k lékařské prohlídce, přišel zmíněný vojáček, že prý má úplavici. Jako sanitní svobodník, jediná autorita jsoucí po ruce, vyptal jsem se jej na podrobnosti; byl jsem ujištěn, že má krev ve stolici, prohlásil jsem tedy, že musí býti ihned poslán do špitálu; pro úplavici jsou přísné rozkazy. Napsali mu tedy ochotně příslušný lístek stravovací a lístek nemocniční, jimiž předávali jej od trénu do ochridské polní nemocnice. A my dali se pak na cestu k Brig. San. Kol. 20, čili k brigádnímu sanitnímu oddílu, jemuž velel lékař Maďar, jménem Bubrik, pověstný hrubostí. Řekli nám, že táboří někde u silnice před Strugou.

Z Maďara měli jsme strach, nikoli ovšem z jeho hrubosti, ale aby nás neposlal zpět. Cestou uvažovali jsme tedy tak i onak, až konečně uvědomili jsme si, že máme s sebou šťastnou náhodu, vojáčka, jehož lístek stravovací a lístek nemocniční, na nichž je místo nejen pro jedno jméno, mám v kapse. Pojistíme se tedy aspoň poněkud před panem Bubrikem.

Vojáčka nechali jsme jíti a sami sestrčili jsme hlavy k důvěrné práci na mezi. Napsal jsem pro nás všecky obvyklé lékařské poukazy do nemocnice, jak jsem je téměř výhradně psával již déle než rok v Elbasanu i Bragoždě, malé papírky, vyplněné několika klikyháky, všecko potřebné měl jsem s sebou v brotsaku, lišily se od předešlých jen tím, že doktorův podpis na nich nebyl doktorův, nýbrž můj, což ostatně nebylo ani poprvé, protože i dříve jsem jej tu a tam podepsal, když jsem zapomněl předložiti mu některý lístek k podpisu. A pak jsem ještě připsal naše jména a potřebná data na lístek stravovací a nemocniční, jež vystaveny byly u trénu.

Takto vyzbrojeni přiblížili jsme se konečně všickni čtyři k místu, na němž mělo býti rozhodnuto o našem osudu. Byla tu vlevo u silnice tabulka na stromě za příkopem, pak pole, po všech stranách oplocené keři a stromy, a uprostřed zadní strany seděl pan Bubrik u bedny a snídal. Jakási šarže jej obsluhovala a ta také nás přijala, lépe řečeno naše špitální lístky jen, nepřipustila nás do blízkosti svého představeného,

a za okamžik měl jsem naše lístky opět v ruce, podepsané panem Bubrikem. S vnitřním pohnutím jsem řízně zasalutoval a rychle se odkulhal na silnici. Bylo o nás rozhodnuto. Ulili jsme se.

V devět hodin dopoledne došli jsme do Strugy. V městě bylo čilo, prošli jsme bazarem, domorodci prohlíželi si zvědavě mou zaprášenou, vychrtlou, vysílenou postavu, těžce kulhající. Koupili jsme si melouny, jichž tu byly celé hromady, velkých zelených a žlutých, i malých šedozelených, zvláště příjemných tvarem, barvou i chutí. Na schodech přede dveřmi lékárny, odpočívajíce, loupali jsme je a velmi jsme si jimi osvěžovali zpráhlé hrdlo.

A teď tedy suneme se silnicí do Ochridy sluncem a prachem, silnicí nekonečnou a jednotvárnou, toužíce již po nemocničním slamníku, ač milejší by nám byl důkladný odpočinek na svobodě a pak třeba cesta, takhle pomalá a únavná, ale domů.

Ze Strugy do Ochridy, po severovýchodní straně Ochridského jezera, je cesta dlouhá, ještě delší pro kulhavého vojáčka s bolavou patou, ve které to bodá a řeže, došlápne-li. Ale člověk dojde, chce-li dojíti. A nelze popříti, že cesta rychleji ubíhá, nejde-li člověk sám a odvede-li tu a tam nějaká řeč jeho pozornost od nekonečné silnice.

Bylo nás čtvero, kteří jsme se jako marodi ulili po miniaturní bitvě u Pogradce, a zúčastnivše se jednodenního ústupu, neměli jsme poté již chuti vraceti se do obnovené fronty. Ze Strugy, kam jsme přišli v devět hodin ráno, vlekli jsme se s menšími přestávkami do Ochridy až do čtvrté hodiny odpolední nudnou krajinou horkou, vysíleni podvýživou, unaveni několikadenním potloukáním se po kopcích a hladoví jako obyčejně. Přesto však, když jsme od severu vrazili do města, nepospíchali jsme do špitálu: chtěli jsme ještě chvilku okoušeti zdánlivé svobody. Usedli jsme tedy v jakémsi pohostinném krámku, Katarina Zajčeva jmenovala se na firmě jeho majitelka, a pohostili jsme se hrozny, vejci, čajem a vínem. Najísti jsme se nemohli, ale aspoň jsme se osvěžili. A dobře jsme učinili. Černé kafe ve feldšpitálu bylo mizerné. V přeplněné nemocnici odevzdali jsme marodní a stravovací lístky, spali jsme na velikém dvoře pod rozsáhlým stanem.

Druhého dne, hned po ránu, kroužily francouzské dvojplošníky nad Ochridou a nad samým feldšpitálem, padali jsme k zemi nazdařbůh, očekávajíce rány, ale vysvobodily nás německé holubice, vyměnivše si se svými konkurenty několik bílých obláčků. Toto nebezpečí, když minulo, zpříjemnilo nám bezpečně nudný den na dvoře nemocnice, a nocleh ve velikém stanu byl by nás pěkně posílil, kdyby byla k ránu nepřišla prudká bouřka, která stanem povážlivě otřásala, až všecko kolem praštělo, a hrozila, že zasype nás těžkými plachtami.

Čtrnáctého září 1917, den poté, zatímco na Východě děly se a připravovaly největší děje historické, Ruská revoluce, o níž jsme téměř nic nevěděli, já, starý, vyzáblý, špinavý pěšáček

rakouský, nedávno před bitvou u Pogradce povýšený na frajtra a dekorovaný plechovým křížkem za své civilistické zásluhy v oboru saniťáckém, kuchařském a zednickém, nastoupil jsem z feldšpitálu N^ro 21 v Ochridě desetidenní pouť do bezpečného zázemí jako marod, z hlediska civilního skutečný, z hlediska vojenského jen fingující ulejvák, a byla to pouť v okovech transportu.

Sbohem, Ochrido, sbohem, oloupená kněžno východní, uvadlá krasavice, nikdy již bezpochyby neuvidím tvých stařen s kůželem v dojemném Betlémě, marně čekajících na narození spasitelovo, ani malé olivy na jednom tvém náměstíčku, která tak rozkošně kvetla a voněla.

Sbohem, Ochrido! Jsme nemocní vojáčkové chudí, naloží nás nyní do břicha čtyřhranných autoslonů, které se hlučně řítí vpřed a prdí benzín. Jsme nemocní vojáčkové chudí, dali nám právě před frontou kanceláře za čepici místo kvítečku bílé papírové kolečko s černým M: nevím, jak jsem k němu přišel, znamená to Malárii, ale může to znamenati také ztracený Mír, po kterém se nám všem tolik stýská, nebo sedmibolestnou Marii, která zůstala doma a pláče...

Zářijový den byl včerejší bouří vydrhnut jako kovová pánev u dobré hospodyně, a také naše mysl byla zase pokojnější, protože nad hlavami nevrčely nám již prozatím zlí psi. Vyjeli jsme v dopravních automobilech po šesté hodině večerní, bláto postříkovalo zuřivě čistý večer, ale noc byla černá a hluboká, poněvadž veliké, divoké oči našich mechanických soumarů vrhaly na hrbolatou cestu blesky svých reflektorů a poněvadž silnice zatáčela se právě na macedonskou frontu s hlídkami, ohni, neviditelným ruchem, temným tajemstvím, které se věšelo autům na paty.

Po jedné hodině noční přijeli jsme do Resny. Vozy nás lhostejně vyplivly na náměstí s autokolonami, nechaly nás na ulici státi jako žebráka, syna člověka, který nemá, kde by hlavu složil. Ospalí, hladoví, s údy roztřesenými dlouhou jízdou kostrbatou, bloudili jsme městem a hledali nocleh po spících ulicích. Nikdo nás nečekal, nic nebylo pro nás připraveno, šarže, které nás provázely, nevěděly si rady; kdopak by se zajímal o nepotřebnou hromádku lidskou!

Jakmile jsi jednou obklopen mechanismem vojny a vtlačen do bezmocnosti jako do vězení, to už není jako v kasárnách, kde hledají nebezpečnou literaturu ve tvém kufříku, pečlivě se snaží odloučiti tě od občanského života a zkoumali by nejraději drobnohledem tvé smýšlení, to se již nikdo nestará o to, co si myslíš, co si pomyslíš, a ty nemáš ani kdy něco řádného si pomysliti, poněvadž sháníš chleba a kousek místa k noclehu a nejvýše zakleješ jen do větru.

Po dlouhém žebronění ujala se nás malá džamije a nabídla nám svou holou a tvrdou podlahu. Vhrnuli jsme se dovnitř a každý rychle hledal, kam by padl, než ho druhý předejde. Chvilková čilost zmocnila se našeho hloučku, poslední rozmach sil před tupým spánkem. Většina z nás byla ostatně jako doma v těchto holých „stáncích božích", které nás již tolikrát pohostily svou tvrdou a studenou podlahou po všech končinách Balkánu.

Zúčastnil jsem se vpádu spíše očima než svaly. Rychle jsem se rozhlížel po holé místnosti, jasně osvětlené – nevím už čím.

Holá! Bylo to dílem několika vteřin. Vpravo v koutě, na jakémsi pódiu, opřeny byly o stěnu pěkné máry nenatřené, jediná movitost v celé místnosti. Jsou na nich omýváni mrtví moslimové, aby čistí vešli do ráje Mohamedova a do náruče jeho kyprých hurisek. Třemi čtyřmi skoky byl jsem u nich, zmocnil jsem se jich jako drahocenného pokladu a postavil jsem je na nejbližší místo poněkud volné, a již jsem ležel. Bylo to docela pohodlné lože visuté, naštěstí příliš úzké pro dva, ale dosti široké pro jednoho. Toho sobectví unavených živočichů!

Možná že mým předchůdcem na těchto márách byl moslim zemřelý cholerou. Jak mi to bylo lhostejno v tomto okamžiku! Usnul jsem ihned, mrtví mne nenavštívili, a dobrý Alláh vlídně mne zahalil pokojným spánkem bezesným. A jeden vojáček byl mi vděčný za můj nápad, neboť než si to jiní rozmyslili, vlezl si pod máry a spal pod nimi také docela pohodlně.

Dlouhý ten spánek nebyl. Ještě dobře, že netřeba aniž možno vojáčkovi v takových případech svlékati se a oblékati.

Padne a spí, vyskočí a táhne. V šest hodin ráno dostali jsme čaj a trochu sladkého sucharu vojenského v malinkých tabulkách, z nichž jedna nestačí na sousto a plná čepice k nasycení. Byly vynalezeny patrně k ukrácení chvíle a ošizení hladových. A pak tedy zase dále.

Celé další posouvání se Srbskem z místa na místo různými dopravními prostředky, rychlými i – hlavně – pomalými, nemělo pro mne valné ceny. Byl to přece jen vojenský transport: jsi stálým zajatcem vozu nebo sanitního zařízení, nemůžeš nikde na vlastní pěst odbočiti za nějakým soukromým výzkumem. A příroda kol nás byla stále všední v rovině i na kopcích; ve městech a osadách nemohl jsem se poohlédnouti po zajímavějších koutech. Celou cestu oslazovala nám jen tu a tam strava z německých zásob, která nebyla hojná, ba ani postačitelná, ale aspoň po té jednotvárné a ohavné menáži rakouské trochu příjemnější, všude, hlavně k snídani a večeři, chléb s marmeládou, paštikou nebo sýrem, doutníky a cigarety, hojně čaje.

Z Resny jeli jsme dopravními auty do Kažaně, kde jsme přesedli na štáfl, do vozů dopravní kolony s koňským nebo mulovým potahem, ve dvě hodiny odpoledne byli jsme v Lopatici na hlavním obvazišti německém. Jako k oáze upíral jsem odtud z kopečka zrak na několik malebných chalup s venkovankami v selském kroji: byly kolem nich rozvěšeny věnce zelené a červené papriky, věnce zlatožlutých klasů kukuřičných a pestré rohože lidových vzorků. Taková hromádka radostných a venkovsky pokojných skvrn barevných jest jako pozdrav z domova, to jest ze skutečného a pracovitého života, jsi-li obklopen hrubou šedí vojenskou, která se s tebou valí, která s tebou jí a spí a znova se valí; dlouho nemůžeš naň zapomenout.

V šest hodin odpoledne odjeli jsme zase auty do Murgaše a odtud polní drahou do polního lazaretu v Bučíně, kde jsme spali znamenitě a dlouho na slámě v jakési stodole. Druhého dne, byla neděle, dostali jsme sice dvě snídaně, ale trýznili nás ustavičnými konsignacemi, a po nudlové polévce s hovězím masem posadili nás ve dvě hodiny odpoledne zase do aut. Přes Krivogastani přijeli jsme po páté hodině do Prilepu, do-

stali jsme v polním lazaretu čaj, chléb se sýrem, dva doutníky a dvě cigarety a spali jsme pod stanem na jakémsi náměstíčku před nemocniční budovou. Ráno znepokojila nás poněkud francouzská aera, když nám zavrčela nad hlavami a připomněla nám nedávné své útoky hromové, ale nic se nestalo a den uplynul velmi klidně, ba velmi nudně, neboť náš tábor na náměstíčku byl obklíčen drátem a nikdo nesměl z těsného prostranství. Chodili jsme tu jako v kleci, přibyly další transporty, podobalo se to zvěřinci o jednom druhu nejobyčejnějších šelem, a přece byl bych rád obětoval svou polední polévku s masem, kdybych byl mohl stráviti ten den potulkou po městě. Osmnáctého vzbudili nás již ve tři ráno a po páté vezla nás autokolona po mohutné serpentině horské vzhůru a pak dolů, dolů s vojenskou řízností, až nám bylo z toho trochu úzko.

Tato rychlost a závrať měly snad ten účel, aby se nám poté líbila lépe dýchavičná jízda polní drahou, která trvala pouhých – jedenáct hodin! V půl deváté hodině ráno byli jsme ve Stevanci na shromaždišti marodů a odtud vyjeli jsme po jedenácté hodině do Velesu. Myslím, že už nikdy v životě nepoveze mne ani nejmizernější lokálka československá tak idylicky, i kdybych byl živ ještě jednou padesát let. Měli jsme lokomotivu ubohou jako stará herka drožkářská, zdechla také cestou po dlouhém umírání. Pěšky byli bychom došli dříve. A krajina byla tak nudná! Jako školák, který jede poprvé po delší trati, zaznamenával jsem si pečlivě každou stanici: Babuna, Vladilovci, Izvor, Starigrad, Jenikoj, Caska, Hotistino, Banjica – pak tedy lokomotiva zdechla, a my čekali. Vlak, který vyjel po nás, předhonil nás a jeho stroj měl se pro nás vrátiti z Velesu. My čekali. Ale vylezli jsme ze svých nákladních vozů, uvelebili jsme se pohodlně na náspu, rozdělali ohníčky a vařili káfčo. Hlad jsme měli pořádný, ve Stevanci dostali jsme toliko čaj a krupičnou polévku, byli jsme od třech hodin ráno na nohou, v Prilepu dali nám k snídani jen kávu a krajíček chleba s marmeládou: to všecko bylo dávno docela zapomenuto. Kouřil jsem doutník za doutníkem, německé, 26 kusů za čtyři marky od saniťáka v Prilepu. Kvečeru přijel stroj, ale bylo nutno odstraniti zdechlou lokomotivu z kolejí. Čekali jsme dále. A pak byla už jen tma. Po desáté

hodině byli jsme konečně ve Velesu, večeře na nás nezbyla, tak nám dali velkou misku kakaa a chléb.

Druhého dne, bylo vedro ještě tady dole, posadili nás odpoledne do skutečného vlaku a vysadili nás den poté v jednu hodinu odpoledne v Niši. Německé shromáždiště marodů bylo tu rozsáhlé, v kantýně byly na prodej různé potraviny, prané hrozny, kuřivo, sklenice piva za dvacet feniků. Ale já už neměl ani ten německý šesták. Odvrátil jsem se brzy od mučivého divadla.

Nevěděli jsme, kam nás vezou. Nebylo možno postarati se o nějaké peníze, dokud nás nikde neusadí. A žíti jen z toho, co nám dávali, znamenalo ustavičně hladovět a nenasytit se ani na vteřinu. Ale blížili jsme se k širší vlasti... Dvacátého druhého dopoledne naložili nás opět do vlaku, druhého dne po šesté hodině ranní byli jsme v Bělehradě. Zavedli nás do velikého dvora k dlouhému čekání: byl to K. u. k. Reserve-Spital Brčko.

Přijímací procedura byla ohavná. Zavedli nás v celém houfu mezinárodním k odvšivení. V jedné holé místnosti bylo se nám svléci do naha, v druhé pod sprchami vydrhnouti se kartáčem a mýdlem. U východu z této místnosti stáli hrubí Maďaři, prohlédli si každého, neurvale s ním cloumajíce, a surově hnali znova pod sprchu toho, kdo se jim nezdál dosti čist.

Pocit jakési volnosti, pocit bolestného, ale přece jen do jisté míry o sobě rozhodujícího člověčenství, jejž jsem měl v bitvě, když jsem uvažoval, mám-li se dáti zajmout, nebo na ústupu, když jsem táhl po chuti cestami a silnicemi, nebo konečně na posledním tábořišti, když jsem pod starou olivou šedivou se rozhodoval, že se uleji, tento pocit byl úplně spolknut a stráven. Teď jsme byli jen nahý dobytek a bylo s námi jednáno jako s dobytkem.

V třetí místnosti zmocnili se nás jacísi holiči snědí, cigáni. Jeden stříhal mašinkou vlasy a vousy, druhý... Bylo to jako hrubý, primitivní stůl pitevní, vylezls naň, položil ses na záda, kolem zevlovali tvoji nazí bližní jako posluchači medicíny, a cigán zbavoval tě mašinkou chlupů pod paždím, na prsou i pod břichem, naspěch, lajdácky, aby ti zbylo na těle půvabné „strniště". Kus po kusu, dobytče po dobytčeti vylé-

zalo, lehalo na stůl a zase slézalo, o hrubé vtipy nebyla nouze a místnost páchla jako jatky. Zatím venku odvšivovali naše mundúry a baťochy.

Po poledni uložili nás konečně do čistých postelí nemocničních, přijal nás přívětivý lékař, Čech, doktor Široký, dověděl jsem se, že je tu také náš bývalý představený z elbasanské marodky doktor K. se svým hodným sluhou M. Držela ho tu malárie. Ale menáž byla již rakouská: tvrdé maso a fazole. K páté hodině poslali nás na jiné, horší oddělení, na kterém nudil jsem se tré dnů. Kdybych byl měl peníze, mohl jsem se tu však aspoň za tu dobu řádně nasytiti. Za peníze přinesl ti saniťák opatrovník další a řádnou porci a menáž byla snesitelnější než prvního dne. Byl to ovšem jeho soukromý kšeftíček. Také rakouský obyčej.

Dvacátého pátého ráno po unavujících formalitách sedli jsme opět do vlaku a ve tři čtvrti na jedenáct byli jsme na rakouské půdě. Myslili jsme teď toliko na to, kam nás vezou, vyslovovali jsme obavy i naděje; těžko říci, dopadlo-li to s námi nejhůře, rozhodně však dopadlo to špatně se zřetelem k našim nadějím a ještě hůře se zřetelem k tomu, co bylo nám poté po celý měsíc prožívati. V půl třetí zastavil vlak ve stanici Nova Pazova, a za nějakou hodinu byli jsme zaživa pochováni ve Staré Pazové, a náš hrob jmenoval se K. u. k. Baracken-Spital, a náš barák měl číslo 13. Nepovažuji toto číslo za „nešťastné", ale zde nemohlo být nešťastnějšího.

Často jsem poté uvažoval, nebylo-li by bývalo lépe, kdybych býval včas strhl se své čepice to bílé kolečko s černým M a křičel, že nemám žádnou malárii. Ale vojáček na vojně nikdy neví, nepřijde-li z bláta do louže.

Mika stojí přede dveřmi baráku v uličce mezi třináctkou a dvanáctkou. Mika je holý, hubený stromek, opřený o zeď, kořeny má obnaženy a celou postavou čeká na přesazení. Nastává soumrak s lehkými červánky, jako kdybys do mnoha vody vhodil úlomek hypermanganového krystalku. V uličce není nikoho, baráky jsou tiché. Dostaly chleba. Baráky jsou vždycky tiché, když dostanou chleba. Polévky jsou pojídány hlučně, denně za stejných nářků, stížností, nadávek, denně vzniká za povyku týž stereotyp vojenské odrhovačky, nechutné jako obsah šálků, – ale pojídati chleba, toť obřad. Někdo usedne se svou porcí za stůl nebo do nejbližšího kouta, ukrajuje kousek po kousku a jí pomalu, nábožně, přijímá, jí a jí, je to jeho nezadržitelný osud, jí a jí, tvář se mu rozjasňuje, jí a jí, dokud nezbudou před ním jen drobty, které pak sebere naslíněnou špičkou prstu a také pozře. Načež, jako by se vzpamatoval, pohlédne udiveně na prázdné místo před sebou, na prázdné ruce, zamyslí se, smutně odejde. Jiný ukrojí si krajíček, sní jej pomalu nebo rychle, pak váhá: denně rozjitřuje se týmž vnitřním bojem napřed rozhodnutým, a v intervalech stále kratších ukrajuje si krajíčky hypnotizován a probudí se, teprve když také jeho ruce jsou prázdny. Jiní rozdělí si porci na dvé nebo tré částí a zůstanou pevni, a ještě jiní ponechají si jen kousek do zasmažené polévky ranní. To je pak vlastně kostka cukru, kterou oslazují si ranní ropuchu.

Dopoledne nebylo pohotově dosti chleba. Stává se to. Tu přijde jedna porce na dva muže a kvečeru je rozdána druhá polovina, zatím napečená. Někdy také nerozdána, ale to je bohudíky nečastý případ. Těch dvé a dvé mužů nedělí se však pravidelně o svou porci: zbýváť po takovém dělení vždy jen trpkost v mysli jednoho nebo druhého: Sousto, o něž byl, jak se domýšlí, oloupen, vyrůstá v krajíc, bochník, balvan chleba, pod jehož tíhou roste hlad a hořkne svět. Proto béře si jeden celou porci dopoledne, druhý odpoledne.

Mika má hlad. Ba, je tomu tak dávno, co snědl svou por-

ci! Vyšel teď před barák, který se zakousl do chleba, neboť nejedí jen ti, kteří vzali porci: druzí vytáhli ušetřené krajíčky, ukrojili z vyžebraných nebo nakradených zásob; kdo mohl, ochotně podlehl prudké nákaze, denně se opakující ve stejných hodinách. Vyšel, aby neviděl žvýkajících úst, čelistí vpravo vlevo houževnatě pracujících, tu pomalu a labužnicky, tam hltavě nebo mechanicky jako z povinnosti. Vyšel, poněvadž se bál, že ti pojídající, mnoho pojídajících, zpozorují sliny, jež se mu sbíhají v ústech, anebo ústa, která přistihoval, že se mu mimovolně otvírají, jako by ruka podávala jim sousto. Vyšel, poněvadž se bál, že provede něco hloupého, vzkřikne urážku, zaprosí o půjčku nebo výměnu, prozradí svůj hlad, udeří marně a směšně do skály některého srdce, neschopné vydati sebemenší krůpěje.

Mika hledí uličkou přes trávník, přes řídký plot a žluté kukuřičné strnisko, končící tam vzadu přímou čarou v nafialovělé mlze, na níž špička vzdálené kostelní věže tvoří již jen sotva znatelnou skvrnu. Má oči vězně, jenž přitiskl křečovitě obličej k mříži okénka, poněvadž v dálce spatřil vlak s veselým chocholem. Ale jeho hlava vypočítává, sám neví již pokolikáté, jako včera, jako předevčírem, kolik dní ještě mine, než dostane opět zprávy z domova, peníze, věci, jakékoli věci, z nichž každá proměňuje však aspoň hodinu z tohoto šerého, nekonečného uplývání ve chvilku svátečně světlou. Zítra to ještě nebude. Pozítří sotva. Řekněme v sobotu, nebo, ale to již zcela jistě, v neděli. Toho dne po jedné hodině odpoledne, až bude rozdána pošta, počne nová kapitola jeho života v zázemí: zavoní v něm bochník venkovského chleba, zakrouží v něm opět dým cigarety a ovzduší rozehřeje se, rozechvěje nějakými slovy z domova. Zatím musí dobře opříti svou trpělivost, aby měla ještě aspoň čtyřdenní nosnost.

Mika počíná mysliti, jako by zarážel silné kůly pro stavbu dlouhého mostu. Nad širou propastí, která zdá se počínati za kukuřičným polem, červánky houstnou a rozpalují se. Mika má teď mírné a vděčné oči. Ticho sklání prsty hebce hladící, za hodinu bude večerní polévka, vyjdou hvězdy, bude možno vlézti do lůžka, pokrývku stáhnouti přes hlavu a připraviti nitky pro předivo pěkného snu. Je krásný večer – ale

rána jsou již ostrá, včera a předevčírem pršelo, nastává podzim, bude všelijak, a ti, které opustil v horách za jezerem, chystají se, snad právě v této chvíli se chystají na těžkou cestu, budou spáti venku, nastane jim zimniční práce v krvi a nejistotě, kdožví jaké útrapy. Mika děkuje snad červánkům, snad dálce nebo osudu za ticho a přístřeší, za postel a bezpečnost.

Jakýsi pohyb odvrací jeho oči od oblohy a dálky. U dveří protějšího baráku, zpod můstku přes mělkou strouhu vyhoupl se veliký potkan a za ním druhý. Ticho, večer a pud vytáhly z děr šedivá zvířata. Hledají odpadky, mají sličné pohyby, mír přirozenosti a prostoty spočívá na nich jako na dětech. Laškují. A Mika je pozoruje jako něco velmi přátelského.

„Koukejte na ty potvory!" Jakýsi rozházený kolohnát zamával těmito slovy prudce u Mikova ucha. Potkani zmizeli. Hra přestala a vracel se protivný den. „Nemohls je něčím natřít?" mává dál jako obuškem vyčítavě a výhrůžně. Mika pokrčí rameny a odchází.

Jde nerozhodně po ubohém trávníčku za baráky. Je tu přímá betonová cesta, nepříliš vyhledávaná. Co ostatně jiného by dělal teď v rychlém stmívání než chůzi, spěšnou mechanickou chůzi, která otřásá poněkud mozkem, že představy jako pestré střípky otáčeného kaleidoskopu ustavičně se mění, nepopřávajíce bolesti kdy, aby mohla na určitém místě zasaditi svůj nebozez. V rychlém stmívání . . .

Hustá žlutá tekutina z rozvařených dýní je snědena. Tu a tam vynořují se opět v kalném svitu špatné žárovky bílé krajíce z venkovských bochníků, z velikých, téměř kulovitých bochníků, puklých jako přebotnalá semena nějaké ohromné rostliny a zlatožlutých na těchto drsných ranách. Mika sedí na kavalci, svléká se a dává pozor, aby udržel pohled odvrácený od žvýkajících. Klátí nohama v úzké uličce s nočním stolkem, do níž smeká se pokrývka jeho souseda, napodobuje kyvadlo, které mu přesekává mozek jednotvárným hlad-hlad, hlad-hlad, hlad-hlad. A to je v melancholickém souzvuku s nehlučným, pravidelným chroptěním slavonského domkáře, který tu vedle něho patrně umírá. Docela opotřebované a odhozené kolečko z ohromného stroje vražedné ma-

šiny. Před několika dny transferovali ho sem odněkud z Čech, poněvadž tu má rodinu a hospodářství. Vyhlížel jako rekonvalescent. A Mika měl radost z trochy světlých občanských věcí, které vešly s ním do tohoto temného kouta barákového.

Denně dochází k němu jeho žena. Není mladá, červené tváře sedí jí na obličeji počínajícím stařecky vrásčeti. Ale čistá je, selsky pevná ještě a kulatá, zdvořile se usmívá na každého a pružný zvon tmavých řasnatých suknic kolébá se jí při chůzi jako tanec. Ovzduší venkova obklučuje ji svatozáří. Nosí mu domácí jídla, a tak se tu objevilo venkovské nádobí, malovaný hrnek, lahev od sodovky, knížka nábožného rozjímání.

Mika je také rád, že nemá vedle sebe vojáka. Neboť Ondrej Grnáč přišel v občanských šatech a z vojny přinášel si jen malárii. Konečně i to je dobré pro Miku, že jeho soused nejí komisní stravy, že ji rozdává a rozdává i trochu z toho, co dostane z domova: nudličky s mákem, kuřátko pečené, škvarkové koláčky. Hlad se tím sice neutiší, ale možno si zamlsati. A lidé v baráku, většinou dospělí, ba staří lidé, kteří dávno zapomněli mlsati, jsou teď všickni mlsní, kupují si špatné bonbóny a očima aspoň hltají každou pochoutku, která sem zabloudí v zásilce z domova. Tu se stává Mikovi, že se ukrutně diví, jak to bylo možno, že doma, v civilu chodíval tak lhostejně mimo krámy plné lahůdek a cukrovinek, že jich vůbec neviděl ani, jda mimo ...

Předevčírem vrátila se však Ondreju Grnáčovi horečka. Bylo to v noci a nikdo si toho nepovšiml. Mika se rozpomíná, že probudiv se náhodou, zahlédl neklidnou polohu sousedovu, a zdá se mu, že jej přikrýval pokrývkou zdviženou ze země. Příští noci horečka se opakovala, blouznil. Probudili sestru, dala mu obklad a ráno to hlásila panu plukovnímu. Lékař nařídil dietu, obklady, zkoušku krve. Ondrej Grnáč čeká již druhý den na výsledek zkoušky, horečka se opakuje. To je zdejší metoda, obvyklá cesta. Léčení se nenařídí, dokud nepřijde pozitivní krevní nález. Mika hledí na žlutý obličej sousedův, z něhož ježatě odstává silný šedivý knír, a myslí si: Přijde pozdě. Zná dobře toto chroptění.

Klátí nohama a vzpomíná. Kolik už jich viděl takto chroptěti! Vzpomíná: Začalo to před rokem na posádkové marod-

ce v E. V denní shon zaznívalo toto chroptění někdy po dva tři dny jako pravidelné odměřování času stařeckými hodinami. Do lahodných ochlazujících večerů nekonečné pohody, když seděli v besídce malé zahrádky, vrzalo skrze širý řev cvrčkův a sarančí jako skrytá, podvratná činnost červotočova. Přestaly dojímati jednotlivé případy, mysl si zvykla, srdce ztvrdlo, nervy otupěly, a po mrtvolách sklouzá lhostejně unavený pohled, jehož smutek podobá se holým, šedivým skalám.

Tehda však měli ještě všeho dost. Sytí, vysmívající se žlutým a zeleným prstům zákeřných infekcí, stále oplachovaní roztoky sublimátu a lyzolu, vrhali se do práce, která těšila. Chleba bylo hojně, skopci byli ještě tuční, pekly se piškotové koláče, a káva a čaj a rum stály téměř ustavičně na dosah. Kdežto teď a zde, teď uplývá život jako líná a zkažená voda předměstského potoka, sedíš na jeho hrázi, rybář od rána o hladu čekající, zabere-li něco, bez jistoty, že to, co zabralo, jest ryba.

Mika vklouzl pod pokrývku. Kyvadlo starých hodin chroptivě usekává sousta času: hlad-hlad, hlad-hlad, hlad-hlad, mezery jsou však stále delší, nastává ticho. Mika je schoulen v sebe, zatímco nepřetržitý křehký motouz mechanicky se mihotajících představ omotává ho křížem krážem. Představy jsou z kuchyně a jídelny. Ústa se mu zase tu a tam mimovolně otvírají, jako by ruka jim podávala sousto. Mrákoty. Mika je duté, hladové klubko ...

Mika je dutý míč, plovoucí a kolébající se na tiché vodě. Jak se však dostal do jeho nitra tenhle oblázek? Naráží o stěny při každém pohybu a v dutině dělá to veliký hluk. Anebo klepe to někdo na dvéře?

Mika se probouzí, kolem je tma již a ticho, nedaleko však bijí do podlahy malé suché údery jako drobný zápas. Blíží se to, teď je to pod kavalcem Ondreje Grnáče. Mika snaží se docela procitnouti. Naslouchá. Náhle udělá do tmy chytrý pohled a úsměv. Rozbřesklo se mu. Vztyčí se, hmatá po krabičce zápalek, a šup z kavalce dolů. Údery naráz přestaly, ale slyší zřetelně mlaskání prchajících tlapek. Škrtl. Ovšem, nemýlil se. Pod kavalcem Ondreje Grnáče leží pěkná patka

chleba. Sfoukl plamínek, natáhl se po chlebě a skokem vrací se opět pod pokrývku. Je tma a ticho.

Mika, poněkud udýchán, otírá pod pokrývkou chléb o vlastní prádlo. V ústech čekají mu již sliny. Poněkud nedůvěřivě ochutnává první sousto. Nic mu není, myslí si vzápětí, dobrý chlebíček, civilní chlebíček. Chodbou pod kavalci vykonal kus cesty. Srdnatý potkan měl s ním práci – dobrodinec, hihi.

Vystrčil hlavu a naslouchá. Tma a ticho. Bude asi půlnoc, tu je všecko v nejlepším spánku, nevycházejí na stranu. Sousedovo chroptění je pouze nemocným dechem baráku. Mika má však zbystřený sluch nočního dravečka. Nahoře, nedaleko dveří do kuchyňky, tam, kde pod lavicí je díra v podlaze, znova to klaplo.

Aha, myslí si Mika. Potlačuje chuť na chleba a leží docela tiše. Tlapky znova zamlaskaly. Potkan nevzdal se naděje. Je tu, slídí. Oho! Teď se jistě vyhoupl do spodní přihrádky nočního stolku. Ondrej Grnáč má tu nějaké nádobí obalené papírem. Nejí zhola nic, je to asi oběd, který mu přinesla žena. Zaharašil papír, plechově kleplo cosi o porculán, teď něco spadlo, papír jako by ožil.

Oho, bratře! Dvé nás tu bdí a oba jsme hladoví. Hm, kořist je ovšem naše, neboť vzdám-li se jí já, zmocníš se jí ty, až usnu. Nevadí, Ondrej Grnáč umírá, a my jsme náramně živí. Ale já, bratře, jsem silnější.

Mika natahuje opatrně ruku dolů k nočnímu stolku. Šust, otřelo se mu to o ruku. Zároveň cítí něco vlhkého pod svými prsty. Uchopily to.

Je to krásný kus vepřového masa. Po hmatu je poznává. Potkan jej vytáhl z mísy.

Mika se uchyluje se svou druhou kořistí rychle pod pokrývku, kterou si stáhl přes hlavu. Myslí si ještě: To není asi vše, a zvířátko se vrátí. Buďsi, hoden je dělník své mzdy.

Chvílemi se mu zdá, že příliš mlaská pod pokrývkou. Ale jí pomalu a blaženě, sousto chleba k soustu masa, a poněkud vysílen tím, co předcházelo, a syt, usíná při posledním soustu, usmívaje se jako děcko s dudlíkem.

Šestnáctého května 1916 o páté hodině odpolední spatřila kumpanie českých domobranců – a v ní jednačtyřicetiletý český poeta – poprvé moře z horské výšiny mezi Hercegovinou a Dalmácií. Cosi neurčitého, lesklého; důstojníci na to předem upozornili, aniž však u většiny vzbudili nějaký dojem. Jen několik vojáčků procitlo ze svých myšlenek a zbystřilo pozornost. Ostatní mohla dojmouti jen věc zcela jiná; například dovolení, že smějí sníst jednu záložní konzervu.

Ti, kteří se vzrušili očekáváním moře, českého poetu nevyjímajíc, měli pocity docela maloměšťácké, nu, české. Byli zvědaví, těšili se na věc, o které mnoho čítávali, slýchali, kterou vídali na nesčetných obrazech více nebo méně špatných; nikdo z nich neblížil se tu k moři jako k velikému dobrodružství svého života nebo jako ke své lásce, pro kterou cítil se předurčen.

Ubohým vnitrozemcům z evropské křižovatky nemohlo také moře býti ničím více než kuriózně velkým polem zelných hlávek nebo jinou atrakcí, kterou jest dobře spatřiti, protože má velikou pověst. Nemohlo dosud nijak vejíti do jejich života, blížili se k cizinci, který patrně i pak zůstane pro ně cizincem – ledaže by nějakou náhodou válečnou jejich tělo spočinulo navždy na jeho dně – – –

O půl šesté ráno „letního času" odtáhli jsme z Trebinje vzhůru do šedých skal. Šel jsem s kamarádem F., dlouhými doušky všech smyslů polykali jsme drsnou přírodu, málo jinak zalidněnou několika domorodými chodci, jichž silná, ztepilá těla, zvětralé hnědé tváře a velmi přiměřené kroje neporušovaly souladu, v němž jen my, utahaná, courající se kolona vojáčků, většinou znechucených a všemu nepřátelských, byli jsme pěstí na oko.

Nám dvěma – a snad i několika veselým hochům – ubíhala cesta bez velkých nesnází, nehledíc ovšem k ustavičnému nářku žaludků, stále nedosycených; hovořili jsme o půvabech krajiny, mírně romantické, z opatrnosti co nejméně nahlas však,

abychom nepohoršili nevrlých soudruhů, jimž naše řeči, jinak zcela nevinné, nebývaly vhod, jak jsme hned zpočátku seznali, když na jednom místě libovali jsme si fialový odstín skal a byli jsme s posměchem zakřiknuti, jak prý můžeme něco podobného tvrdit, když přece skály kolem jsou šedivé a jen šedivé. Inu, jsou na světě různé zraky, a ty, které vidí více, vzbuzují obyčejně pohoršení, nelibost, ba platí někdy i za zločinné nebo šílené...

V deset byla hubená menáž v Grabu, v pět na počátku svahu k dalmatské straně spatřili jsme tedy lesklý pás moře na obzoru a kvečeru vtáhli jsme do Mrciny, obce již dalmatské.

V druhé polovici svahu krajina se již měnila, ze strání vítaly nás černé svíce cypřišů a ojedinělé tmavošedé hloučky oliv, sládnoucí Dalmácie jako náruč laskavě se otvírající.

Mrcina je ještě na svahu, úhledná obec nepatrná, do jejíž maličké poštovní schránky vhodili jsme poslední pozdravy z Hercegoviny. Jakási plošina, poněkud vpřed posunutá, s několika olivami a nezpracovaným polem, vzbudila ve mně a kamarádu F. laskominy na pěkný nocleh; kumpanie chystala se také již utábořiti se tu, těšili jsme se na první noc pod olivami, počasí bylo líbezné a olivy, spatřené zde námi poprvé na jejich domácí půdě a ve všedním, prostém rouše, lákaly nás ulehnouti pod ně a sníti sny lepšího podnebí.

Ale než bylo o věci rozhodnuto, přišel domorodec s pluhem a koníkem a jal se plošinu orati, patrně zúmyslně, aby zahnal od svého majetku nevítané vetřelce. Vždyť jsme byli *rakouské* vojsko!

Nakvartýrovali nás tedy po domcích; místo na lahodném vzduchu a pod kučeravými korunami olivovými spal jsem v malé sednici pod stolem, vmáčknut mezi mrzuté soudruhy.

Před ulehnutím díval jsem se chvíli z okna k obzoru; slunce tam vzadu zapadalo do zlata a šarlatu, v něž proměnilo mořský pruh. –

V půl šesté ráno byli jsme již zase na pochodu. Šlo to stále dolů po cestách vroubených jižním rostlinstvem; pod fikovníky, jichž plody byly ještě velmi nezralé, celovali jsme pohledem nejvíce keře s tmavozelenými, voskovými lístky a ru-

dými zvonky květů, po jejichž jméně jsem marně pátral.

Sestoupili jsme až na silnici ke Grudě, vinoucí se údolím, po jehož pravé straně oddělovala nás horská stěna od dráhy a bránila nám v pohledu k pobřeží.

Den byl jaksi zvláště radostný, i největší bručouni změkli poněkud, a sličné, veselé Dalmatinky, jedoucí graciézně ve svých světlých krojích na šedých oslících, byly jako zjevení z lepšího světa a povzbudily ještě více naši náladu, statečně zápasící s hladem. Padly samozřejmě nějaké špatné vtipy a kterýsi vojáček podotkl:

„Kdyby se tyhle holky oblékly do pořádných šatů, dělaly by poplach i na Ferdinandce."

Zamrzela mne trochu ta slova, svědčící o velmi zkaženém vkusu, či lépe řečeno o zvrácených předsudcích maloměšťáčka, ale bílá silnice byla před námi a veselé sluníčko nad námi, a tu již také Lovčen vynořil se nalevo v dálce...

V jedenáct hodin dorazili jsme konečně na pobřeží boky a utábořili jsme se na veliké louce právě proti úzkému vjezdu. Zchladli jsme. Barvy vrchů i vod byly šedivé, nic tu nehýřilo skvělostí jadranské krajiny, a nás trýznil již nesnesitelný hlad. Ale pod kotli polní kuchyně začali teprve topit.

Postavili jsme stany, a jakmile mohli jsme se uvolniti od kumpanie, vytratilo se nás několik ke břehu.

S nedočkavostí běželi jsme k první slané vodě svého života. Zapomněl jsem v tu chvíli na hlad. Všecko všední a bolestné spadlo ze mne jako přezrálá slupka, vysoké struny rozechvěly se mi v nitru, jak už tomu dlouho, velmi dlouho nebylo, radost, nadšení, pocit osvobození ovládly mne jako junáka před velkým zápasem. Nad dýchavičnou myslí vnitrozemního občánka zvítězila tradiční sláva moře a okřídlila celou jeho bytost.

Leč u břehu čekalo nás trapné zklamání. Tábořiště vojska bylo tu příliš blízko a příliš dlouho již. Pramen nečistoty. Celý břeh zanesen byl tu popelem, slamou, nesčetnými plechovými zbytky po konzervách, zkrátka neřádem všeho druhu proměněn byl ve smetiště, mírnými zakalenými vlnami odstrkované i roznášené; žalno bylo dívati se na zneuctěný břeh, na zneuctěnou vodu. A my přece přiběhli také, abychom se dali pře-

křtíti slanou vodou jadranskou! Tu však byli bychom se jen pořezali o skelné a plechové střepy.

Ale nevzdali jsme se. Poněkud dále vpravo, kde nebylo již tábořišť nablízku ani vojenských ubikací, kde kraj zdál se již tvořiti zákoutí málo navštěvované, zdál se i břeh čistý. Pospíšili jsme tam bez dlouhého uvažování.

Byl tu opravdu břeh již čistý, voda průzračná, pokoj v okolí. Jakási malá výspa vybíhala do zálivu.

Mundúr dolů! Nazí, jak nás pánbu stvořil a život zkomolil, vlétli jsme s veselým jásotem do vody, která nám upřímně ukazovala svou hloubku a své dno . . .

Vím: vykoupati se v boce neznamená poznati moře. Nepoznal jsem ho ani, když jsem s našimi sanitními koníky putoval po jeho mnohem volnějším, nevhodnými lidmi nezprzněném břehu od Drače ke Kavaji, nepoznal jsem ho vůbec.

Poznati moře, toť poznati jeho rybáře a námořníky, bárky, lodi, města, lidi prosáklé jeho solí, toť poznati život v něm, na něm i v jeho okolí, jemuž dává tvar a smysl. Tak jsem moře nepoznal a již ho asi nepoznám, já je jen zahlédl, já se v něm jen vykoupal, a toto zahlédnuté moře byla dokonce jen Adria, nevinné, líbezné, ale vedle oceánů příliš nepatrné moře Jaderské.

Nicméně ten okamžik, kdy jsme nazí jásali v jeho nadnášející vodě, byl nevýslovně sladký a krásný; to vím dosud, ač dnes, po letech, nedovedu o tom již říci pranic přesvědčujícího. Kdybych nebyl tehdy býval hladovým a utahaným vojáčkem, snad by se mi byl ten okamžik vykrystalizoval v nejlepší mou báseň. Snad. Neboť také je možno, že příslušník vnitrozemního, maloměšťáckého národa, neunikne-li z něho, neodcizí-li se mu, může napsati dobrou báseň na říčku, nikoli však na moře.

Ale sotva jsme se oblékli, pohráli si na břehu s drobnými kraby a dali se na pomalou cestu do tábora, přehlušený hlad znovu v nás zakřičel, zařval a prudce se zmocnil celé naší bytosti. Vlékli jsme se.

S kamarádem F. vystoupil jsem s velkou námahou, ač vzestup náš byl krátký a pěšina zcela pohodlná, na skalní stráň, posadili jsme se tu a rozhlíželi se po boce, naslouchajíce vzdálenému hřmění děl. Ale zrak se nám doslovně kalil hladem,

smysly otupěly, mlčeli jsme a zešedli jako krajina před námi.

Menáž toho dne večer byla špatná, neusínali jsme věru jako lidé šťastní, že viděli poprvé moře, a oblažení jeho blízkostí.

Když jsme sedmnáctého května (1916) ze silnice z Grudy k boce Kotorské poprvé uzřeli v dáli před sebou mohutné „orlí hnízdo" černohorské, sluncem ozlacené, bylo krásné odpoledne, mysl vojáčků byla rozjařena lahodným zákoutím, kde – podle mapy aspoň – Dalmácie lne k výběžku Hercegoviny, a pohled na Lovčen, jehož sláva tolikráte proběhla novinami, naplňoval nás velikými city.

Lovčen není maličkost. Činí majestátně a vyzývavě nad bokou do výše 1631 metrů nad mořem. Kotor ve své zátoce podobá se hrsti hnízd přilepených na jeho úpati, a mohl by býti jistě v několika minutách rozbit lovčenskými děly. Pověstně krásný jest pohled z Lovčenu na boku a Adrii. O jeho „dobytí" rakouským vojskem nemluví se bez ironického úsměvu, přičemž padne vždy nějaká impertinentní poznámka o starém šibalu Nikolovi. Historie poví nám jednou o věci více.

Ale český vojáček, kterého ve školách a vlasteneckých knížkách rozohňovali panslávskou ideologií a hrdinnými kousky černohorských junáků, hleděl a přibližoval se k Lovčenu se zvláštním dojetím. Maje na sobě rakouskou uniformu, příliš spravedlivě nenáviděnou, vnucenou uniformu řemeslného vojáctví, které si ošklivil, dobře cítě, že je ve službách imperialismu, všude stejně ohyzdného, dojat osudem statečného a zdravého kmene, viděl vrchol Lovčenu zastřený mučednickou korunou, kterou mu podvodně nasadili rakouská armáda a jeho nehodný vladař, despota burzián Nikola.

Ve mně pohled na Lovčen, jejž jsem uvítal s rozšířenýma očima nikoliv jako historický monument, jakých nevyhledávám, nýbrž jako mocný zjev přírodní, zprzněný teď sice militarismem a válkou, ale schopný přežíti nejšpinavější epochu lidstva, – ve mně vzbudil nejprve vzpomínku, dvojnásobně nepříjemnou v takový krásný květnový den dalmatský: na šeré dny v maďarské nemocnici jsem si vzpomněl, když noviny přinesly zprávu o pádu Lovčenu a pokoření Černé Hory. Chápal jsem, že tu běží jen o nepatrnou epizodu ohromného děje,

zhola bezvýznamnou pro výsledek války, ale řev maďarských šovénů, kolem mě v pustém velikášství prázdného nacionalismu dělících se již s Němci o poválečnou Evropu, obklopoval mě jako smečka vlků, která sice nemohla trhati, ale kterou nebylo možno také jediným zaprásknutím pravdy zahnati do koutů. Ta zamčená ústa nejvíce tehdy bolela...

Ale rozjařený den, blízkost prvního našeho moře zaplašily brzy nelibé myšlenky i vzpomínky a byli bychom se toho dne po dobrém obědě s chutí pustili do lovčenské serpentiny.

Teď tedy, po dvou dnech strávených na pobřeží boky celkem v klidu, rušeném jen nedosyceným žaludkem, ustavičně upozorňujícím na svou nespokojenost, stanuli jsme na úpatí Lovčenu.

Vyšli jsme z Teoda v pět hodin odpoledne, počasí bylo šedivé, vítr se roztančil; měl jsem tentokrát opravdu smůlu. Z vyhlídky nebude nic a cesta promění se patrně v dlouhé utrpení.

Nevím již, kolik má vojenská serpentina lovčenská těch svých nekonečných oblouků. Silnice je pěkná, mnoho potu zajateckého tu bylo jistě prolito, snad i krve, snad i životy stála; zatáčky jsou dosti ostré, něco pro bravurní šoféry vojenské, aby zřítili se dolů a zlámali si vaz. Trvala nám hluboko do noci.

Jako podivná, nepravidelná housenka o přečetných, potácejících se nohách šinuli jsme se pomalu vzhůru, bičováni větrem, který nahoře divoce zesílil a nepřetržitě bil nás pískem a ledovými údery z mořské strany. Zpočátku, dokud únava nás nepřemohla, bránili jsme se jakžtakž vtipkujíce, vypůjčil jsem si malého ratlíka, který patřil mladému praporčíku a putoval s námi toho dne, hned v náručí některého méně bručivého vojáčka, hned nahoře na jeho baťochu, a skrývaje ho napolo na prsou, hřál jsem si u něho zkřehlé ruce, jimiž jsem ho chránil před zběsilým náporem písku. Pomalu však jednotlivci počali posedávati a omeškávati se, při odpočinku zalézali jsme za skalní výběžky, ale znovu a znovu bylo nutno vstáti a dráti se vpřed, tmělo se, z Kotorské zátoky zahlédli jsme jen kousek, z krásné vyhlídky nic, a nakonec otupělí vlekli jsme se mechanicky do neznáma tmou.

Hodina míjela za hodinou, uplynulo jich deset od našeho odchodu z Teoda, když nás konečně ztýrané dovedli mezi lidská obydlí, ale nikoli do nich, nýbrž na holou stráň, na jejímž hřebenu stál kostelík.

Temno bylo a chladno, nutno stavěti stany, teď, po deseti hodinách bičovaného klopýtání! Chytrý Č., který vyznal se na vojně znamenitě v každé tlačenici a vždy si věděl nějaké výhodné rady, ukázal na kostelík, octnuv se náhodou po mém boku. Neměl jsem ostatně ani souseda, s nímž bych si byl stan stavěl, a tak vzali jsme stráň útokem, prošli jsme hřbitůvek nahoře a vešli do holého kostelíka, kde už v koutech hemžily se nějaké temné postavy chytrých vojáčků. Přístřeší jsme tedy měli, hůře bylo však s ložem: stanová plachta, pokrývka a baťoch, z toho nedalo se mnoho pořídit na tvrdých, ledových dlaždicích.

Svalil jsem se na stanovou plachtu, baťoch dal jsem si pod hlavu a pokrývkou přikryl jsem se až přes hlavu, ale ještě než jsem usnul v „božím domě", cítil jsem, jak mi křehnou nohy od špiček prstů až do těla.

Trvalo to ráno velmi dlouho, než jsem opět správně stál a pohyboval se na svých nohou.

Byli jsme v Njeguši (900 m nad mořem), nevelké obci v horské kotlince, dosti půvabné trochou zeleně uprostřed skalní šedi. Měla před válkou něco přes 1000 obyvatelů a znamenala významnou stanici na obchodní cestě mezi Cetinjí a Kotorem. Teď tu bylo hojně pomocného vojska etapního, krmeného hlavně nepříliš chutnou a hojnou polentou; také stanoviště psího trénu nás tu trochu pobavilo, když ztuchlá polenta nás zklamala.

Vyjasnilo se. Vyhřívali jsme se na náhrobních kamenech hřbitůvku, připravujíce si tu studenou nebo teplou snídani. To byla téměř naše zvyklost již – tyto odpočinky na hřbitovech. Počínajíc Szegedem a Tuzou až do Elbasanu byli jsme s nimi snad denně ve stycích, zejména s otevřenými hřbitovy moslimskými, a nad nejednou trouchnivějící hlavou pojídali jsme svou chudou menáž, natahovali své polámané údy nebo vyhřívali jsme se vtipkujíce: klidně a samozřejmě snoubil se tu život se smrtí ve vysoké trávě a mezi náhrobními kameny, často povalenými a zarostlými.

Tu v dosti velké vzdálenosti vynořil se ze skupiny domků stranou ležící nevelký průvod a vážně sunul se klikatou cestou po stráních vzhůru ke hřbitůvku. Byl to pohřeb s šedivým popem a dětskou rakvičkou. Byl jsem si právě pro vodu ve skále, kde nevlídní vojáci maďarští, jichž bylo podivuhodně mnoho všude po etapních stanicích balkánských, udržovali jakési čerpadlo a kutili cosi. Pozoroval jsem, jak se vine tiše a smutně po chudé a tvrdé půdě, a pak jsem jej předběhl na hřbitov. Do prázdného kostelíka, námi tak „znesvěceného", ale pro ně stále ještě posvátného, jsem pohřeb nenásledoval ovšem, ale pak zpovzdáli přihlížel jsem k pohřebnímu obřadu nad otevřeným hrobem, hledě toliko na tváře Černohorek a několika starců: bylo v nich stejně mnoho bolesti jako hněvu a malý zástup představoval nesmírné hoře, nikoli pro ten pohřeb, ale pro všecko, pro všecko, co bylo kolem.

Vojáci povalovali se dále po hrobech a náhrobních kamenech, sluníce se nebo foukajíce do ohníčků, na nichž vařili kávu. Ale mně se v té chvíli zdálo, jako by z Lovčenu až sem, po celé této divoké a hrdé kdysi zemičce, valily se proudy jakési špíny jako láva ze sopečného kráteru, špíny válečné, která stejně poskvrňuje i jiné země, ale v tomto horském koutě mezi mořem a civilizovanou Evropou, kde se tak často bojovalo hrdinsky, tato komisní špína imperialistického militarismu a jeho bojů poskvrňovala jaksi nejohyzdněji kamenitou půdu a smědý lid domorodý. Všude, kudy jsme táhli, zdálo se mi, že znečišťujeme život, my i ty jiné formace vojenské, procházející nebo vetřelecky usídlené, ale tady, vedle tohoto tklivého pohřbu v Njeguši pod Lovčenem, styděl jsem se za nás a evropské pány světa nejvíce.

PRÓZY
KNIŽNĚ NEVYDANÉ

O MINARETU, KTERAK ŠEL NA PROCHÁZKU, A O VOJÁČKOVI, KTERÝ SE PŘITOM NAJEDL

V divoké zemi albánské, půldruhého dne cesty od moře, leží krásné město Tirana, kde přihodilo se jistě již mnoho pěkných pohádek pro malé i veliké děti.

Na náměstí stojí tu mramorové hrobky a pomníky se zlatými nápisy. Za zdmi z hnědých cihel, v bujných zahradách, kde zrají pomoranče, citróny, fíky a granátová jablka a kvetou nejkrásnější růže a lilie, stojí obydlí bohatých mohamedánů, křehká jako letohrádky: mají okna zastřená pestrými dřevěnými mřížkami, aby nepovolané oči nespatřily krasavic, které za nimi baví se hrou, vyšíváním nebo čtením básní a románů, ležíce na brokátových poduškách. Nad zahradami třepotají se velicí otakárkové a po městě i po stromech poletují krotké hrdličky. Za zrnkem vlétnou i do krámů, kde řemeslníci vyrábějí a prodávají šperky ze zlata a stříbra, měděné kotle a mísy, pestré špičky na cigarety, pěkně vysoustruhované, sedla, malované truhlice a kolébky a jiné věci krásné i potřebné.

Nejproslulejší jsou v tomto městě veliké mešity. Stojí ony na různých stranách města, pomalovány od paty až k hlavě květinami a jinými obrazy, a každá má převysoký minaret, na jehož hrotu skví se zlatý půlměsíc.

Tedy do tohoto krásného města přitáhlo jednoho letního večera vojsko a utábořilo se na veliké louce právě za nejkrásnější mešitou. Bylo velmi unaveno a hladovo po dlouhém a těžkém pochodu. Vojáci shodili výzbroj, postavili si stany a čekali, až kuchaři jim uvaří černou kávu, jejich večeři. Šťasten byl voják, který měl k ní uschovaný krajíček chleba.

Před stanem nedaleko mešity, jejíž minaret stál na této straně, seděli dva vojáčkové. Jeden byl malíř a druhý jmenoval se jako já, Stanislav. Už se trochu stmívalo, ale vojáčkům dělaly se před očima ještě temnější mžitky z hladu. Tu povídá malíř:

„Podívej se, Stanislave, kterak minaret, jak se šeří, poodchází od mešity, jako by chtěl jíti na procházku."

Stanislav se dívá, kývá hlavou, a byl by pro samé dívání usnul, kdyby vtom nebyli jich volali pro kávu. Když dopili, vlezli si pod stan, čapky si dali pod hlavu na baťoch a spali, jako když je do vody hodí.

Ale Stanislav měl podivný sen. Zdálo se mu, že stojí s mnoha vojáky ve velikém kruhu a že křížem krážem jako míč házejí si jeden druhému ohromný žemličkový knedlík z bílé mouky: kdo jej chytí, smí si ukousnouti, co ústa stačí, kdo nechytí, nedostane nic. A vojáček Stanislav má neštěstí, nemůže ho chytiti, ač má nesmírný hlad. Teď je na něm opět řada, celý se třese strachem, aby dobře chytil, ale bác!, knedlík vletí mu rovnou do tváře, odskočí a kotálí se pryč.

Tou ranou se Stanislav probudil. Mne si oči a pozoruje, že to byl jeho vlastní opasek, který visel na pušce stojící uprostřed stanu a podpírající střechu, spadl a udeřil jej do tváře. Pak vidí stanovými štěrbinami, že venku je jasná měsíční noc, a má z toho radost. Tu však zdá se mu, že dlouhý stín sune se po místě, na kterém stojí stan, i přemýšlí, co by to mohlo býti, neboť neslyší kroků.

Vojáček Stanislav vylezl ze stanu. Postavil se, rozhlédl se napravo, nalevo, a hle, před ním stojí minaret. Stanislav náramně se ulekl.

Minaret měl na sobě dlouhý šedivý kaftan, okruží kolem krku a špičatou čepici. Byl tak veliký, že se zdálo, že špičkou čepice škrabe oblohu, ale přesto vyhlížel jako člověk, s kterým dá se mluviti. Vojáček divže hlavu si nevyvrátil, když se chtěl mu podívati do tváře, v které spatřil jen dvé zapadlých očí a hustý šedivý vous. Zdálo se mu, že se minaret na něho dívá, a jak už tak byl v leku a rozpacích, řekl:

„Dobrý večer, pane minarete!"

Minaret opravdu to slyšel. Sklonil hlavu, takže čepice jako veliký kornout dostala se do šikmé polohy, a pravil hlasem trochu dutým, leč laskavým:

„Dobrý večer, vojáčku Stanislave, copakže nespíš?"

Stanislav podrbal se za uchem, nevěda, co by odpověděl. Konečně napadlo jej něco.

„Hlad mne probudil, pane minarete," povídá.

„Tak, tak, hlad," pokyvoval minaret vážně hlavou, až se Stanislav bál, že kornout z hlavy mu uletí, „víš tedy, co uděláme? Jdu na procházku, vezmu tě s sebou. Však ono se najde něco dobrého k snědku."

Tato laskavá řeč Stanislava velmi potěšila a strach z něho spadl. Usmál se, přikývl radostně a docela zapomněl, že by ho vojanští páni mohli považovat za dezertéra.

„Přemýšlím jen," pokračoval minaret, „jak bych ti cestu usnadnil. Nenosím sice sedmimílových bot, půjčil jsem je jednomu svému malému švagru z horské vesnice, ale přesto jsou moje kroky pro tvé krátké nohy příliš dlouhé. Nezbude, než abych tě posadil na sebe."

I vyzdvihl vojáčka Stanislava, zkoušel jej usaditi zde i onde na své dlouhé postavě, a konečně posadil jej na okruží u krku, kde seděl Stanislav jako na pavlači. Držel se pevně okrajů, neboť měl zpočátku velikou závrať. Ale pak se mu to zalíbilo, neboť viděl daleko široko. Dodal si také odvahy a ptal se:

„Jak to, pane minarete, že chodíte v noci na procházku?"

„Z dlouhé chvíle, synku, z dlouhé chvíle," odpověděl minaret. „Ve dne, mezi ranní a večerní modlitbou muezzinovou, ještě se jakžtakž bavím. Když muezzin leze vzhůru po schodech, lechtá mne to, jako když jsem byl malý a maminka mne víškala. Když zpívá a chválí Alláha, mám radost, že jsem k něčemu na světě. A pak ledacos pozoruji a ledacos si domyslím. Mnoho zajímavých věcí děje se teď v celém světě. Ale v noci mám dlouhou chvíli. Jdu tedy jednou do hor, podruhé k moři. Teprve k ránu si trochu zdřímnu; to mi stačí. V stáří nepotřebuje člověk dlouhého spaní. Dnes půjdeme k moři."

Vydali se na cestu. Minaret kráčel pomalu, ale kroky dlouhými, až se mu okruží třáslo, a vojáček Stanislav houpal se na něm jako loďka na vlnách. K spadnutí to však nebylo, a tak Stanislav brzy tomu uvykl a jen se díval, co se kolem něho děje.

Šli nejprve městem, kde bylo dosti hlučno. Mohamedánské obyvatelstvo slavilo právě postní měsíc ramazan, kdy ve dne

veškerá práce stojí a život odpočívá, zato však po soumraku pěstuje se tanec a veselice. V hostincích hrála hudba a tanečnice bily do bubínků s rolničkami. Na hrobkách, tu a tam roztroušených, a na hřbitovech u mešit hořely četné svíčky jako u nás na Dušičky. Kdykoli šli mimo některou mešitu, pozdravil se náš minaret s minaretem druhým, a sice tak, že přiložily pravice nejprve ke svému srdci a potom k čelu, načež hluboce se sobě uklonily; Stanislavovi bylo při tom dobře se držeti okruží, aby nespadl. Jinak nepřihodilo se jim v městě nic pozoruhodného. Stanislav měl sice velkou chuť nahlédnouti mřížkami do některé osvětlené domácnosti v krásných domech uprostřed zahrad, ale minaret, který byl dobrý mohamedán, nechtěl toho připustiti.

Tak dostali se na silnici, na dlouhou a pěknou silnici, která vede do bílého města Drače, jež leží na břehu mořském.

Stanislav viděl, že i tu je dosti živo. Tu a tam pospíchaly menší oddíly vojska jako veliké černé stonožky s mnoha ostny a četné nákladní automobily dopravovaly zboží.

Minaret kráčel však rovnou za nosem a ničemu se nevyhýbal. Stanislav velice se tomu divil a nahýbal se z okruží, jak mohl, aby spatřil, kterak to minaret dělá. Bylo to marné, neboť nemohl se tak nahnouti, aby viděl dolů minaretu na nohy, a poněvadž se styděl ptáti se, marně si hlavu lámal tím, zda minaret propouští automobil mezi nohama nebo zda automobil projede minaretem.

Podle silnice střídaly se kopce a roviny s močály; pak přišli do městečka, které se jmenuje Bazaršjak.

„Zde žije můj synovec, hodný hoch," pravil minaret, „půjdeme ho navštívit."

Stanislavovi kručelo sice v břiše a byl by raději slyšel, že zde již přichystána je slíbená večeře, ale mlčel uctivě a byl zvědav na nového známého.

Minaretův synovec byl hezký synek v bílém kaftanu a stál u malé džamije, kde spali vojáci. Minarety pozdravily se tentokrát jako mohamedánské přítelkyně, objaly se navzájem oběma rukama a přitiskly hlavy jednu k druhé na pravé i na levé straně. Synovec velmi si naříkal na nepokojné časy, na zlé vojáky, kteří ničeho nešetří; snědli muezzinovi i psíka, s kte-

rým on, minaret, měl důvěrnou známost, a velmi pro něj truchlil.

Stanislava synovec vůbec si nepovšiml, což vojáčka zpočátku trochu mrzelo, když však slyšel, jak mladý minaret je na vojáky rozezlen, byl rád, že v okruží je dobře skryt. Myslil si: co kdyby ho napadlo sníst mne za trest, že vojáci mu snědli psa.

Starý minaret vedl řeč chlácholivou a nabádal synovce k trpělivosti. Nic netrvá věčně, pravil, a časy zlé střídají se s dobrými. Zakusily jsme kruté doby a mnohý z našeho rodu přišel v různých vojnách i o hlavu, ale viděly jsme také časy požehnané, kdy sladko bylo naslouchati modlitbám muezzinů za pokojných jiter i večerů. Mnoho vydržíme a mnoho přečkáme, neboť musíme si zasloužiti slávu onoho dne, kdy Mohamed povolá nás do ráje a v nových kaftanech rozestaví nás po městě věčné radosti.

Když se konečně rozloučily, pravil náš minaret:

„Teď půjdeme rovnou k moři, kde nás čeká dobrá večeře."

Tato slova rozveselila opět Stanislava a hleděl nedočkavě před sebe do dálky, kdy se mu již ukáže moře.

Skutečně netrvalo to dlouho, přišli na kopec a spatřili v dálce zářící stříbrný kruh a na jeho břehu bílé město Drač. Sestoupili, šli nějakou chvíli ještě po silnici vedoucí do tohoto města, pak odbočili nalevo, a stáli na písčitém břehu veliké zelené pláně, ve které obraz měsíce koupal se jako v tekutém stříbře.

Napravo město Drač vyhlíželo jako veliká hromádka z kotvové stavebnice, jejíž kostky jsou však z cukru. Bylo teplo a ticho, a z moře, nepříliš daleko od břehu, čněly trupy velkých lodí napolo potopených a nakloněných, s komíny a stožáry.

„Umíš-li pak plovat?" tázal se minaret vojáčka Stanislava.

„Neumím," odpověděl Stanislav skoro šeptem a zahanbeně.

„To je škoda," děl minaret, „nevím, nepřijdeme-li na hloubku větší, než jsem sám, i když se protáhnu. Nu, zkusíme to. Dej pozor, abys tedy nespadl do vody."

Stanislav držel se už napřed pevně okruží a minaret vešel do vody.

U břehu bylo moře plno bílých čepců a krajek a rozbíjelo je s pleskotem na pobřežním písku. Minaret zamířil přímo k nejbližšímu lodnímu trupu. Šlo to stále hlouběji, brzy sáhala mu voda až k okruží, a Stanislav se bál.

Bylo to přec jen na pováženou. Sám a v noci stojím tu přímo nad vodou uprostřed velikého moře, myslil si, a mou jedinou záštitou je neznámý minaret, s kterým jsem dnes poprvé mluvil. Což, chce-li se mi třeba pomstíti za všecka příkoří, která vojáci učinili minaretům v těchto zlých a surových dobách. Vždyť jsem sám na vlastní oči viděl, kterak vlezli do jednoho, který byl tak stařičký, že sotva stál na nohou a nijak nemohl se brániti. Vlezli mu až do hlavy, rozdělali tu oheň, aby si kávu uvařili, dříví bylo vlhké a štiplavý kouř valil se stařečkovi očima i ústy. Což, chytí-li mne náhle za nohu, zatočí mnou ve vzduchu a pak mě hodí daleko do moře, kde se nedovolám ani maminky, ani kamarádů, ani pana hejtmana.

A voda stále stoupala, už byla blízko okraje okruží, Stanislav třásl se na celém těle, ale mlčel. Loď nebyla však už daleko, minaret kráčel opatrně, a za chvíli šlo to jaksi nahoru, neboť voda počala opět poněkud opadávati. Stanislav nabyl zase trochu důvěry v tajemnou osobu, která ho nesla.

Když přišli k lodi, pravil minaret:

„Tuto loď, která vezla mnoho dobrých věcí, zahubili nepřátelé na tomto místě včera večer. Jmenuje se Sarajevo. Ale vojáčku, máš sirky?“

„Mám,“ vykřikl Stanislav radostně, neboť byl rád, že může minaretu něčím posloužiti, a hledal rychle po kapsách.

„Dobrá, dobrá,“ řekl minaret, „nech je prozatím v kapse a dej pozor, aby se nenamočily; budeme jich potřebovati.“

Pak se sehnul a kráčeje podle lodního boku, vzhůru napolo obráceného, hledal něco na stěně.

Hledal okno. A když ho našel, dosti vysoko nad vodou, povídá:

„Teď se, hochu, dobře drž a nic se neboj!“

Sklonil hlavu a vší silou vrazil špičkou čepice do okna, které se rozletělo.

„Všecko se daří,“ pravil. „Teď se mi přitiskni ke krku a pevně se chytni vousů. Doufám, že prolezeme.“

A skutečně prolezli. Minaret dovedl natáhnouti své dlouhé tělo na ještě delší a tenčí. Stanislav odřel se poněkud na ruce, ale brzy na to zapomněl.

Když byli uvnitř, kázal minaret Stanislavovi, aby vytáhl sirky a rozškrtl. Stanislav ihned uposlechl, a když udělal světlo, spatřil před sebou minaretovu ruku a v ní růžové svíčky, jaké v Tiraně na trhu prodával v jednom krámě po dobu ramazanu úctyhodný Turek s dlouhým šedivým vousem.

Zapálili je a rozestavili kolem, jak se právě dalo. Tu viděl Stanislav, že se nalézají ve velikém skladišti a minaret že polou leží, polou sedí na podlaze, poněvadž jinak pro svou výšku nemohl. Zboží bylo v nepořádku, neboť se svezlo k jedné straně, když se loď naklonila. Ale Stanislav ihned poznával bedničky s plechovými konzervami, s čokoládou a se sladkým důstojnickým sucharem, jakož i jiné bedny s lahvemi vína a koňaku. Bylo tu velmi mnoho různých věcí vypadlých a roztroušených, a Stanislav měl radost, že se dostali právě na místo tak dobré, neboť mohli se octnouti i na jiném místě, kde by byli seděli toliko mezi pytli kukuřice.

„Vezmi a jez, co ti libo," pravil minaret laskavě, „pošlu zatím vzkaz do hor svému švagru, víš, tomu, jemuž jsem půjčil své sedmimílové boty; je u nich teď bída s nouzí, mohl by si tedy dojíti sem pro nějakou aprovizaci."

Stanislav nedal se ovšem dlouho pobízeti. Popadl nejprve velkou plechovku s jemnou konzervou, pak se však rozpomenul, že nemá chleba, a sebral raději několik krabic s čokoládou a sucharem a několik lahví vína a usedl si s tím ke svému příteli.

Minaret zatím hledal po kapsách svého kaftanu, vytáhl malý aluminiový kroužek a ryl do něho zahnutou kudlou z kozího rohu jakési značky. Když Stanislav rozbalil svůj poklad, udělal si minaret řádné sousto čokolády z několika balíčků, vstrčil je celé do úst a pomalu je žvýkal, mlaskaje přitom poněkud. Pak vstrčil ruku pod čepici, jako by se chtěl podrbati, vytáhl však pěkného, trochu rozespalého sýčka, navlékl mu kroužek na nohu a vypustil jej oknem.

Stanislav vyvaloval oči, neboť takového poštovního holuba ještě nikdy neviděl, nepřestal se však krmiti a napájeti. Když

se nasytil věcí sladkých, prohlédl si ještě jednou skladiště a naleznuv pytel se sucharem nesladkým a shledav, že se dá dobře kousati, poněvadž je navlhlý, vrátil se k vepřové konzervě a doplnil svou hostinu věcmi slanými. Nic se nestyděl, neboť si myslil, že minaret, který se naň přátelsky usmíval, nepodiví se jeho veliké chuti, když sám vstrčí do úst naráz tolik čokolády, mnoho-li žádný člověk najednou ani sníst nemůže. A když už déle jísti nemohl, popíjel aspoň víno. Tu pravil minaret:

„Máme ještě dosti času na cestu. Chceš-li, povím ti tedy pěknou pohádku."

„A-ano, pane mi-minarete," odpověděl Stanislav, který měl jazyk už poněkud těžký a podřimoval téměř, maje hlavu na pytli se sucharem.

A minaret počal vypravovati:

„Do bílého města Drače přijel jednou slavný princ..."

„A-ano, a jmenoval se Wi-wied," vskočil mu do řeči Stanislav s poslední silou.

„Copak tě to napadá, vojáčku, o princi toho jména neslyšel jsem nic," pravil minaret a povídal pohádku dále.

Ale vojáček Stanislav, který mi celý tento příběh sám vypravoval, když se vrátil z Albánie do Prahy, usnul zatím, a tak nevíme, jaká byla ta minaretova pohádka.

Druhého dne ráno, když vojáček malíř přinesl pro oba černou kávu a chléb, Stanislav ještě spal. Zatřásl jím tedy a Stanislav se posadil.

„Bože, to jsem se krásně najedl," byla jeho první slova. Pak si mnul chvíli oči a povídá:

„Ale už mi zase náramně vytrávilo," a hned se pustil do kávy a chleba s velikou chutí.

A když tak jedl, rozpomněl se docela na své noční dobrodružství. I podíval se po očku k mešitě.

Ale minaret stál na svém místě a byl již docela suchý.

„Máte pravdu, pánové," rozhovořil se konečně profesor Hula u dlouhého stolu v jisté restauraci, když vtipy ostatních denních hostů stávaly se naléhavými, „máte pravdu, jsem dnes poněkud nevyspalý a unavený. Probděl jsem minulou noc a dnes divím se sám sobě, kde jsem k tomu nabral odvahy. Není to maličkost pro člověka v mém věku a hlavně pro nekeťasa v dnešní době obtížné výživy. Léta by se snad konečně ani tak neprotížila na hřbetě, kdyby člověk mohl si po půlnoci dáti druhou večeři a k ránu okřáti nad horkou a vonnou dršťkovou polévkou s čerstvými slanými houskami.

Nebyl jsem na to vůbec připraven, přišlo to znenadání, a vinna byla nejprve má roztržitost a pak – nu, pak částečně – vzpomínky, částečně malá recidiva toulavosti z mládí.

Když jsem se včera s vámi rozloučil, zašel jsem ještě do své kavárny, kde jsem doufal sehnati nějaká viržinka, kus za dvě koruny sice, ale jakáž pomoc, nemohu bez kouření pracovat a cigarety přijdou ještě dráže. Nenašel jsem, co jsem hledal, tam, kde jsem to hledal, zato však našel jsem starého přítele, který slíbil nějaké opatřiti a mimoto pozval mne na druhou večeři, po níž jsme šli na trochu řeči do vinárny.

Víte, pánové, je to zcela moudré zařízení osudu, že právě dnes jsou naše nápoje tak špatné a tak drahé a mimoto nikoliv vždy při ruce. I my, lidé usedlí, zapovídali bychom se při dobré sklenici možná příliš často: vždyť je toho tolik, co staří přátelé viděli měniti se, náš dnešek liší se nadmíru od našeho včerejšku a zítřek, na ten pouhé pomyšlení již rozehřívá a rozvazuje jazyk – aspoň za důvěrného posezení.

Krátce, bylo k půlnoci, když jsem se rozloučil se starým druhem a nastoupil pomalu cestu ze středu města na konec předměstí. Bylo mi zcela milo, a tak mě ani neznepokojovala příliš ta okolnost, že jsem právě tam, kde jsem byl kvečeru: bylo nejen dopito, nýbrž i dokouřeno, co přítel opatřil, to jsme spotřebovali, sotva na cestu zbývalo mi ještě několik bafů – zítra nastane nová bída a nová sháňka.

Čekala mne však ještě horší věc. Když jsem totiž přišel před dům svého mládeneckého bytu, před dům, v němž není domovnice a který byl již pohroužen v temný a pevný spánek, zpozoroval jsem, že nemám domovního klíče. Poněvadž pak jsem nepovažoval za slušné bušiti do vrat, dokud někoho neprobudím a o otevření nepožádám, obrátil jsem se a nerozhodnými kroky jal jsem se vzdalovati se cestou, kterou jsem přišel.

Řeknete, že nejpřirozenější bylo by bývalo, kdybych byl zazvonil u nejbližšího hotelu. Ale noc byla krásná a probudila ve mně vzpomínky na noční toulky z mladých let. Krev, rozehřatá vínem, nezchladla dosud na svůj normál, byl jsem lehčí jaksi a pružnější, a zachtělo se mi ještě hodinky volného snění a myšlení, pro něž jasná noc jest nejvhodnějším prostředím a bezúčelné kroky nejlepším doprovodem.

Pan rada se usmívá a myslí si v duchu, že opět básním. Inu, každý z nás má v sobě zbytek nějaké tajné náklonnosti, kterou život a povolání potlačily, ale nevyplenily.

Prošel jsem několika sady, poloosvětlenými třídami i ulicemi úplně temnými; město nevyhlíží teď v noci příliš vesele, ale toho jsem ani nepotřeboval. Stačil jsem sám sobě.

Ke druhé hodině ranní přišel jsem na Václavské náměstí. Zde bylo poněkud živěji. Velkoměstský noční život zanechal tu ještě několik malých hloučků, před známými hotely stály párky, nevěstky bloumaly nahoru dolů, tu a tam tryskl smích nebo výkřik rozjařeného.

To mě poněkud vytrhlo z vlastní pavučiny, a ponoukán nadbytkem času, odhodlal jsem se, nikoli bez jistého ostychu, několikráte projíti se po této tepně milostných nočních obchodů.

Jak víte, pánové, jsem Pražák Vltavou křtěný a moje mládí, mezi námi řečeno, nebylo právě asketické. Netajím toho, poněvadž ctnost těch, kteří neprošli hříchy a pokušeními, nemá přede mnou valné ceny. Prochází-li se však starší pán v pozdní hodině noční po Václavském náměstí, vzbuzuje různé myšlenky a činí dojem poněkud směšný. Především asi dojem diletanta, který neví jak do toho, třeba strýčka z venkova.

Tato představa nebyla mi dosti příjemna přesto, že jsem byl úplným cizincem na tomto místě v tuto dobu. Neboť jednak nejednalo se mi vůbec o „to", jež spořádanému člověku v mých letech zdá se přece jen trochu povážlivé, jednak urážela mou ješitnost: člověk silný vzpomínkami je hrd na svou minulost.

Procházel jsem se tedy s jistou, schválnou nedbalostí a povýšeností po chodnících nepříliš osvětlených a bavil jsem se ve svém nitru klidným pozorováním drobného života na noční dlažbě.

Nevěstky mne oslovovaly. Nebylo mi to milo. Nesnědl jsem mnoho vtipné kaše a nemiluji hrubých žertů s bytostmi, jichž živobytí je nesnadné. Rovněž považoval bych za velmi nemistný tón vyzvídavý, sentimentální nebo mravokárný ve styku s děvčaty, jejichž srdce ztvrdla na dlažbě a mysl domnívá se míti v pokrytecké lži nejlepší zbraň. Nemůžeme-li propast mezi dvěma společenskými světy překlenouti prostým slovem lidského kamarádství, jest lépe, necháme-li ji nepřeklenutu.

Náměstí však prázdnilo se pomalu a mne počla přece jen jímati jakási únava, platiti drahý nocleh se mi teď vůbec nechtělo, i zamířil jsem rychlejšími kroky k státnímu nádraží, kde očekával jsem, že nejdříve otevře se nějaká místnost, v níž možno bude posnídati aspoň.

Přede mnou kráčela vážně patrola, dva strážníci, které jsem předešel. Po chvíli nato přišel jsem na místo dobře zastíněné stromy, a tu se stalo něco, řekněme, velmi směšného.

Je to, pánové, věc v těchto místech asi velmi všední, ale pro profesora a muže vážného přece jen poněkud nevhodná! Zkrátka, stál jsem náhle mezi dvěma dívkami, které mne přímo přepadly a udýchaně požádaly, abych je doprovodil a tak zachránil před patrolou. Zpozorovaly, že se tu delší dobu již procházím, a vyslovily tedy myšlenku celkem správnou, že mi může snad býti jedno, kudy jdu, nepospíchám-li.

Mám dobré srdce, pánové, a zdá se mi správno, zachrání-li se, byť to bylo jen pro den, před policií lidský tvor, na kterého celý svět pořádá ustavičně tichou štvanici. Nicméně, bylo mi rychle přehlédnouti situaci a uvědomiti si, že velmi pravdě-

podobně nebudu v nové své úloze nikým potkán a poznán, nežli jsem svolil.

Cestou, která trvala asi půl hodiny a zavedla mne až ke Karlovu, nenadělal jsem mnoho řečí. Odpovídaje na jejich otázky, vysvětlil jsem jim svoji nehodu a pokusil jsem se rozumně odůvodnit své ponocování. Jak jsem správně předpokládal, byl jsem skutečně považován jimi za strýčka z venkova; ptaly se mě, kdy mi jede vlak. Zpozoroval jsem také, že klidný a prostý tón mých nemnohých slov, jejž jsem našel po krátké rozpačitosti, uvedl opět je poněkud z míry – bylo znáti, že zvykly zcela jinému světu a jiné řeči a že nevědí dobře, co si mají se mnou počíti, když nemohou ani vysmívati se, ani zlobiti se, ani dráždíti nebo dokonce vyjednávati.

Pokud tomu světelné poměry dovolovaly, konstatoval jsem, že obě jsou sice mladé, ale jedna ošklivá a druhá nikoli hezká. Ošklivá brzy rozvázala a měla hlavní slovo, vypravujíc o svých potyčkách a příhodách i nehodách s policejními komisaři, se strážníky, s „fotografem" a jinými „tajnými", o tom, jak jim utíkala, i o tom, jak je na kolenou prosila, – „jsme jako štvaná zvěř, ohavné je to," dodala, a já jí věřil na slovo.

Druhá byla „distingvovanější", mluvila méně a snažila se přizpůsobiti svou řeč cizímu světu, který šel vedle ní. Nesnažil jsem se však učiniti si úsudek. Nač a proč? Ušetřil-li život něčeho na tobě, stromku, dodneška, zítra tě může naráz přelomiti. A zde myslím, pánové, máme nejméně práva souditi.

Nazývám rád věci jejich pravým jménem. Víte, pánové, co je to pasák? Nikoli, neironizuji. Dobrá tedy: dělal jsem půl hodiny pasáka. Co by tomu tak řekla zemská školní rada? Měl jsem přitom ovšem nepasácky čisté svědomí.

Ale jako pasák byl jsem také odměněn. Když jsme se před domem loučili prostým způsobem, obvyklým v mém světě, vytáhla ošklivá cigaretu a podávala mi ji: „Nemám víc," pravila upřímně. To mě rozesmálo, neudržel jsem se. Druhá pochopila mou situaci či spíše myšlenku, byla asi přece jen vnímavější, pronesla cosi jako pokárání své družky, ta však se nedala: „E, co by nevzal, myslím to dobře, dobrá bude na cestu." A tož druhá vylovila také jednu ze své kabelky – a já

vzal. Pánové, mě by bylo bolelo, kdybych byl býval jist, že si řeknou: Nechtěl ani cigaretu od nevěstek.

Od půlnoci jsem nekouřil. Chutnaly mi. Zapomněl jsem při této příhodě na svou únavu. Vracel jsem se, teď už přímo do svého předměstí na opačné straně, spokojeně jako po vykonaném dobrém skutku. Jako, prosím, neboť nebyl jsem to já, který vykonal něco podobného. Pouštěl jsem vážné obláčky do řidnoucí již tmy. Opravdu, pánové, velmi, velmi mně chutnaly ty cigarety...

Tak tedy sedám k této kapitole již jako občan svobodného československého státu, jako syn národa, který v úžasném spádu událostí zmocnil se nejdražšího a základního statku pro každý národní život a se vzácným klidem provedl převrat, jejž umožnila světová válka.

Nemohu říci, že za ta léta válečná setkal jsem se s mnoha lidmi, kteří důvěřovali ve smysl velikého zápasu a věřili v konečné vítězství věci národů nesvobodných a pohaněných, především v blížící se vítězství české. Jako voják vedl jsem život věřícího mezi nevěřícími a sám a sám musel jsem se prokousati záchvaty bázně a neveselými náladami, jež tíha událostí vyvolávala přese vše v srdci. Naštěstí byl jsem z míru a civilu zvyklý býti často v postavení blázna mezi rozšafnými, v postavení člověka, jenž pravidelně mysli a cítí jinak než jeho okolí, nevypadl jsem tedy ze své úlohy.

Bolel-li mne však nezřídka styk s lidmi, hlavně s lidmi inteligentními, kteří po ničem netoužili nežli po konci, po *jakémkoliv* konci, když já viděl, že cesta k cíli je přespříliš dlouhá ještě a život bez vítězství spravedlnosti že by byl zhola nesnesitelný, moje víra, zatvrzelá, slepá mnohdy, byla mi nicméně drahocenným pokladem, zřídlem ustavičného osvěžování mysli, osvobozující silou ve zmatcích srdce, přenášela mne přes hory smutků a bolestí a velmi často činila mne prostě veselým.

Pročež nemohu dnes nevzpomenouti onoho večera jednoho z prvního roku válečného, kdy v důvěrném hovoru šéfredaktor tohoto listu zasvětil mne, zapadlého venkovana, svým rozhodným způsobem poprvé do toho, co se chystá a děje, jaké jsou naděje a že se našli čeští lidé, kteří jednají, třebaže je tu nebezpečí šibenice. Energicky zasadil do mého nitra zelený stromek naděje a víry, a stromek ten již neuschl. Ten večer byl náhoda, ale věru šťasten byl by člověk, jehož život byl by vezdy určován takovými náhodami. Ostatně, zda není vůbec štěstí lidí šťastných tohoto původu?

Vytrval jsem ve své víře a hleděl jsem získati spoluvěřící. Sursum corda! říkal jsem malomyslným. Nebylo to vděčné apoštolování. Zpočátku měl jsem jisté úspěchy, to bylo ovšem, když se Rusové blížili ke Krakovu. Po jejich ústupu odpadali mi nejvěrnější od víry. Jiní ukázali hned zpočátku mozky příliš ostřízlivělé a srdce poněkud vypráhlá. To byla vlastně většina: však se jistě pamatujete na politickou a mravní výchovu většiny před válkou. Ale přešly mnohé měsíce a ještě dc Albánie dostával jsem tu a tam lístky, mezi jejichž řádky četl jsem otázku: Věříte ještě? Možno ještě věřiti? A já odpovídal: Nic se nezměnilo. A vždy znova vzpomínal jsem našeho šéfredaktora, jak drsně odmítal každé skuhrání, které vždy znova se vynořovalo, když Dohoda měla nějaký neúspěch. V ústních debatách zúčastnil jsem se tu a tam, bylo na to kdy, a venku mezi známými mluvilo se celkem bez obalu. Jen o konečném výsledku nesmělo se přede mnou pochybovati, abych se nestal poněkud nervózním, když jsem viděl, jak málo jest těch, kteří jsou schopni víry a kteří mají na válce aspoň trochu neosobního zájmu.

Živě si připomínám malou scénu ze szegedských kasáren. Bylo to tuším po pádu Varšavy. Kterýsi tatík vyjádřil zcela neobaleně svou myšlenku, která byla mi u českého vojáka v této formě vždy nesnesitelnou, že totiž teď, po porážce Rusů, bude už brzy konec. „Mýlíš se," děl jsem poněkud podrážděně, „to právě válku jen prodlužuje." Voják však zle se na mne obořil: „Ty to víš, tobě to řekli, co válku prodlužuje! Patrně se ti vojna líbí, že jí nemáš ještě dost!" Nezbývalo mi než umlknouti; tací lidé v sobecké své sleposti jsou všeho schopni. –

Po válce snad se ukáže, snad, pravím, že v strašlivých letech právě uplynulých byly hodiny, kdy žádná eventualita nebyla vyloučena, kdy diplomacie a mezinárodní velkokapitál chystaly se přelomiti žerď praporu svobody a demokracie, kdy i věc našeho národa visela pouze na nitce. Že tedy naše víra mohla býti strašlivě zklamána. Nevadí. Nemění to ničeho na tom, že tato víra měla nesmírnou cenu pro válečný život vojáků jednotlivců, kteří byli odsouzeni sloužiti pod orlem habsburským, a hlavně, že to byla ona, která sílila nervy a paže

těch Čechů, kteří nám museli tolik vybojovati, tolik, více jistě, než obecně se myslí.

Tuto českou víru nelze však po mém soudu posuzovati toliko jako zjev pro sebe: vedle české víry stála a stojí víra všech národů nesvobodných a ponížených a vedle víry národů stojí víra světové demokracie.

Bezprostředně před válkou znal zkorumpovaný svět, jak se zdá, pouze *hesla,* kdežto *víra* chyběla. Válka, otřásajíc celým životem jako ohromný a úděsný stroj na odstřeďování, vyloučila z unaveného a lhostejného lidstva nový idealism, novou víru, silnou víru v ideály čistě pozemské, rehabilitovala politické a společenské idealisty.

Myšlenka svobody a spravedlnosti zvítězila nad pikli držitelů moci a boj mezi těmito dvěma věčně nepřátelskými mocnostmi byl jistě neméně urputný než zevnější události válečné. Ale nutno zdůrazniti: zvítězil idealism, idealism v širokém smyslu slova, nikoli směr nějaký, strana nějaká, programy.

Tak se člověku někdy zdá, když pozoruje různé ty objevující se stranické pokusy, jako by mrtví pokoušeli se obživnouti.

To, co jest nyní, podobá se ohromnému roztoku nějaké vzácné soli, roztoku, který se však musí náležitě ustáti, aby se objevily kýžené čisté krystaly. Z provizórií, které tvoří život, je to opět jednou provizórium na druhou.

Jako svobodný národ jsme více odkázáni na proud života světového, než tomu bylo v dobách naší poroby, jsme, budeme přímo postaveni do tohoto proudu. Náš život bude se přetvořovati současně se životem ostatního světa, především ovšem světlého světa západního, k němuž ještě více než dříve přilneme, musíme přilnouti.

Svět se počne reorganizovati, tento proces nebude krátký, ale můžeme míti k němu důvěru, poněvadž při něm spolupůsobiti budou procitlé a obrozené síly pozemského idealismu, který světovou válku na sterých místech obrací v dobro.

Český člověk, který věřil, má blahé vědomí, že jeho víra nebyla zklamána, že byla dokonce odměněna tím prostým faktem, že si může říci: Dočkal jsem se. Ale jeho srdce, je-

muž je potřebou věřiti, nechce zůstati prázdno, bez víry, a proto ve zmatku doby bude se rozhlížeti po zdrojích nové víry, víry v to, co jest mu nejbližší, v ten osvobozený národ svůj, v ideové a mravní jeho poslání ve světě. Neboť každý národ, který nechce býti pouhou bublinou kratšího nebo delšího trvání, musí naplniti svou svobodu, která je toliko rámec, životem, který je zvláštní úkol. A český národ má vedle toho i minulost, která přece jen poněkud zavazuje.

Hlavou míjí přísné myšlenky. Život po vítězství zdá se nesnadnějším; poněvadž mezi svobodnými národy může národ rovnocenný vyniknouti jen činy skutečně a především mravně velikými, idealismem, který váží...

Týden radosti a praporů, týden nadevše vzácný, máme za sebou. Všednější, nespočetné jsou před námi: vybudování svobody a spravedlnosti.

SUFRAŽETKA

Komunistická povídka

Za onoho času, kdy Mikuláš Lenin žil ještě v Bernu, chodil do studentské jídelny a rozdával čokoládu klukům v Länggasse, kdy běsnila světová válka a soudruzi celého světa byli zmateni a zakřiknuti, žili v jednom velikém činžáku předměstském dva mladí lidé, kteří navzájem sobě se líbili: šička Pepička a malíř Zloch.

Pepička byla obratná švadlena, měšťácké paničky říkaly o ní: „Ta holka má vkus," ač samy měly ho velmi málo a nevěděly ani dobře, co to jest, pokud jim to pracující člověk nepostavil před oči. Pracovala zpočátku ve velkém módním závodě, kde si jí vážili, kde však přece jen nebylo jí dobře. Pepička totiž, ač pracovala ráda ve svém oboru, poněvadž prý dělá i z nesnesitelných tvorů aspoň napohled pěkné lidi, měla ještě i jiné zájmy, záliby, z nichž pěstěním a silnou vůlí stává se to, čemu říkáme talent. Především četla mnoho. Ale nikoli jako většina jejích spoludělnic plačtivé a zamilované romány, aniž chodila do biografu na milostná dramata. Poznala sice také tyto věci, ale jednoho dne zřekla se jich docela. To se stalo v době, kdy náhodou zahlédla u antikváře Millovo Poddanství ženy a pudem vedena si je koupila. Nerozuměla ovšem naráz všemu v této učené knize, ale počala mnoho mysliti o osudu ženy v dnešním světě směrem, jejž jí naznačil anglický spisovatel některými svými tvrzeními, která se jí zalíbila.

U Pepičky nebylo to nic divného. Byla sice sotva dvacetiletá, nebyla ani ošklivá, ani staropanenská, ale od přírody byla poněkud samotářská, svéhlavá a vážná. Touha po veselosti a světských radostech ještě v ní dřímala.

Pepička tedy od té doby přemýšlela a přemýšlela, ale sama nemohla se dopátrati bezpečné pravdy pro sebe. V její hlavě s vysokým bílým čelem a plavými vlasy povstal zmatek. Měla bystrý zrak a všelicos již viděla v životě; zejména poznala při svém povolání mnoho žen, mnoho milých a skromných, ještě více však panovačných a hrubých, a to jak v módním

salóně, kam chodily bohaté měšťačky, tak i v činžáku a v předměstí, kde bydlely rodiny chudé. Když četla Milla, spíše srdcem než rozumem uvěřila mu a uvěřila v poddanství ženy; když však vzpomínala svých životních zkušeností, zdálo se jí, že žena, ta domnělá otrokyně, příliš často ve skutečnosti vládne nad mužem a skrze muže, často mnohé muže. A to odedávna, neboť Pepička znala také ledacos z historie.

Jak jen to asi je, myslila si, cítím dobře, že žena je otrokyní, ale vidím zároveň, že nejčastěji vládne. A což muž? Ten také vládne, ale není také on otrokem? A nemohla se dobrati pravdy.

I jala se čísti ženské časopisy. Protože bydlila v tovární čtvrti, přišly jí nejdříve do ruky časopisy socialistické. Pepička, která žila mezi chudými, ale pracovala pro bohaté, jejichž těl se dotýkala, jejichž pohodlné domácnosti navštěvovala a jejichž rozmařilé choutky zhlédla, znala dobře rozdíl mezi vládnoucí třídou a proletariátem, mezi luxem a nouzí i bídou, a stala se tudíž velmi brzy soudružkou. Ale ani to neodpovědělo jí ještě na otázku, je-li žena opravdu otrokyní.

Pak, když politické poměry se uvolnily před koncem války, počala chodit do socialistických schůzí, hlavně do ženských schůzí, byla dokonce již jednatelkou místní politické organizace, přečetla mnoho brožur, dala výpověď v módním závodě, kde se jejím představeným počala nelíbiti její energie a to, že „pobuřuje", a stala se samostatnou švadlenou pro rodiny, které ji příliš neodpuzovaly. Byla svou paní celkem, dívkou hrdou na svou „samostatnost". Ale odpověď pořád nepřicházela.

Konečně usoudila Pepička, že otroctví ženino vězí v tom, že žena je vylučována z různých zaměstnání, která jsou privilejí mužů, zejména z parlamentární politiky. Tu objevila svůj ideál v Sylvii Pankhurstové, proslavené sufražetce anglické, o jejíchž smělých kouscích čítávala před válkou. Stala se „bojovnicí za ženská práva".

Brzy ovšem zpozorovala, že mnozí soudruzi, z nichž nejeden nezdál se jí chytřejší, činili uštěpačné poznámky v její přítomnosti a rádi vtipkovali o sufražetkách. Ve své radosti a spokojenosti nad tím, že konečně našla v sobě odpověď na

otázku, která ji tak dlouho pronásledovala, nechápala toho a v mužích počala pomalu viděti opravdové sobce a tyrany od přírody.

V této době, kdy Pepička svítila celá zápalem pro spravedlivou věc žen a jazykem velmi obratným horlívala proti sobectví mužů a jejich nepochopení druhého pohlaví, rodila se však v jejím plném srdci a v její nabité mysli i touha poznati soudruha, který by s ní souhlasil a byl jí upřímně nápomocen. V Pepičce probudila se zkrátka touha po lásce, neboť příliš dlouho byla již sama. Počala pociťovati tuto samotu, cítila se osamělou na schůzích, i když je ovládala svým řečnickým temperamentem, cítila se osamělou i vedle své matky, vdovy, s kterou si jinak dobře rozuměla a kterou milovala. Měla svou světlou sednici, velmi prostě, ale i velmi vkusně zařízenou, kde tak ráda po práci četla nebo si pohrávala s moudrou šedou kočkou; bývalo tu tak čisto, útulno, veselo, když se vracela ze šití od bohatých rodin, jejichž nádherné pokoje ji studily. Ale teď stále častěji zdálo se jí doma těsno, hledívala dlouho z okna přes několik posledních střech nízkých starých domků ven do polí. Ale že byla hrdá a samotářská, věděla, že jen velmi šťastná náhoda bude moci doplniti její život o to, co mu dosud chybělo, ač si toho ještě jasně neuvědomila.

Očekáváme-li však něco od šťastné náhody, nesmíme se jí ovšem vyhýbati. Pepička bezděčně změkla ve svém přísném poměru k mužům. Objevilo se to však až jednoho srpnového jitra, když otvírala kuchyňské okno, které vedlo do velikého dvora. Po noční bouřce svítilo veselé slunce a vzduch se leskl svěže. Také Pepička byla mile naladěna, neboť měla volný den a mohla se jíti do řeky koupat. A tu ve stěně sousedního domu, tvořící pravý úhel se stěnou domu, v němž bydlila Pepička, a rovněž ve třetím patře, docela blízko bylo otvíráno ještě jedno okno a v něm objevil se mladý muž veselých, dobráckých očí, červených tváří a černovlasý. To byl právě malíř Zloch, který se sem nedávno přistěhoval a byl patrně velice smělý, neboť sotva se postřehli, ihned ji oslovil:

„Dobré jitro, slečno Soukalová! Dnes bude krásný den ke koupání. Půjdete?“

Pepička se téměř ulekla a trochu urazila, ale že byla v dobré náladě a že ji pojmenoval, a tedy patrně znal, odpověděla:

„Ovšemže půjdu. Ale odkud mě znáte?"

„Na jedné schůzi jsem vás slyšel a u řeky jsem vás několikráte viděl. Smím vás doprovodit?"

To jde trochu rychle, pomyslila si Pepička, chvilku rozvažovala, ale pak ze stejných důvodů jako poprvé odpověděla:

„Chce-li se vám, pojďte."

A umluvili se, že za půl hodiny sejdou se na chodníku před domem.

Strávili spolu celý den u vody a řekli si pak v duchu, že to bylo příjemné. Změřili svá těla zkoumavými pohledy a shledali je ztepilá, pružná a souměrná. V tomto směru nebylo tedy závady. Pohlédli si do očí a nenašli v nich známek zloby. Jiným lidem bylo by to stačilo k veliké naději.

Ale mezi těmito dvěma mladými lidmi bylo něco ještě, o čem dosud nemluvili a na čem všecko záviselo. Cítili to oba.

„Jsem anarchista," odpověděl Zloch rychle, zkrátka a velmi vážně, když Pepička několika opatrnými slovy vypravila se na výzkumnou cestu za jeho názory. Pak se odmlčeli a za chvíli počali se baviti prostě o věcech zcela jiných. V té pomlce vzdálili se od sebe rázem a zchladli jaksi, ale pak jejich mladá srdce zapomněla a den uplynul sladce a rozloučili se jako dobří, veselí přátelé.

Teprve když ulehla, zchladla Pepička znova. Pak si řekla smířlivě: Aspoň soudruh. Má své zásadní důvody. Netropí si šašků z naší věci. Ale nakonec se zatvrdila: Tím hůře. Je to nepřítel.

Chodili spolu až do konce léta, kdykoli Pepička nemusila jíti šít do rodiny. Jejich těla se zjevně přitahovala, jejich pokožky po sobě toužily, ale zůstávali kamarády od řeky, vyhýbajíce se spornému bodu. Vypravoval jí o svých cestách a ona jemu o bohatých rodinách. Poznávali se tak nepřímo až do podrobností povah, aniž shledali na sobě navzájem pohoršující skvrny. A přece nebylo důvěrnosti mezi nimi. Nemluvili spolu o svém ideálu, nemluvili o součinnosti dvou bytostí, které chtějí jíti stejnou cestou, poněvadž se milují a si rozumějí.

Zloch, ač v duchu téměř opovrhoval sufražetkami jako poblouznělými a hysterickými, byl by býval nakonec podlehl jejímu zdravému kouzlu, ohlušiv se nadějí, že ji předělá. Byl by býval také asi posléze zvítězil, neboť normální žena v rukou milovaného muže je tvárná hmota, aspoň ve věcech politických. Ale Pepička, svéhlavá a hrdá, chtěla předem boj. Přesvědčujíc sama sebe, že může žíti jen s mužem, který věří ve věc žen, chtěla aspoň podlehnouti čestně v zápase, než se vzdá s tělem i myslí. Zchlazovala obratně Zlocha, kdykoli blížil se k ní vroucněji, kdežto na druhé straně přece se bála, že ho ztratí, a oddalovala proto nezbytnou srážku.

Zlocha to již vysilovalo. Počal býti neklidný v její přítomnosti a přenášel neklid i na ni. Tu a tam odpovídali si již podrážděně. Doba srážky rychle se blížila, ale situace byla stále nevhodnější. Čím více jejich těla po sobě toužila, tím ostřeji měli chuť spolu se utkati ideově. A když konečně srážka nedala se odložiti, stáli proti sobě jako nepřátelé, tím zarytější, čím myšlenka na rozejití byla jim trapnější.

Podzimní mračna honila se pod sluncem, když byli spolu u řeky naposled. Seděli vedle sebe na louce, oba stejnoměrně snědí, kolena držíce pevně objata sepnutýna rukama. Sledovali očima sportovní loďku s plachtami oslnivě bílými, která, nakloněna na stranu, hnána byla větříkem jako veliký bílý motýl.

„Krásný sport," pravil.

„Pro bohatého, který si může koupiti loďku, sedí v ní, řídí ji," odsekla.

„Ale chudý má to zdarma a bez práce. Ten, kdo sedí v loďce, musí stále přesedati, dávati pozor při každém obratu a krásný pohled, jejž my tu na ni máme, mu uniká."

„Ale řídí ji, kam chce, vládne jí."

„Vládnouti není ctnost, je to hrubý požitek."

„Proč tedy vy muži nevzdáte se aspoň poloviny své vlády ve prospěch žen?"

„My muži? Zeptejte se na to vládců a zákonodárců. Nevím, proč tak lpějí na svém privilegiu."

„Proč nejsou ženy volitelny? Proč nás považujete za politicky méněcenné?"

„Nevím, proč vládnoucí třída se domnívá dosud, že ženský poslanec nedovedl by býti stejným podvodníkem, jako je průměrný poslanec mužský."

„Naopak, obrodily bychom parlamentarism. Nejsme tak sobecké jako muži."

„Nic byste neobrodily. Pomohly byste jen zatáhnouti jej ještě hlouběji do bahna. Je-li muž sobecký, je i žena. Shnilý parlamentarism je to, který korumpuje. Zkorumpuje i ženu. Kdybyste měly tolik mravních a intelektuálních sil, abyste byly schopny jej obrodit, opovrhly byste jím, znaly byste dávno jeho pravou cenu. Pro mě jsou sufražetky však méněcenné již proto, že se ženou mermomocí někam, kam slušný muž ani nepáchne."

„Zlochu, urážíte mě!"

Pokrčil jen rameny.

Slunce pokryl větší mrak. Třpyty na řece byly olověné. Vstali a šli se oblékat. Cestou pokusil se Zloch navázati obvyklý rozhovor, odpovídala jednoslabičně. Zatvrdil se tedy také a rozloučili se chladně, aniž se dohodli o příští schůzce.

Když Pepička ulehla, zaplakala. Ale nikoli nad domnělou urážkou, nýbrž nad ztrátou naděje. Plakala a zdálo se jí, že se přeci již tolik milovali. Ale ráno vstala zatvrzelá a hrdá. Sama se už nepokusí setkati se s ním.

A Zloch si řekl, že je hloupá a malicherná jako všecky ženské a že má opět o jednu iluzi méně. Ale veselo nebylo ani jemu: také jemu se zdálo, že to byla láska, která nepřiznána chodila s nimi. –

Pak nastal konec války, převraty, mnoho událostí, dobří lidé zapomínali svých osobních strastí a slastí a věnovali se zájmům své třídy. „Pan doktor" z bernské Länggasse stal se zatím v Moskvě „něčím takovým jako císař", Mikuláš Lenin vedl ruský lid do zápasů a strádání v zájmu mezinárodního proletariátu a naši soudruzi komunisté v Rusku počali vydávati řady svých slavných tezí, učíce proletariát celého světa mysliti a jednati opravdu socialisticky.

Trvalo to dlouho, než u nás na Západě zjevila se pravda o událostech v Rusku. Mnoho schůzí, článků a brožur bylo třeba, než náš proletariát poznal, co se děje v Rusku v jeho

zájmu a jak mnoho trpí naši ruští soudruzi, protože západní proletariát neodhodlal se trpěti zároveň s nimi pro drahou věc socialistického převratu.

Pepička navštěvovala horlivě schůze a v její hloubavé mysli zatlačila otázka, co se skutečně v Rusku děje, téměř veškeren její bývalý zájem o zvláštní otázku ženskou, zejména o volební právo žen, jemuž ostatně se teď státy většinou již nebránily. Změna ta stala se s ní vlivem událostí tak rychle, že toho ani nepozorovala, a byla by se sama jistě podivila, kdyby ji byl někdo upozornil, jak rychle se vnitřně proměnila.

Jako mnoho soudruhů a soudružek dlouho ovšem tápala v různých nejistotách, podporovaných lhaním protirevolučního a zrádného tisku, jež bylo stále podlejší, ale konečně pronikly i na Západ správné představy o Ruské revoluci a sovětském státě, a tak konečně i z Pepičky stala se dobrá komunistka. Pochopila, že muž i žena jsou stejní otroci v dnešní společnosti a že neběží o to, které pohlaví pomáhá buržoazii vládnouti, nýbrž o to, aby v parlamentě obě pohlaví svorně pracovala ve všech oborech a na každém místě k pádu měšťácké demokracie a soukromokapitalistických řádů a k vítězství proletariátu, jenž musí se zmocniti vlády, moci, diktatury, která sice nikoho nectí, ale je nutna k zabezpečení výsledků revoluce a k nastoupení cesty do socialistického pořádku.

Zloch zmizel jí dávno úplně z dohledu. Před samým koncem války odstěhoval se kamsi, nevěděla, zda daleko či blízko. Vzpomínala na něho velmi často, více než kdy jindy zdál se jí milováníhodným a vracel se k ní často ve snách, po nichž bývala velmi vysílena a smutna.

A tu znenadání, po velmi dlouhé době, spatřila ho jednoho večera na plenární schůzi okresní, spojené s přednáškou na téma Komunism a parlamentarism a velmi hojně navštívené. Referent nebyl jménem oznámen, říkali, že je to soudruh z Ruska, a když se ujal slova, poznala Pepička Zlocha. Krev stoupla jí do tváří, přikrčila se a dle možnosti schovala za záda svých sousedů, aby ji nepoznal. Nevěděla, proč nechce býti jím spatřena, styděla se ho jaksi teď jako přistižená vinice, ale byla nesmírně zvědava na to, co bude vykládati.

Zloch počal líčením ruských poměrů, řekl posluchačům, že

byl rok v Rusku a nedávno se vrátil, ukazoval, že většina toho, co sovětská vláda činí, vyplývá z nutnosti a ze skutečných poměrů, aby zachráněny byly výsledky revoluce pro proletariát celého světa, a dovozoval potřebu toho, aby všichni upřímní socialisté revoluční přijali marxistický komunism ruský za osvědčený základ veškeré dnešní socialistické akce. Pak přešel k hlavní věci toho večera, líčil, jak sociální demokraté parlamentarism přeceňovali a anarchisté chybně potírali a že jedině správnou cestou jsou komunistické teze, tak jasné a socialistické, nutící k revoluční činnosti, a nikoli k pohodlnému „zásadnímu" stanovisku, kterým se omluví i lenost a zrada.

Vzpomněl také hnutí sufražetek, jež označil za maloměšťácké, ukázal na blízkých příkladech, že vstupem žen do parlamentů zhola nic se nezměnilo ani na poměrech politických, ani na situaci ženině, líčil ruské soudružky, které se necítí ani otrokyněmi, ani méněcennými, protože dovedou pro věc komunistickou stejně obětavě jako muži pracovati.

Pepičce zdálo se, že při těchto slovech svého výkladu přeletěl několikráte zrakem místo, kde seděla, a že v jeho očích byla otázka po souhlasu a pochopení. Ale byla přesvědčena, že neví o její přítomnosti, a že tedy bylo to jen zdání vyvolané tajnou její touhou. Byla nadšena celým obsahem jeho řeči i vřelým přednesem, pod jehož vlivem několikráte až zaslzela.

Jak však strnula v první chvíli, když Zloch, ukončiv svůj výklad, šel rovnou k jejímu stolu, mírně se usmívaje. Vtlačil se mezi sedící, aby jí byl po boku, a podávaje jí ruku, tázal se:

„Byla jste spokojena s mými názory?"

A šeptem dodal:

„Udělal jsem tuto přednášku vlastně jen pro vás. Věděl jsem, že přijdete."

Zarděla se. V jejím výrazu nebylo stopy po bývalé svéhlavosti a hrdosti. V tomto okamžiku byla jen oddanou a milující dívkou.

Zloch postřehl dobře význam jejího ruměnce.

„Myslím," řekl, „že to, co nás kdysi rozvedlo, dnes nás svádí. Komunism rozřešil všecky otázky, sjednocuje všecky poctivé soudruhy."

„Ano," odpověděla Pepička, která se vzpamatovala a ovládla své sladké pohnutí, „jsme soudruzi, a naše myšlenky a touhy dnes již nikde nejsou různé."

„Jsme tedy soudruzi a...," dořekl prosebným pohledem.

„Všecko, co chcete," zašeptala vážně, znovu trošičku se zardívajíc.

Byli ještě toho dne nezřízeně veselí a šťastní. A měli k tomu plné právo.

Snoubenci

Pepička Soukalová, švadlena, a Vladimír Zloch, malíř, se tedy milovali, a bezstarostně jako ptačí pár na jaře, než se počíná se stavbou hnízda. Byli tak šťastni, že shoda okolností svedla je k upřímné lásce v době jarní, kdy sama příroda povzbuzuje moudře veselost mysli a touhy krve. Jejich mladá těla, zralá jako osmahlé meruňky, zhlížela se v sobě navzájem, pronikala se a vázala v jeden plavý snop štěstí.

Také jejich myšlenky chodily spolu stále ruku v ruce, a pustily-li se, tož jen proto, aby tím pevněji k sobě se opět přimkly. Neboť i když zazdálo se jednomu na okamžik, že druhý nemá pravdy, nebo naopak, dal se jeden nebo druhý vždy brzy přesvědčiti. Vždyť mladá láska chodila s nimi a neměli kdy býti umíněnými. Byli stejně šťastni jako vyrovnáni ve svých citech.

Zloch držel se ve všem rovně názorů Třetí internacionály, a bylo až nápadno, jak on, bývalý anarchista, vážil si moudré politiky Leninovy. Ruská revoluce a úsilí našich ruských soudruhů, jejichž těžkou a obětavou práci pozoroval dosti dlouho zblízka, úplně ho „předělaly". Mohlo se to státi jen proto, že Zloch byl socialista upřímný, kterému šlo vždycky jen o věc komunismu. Nebylo u něho ani sobectví, které tolik starých sociálních demokratů svedlo ke zradě, ani zásadové umíněnosti, která tolik anarchistů zavedla k sociálpatriotismu a odhalila jako obyčejné maloměšťáky. Zloch sám cítil se teď i po této stránce svého života jako na novém světě. Jako anarchista míval mnoho pochybností, často zoufal v hloubi srdce

i mysli nad krásnými myšlenkami svobodářského socialismu, nenalézaje jasných cest k praktickému využití jejich, aniž způsobu, jímž bylo by lze přiblížiti se k socialistické společnosti. Ideál anarchistického komunismu zdál se mu příliš vzneseným a skutečnost příliš trudnou a tvrdou. Teď však všechno se vyjasnilo, neboť přesvědčil se, že také socialism může dobýti světa jen prostředky zcela světskými. Říkal si: Byl to Napoleon, který roznesl po světě ovoce Revoluce francouzské; je v tom snad ironie dějin, ale takový je svět, takový je život. Ideál je neplodný, nemá-li pro sebe nejen srpy, kladiva a zednické lžíce, nýbrž také pušky, kulomety a děla.

Zloch byl teď jistý a pevný ve svých názorech a ve své víře, kterou nemohly otřásti okamžité nezdary: marxism ruských soudruhů tvořil mu pod nohama půdu tak pevnou, že měsíce a leta bloudění a nezdarů, měsíce, které prožíval nyní, a leta, která snad ještě přijdou, nemohla pranic v jeho představách změniti. Věděl: soukromokapitalistický řád přese vše se zhroutí a my jsme na správné, jediné možné cestě.

Pepička, pokud láska a zaměstnání jí to dovolovaly, horlivě četla komunistickou literaturu a byl z ní už veliký mudrc, třebaže tu a tam uklouzla jí nějaká věčně ženská naivnost. Považovala teď dobu svého sufražetství téměř za poklesek, nerada o ní mluvila, ba často sama dokazovala, že vstupem žen do sněmovny bylo vyhověno jen „zásadě", ale doopravdy pranic se nezměnilo na jakosti parlamentarismu. A že dokonce ženský poslanec neliší se, kromě své fyziologie, ničím od průměrného poslance mužského.

Jeden bývalý sen její ovšem se splnil, byť v jiné situaci. Našla soudruha, který s ní souhlasil a byl jí upřímně nápomocen, Zloch byl jí stále rádcem a učitelem ve všech pochybnostech, nalézaje v ní oddanou a schopnou žačku.

Nicméně nutno dodati – ale s plným pochopením věcí –, že soudružská horlivost šťastného páru v této líbánkové době poněkud polevila. Poněvadž však líbánky netrvají věčně a jsou všeobecným přírodním úkazem, nesmíme jim toho zazlívati. Mladá láska musí se volně vybouřiti, aby uklidněná srdce, nasycené mysli a uspokojené pokožky mohly se vrátiti ve zjasněném a střízlivém stavu k povinnostem normálního života.

Doba líbánek je také oheň, v němž zlato lásky dokáže svou ryzost. Nedokáže-li ji, objeví-li se již v této době nesoulad nebo objeví-li se po ní první příznaky lhostejnosti, nespokojenosti nebo nudy, měl by věru konec líbánek znamenati i konec milostného poměru, dříve než se poměr ten stane velmi nemilostným.

Úbytek soudružské horlivosti jevil se ostatně u Pepičky i Zlocha jen tím, že chodili častěji do přírody než do schůzí. Jinak, když se dosti nalíbali a lásky sobě navyznávali, hovořili spolu napořád o veřejných otázkách. Měli v jádru oba povahu trochu samotářskou a skeptickou, chyběl jim smysl pro drobné osudy a poměry jednotlivců, smysl u některých lidí velmi nezřízený, z něhož rodí se pravidelně pomluvy a klepy, ztrpčující život původcům i postiženým. Nenamluvili toho zkrátka mnoho o Petrech nebo Pavlech, nýbrž bavili se a poučovali zájmy veřejnými, lidstvem spíše než lidmi, produkty lidského úsilí, tvůrčího spíše, než soukromými osobami.

Láska zjemňovala a rozveselovala i jejich nejvážnější hovory. Byli jí oddáni s dětinskou bezstarostností. Pro Pepičku byla první erotickou událostí, pro Zlocha nebyla mnohem méně. A hmotných starostí neměli.

Oba byli zvykli práci. Oba tvořili také věci, které měly právě odbyt. Zbohatlíci šňořili své samičky tím nádherněji, čím látky a jiné oděvní potřeby byly dražší: taková vynikající švadlena, jako byla Pepička, mohla si vybírati zákaznice a dáti se dobře odměňovat. Zbohatlíci kupovali také obrazy, nikoli z lásky k umění nebo z porozumění ovšem, ale protože ukládali peníze raději do zboží než do bank: Zloch byl dobrý malíř povahy sice pomalé, nikoli revolucionář v umění, ale svědomitý, jeho obrazy byly dobře placeny a vyhledávány aspoň těmi, kteří vedle přílivu peněz měli i trochu vkusu.

Příznivá pro ně konjunktura hospodářská přispívala tedy nemálo ke štěstí mladého páru. Nicméně právě ona vrhala často i hluboké, byť letmé stíny na jejich radostný život, aby si ho více vážili.

I v nejšťastnějších dobách našeho života jsou chvíle, kdy člověk z nějakého důvodu fyziologického je náhle přístupen černým myšlenkám, které na nás na světě číhají ve všech

koutech. Tu Pepička nebo také Zloch přišli vždy se stejnou věcí: trýznila je myšlenka, že jejich poměrný blahobyt hmotný je následek špinavé konjunktury, že přijímají svou mzdu z rukou keťasů a zbohatlíků za práci, která neslouží potřebě lidu, nýbrž pomáhá jeho cizopasníkům šňořiti se a chlubiti mamonem nečistě získaným.

Jako hustý tmavý mrak objevovala se tato myšlenka na jejich nebi vesele modrém a trvalo to často hodiny, než mrak pomalu se přesunul a zapadl za obzor. Stokráte si řekli: Musíme býti živi, nemáme nic než své ruce, kterýma pracujeme poctivě. Neumíme nic jiného, co by nás uživilo, než ty šíti a já malovati. Dle svých sil a možností pracujeme přitom pro stranu a je dobře, že strana nemusí nás živiti nebo podporovati. Hůře na tom jsou dělníci, kteří pracují v muničních továrnách a vyrábějí zbraně, jimiž jsou nebo budou pobijeni především jejich bratři, jejich soudruzi. Jednotlivec nemůže nic, nepomůže nic, umřel by hlady a na jeho místo přišel by druhý. Jen kolektivní vzpoura může zabrániti tu a tam tomu nejhoršímu, jen všeobecná revoluce proletariátu odstraní tyto zlořády a umožní i jednotlivci život podle jeho svědomí. K tomu třeba pracovati a k tomu pracujeme. Ostatní je nad naše síly.

Stokrát si to řekli, ale stokráte znova tmavý mrak vynořil se nad nimi, protože byli lidé citliví.

Jinak však nic nekalilo jejich lásky. Byli šetrní, ale nehromadili jmění ze svých výdělků. Přijímali zakázky podle možnosti jen potud, pokud se to srovnávalo s jejich smyslem pro svobodu, které potřebovali pro sebe a pro stranu. A jakmile zhostili se svých povinností, ulétali z města do luk a lesů, volně jako praví ptáci. Kolik venkovských cest slyšelo jejich písně! V kolika krásných zákoutích vtlačili do trav a mechů stopy svých milujících se těl!

Jejich poměr nečinil jim pražádných starostí. Cosi jako otázka jen jednou v prvním měsíci jejich lásky vynořilo se náhle před nimi. Byli v listnatém lesíku, svěžím, hustém, veselém, jaký nejraději vyhledávali, protože je nejlépe skrýval. Vypadli si právě z obětí, a tu Pepička vztyčivši se zašeptala s úsměvem a dětinsky téměř:

„A budeme-li míti holčičku?“

„Nebo kluka!“ zvolal Zloch a dal se do velikého smíchu. A mávna rukou, dodal: „Však je nějak uživíme!“

Pepička zdála se zcela spokojena tímto rozluštěním, a novým polibkem zatarasili rychle cestu myšlenkám, než mohly se státi vážnými. Nepřišel pro ně ještě čas, kdy láska je tak nasycena, že má kdy uvažovati.

Tak minulo několik měsíců, přešlo jaro a končilo léto. Pepička a Zloch pracovali a milovali se, aniž objevila se nutnost znova zajímati se o otázku, budou-li míti holčičku.

Ale srdce pomalu vybouřená a uspokojené pokožky přeměnily přece jen nepozorovaně jejich poměr, daly mu jiný, klidnější odstín. Milenci stali se „moudřejší“ a počali opět i schůze častěji navštěvovati. V přírodě nevyhledávali krásných zákoutí již tak pravidelně.

A tak se stalo, že jednoho pozdního odpoledne, když se vraceli vonnou cestou v lukách, naposled posečených, vynořila se v Pepiččině hlavě podivná otázka.

„Teď mi, Vláďo, pověz, co vlastně jsme. Milenci? Snoubenci? Manželé?“

Zloch se téměř lekl. Pohlédl na ni velmi udiveně a po chvíli řekl pomalu:

„To není otázka rozhodně komunistická. Jak jsi k ní přišla?“

„Sama nevím, tak mi to jen napadlo.“

„Špatný nápad!“ řekl Zloch poněkud rozladěně. Domníval se, že by Pepička mohla mysliti již více komunisticky.

Pepička mlčela. Už ji mrzelo, že se ptala tak... tak hloupě.

Zloch se po chvíli uklidnil.

„Jsme milenci,“ pravil. „Manžely mohou býti jen měšťáci. Manželství je soukromovlastnická instituce, jež pro nás nemá smyslu, protože nepotřebujeme k ničemu notáře.“

„A budeme-li míti dítě?“ řekla tiše Pepička, která teď počala uvažovati.

„Chceš, abychom pak přestali býti milenci?“

„A kdybychom přece přestali jimi býti?“

„Přeješ si toho snad?“

„Vláďo škaredý! Spíše ty si toho budeš třeba jednou přáti."

Zloch mlčel chvíli. Tyto řeči jej opět pobuřovaly, ale ovládl se, uznal, že na světě nic lidského není vyloučeno, a řekl tedy:

„I pak vím, co bude mou povinností. Úředník, který oddává, mi toho připomínati nemusí."

Pepička mlčela a myslila. Zápasila pojednou se všemi starými předsudky, o nichž se jí dříve ani nezdálo. Ale věděla již příliš mnoho, než aby nezvítězila nad stíny minulosti. Pak řekla polo vážně, polo žertovně:

„Nevylučuješ, nemůžeš, nemůžeme vyloučiti tu možnost, že se jednou přestaneme míti rádi. Proč tedy vylučuješ mnohem snesitelnější možnost, že budeme jednou manžely? Kdožví co nás k tomu přivede. Víš, milenci a snoubenci, vždyť je to stejné, a já bych dala tedy přednost snoubencům – věčným snoubencům – pro všechny případy."

Nebylo mnoho logiky v tom, co říkala. Zloch byl vážný. Zdálo se mu, jako by za jejími dětinskými slovy byl skryt drsný hlas osudu, lidského osudu v měšťácké společnosti, kde nikdo není bezpečen před hrubou rukou jejich pořádku.

Pohladil Pepičku po hladkých vlasech na temeni a řekl trochu smutně a velmi laskavě:

„Tak jsme tedy snoubenci."

Zlochova zpověď

Také zimní večery bývají krásné pro lidi, na něž usmívá se životní pohoda, i když nepěstují společenských nebo jiných zábav měšťáckých. Světské radosti utíkají se z přírody ovšem většinou pod teplou střechu, ale přece zbývají různé druhy zimního sportu, které lákají na čerstvý vzduch.

Světské radosti! Každý zdravý člověk zatouží po nich častěji nebo méně často a každý má na ně právo. Jsou lékem pro tělo myslící i tělo pracující svaly; běží jen o to, aby bylo jich používáno opravdu hygienicky. V zrůdném životě dnešním bývá ovšem činěn nepoměrný rozdíl mezi zábavami vyššími a nižšími, poněvadž v našem světě je zřídkaco na pravém

místě. Ale z hlediska lidského organismu a lidské povahy je každá činnost stejně důležita, děje-li se v pravý čas a s pravou mírou.

Pepička a Zloch, kteří až hluboko do podzimku užívali bohatě všech radostí, které poskytuje venkovská příroda vedle mnoha poučení, nehodlali ani v zimě žíti asketicky.

„Asketa," říkal Zloch, „je zvláštní druh vášnivce, který, aby se mohl fanaticky soustřediti k jedné věci, nedbá věcí ostatních. Mívá silnou vůli a veliký cíl; ale bývá v něm i mnoho individualismu a sobectví. Spíše než o věc samu běží mu o to, aby *on* ji vyhrál. Cosi křečovitého je v asketech a cosi ze světa, kde boj o život je krutý a krvavý. Člověk však má býti jako urostlý strom: peň jako svíčka a koruna pěkně košatá na všecky strany. Tomu ovšem naše společnost nepřeje, jeden tlačí se na druhého, člověk se specializuje, roste jen jedním volným směrem, a kdybyste jej z davu vytáhli, jako z houštiny když stromek vytáhnete: je křivý, celý na jednu stranu a nevíte co s ním."

Chodili tedy do divadla, ale nikoli na premiéry a nikoli příliš často, ze zvyku. Teprve když se dočetli, co kus obsahuje a že je skutečně cenný, šli a bylo jim to svátkem. Premiéry nenáviděli pro jejich hloupé obecenstvo měšťácké, které tu staví na odiv svou parádu a hlasitou omezenost. Také na výstavy chodili samozřejmě, ale podle Zlochova výběru. Uměl dobře vykládati i nejsložitější tvárné snahy moderní, ač sám měl v zálibě jen prostotu a jasnost. Stopovali spolu pomalu bezradnost měšťáckého umění, sobeckého a zavilého, pohříženého do sebe a nic nedávajícího davům.

Do koncertů chodil tu a tam jen Zloch. Pepičku koncertní hudba nudila, říkala, že jí nerozumí, a raději četla. Zlochovi jako divadlo i koncerty byly svátkem; pečoval, aby mu nezevšedněly.

„Ale divadlo, koncerty, výstavy, literatura, to nejsou zábavy," říkal. „Jen buržoazie považuje tyto věci za zábavu a podle toho si také počíná. Nevidí v nich nic pro své vnitřní obohacení, baví se jimi jen povrchně a chlubí: domnívá se, že náležejí k jejím hedvábným toaletám a vyžehleným náprsenkám. Ale nejsou vůbec pro ni tam, kde poskytují skutečné

umění. A jen v měšťáckém režimu mohou býti počítány k zábavám."

Neříkal to však proto, že zábavy podceňoval. Byly mu jen věcí zcela jiného druhu a účelu. Styk s uměním, i když to nebylo umění jeho, byl mu vážnou školou, životní povinností, namáhavou často činností mozku a nervů, kdežto zábava je k tomu, aby osvěžila mysl a tělo po práci. Vymáhají si ji kategoricky naše nervy. Ale nervy malíře nebo šičky potřebují jistě jiné zábavy, jiného odpočinku a osvěžení než nervy tesaře nebo pradleny. Ti, již po celý den pobíhali a svaly namáhali, budou po práci hledati odpočinek a zábavu za stolem a spíše mysl jí zaměstnají než tělo; kdežto ti, kdož při své práci seděli a mysl namáhali, zatouží po volném pohybu a čerstvém zduchu.

Pepička se Zlochem milovali v zimě bruslení a sáňkování. Nebyli však k této zálibě vedeni jen pudem a potřebou osvěžující zábavy. Pamětlivi staré pravdy, že jen ve zdravém těle žije mysl zdravá, zvolili si tento sport zcela vědomě: z lásky ke svým tělům.

Neboť opravdu milovali svá těla, vědouce, že jen skrze tělo možno člověku mysliti, milovati a tvořiti. Proto jako lidé z města hleděli svým tělům poskytnouti podle možnosti nejvíce čerstvého vzduchu, svěží vody, venkovského slunce a volného pohybu v přírodě, spojujíce užitečné s krásným a příjemným. A dlouhé hodiny strávené v létě u řeky prohloubily postupně jejich hygienické záliby.

Protože jejich zaměstnání dovolovalo jim pobývati v přírodě tu a tam i ve všední den, kdy našli i u řek nerušená místa, oddali se zprvu bezděčně, ale postupem času i vědomě jakémusi kultu nahoty, který byl jen přirozeným důsledkem častého koupání a slunění.

Společné koupele v přírodě nejlépe odnaučují falešnému studu a pokryteckým předsudkům. Hloupý maloměšťáček, pečlivě všude zapatý, jde-li poprvé mimo koupající se zástup mužů a žen, mladíků a dívek, je pojat ovšem mravním rozhořčením a pospíší s ním rovnou na nějaké žurnalistické smetiště. Ale člověk, který sám se koupe ve veselém davu, byť byl poprvé snad poněkud zvědav, zvykne si brzy na přiro-

zenost nahoty, a je-li těla jen trochu souměrného a zdravého, ztratí sám pomalu veškeren „stud" – a přestane býti také zvědav.

Pepička a Zloch zamilovali si nahotu jako jednu z nesčetných přírodních krás. Chápali ovšem, že nahota ošklivá vždycky bude skrývána, ale přestali chápati, proč nahota těl krásných a zdravých je vyobcována ze společnosti jako nestoudnost.

Měšťácká chasa, tupě požívačná, oděvem a nejrůznějšími rafinovanými prostředky snaží se zdůrazniti pro pastvu smyslných očí tělesné „vnady" skutečné i předstírané, poloobnažuje těla, aby dráždila, ale nahotu zakazuje. Tuší snad, že nahota podrážela by nohy její pokrytecké morálce, jako ji posilují pohlavní nemoci, tuší snad, že nahota a hygiena jsou revoluční činitelé.

Posmívajíce se vyžehleným panákům a našminkovaným fiflenám, dávajícím si pěstiti zahálčivé ruce ve zvláštních salónech, Pepička se Zlochem pěstovali svou nahotu přirozeným způsobem a tak si zvykli na svá sličná a osmahlá těla nahá, že jen s nechutí zahalovali je koupacími obleky, když to musilo býti.

Zima přerušila však na několik měsíců jejich radostné koupele a lázně sluneční, a tu tedy nahrazovali si tuto zdravou rozkoš veselým sáňkováním, za nímž dojížděli ven, anebo bruslením, v němž oba byli mistry, večer na řece, když hudba hrála a svítily obloukové lampy. Létem osmahlé tváře zardívaly se jim pak zimními růměnci.

A když se dosti nakroužili nad ledovou plochou nebo dosti unavili sjížděním po sněhových drahách a stoupáním vzhůru, s plícemi rozšířenými a s krví roztančenou přicházeli domů, buď do Zlochova ateliéru, nebo do sedničky Pepiččiny, a po své chuti dokončili večer v teple a tichu.

Měli vlastně dvé domovů takto, a to bylo užitečné i krásné. Zůstávali kamarády, z dobré vůle dávajíce si všecko, když se jim zachtělo, aniž objevovala se mezi nimi potřeba znásilňovati se navzájem. Mohli se shovívavě usmívati, když kolem nich běsnily rodinné nesváry, denní chléb a denní potřeba všech manželství naší doby. Ale neusmívali se a neod-

suzovali také, poněvadž znali pravého viníka: odumírající „pořádek" sociální, který nemá již autority, ale drží se zuby nehty vesla. Někdy, když toho příliš mnoho zhlédli v životě okolním, podivili se sami svému štěstí, životní pohodě, která je provázela, a tázajíce se v duchu, čím si ji zasloužili, pocítili téměř bázeň z ní, jako by si uvědomovali krásný sen, který v každém okamžiku může náhle se propadnouti do drsné skutečnosti. Ale obloha jejich prostého života zůstávala nezkalena, žádný zlověstný mráček neobjevoval se na jejich blankytném obzoru.

Jednoho dne pozval Zloch Pepičku na „slavnostní večeři ve dvou", jak tomu říkal, poněvadž toho dne dokončoval *jejich* obraz, obraz neprodejný, o nich a pro ně namalovaný. Bylo to „Koupání", předmět nejoblíbenější u malířů všech dob, ale bylo to *jejich* koupání, jejich den v přírodě a bez koupacích obleků. Byl to obraz slunce a pohody, obraz štěstí a svobody, který měl jim zůstati věčnou upomínkou na mladost jejich lásky.

Zloch byl se svým dílem spokojen a večeře byla celá z lahůdkářského obchodu. Pepička byla šťasna, když se tak na obraze viděla v celé kráse a mohla vzpomínati nejen na všecky zlaté chvíle, které spolu strávili u vody, nýbrž i na hodiny, kdy mu seděla, vlastně ležela, modelem a které končívaly pravidelně veselým objetím.

Večer, když obraz ustoupil do stínu a oni dojedli pod elektrickou lampou se zeleným stínidlem, přitaženou nad stůl, řekl Zloch:

„Ještě ani jednu ženu nemaloval jsem tak rád a tak dobře."

„Maloval jsi již mnoho žen?"

„Tři nebo čtyři portréty dam ‚ze společnosti', ale nerad, to není můj koníček, a pak jen modelky do krajin, těch bylo mnoho, tady i v Paříži.

Pepička se zamyslila. A pak se otázala jaksi váhavě:

„A končila vaše sezení také tak vesele jako naše?"

Zloch dal se do velikého smíchu:

„Hleďme Pepičku! Jak je zvědava! *Tak* jako naše, drahoušku, neskončilo žádné, poněvadž chybělo všem to nejdůležitější pro podobný konec, totiž láska. Ale končívala také

vesele, neboť modelky nebývají dívkami skoupými a já byl mladý, zdravý, veselý, bujný, svobodný."

Pepička, když tak vybuchl jeho smích, zarděla se trochu rozpaky, ale jeho prostá a přímá řeč ji opět uklidnila.

„Však jsi mi slíbil, že mi povíš jednou o svých láskách, a ještě jsme se k tomu nedostali. Já ti to, bohužel, nemohu oplatiti, poněvadž jsem svou ‚minulost' promeškala."

Její bohužel bylo řečeno s tragikomickým důrazem.

„Dobrá," řekl Zloch s úsměvem, „mohu začíti. Svědectví mé lásky k tobě stojí tamhle vzadu," ukázal na obraz, „potřebuješ-li takového, které nedá se předstírati. Bez lásky byl bych to nenamaloval tak dobře... tak vroucně. Tedy nebudeš snad žárliva na mou minulost, která je dokonce všední. Milování bylo dosti, nejsem z asketického rodu, láska jen jedna, byla-li to vůbec láska, ten zjev, jenž přeletěl jako sen, jako malý film, rozkošný, ale příliš krásný, aby po něm zbylo více než dojem krásného záblesku v oblacích. Ostatně měl jsem tehdy již tebe hluboko v srdci..."

„To bylo tedy již za naší lásky," zašeptala Pepička s údivem, polykajíc přitom namáhavě ve staženém hrdle.

„Neboj se, to jsme ještě nevěděli, že budeme svoji, to bylo v Moskvě."

A dodal, hroze jí žertovně prstem:

„Komunistko, komunistko!"

A pokračoval:

„Nu tedy. Nebyl jsem příliš obratný ve společnosti a nevyhledával jsem jí. Nechodil jsem tam, kde milostné příhody rodí se samy. Nedovedl jsem si najíti dívky, ani když jsem již po ní nejvíce toužil. Proto jsem ztratil panictví u děvčete z veřejného domu. V statečné chvíli po malé pitce s kamarádem stejně hloupým vešli jsme do toho starého baráku. Třásla se nám kolena, když baba u dveří sladce nás uvítala, a vystupovali jsme po dřevěných, špatně osvětlených schodech. Vyhlíželi jsme sotva příliš rytířsky, když jsme vkročili do ‚salónu' a poručili si pivo. Sedla si k nám dvě děvčata, více jich v tu chvíli tu nebylo, ke mně náhodou škaredé, k mému druhu mladá a plná rusovláska. Kamarád ztratil kuráž, prohlásil, že odejde. Ale já příliš už toužil po ovoci ženského těla.

To mi dodalo odvahu, že jsem řekl s pohledem na blondýnu: ‚Přesedněme si tedy.' Chopila se toho ihned, vstala a druhá uraženě odešla. ‚Půjdeš opravdu nahoru?' tázal se přítel a v jeho slovech byl strach, závist a lítost. Kývl jsem jen hlavou vstávaje. Blondýna byla vedle mě a sálalo z ní teplo a dráždivá vůně, dosud mně tak neznámá. Odvedla si mě do svého pokojíku, a pak se ještě pro cosi vrátila dolů a tu jsem zaslechl krátkou, ale prudkou hádku mezi sokyněmi. Přišla rozveselena svým vítězstvím a byla ke mně velmi hodná. Nebyla myslím ještě dlouho při svém řemesle. Kamarád obcházel dlouho dům a měl o mne strach, jak mi vyprávěl druhého dne. Ale nestalo se mi vůbec nic a mohl jsem mu dívku jen pochváliti. Vzpomenu si na ni dosud rád a bez nechuti. Zdá se mi, že i zde bylo tehdy méně špíny než dnes. – Pak jsem přišel na akademii a od té doby jen tu a tam některá modelka zůstala u mne i po své hodině. Bez velikého citu, ale vesele, samozřejmě, prostě rozehřejí se tu pokožky z vůle přírody a druhého dne nic o tom nevíš, jen mysl tvá někdy je svěžejší a ze srdce jako by kámen spadl. – Pak jsem poznal tebe, ale rozešli jsme se. My se už tehdy milovali, ale nepoznavše se důvěrně, nezměkli jsme, abychom mohli překlenouti porozuměním zdánlivou propast. Odjel jsem do Moskvy z vlastní touhy poznati zblízka první pilíř budoucnosti. Konal se tu právě všeruský sjezd sovětů a byli přítomni četní delegáti z celé federativní republiky. Vypravoval jsem ti již o pouti k hrobu Tolstojovu, které jsem se zúčastnil, ač nejsem tolstojovec. Zamlčel jsem tehdy, že jsem při této příležitosti poznal dívku, která mi opravdu ozářila několik dní. Byla to vesnická učitelka odkudsi z jihu, překrásná soudružka. Její mysl zdála se tu a tam ještě dětinskou, ale byla prosycena komunistickou oddaností a chrabrostí, jaká snad u žen jen v Rusku je možna. Všem, kdož ji spatřili, se líbila, proč jí právě ve mně se zalíbilo, nevím. Oddala se mi s tak samozřejmou prostotou, že nový svět se mi teprve při tom úplně odhalil, chodili jsme spolu jako dva sourozenci, a nikdy jsem nepoznal bytost tak svěží a svobodnou, vnitřně svobodnou a přitom opravdovou. S touž samozřejmostí, se kterou se mi oddala, vyslovila jednoho dne přesvědčení, že bude míti se mnou dítě, kdesi da-

leko, u nich doma, po tom že mi celkem nic není, ona však že se na ně těší a že mi pošle jeho podobenku, bude-li věděti kam. A brzy poté, po společné večeři, rozloučila se stejně klidně se všemi, poněvadž ráno odjíždí na frontu. Vytřeštili jsme oči, ale usmála se jen vesele na všecky, mne vytáhla před dům, kde mne naposledy prudce objala, a pak jsem ji už nespatřil... Posuď sama, byla-li to láska či něco jiného. Nebylo to myslím nic z našeho světa."

„Bylo to asi krásné," pravila Pepička, „jako vše, co přijde znenadání, podaruje nás radostí a zmizí dříve, než může býti zasaženo drsnou rukou všednosti. Ale na lásku bylo toho přece trochu málo, nemohlo se to osvědčiti v protivenstvích. Sám jsi řekl, že nezbylo po tom vašem poměru více než dojem krásného záblesku v oblacích..."

Zasmála se, ale náhle řekla velmi vážně:

„Ale, Vláďo, což zbylo-li přece více! Což, jsi-li otcem, aniž o tom víš?"

Zloch hleděl do obláčků své lulky a mlčel.

Ale Pepička zakončila po chvíli večer takto:

„Poslyš, Vláďo, musíš pátrati, jak tomu vlastně je. Jsi-li tátou čili nic. Sami dosud nic nemáme, kdožví budeme-li míti. Snad nám jednou přijde vhod ten maličký kus, kdyby jeho matka nebyla třeba už na světě nebo kdyby nám jej chtěla poslati."

Zloch neodpovídal, hleděl dále do obláčku tabákového dýmu, ale usmíval se tak krásně a spokojeně, že to bylo lepší než odpověď.

Mračna

Bouřlivé poválečné vlny revoluční opadly, život v západních státech vracel se zdánlivě do starých kolejí. Buržoazie pomalu přejímala opět politickou moc do svých rukou, vydatně přitom podporována zrádnými sociálpatrioty. Ukázalo se, že proletariát promeškal zase jednou vhodnou chvíli, aby si aspoň vydobyl určitých pevných pozic pro další boj s vykořisťovateli. Ukázalo se, kam vedla neblahá předválečná vý-

chova sociálně demokratická. Třídní vědomí proletariátu nebylo jasné. Šířila se v jeho řadách únava. Vlastenecká hesla a protikomunistické štvaní vnesly do nich také zmatek. Stále více vzdával se proletariát ofenzívy a spokojoval se s malátnou defenzívou.

Také sovětská Rus obmezovala se pomalu na defenzívu. Obklopena intrikami všech měšťáckých vlád a pikli zbabělé a zrádné emigrace ruské, těžce zápasíc s následky carismu, války a revoluce a stále vyrušována při výstavbě svého státu boji na hranicích, musila napnouti všecky síly, aby zachovala proletariátu celého světa aspoň svou moc jako první pilíř socialistické budoucnosti. Návrat reakce pociťován byl na všech stranách. Ale na všech stranách také vznikaly nové krize hospodářské a pod povrchem latentní revoluce sociální pokračovala.

Nejkřiklavější následky válečných poruch hospodářských mizely však pomalu, aspoň přechodně. Sláva keťasů bledla. Možnost velikých a dobrodružných zisků bez jakékoliv práce přestávala a peníze staly se vzácnější. Zbohatlíci přestali hromaditi zboží považované za luxus. Pro nakladatele, knihkupce, majitele uměleckých salónů, starožitníky a klenotníky pominula skvělá konjunktura.

Pepička a Zloch nebyli lidé velikých potřeb. Vážili si více svobody a pohody životní než blahobytu ve smyslu měšťáckém. Nehonili se za velikými zisky, ale nehonili se ani za drahými požitky. Často stačilo jim velmi málo ke štěstí a spokojenosti, a ještě toto málo byli by mohli snadno a bez lítosti snížiti. Nicméně počali teď také pociťovati úbytek příjmů.

Zlochovi nebrali již lidé z rukou obrazy ještě vlhké za drahé peníze. Náhodní kupci, hlupáci s nabitou peněženkou, již nepřicházeli, a staří jeho odběratelé počali velmi smlouvati. „Vidíš," řekl Pepičce, „už bych rodinu pomalu neuživil."

Pepička se však jen usmívala. Její paničky potřebovaly stejně její práce jako dříve a stejně platily. Vždyť byly z oné třídy, která na šatech nešetří. Obrazy, to je něco jiného. Jako knihy. Těch už měly dosti. Ty jim také k srdci nepřirostly. Byly konvenční ozdobou jejich komnat, nikoli vnitřní potřebou jejich bytosti. Obrazy měly kvůli lidem. Také knihy v zla-

cených vazbách stály v jejich salóně na čestném místě jen kvůli lidem; to, co četly, pohodily a bylo jim lhostejno, v jakém stavu jest jejich kniha. Ale u šatů dbaly, aby na svém místě se nepomačkaly, šaty, ty měly skutečně pro sebe a pro nejbližší přítelkyně, s nimiž o nich donekonečna hovořily. Za šaty žádná nelitovala peněz.

Milencům nebylo tedy dosud třeba, aby měnili svůj způsob života ze strachu před nouzí; jakési malé úspory měli stále pro nepředvídanou větší potřebu a přes úbytek příjmů nespotřebovali všeho, co společně vydělávali.

Zlochovi se nicméně jeho situace nelíbila. Předvídal, že výdělky malířů budou stále menší, nevěře ve skutečnou novou konsolidaci měšťáckého pořádku, představoval si důsledky nových otřesů politických a hospodářských. Vedle toho teď, kdy nebylo již snadno prodati měšťákům, znovu a palčivě přicházela mu na mysl bezvýznamnost jeho práce pro věc proletariátu, která jediná měla v jeho mysli skutečnou cenu.

Zloch nedovedl se umělecky proměniti, ale cítil teď ještě více než dříve, že jeho umění je koneckonců čistě měšťácké, při veškeré tvárné solidnosti prázdné, pouhá radost pro zrak vzdělanějšího šosáka. Dokud mu jeho obrazy bez velkého úsilí plnily kapsu, přenášel se snadněji přes okamžiky výčitek socialistického svědomí, pohodlí situace činilo ho v tomto směru poněkud lehkomyslným. Teď však pojímal jej prudký odpor k zaměstnání, jež nemělo smyslu pro budoucnost.

Pokoušel se několikráte vložiti do svých obrazů aspoň něco ze světa svých myšlenek, ze světa rodícího se a nového, ale vždycky shledal každý takový pokus nešťastným: jeho malířské schopnosti byly obmezeny, uvědomil si, že se stále jen opakuje, že pouze obměňuje obratně jeden motiv povahy idylické a příliš pokojné v poměru k dnešní době. Pojala ho hluboká nedůvěra k takovému uměníčku a byl často mrzut a jakoby velmi unaven.

Pepička brzy postřehla změnu v jeho chování. Ale Zloch, nejsa v sobě dosud hotov se svým problémem, nesvěřil se jí. Tušil, že padne tu nějaké rozhodnutí, a pak, myslil si, povím jí, oč běží.

Ve věcech uměleckého tvoření a vědeckého bádání nebývají

muži, kteří nejsou prázdní tlachalové, sdílní vůbec, a tím méně před ženami. Věděl jednak, že veliké většině žen jsou zcela cizí vnitřní otázky tvoření a bádání, poněvadž žena je stvořena v jádru pro zcela jiné porodní bolesti než muž, a především jsou si dobře vědomi toho, že v jejich tvůrčích bolestech a starostech nikdo nemůže jim pomoci ani ulehčiti: jen sám v sobě každý musí si svou věc rozřešiti, aby jeho mysl byla klidna a srdce pokojné.

V Pepičce vzbudily ovšem Zlochovy špatné nálady různé myšlenky, kterých se lekala. Rozumí se, že na prvním místě byla domněnka, že ji přestává milovat a touží po jiné. Vždyť v jeho životě nenastala nějaká vnější změna pozoruhodnější, která mu mohla nadrobiti těžké starosti. Věděla o každém jeho kroku z vlastních jeho úst. Měl snad nějaké tajemství?

Ale čekala, až jí všecko řekne sám. Vždyť rostli oba na svobodě a milovali tuto svobodu nadevše. Věděli, že by se octli na šikmé ploše, jakmile jeden by se pokusil vzíti druhému byť jen kousek této svobody. Nežli však její myšlenky mohly vzrůsti ve velikou starost, navštívil vlastní smutek také Pepičku.

Pepičce umřela matka. Byla to dobrá stařena a obě ženy milovaly se navzájem skutečně vroucně a trpělivě. Také Zloch měl paní Soukalovou rád a často v duchu byl potěšen, že v jejím dobrém srdci a mírné povaze může spatřovati předobraz vlastností dceřiných. Tichý smutek rozložil se kolem milenců jako večerní poprašek sněhový a zladil jejich nálady na společný tón.

Měla teď starosti i Pepička. Matka vařila a starala se o domácnost, teď to zbylo Pepičce, která nebyla tomu příliš zvyklá, aniž nakloněna. To, co bylo nejvyšším zájmem staré matky, pro mladou dceru platilo jen za jakési nezbytné zlo dneška.

Jak často snila s Vláďou o budoucnosti, kdy nebude již ani rodiny, ani zotročující domácnosti! Všecky vysilující námitky šosáků a malověrných byly pro ně dávno potřeny; teprvé pod nebem vítězné budoucnosti socialistické spatřovali skvějící se čistotu a skutečné pohodlí pro každého, život hygienický a krásný.

Teď tedy nezbytné zlo se k ní přiblížilo. Naštěstí však jen v nejmírnější podobě. Zpočátku lekala se ho více, než zasloužilo. Vlastně to vůbec nic nebylo. Pouštějíc tu a tam slzičku zármutku nad ztrátou matky nebo stesku z nezvyklé samoty, vrhla se Pepička ihned v prázdných dnech na převracení bytu. Kuchyně teď nepotřebovala. Ve dnech, kdy nebyla na stravu v rodině, u které šila, obědvala se Zlochem v hostinci. Proměnila ji tedy v pokojík stejně útulný a sličný, jako byla druhá její sednice, oživila jej mnoha květinami a párkem cvrlikajících čížků. Staré krámy po matce, uschovavši si něco skutečně milého na památku, odstranila na půdu nebo zničila: staří lidé bývají spjati s mnoha věcmi nechutnými, jimž věru netřeba z nesmyslné piety prodlužovati existenci. Ve starých rámech zasvítily nové obrazy a celá sednice se rozveselila.

Pepička byla příliš prostá žena, aby toto dělání nového pořádku skutečně ji nezaujalo. Zloch jí byl po práci nápomocen, prodlévaje u ní teď každého večera, aby nepociťovala příliš své ztráty. Radili se, zkoušeli to neb ono, co by bylo hezčí, zapomínali na své žaly, společná práce je rozveselovala. A když byli hotovi s omlazením a přeměnou dvojitého hnízda, řekla náhle Pepička:

„A což, Vláďo, kdybys teď se přestěhoval sem! Nač mi třeba dvou sednic?“

Leskly se jí oči při této myšlence, která ji bezděčně napadla, ale pak zdála se jí stále krásnější. Vždyť ten jeho ateliér není vlastně žádný příbytek, taková haluzna, skladiště rámů a pláten!

Rázem zapomenuvši všeho, co si kdy řekli o společné domácnosti, když probírali důkladně a nemilosrdně všecky její smutné důsledky pro svobodu a lásku, citově jata představou pro okamžik tak líbeznou, skočila Pepička Zlochovi na klín, objala jej a její oči usmívaly se prosebně jako dvojice letních hvězd.

Zloch ji hladil a také se usmíval. Bylo opravdu mnoho svůdného v představě, že rozdělili by se o tato dvě rozkošná hnízda vedle sebe zářící důvěrnou pohodou. Hrál si s touto představou v duchu, ale jen lehce a ostražitě jako s mladou krásnou šelmou kočkovitou.

„Víš, dvéře mezi oběma pokoji musí býti stále dobře zavřeny, aby kočka se nedostala na čížky. Kdo by chtěl navštíviti druhého, vždycky by pěkně zaklepal a vešel až po dovolení," přemlouvala Pepička, neboť pomalu vracel se jí úsudek, ale rozloučení s pěkným snem bylo těžké. V mlčení Zlochově chtěla viděti váhání a nebyla si zcela jista, zda by přece jen nebylo možno věc vyhráti.

Ale Zloch po chvíli posadil ji vedle sebe na pohovku, povstal pak, jal se choditi sednicí a začal:

„Čížky by kočka jistě sežrala, poněvadž z nás dvou jeden jistě by někdy zapomněl zavříti dvéře. A společná domácnost sežrala by naši lásku. Je téměř nemyslitelno, že bychom pomalu nezměnili pak způsob svého života. Staré koleje jsou hluboce vyjety. Zapadli bychom do nich časem téměř mechanicky, i kdybychom byli stále na stráži, což samo o sobě vysiluje. Ale dejme tomu, že bychom se i ubránili těmto starým kolejím, dejme tomu, že každý pokoj měl by zvláštní vchod, jako že nemá. Sváděni velmi pravděpodobnou náhodou i přirozenou nutností ke styku, jenž by nám nebyl právě vítán, protože věc zcela jiná by nás čekala, byli bychom nuceni, protože se milujeme, činiti si ustavičně vzájemné ústupky, třeba jen malé a velmi ochotné, z nichž by se však složil pomalu řetěz, a každý z nás by jednoho krásného dne pocítil, že je vlastně spoutaným otrokem druhého, a jakmile by si to uvědomil, přišla by také vzpoura se všemi důsledky. Z lásky bychom se podřizovali jeden druhému tak dlouho, až by se otrok počal bouřiti proti pánu, a čím více jeden by se bouřil, tím druhý by více zdůrazňoval svoje práva na něho, práva lásky, která se nakonec mění vždy v takových případech v práva soukromého vlastnictví. Ani bychom nevěděli, nepozorovali, co se s námi stalo. Počalo by to třeba tím, že bys ty chtěla čísti a já zpívati, což nejde dohromady. Skončilo by to za půl roku, za rok hádkou o to, kdo je otrokem. A byli bychom otroky oba, přestali bychom rozuměti jeden druhému a z naší lásky zbyly by jen okamžiky pokožkové rozkoše, před níž a po níž bylo by všecko ostatní jen věčným sporem. Och, nikoli, nepolezeme do pasti dobrovolně."

Pepička seděla na pohovce zhroucena s hlavou v dlaních;

všecko, co říkal, věděla dávno a věděla to teď znova, seděla tak, protože před chvílí se sklonila nad hrobem iluze, ale teď bylo to již jen ze setrvačnosti. Iluze se rozprchla, ale to, co zbývalo, bylo také hezké a zdálo se tak bezpečným.

Zloch k ní přistoupil, zdvihl ji za ruce; usmívali se na sebe zcela pokojně.

„Byl to zase jeden hloupý nápad, viď?" řekla.

„Nebyl hloupý," odpověděl Zloch. „Je v našich žilách dosud krev těch, kdož rodinu považovali za něco posvátného a bez reptání sunuli svůj život hluboce vyjetou kolejí. Citem míříme často na staré cesty, i když nezbytnost nás na ně nevrhá. Ale jsme povinni také uvažovati, a právě uvažováním můžeme zachrániti svůj cit nejčistší, naši lásku... Hleď však, jak je tu opravdu krásně, a považ, jak by tu mohlo býti ošklivo, kdybychom tu slyšeli chřestiti svoje řetězy."

Toho dne byl příbytek úplně hotov, povečeřeli spolu a také spali. Šedivá kočka předla na pohovce, když usínali – velmi spokojeně po sladkých polibcích a s vědomím, že ráno nemají toho dne naspěch.

Když se Zloch vrátil do svého ateliéru, měl na stole dopis. Roztrhl obálku a našel v ní lístek s dalším dopisem, na jehož obálce bylo jeho jméno a neúplná adresa napsaná rusky. Soudruh, který přijel z Moskvy, oznamoval mu na lístku, že nezastihnuv ho doma, zanechává mu tu aspoň dopis, jejž mu nesl a jejž čírou náhodou nalezl v Moskvě, v rodině jistého ruského přítele. Podrobnosti že mu řekne, jakmile se s ním sejde.

Zloch roztrhl rychle obálku druhého dopisu. Písmo na složené čtvrtce špatného papíru nepřipomnělo mu nikoho známého. Zdálo se mu jen nějak třesavé. I četl:

Zuchlinovo selo 10. září 1920

Vladimíre Vladimiroviči!

Umřu dnes nebo nejpozději zítra. Je to docela hloupá otrava krve, ale v tuto chvíli není tu nikoho, kdo by mi pomohl. Moje děťátko odveze matka do Moskvy k příbuzným. Nemohou tu beze mne zůstati. Je to tvůj syn. Byla jsem šťastna, žes mi daroval tuto památku na sebe, a pláču, že ji musím

opustiti. Vezmi si jej, stihne-li tě můj dopis, a udělej z něho dobrého soudruha. Žalno mi, že jsem dobojovala. Líbá Tě v duchu naposled

Věra.

Před pastí

Toho dopoledne, kdy Vladimír Zloch našel na stole poslední dopis Věřin, nesetrval ani okamžik ve svém ateliéru. Srdce trpělo a hlava mu hořela, když zastrkoval dopis do kapsy a opouštěl rychle svůj příbytek, aby ihned v předměstí na opačném konci města vyhledal soudruha, který mu dopis donesl. Nebyl schopen uvažovati: jen vzpomínka za vzpomínkou proskakovala bolestně jeho mysl, a všecky mohly se jmenovati Věra, Věra a Věra.

Zlochova poctivá povaha sténala pod neurčitými výčitkami svědomí. Krásná náhoda moskevská, to letmé, ale čisté a líbezné dobrodružství sexuelní s Věrou, které mu donedávna připomínalo někdy ideál, nedostupný ještě ohromné většině jak mravně, tak prakticky, zazdálo se mu náhle téměř hříchem.

Třebaže nebyl ani trochu vinen smrtí Věřinou, třebaže nebylo pro něj sporu o tom, že ujme se dítěte svého a jejího, ač věděl, že v Rusku bylo by o něj postaráno, i kdyby je k sobě nevzal, přece zděděné svědomí starého světa, ta podivná změť přirozených pravd a potvorných lží, čistých pudů a balzamovaných předsudků, útočila na jeho mysl vypočítavými nápady. Nebyla to lehkomyslnost, že se podvolili chvilkové touze, nemyslíce na budoucnost? Nebylo jeho povinností, aby šel za tou, která se mu tak dětinsky oddala, kamkoli vedly kroky její, a neopouštěl jí? Nejsou dvě bytosti, které život tak svede a spojí, jako je spojil, povinny až ke dnu dopíti číši svého společného osudu?

Jsa hluboce dojat, nedovedl v té chvíli mysliti jasně a rozumně; jeho revoluční soudnost zalkla se v záplavě konzervativnější citovosti.

Kdyby teď Pepička byla bývala u něho a mohla viděti, co

se děje v jeho pobouřeném nitru, byla by jistě pocítila jakési zadostučinění: byla by mu mohla také ironicky pohroziti prstem a říci: „Komunisto! Komunisto!“

Rychlým krokem hnal se Zloch třídami, nepomysliv ani ve zmatku srdce na to, aby použil elektrické dráhy. Přes suchý den mrazivý, který jej bodal do tváří, stanul před bytem soudruhovým zcela zpocen.

Ale soudruh nebyl doma a domácí lidé nemohli mu také říci, kde by ho našel. Bylať existence soudruhova víceméně ilegální; nezasvěcenci nevěděli nikdy, kde skutečně jest. Napsal mu tedy lístek a požádal jej o schůzku na určitém místě.

Tento nezdar ho ochladil. Zloch pocítil únavu, byla to reakce na předchozí prudký vzruch citový. A vrátila se mu soudnost.

Nepohlédnuv ani na číslo vozu, usedl do nejbližší tramvaje a zahloubal se do přesných myšlenek, jen tu a tam přerušovaných ještě náhlým zavzlykáním bolestné vzpomínky. Uvažoval, co všecko musí podniknouti, koho o pomoc požádati, aby jeho syn dostal se z daleké Moskvy až k němu. Věc je dosti složitá, půjde to bezpochyby jen tím způsobem, že některý dobrý člověk pokusí se najíti někoho v nejbližším repatriačním transportu, kdo bude ochoten malého děcka se ujmouti na obtížné a nevlídné cestě.

Upozorněn konduktérem, že jsou na konci, zpozoroval, že se ocitl před vchodem do velkých sadů veřejných. Byly plny slunce, vzduch se tu jiskřil, aleje byly téměř opuštěny; byl zcela spokojen s náhodou, která ho sem zanesla, a pohroužil se do holého stromoví, aby pokračoval ve svých úvahách a rozvrhl si práci.

Osvěžen zimní procházkou vrátil se po poledni na stanici a dal se dovézti k restauraci, kde obvykle obědval, někdy s Pepičkou, když nebyla v šití, jindy sám.

Už ho očekávala.

Nebylo jeho zvykem vyhrknouti hned s každou novinkou, zejména byla-li to věc závažná. Vypravoval o své procházce, jak v takových velkých sadech i v zimě je milo.

Pepička byla v dobré náladě, vzpomněla si, jak je příjemno brouzdati se suchým listím v alejích, žlutým, hnědým, čer-

veným, a dostala chuť ihned po obědě jíti s ním do sadů ještě jednou.

Odmítl, že má odpoledne mnoho práce. Nevyptávala se a nemrzela se; to nebylo mezi nimi zvykem. Řekla jen: škoda, a sama že nemá do toho chuti, že tedy něco si přečte, něco, co voní přírodou. A už také ví, co: Hamsunova Pana. V zimě čtou se nejlépe knihy, kde je mnoho léta.

Po jídle náhle se trochu zamyslila. Pak se zeptala:

„Kolikátého je vlastně dnes?"

„Dvanáctého," odpověděl Zloch.

„Už dvanáctého?"

„Proč se tak diviš?"

„Cosi mělo přijíti již sedmého, a dosud není o tom ani potuchy," děla Pepička s položertovným úsměvem.

A po chvíli dodala:

„Mně se zdá, Vláďo, že budeš tátou!"

Netvářila se přitom rozhodně tragicky. Naopak. Její oči, jemně podmalované lehkými stíny milostnými, zazářily snivě a malý ruměnec zasmál se jí na tvářích. Přeletěla Zlocha krátkým pohledem a pak se zadívala oknem restaurace do neurčita a zmlkla napjatě, jako by naslouchala do vlastních hlubin.

Zloch měl již na jazyku slovo „Podruhé", ale ještě je zadržel, bezděčně, z okamžité nechuti vypravovati, co se stalo. Ponechá si to na večer, až budou sami.

Kdyby se byla Pepička v tuto chvíli nějakou náhodou dověděla jeho zdánlivé tajemství, byla by se jistě velmi podivila, proč jí ho dosud a ihned nevyjevil, a byla by to považovala za jakousi neupřímnost. Ženy nedovedou pravidelně zadržeti u sebe ani na okamžik příhod nebo novinek, zejména když byly jimi citově silně vzrušeny, a nechápou pak, že muži z nedostatku přiměřené nálady nebo z jakési vnitřní cudnosti váhají s vypravováním, pro něž chvíle zdá se jim nepříhodnou.

Ale nestalo se nic, co by bylo proti vůli Zlochově předčasně prozradilo jeho případ. Zůstalo tudíž jen při případu Pepiččině. A tu dobrý pozorovatel, třeba nebyl velkým psychologem, byl by jistě postřehl, že Zloch při doznání své milenky nezatvářil se tak nadšeně a radostně, jak aspoň Pepička

mohla očekávati. Potlačiv slovo, jež se mu dralo na rty a jež by jej bylo přimělo mluviti více, než se mu právě chtělo, Zloch zvážněl ještě přísněji a jeho čelo zbrázdila dlouhá vráska.

Pepička toho nezpozorovala. Neměla kdy hledati na obličeji Zlochově účinky své novinky – dosud ostatně neurčité –, neboť byla prudce zaujata na chvíli vlastními představami mateřskými.

Když se rozešli, vrátil se Zloch do svého ateliéru a jal se dlouhými kroky přecházeti od stěny ke stěně, vypouštěje ze své lulky šedá oblaka.

Jakmile Pepička v restauraci pronesla svou domněnku, rázem zjevila se Zlochovi jejich budoucí situace se všemi pravděpodobnými starostmi a svízeli.

Teď přemýšlel o všech důsledcích.

Bylo jasné odpoledne, ale v jeho sluchu znělo tiché a vzdálené čepobití. Neplatilo však vojákům roztroušeným s milenkami po večerním městě; platilo jejich svobodné lásce.

Opojeni poněkud životní pohodou, která jim byla tak dlouho věrna, snadno a s radostí přijímali představu, že budou míti jednou dítě. Ale teď, když různé starosti počínaly kolem nich tvořiti střízlivější ovzduší, stačila Zlochovi jistota, že budou míti jedno dítě, k tomu, aby zpozoroval nalíčenou past, do které volky nevolky bude jim chytiti se.

Oni však budou míti pravděpodobně dvě děcka. Kdo se bude o ně starati? Jeho výdělky jsou teď tak nepatrné a Pepička nebude moci vydělávati, bude-li nucena ošetřovati děti. Cizím lidem za dnešního stavu nemohou jich svěřiti. Bude nutno, aby on, Zloch, našel si zaměstnání, které by uživilo rodinu nejméně čtyřčlennou. To však není největší starost. Vždyť byl již dávno rozhodnut, že zanechá svého marného umění a požádá stranu o nějaké vedoucí místo v časopise. Horší, nejhorší je však, že pomine svoboda jejich poměru. Společná domácnost bude nezbytna. Pepička bude potřebovati pomocnice, nemá-li předčasně zkřiviti se mysl i tělo domácími trampotami. Jeho příjmy však nestačily by na dvojitou činži a stravu v restauracích.

Postavil se čelem proti nutnosti. Konečně, řekl si, užili

jsme tolik životní pohody, lásky a svobody, že se nyní můžeme vrhnouti v zápas. Snad jsme dosti silni, abychom překonali vítězně všecka protivenství. Rozhodl se, že ještě dnes promluví s příslušnými činiteli strany o svém místě.

Ale když se oblékal, aby vyšel, přepadl jej nový smutek. Představil si Pepiččiny pokojíky zaplavené hlukem a pracemi mnohačlenné rodiny. Bude ostatně nutno shánětí přiměřenější byt, a kdy a kde jej seženou v dnešní bytové kalamitě? Ale ani tehda, když se jim podaří najíti větší příbytek, nebude v něm nikdy již toho klidného ovzduší, toho pokojného pořádku, těch hodin studia i oddechu. Jest velmi nesnadno ukradnout tu a tam chvilku pro sebe; přemíra společných starostí bude je spojovati jen v nepříjemném, když zvláštní starosti jednoho i druhého, jednoho v domácnosti, druhého o úřad, jimiž nebudou se chtíti navzájem obtěžovati, odcizí je jednoho druhému; jejich myšlenky i city se rozejdou pro většinu hodin, a sejdou-li se, zřídka to bude v radosti a míru.

„Činím první krok do pasti," řekl si, když stoupal po schodech k sekretariátu strany. Ale nemyslil přitom na to, že se stane funkcionářem strany, nýbrž na to, že klade první základ k rodině, k rodině, jako jsou všecky rodiny.

U strany pochodil toho dne dobře, nepředstavoval si to také jinak, věděl, že bude vítán, neboť bylo mu již častěji místo nabízeno.

Nicméně posíliti a rozveseliti nemohlo ho to již. Cítil, že kráčí pod nitkami nutnosti cestou, kterou dříve jíti nechtěl. Vždyť nepřijímal svého místa již jen z toho důvodu, že jeho umění se mu zprotivilo a že chtěl býti užitečnějším člověkem, nebylo to již jeho svobodné rozhodnutí: byla to existenční nutnost, první nápor rodiny na jeho osobnost.

Nevesele odcházel pak do bytu Pepiččina. Tušil, jaký smutek pocítí nad jejími líbeznými sednicemi, jimž hrozí tvrdý úděl chudé domácnosti. Umínil si, že prozatím nesvěří se jí se svými obavami, že ji ušetří předchozího pohledu na budoucnost, která se mu zdála tak černá. Nechť pomalu a postupně sama pozná nástrahy příštích měsíců. Bylo mu líto jejích iluzí.

Vstoupil vážně a našel ji čtoucí mezi květinami, pod po-

kojnou lampou elektrickou, obraz míru a spokojenosti. Srdce se mu znova prudce sevřelo několikerou bolestí, ale ovládl se, políbil ji na čelo, usedl a pak jí podal mlčky Věřin dopis.

Uměla trochu rusky, nemnoho dosud, ale tolik, aby dovedla zvolna přečísti poslední psaní ruské soudružky a bojovnice.

Veliké slzy vstoupily jí do očí, když dočetla. Dlouho hleděla na třesavé písmo z dalekého kraje. Pak jen zašeptala:

„Ubohá Věra!“

Seděli mlčky, opředeni společným smutkem.

Po chvíli Pepička vstala, objala Zlocha a pravila se šťastným úsměvem:

„Budeme tedy míti chlapečka.“

„A možná i holčičku,“ dodal Zloch. „Cožpak jsi už zapomněla?“

Pepička věru v té chvíli zapomněla. Otevřela široce oči, na zcela malý okamžik jen, a rozpomněla se:

„Máš pravdu, budeme míti tedy dvě děti najednou. Snad párek. Ale vždyť to bude docela hezké!“

Zloch snažil se pohlížeti na ni s úsměvem. Byl to těžký, velmi těžký úsměv, aby nepoznala, že v tu chvíli dívá se na ni ve skutečnosti – se soucitem.

Na křižovatce živých ulic, které jsou sice ve vnitřním městě, ale jaksi stranou: velkoměsto nedobojovalo tu ještě svého zápasu s maloměšťáctvím, jež je tu tradičně zakotveno v malých bytech starých domů a v krámech i hostincích setrvačného idylického zákaznictva.

Kolem tramvajového uzlu ráno, v poledne i večer víří shon malých lidí: studenti, slečinky z obchodů a kanceláří, úředníčkové i dělníci jsou jádrem pospíchajícího občanstva, které se tu na okamžik a stále znovu soustřeďuje a zase rozbíhá čtyřmi směry. Tramvajové zvonce bijí tu ustavičně na poplach do zamotané sítě lidských kroků a tu samozřejmost zakřikne někdy velitelsky jen nákladní automobil, trhající křižovatku.

Není tu krásných domů ani tajemných budov průmyslových, jen křídlo banálního paláce soudního zasahuje sem s byrokratickou nevraživostí na celý svět. Není tu nic krásného ani vznešeného, jen všední denní shon, který zdá se pln starostí, žalů a běd nerozumných a nudných. Lidé zdají se tu pospíchati za povinnostmi, kterých nemilují, nebo za láskou, která je jako povinnost; život posuzován podle této křižovatky podobal by se mladé nevěstce, která denně tu stává po setmění v tmavém ústí malé uličky a prázdným hlasem odříkává svou naléhavou prosbu.

Honákova jídelna je skrytá v útrobách jednopatrového historického domu, v němž odjakživa bývala hospoda a který tvoří jedno nároží, jsa nedlouhým průčelím bloku vybíhajícího na křižovatku. Před válkou nebylo tu nic pozoruhodného. Stará, zasmušilá kavárna nalevo, malý hostinec napravo. Ani dnes ještě neinformovaný chodec nepostřehne tu nic obdivuhodného, ačli se nezajímá o masa řeznických krámů a nepřipojí se k hloučku nedosti sytých, kteří, pokud toho velká frekvence a úzký chodník dovoluje, zevlují na masné kusy plnící veliký a jasný výklad Honákova řeznictví.

Po válce, když konečně výkladní skříně obchodů, zejména potravinových, počaly se opět pomalu plniti skvělým zbožím

domácím i importovaným, staly se na průčelí historického domu nevelké sice, ale vážné změny. Předně bylo renovováno, po druhé kavárna zmizela, ustoupivši nějaké úřadovně, a po třetí: pravou polovinu zaujalo Honákovo řeznictví s jídelnou, usadivši se tu pěkně zeširoka, jako když bodrý prasečkář usedá za stůl ke sklenici piva.

Tré velikých oken výkladních zalesklo se čistě a vesele, zvouc svým masným bohatstvím od časného rána do pozdního večera pospíchající zástupy do nízké uličky mezi skly svými a skly tramvají, ustavičně tu zastavujících.

Za jedním, nejdůležitějším, před růžovou oponou ze řady rozpáraných vepřů se zardělými nožkami a rypáčky ulehly rudé kusy zadního masa hovězího, skopové hřbety, trubice s plícemi a srdcem, hromady vepřových kotletek a telecích nožiček, jakož i jiné druhy masa bez kostí i na kostích. Jasnými barvami dráždil výklad zraky a žaludky mimojdoucích, z nichž většina ani po obědě nepřechází mimo lhostejně. Za druhým oknem zapestřily se barvy temnější a méně lahodné. Pod girlandami vuřtů a visícími řadami párků ulehly tu světlé i tmavé tlačenky a bachořice, kropenaté hromady taliánů, hnědé šunky, pestré salámy, paprikované špeky a jiné uzeniny pro večeře a někdy ovšem i obědy více nebo méně demokratické. Za třetím oknem konečně ocitla se impozantní hromada uherského salámu, jejíž navršená šeď, tak bezvzhledná, a přece tak velebná, provokovala nejvíce i zraky přišedší z hlubin nebo výšin učenosti nebo snů básnických.

Tak je tomu zde dodnes, a zde jako o sto kroků dále, kde je jiné velké řeznictví, a jako na sterých místech města, kde vyrostly nebo teprve rostou z řeznických a uzenářských obchůdků obchody a z obchodů velkozávody. Ani ovšem ta okolnost, že Honákovo řeznictví je obratně spojeno s jídelnou, není nic neobvyklého. Jinde snad pracuje se jen s větším vnějším leskem a s reklamou, kdežto Honákův podnik na naší křižovatce zůstává navenek nevýbojným a ničím zvláštním na sebe neupozorňuje.

Závažnost věci je snad jen pouhou mou představou, která mě napadla, když jsem se náhodou stal častým, někdy i denním hostem Honákovy jídelny a poznal jsem osobně jejího

majitele, rudou kuličku masnou i mastnou, která se jmenuje Vendelín Honák.

Od té doby, co jsem počal Honákovu jídelnu navštěvovat, zpočátku protože jsem ji měl jaksi při ruce a později protože jsem se podrobně seznámil s odpověďmi, které dává na otázky jídelního lístku, a pak s jejími stolky a číšníky, nezměnilo se pranic na jejím průčelí, ale hostinská místnost se zato velmi prohloubila do nitra historického domu, a přes loňské léto vznikla dokonce pod ní nová místnost, sklepní bar, který má možná slavnou budoucnost, ač dosud je málo znám širší veřejnosti. Vendelín Honák pracuje tiše a pomalu.

Asi před rokem, když jsem tu počal obědvávati, byly tři řady stolků od vchodu ke kuchyni denně za poledne několikráte hustě obsazeny, takže byl jsem nucen choditi sem buď velmi brzy, nebo velmi pozdě, chtěl-li jsem se pohodlně najísti ve svém koutku u zdi. Podobně bylo tomu i večer. Ač jídelna nebyla jistě hlavním zdrojem Honákových zisků a byla zařízena, když se ukázala nutnost vydržovati velkou kuchyni pro vzrůstající personál řeznictví, přece znamenala velký obrat a zisk a vynesla jistě na pozoruhodnou část třetího velkostatku, jejž Vendelín Honák právě zakupoval.

Tajemství jejího úspěchu bylo v cenách jídel, zdánlivě nízkých v době, kdy jinde byly ještě velmi vysoké. Ti úřednícké, ti studenti, ty dívky z obchodů, všichni ti drobní lidé, nucení počítati s každou korunkou, dali se snadno oklamati menším penízem, který platili, o kvalitě i kvantitě toho, zač platili. Byli rádi, že za peníz, jejž mohli denně za oběd vydati, dostali skutečný oběd, šikovně upravený, aby porce, která nikdy nikoho nenasytila, vyhlížela aspoň tak, jako by nasytiti mohla. Před porcemi Vendelína Honáka každý si pomyslil: nemohu za svůj peníz žádati více, a cítil vinu u sebe, když byl po obědě hladovější než před obědem.

Tento klam trval tak dlouho, dokud nepočaly klesati ceny v ostatních hostincích a jídelnách. Vendelín Honák kupoval zatím velkostatky a snul plány všech zbohatlíků. Mastná tvář rudé kuličky zářila nevinnou spokojeností jako zardělý obličejík nacucaného robátka. Honák nestaral se mnoho o takovou vedlejší věc, jako byla jeho jídelna.

Tu počal jsem pozorovati, že v Honákově jídelně bývá dosti místa i v době, kdy jindy sotva jsem nějaké našel. Někdy byla dokonce poloprázdná a vrchní číšník chodil zakaboněn jako před bouřkou. Rozdíl proti dřívějšku byl velmi nápadný, a tak přes svou nechuť k podobným řečem a zvědavostem podivil jsem se věci jednou nahlas, když jsem platil.

„Prosím vás, pane," řekl vrchní, „ceny máme dnes pomalu vyšší než jinde, porce stále stejně bídné, ale pán říká, že to raději zavře, než by slevil, protože na jídelnu doplácí, a stará paní je pořád v kuchyni, jen aby se něčeho neukrojilo o drobet víc. Kdo by sem chodil? Mě už tu taky všecko pálí..."

To bylo na podzim. Hleděl jsem svou setrvačnost přemluviti, abychom si zvykli jinde obědvat. Beztak nechodíme na oběd pravidelně: někdy se koupí něco malého od uzenáře nebo to spraví černá káva s rumem u kamaráda, nebo se nejí nic až večer. Do hostince chodívám, jen když se mohu a chci pořádně najíst, a pak je to věru jedno, zaplatím-li o korunu nebo dvě více.

Zkusil jsem to zde i onde. Rozhodně téměř všude byla lepší kvalita i kvantita všeho, leckde bylo skutečně laciněji.

Ale v jednom hostinci byla nesnesitelná společnost nažehlených maloměšťáckých čumilů, v druhém bylo vždycky plno a těsno, ve třetím byla špatná obsluha, čtvrtý byl příliš vzdálen pro mne, v pátém nedalo se vůbec jíst. Chodil jsem k uzenáři, dokud se mi uzeniny nezprotivily, což bylo dosti brzo. Oddechl jsem si, když jsem jednoho dne, jsa při jakýchsi malých penězích, seděl opět v Honákově jídelně.

Mívali právě denně švestkové knedlíky, přibližně tak dobré, jako bývají domácí, když hospodyně umí vařit. Když to kapsa dovolila, dával jsem si dvojitou porci. Ty mě denně lákaly k Honákovi, kde bylo stále ještě neplno a vždy nějaký ten pohodlný kout u zdi pro mě.

Jednoho dne, když jsem dojedl hovězí maso a čekal na své švestkové knedlíky, přisedla si k mému stolku malá dívčinka dosti hezká, ale nesmělá, dosti buclatá ještě, ale bledá. Dala si polévku (vodu, kterou jsem nikdy nejedl), jeden párek a jeden rohlík. To byl její oběd.

Pojídala tiše a pomalu svůj párek s tváří trochu posupnou,

jakou mívají lidé, kteří chtějí zakrýti stud, zatímco přede mě postavil číšník velký talíř švestkových knedlíků. Vrhla na ně chvílemi přísný pohled dětských svých oček, jinak teple hnědých, a já byl v hanebných rozpacích.

Měl jsem peníze. Byl bych tak rád našel způsob, jímž by se byla dala pohostit. Ale její bída byla tak upjata, kamarádsky se na ni nemohlo a všecko ostatní připadalo mi hloupé a urážlivé.

Odpočítavši předem peníze ze své odřené kabelky, zaplatila bez spropitného a suše odešla.

Po tři dny vídal jsem ji tak od svých švestkových knedlíků pojídati její jeden párek s hořčicí. Seděla u jiného stolu stejně vážná a stejně suše odcházela. Třetího dne mě napadlo, že bych mohl aspoň vypátrati, kde je zaměstnána.

Zaplatil jsem stejně s ní, oblékl jsem se a měl jsem se k odchodu. Byla již ve dveřích, když tu rudá kulička lidská s mastným úsměvem vybatolila se z postranních dveří a koulela se rychle mimo mě.

Vendelín Honák zatarasil na okamžik skleněné dveře východu z jídelny, takže mě poněkud zadržel. Venku stálo elegantní auto a v něm seděla, zabalená do kožichu, paní Honáková. Šofér, krasavec, naditý, jako by mu patřil jeden velkostatek jeho pána, nakloněn ze svého sedadla vyslechl nedbale Honákovy rozkazy, nechal jej buclatou ručkou s prsteny otevříti si dvířka vozu, a když Honák přibouchl za sebou dvířka, uvelebil se důstojně na svém sedadle pod sklem a otočil kolem řídítka. Auto měkce odjelo.

Kontrast dvou životů byl v tu chvíli příliš příkrý. Opozdil jsem se také tím, že Vendelín Honák přišel mi do cesty se svým autem. Malá dívka zapadla už někam do davu. A já ve svých myšlenkách slyšel jsem jen známý panský zvuk přibouchnutých dvířek auta – zněl jako políček, dutý políček buclaté ruky na vpadlou skráň ...

Od toho dne jsem v Honákově jídelně nebyl, ale možná že jednou ve spěchu zase tam vejdu. Je to konečně tak hrozně lhostejno, kde člověk jí.

Vracel se ze schůze v zuřivé náladě. Bylo pozdní odpoledne před jarní bouří. Dlouhými kroky mířil k nádraží, aby odjel domů, do malé obce za Prahou.

Porada, které se předtím zúčastnil téměř jen jako pasívní posluchač, byla z těch trapných a zbytečných věcí demokracie, které jsou na světě snad jen proto, aby otravovaly na několik hodin život lidem pracujícím z vnitřní nutnosti pro nějaké ideální, jak se říká, zájmy.

Když přírodopisci říše živočišné pokřtili člověka latinským jménem Homo sapiens, jistě tím nechtěli říci, že každý člověk je vědoucí a moudrý; naznačili tím jen možnosti lidského rodu, jež se projevují u lidí uvědomělých, ale jsou zakrnělé u lidí omezených, kterých je legion. To by konečně nevadilo, kdyby každý byl na svém místě a nebylo třecích ploch mezi oběma druhy. Ale lidé bývají zřídka na svém místě a zápas těch, kteří mohou poznati pravou skutečnost, s těmi, kteří nemohou poznati nikdy nic jiného než blud a předsudky, je strašlivá tragikomedie lidstva. Přesto má tato věčná vojna patrně svůj hluboký smysl. Kdyby nebylo těchto konfliktů, lidé uvědomělí spěchali by přímo k nejvyšším metám a srazili by cestou vaz, kdežto omezenci zakrňovali by stále více a utonuli nakonec v bahnech života zcela sešlého.

Ale čert aby to vydržel někdy v takovém konfliktu, když beznadějná hloupost střetne se s věděním a usilováním člověka uvědomělého. Neboť to není pak ten krásný zápas rapírů myšlenek, který posiluje mysl i citovost, to je útok řezníkovy palice na křehký model inženýrův. Na týden zhroutíš se v sobě.

Tak zhroucen kráčel Hynek Stoupa, okresní důvěrník a jednatel vzdělávacího spolku, z porady o jakési akci, která měla být podniknuta pro dělnictvo celého kraje. Porada sice nic nepokazila, akce – byl si tím jist – se provede a podaří, neboť je lákavá i užitečná a její provedení je v rukou dobrých lidí. Ale demokratická forma vyžadovala, aby byla vyslechnuta mínění různých zástupců a delegátů, kteří často přijdou ke své

úloze zlomyslnou náhodou, strůjkyní nesmyslných konfliktů.

S čistým, oddaným srdcem přijel Stoupa na poradu, s otrávenou myslí a jako pošpiněn vracel se domů. Konflikt, k němuž na schůzce došlo, odhalil mu hlubokou, nepřeklenutelnou propast mezi lidmi, vyznávajícími podle jména jednu víru, ale nesmiřitelně znepřátelenými svou příslušností k různému druhu.

Sedě stranou, mlčky pozoroval na poradě úsilí svých přátel vysvětliti všem zásadní ráz akce a její čestné formy, a viděl pak útok tří čtyř omezenců, zvyklých řešiti všecky otázky ze žabomyší perspektivy baráčnického spolku, hrubou palbu zlobné a podezřívavé nedůvěry ve věc i lidi. A pak, podivuje se jejich obratnosti a stydě se zároveň za ty všecky chytrácké řeči, jimiž nutno před takovými posluchači hájiti věc tak dobrou, přihlížel k protiútoku přátel, jejichž povinností bylo věc probojovati. Byl příliš špatný diplomat.

A teď, pohvizduje si rázný pochod ke své prudké chůzi, prohlédal hlouběji a spatřoval kořen a smysl demagogie. Nic by se nesvedlo s nevědomostí a omezeností, která zlobou mstí se za svůj podzemní život, ale přece vše dostává se na povrch právě tam, kde škodí, kdyby se šlo na ni zpříma, s tím na jazyku, co máme na srdci. Zaskočiti se musí chytrácky, vítr z plachet se musí sebrati. V tom je polovina demokratické politiky, a proto lidé se srdcem na jazyku budou vždy špatnými politiky a lidé hloupí budou dobrými politiky nejen pro dobrou věc získáváni, ale i špatnou věcí klamáni.

Hynek Stoupa, člověk bez chytráctví, pocítil svou slabost pro tento zápas. Dovedl jednati s lidmi uvědomělými i s lidmi prostými, ale zloba omezenosti přiváděla jej z míry, činila jej prudkým a neobratným. Před bonzem, plným zákeřnosti, hlouposti a zlé vůle, ztrácel klid a tím i sílu, převahu uvědomělého člověka; popadal jej vztek. A vztek je vždycky známka slabosti.

A slabost čeká spasitele. V takových svých chvílích zlých toužil Hynek Stoupa vždy po revoluci, nikoli jako klidný bojovník, krok za krokem bojující za věc nového světa, ale jako zoufalec, který stébla se chytá, jako dusící se živočich, lapající těžce po vzduchu.

Bručel si divokou píseň revoluční, vrážel nesnášelivě do mimojdoucích a myslil si, ze skleslosti přecházeje k nervózní bojovnosti: Hmyz opouští mrchu starého světa a obletuje novorozeně. Ale jen revoluce postaví nový svět na nohy. A to pouhým zjevem svým zažene tenhle hmyz na sta honů. Omezení cizopasníci při prvním výstřelu se propadnou do neznáma.

Když vlak vyjel do kraje, na obloze siná mračna zápasila se zapadajícím sluncem. Všecko zrudlo jako v předvečer zkázy. Vlak vrazil do lesů, jimiž trať probíhala v přímé linii, v mechanickém řezu. Všecko bylo ponořeno do jezera rozprášené krve. Na kmenech jehličnatých stromů měla fialový nádech, na posledním suchém listí dubových a habrových houštin byla zcela rudá. Stěny strážních domků svítily červeně, červené střechy tu a tam žhnuly jako rozpálené železo a malá novostavba s hromadami cihel na kraji končícího lesa hořela celá jako výheň.

Na své stanici vyskočil Stoupa do tohoto zaníceného ovzduší. Jako vždy za snesitelného počasí čekala jej žena na nádraží. Také její obličej mezi světlými kučerami zarděl se tím odleskem krvavého západu, když se k němu obrátila. Oddané modré oči topily se v něm bezbranně. Políbil ji, chytil pod paží a táhl ji rychle z lidského davu vydáveného vlakem. Bručel si Internacionálu.

Když se Hynek Stoupa druhého dne časně probudil a jako obvykle rozhlédl se nejdříve otevřeným oknem, veselé jitro po nočním dešti zalilo jej svěžestí.

Žena ještě spala, umyl se tiše a rychle se oblékl, pak se zastavil dole v hostinci na kávu a pustil se po snídani císařskou silnicí vzhůru k lesům.

Rozmrzelost a únava po včerejšku broukaly ještě v jeho nitru jako rozespalí medvědi. Z nedočkavé nálady revoluční se vyspal; cítil se jen velmi slabým, nemotorným, bezbranným, nepotřebným.

Za tratí, která silnici křižuje, stoupá její široká stuha špa-

lírem líp a ovocných stromů do kopce dosti prudkého, odkudž je dobrý rozhled po obcích poklidné pahorkatiny mezi polnostmi, vpředu zabíhajícími až do malé obory, ohražené nízkou, pobořenou zdí.

Na zvlhlé silnici mezi korunami stromů, jarně bujnými a svěžími, po dešti tak čistými a operlenými ještě, Stoupa, kráčeje pomalu jako stroj řádně dosud nerozjetý, pohroužil se až na dno slabošských myšlenek a pohrával si s libým snem, jemuž venkovské okolí dodávalo nejpříhodnější dekoraci.

Jak by to bylo krásné – myslil si –, kdybys setřásl jho organizačního života, přerazil všecko, co tě přímo poutá k panskému městu, a zalezl do tohoto kraje jako prostý živočich. Dost pokojné a užitečné práce měl bys i při tom na světě. Nač třeba si porušovati rovnováhu svých hodin tlachy a zlobou těch, na něž politik zvyká si jako nájemník z třetího poschodí na denní počet schodů, ale na něž ty si nezvykneš, poněvadž jsi z jiného těsta a poněvadž se ti zdá, že poskvrňuje tvé lidství styk s jeho plevelem, který pro politika je lákavou překážkou, prubířským kamenem jeho obratnosti. Zde je silnice a zde jsou stromy, tudy jde cesta do polí a luk a k cizím dědinám, jež možno procházeti přívětivě s láskou k lidem, – tam ve městě je kotel žhavého těsta páchnoucího, jehož dech otravuje mysl a srdce. Tam je konkurence, tam je honba za ziskem a pozicí. Co tobě po nich, který víš, kdo jsi, nechceš býti víc, než jsi, a zůstaneš provždy ten, kdo jsi, zde jako tam a jako jinde za dlouhými kilometry...

Stoupa se rozhlížel přitom po plastické mapě kraje, ostře jasné v průzračném ranním vzduchu, a sál svěžest vzduchu i šťavnatý půvab kraje všemi smysly.

To na něho účinkovalo, aniž si toho uvědomoval. Svaly se mu pomalu rozhoupaly k bystré chůzi, v duchu počal vtipkovat, vymýšlel si plány, sčítal možnosti, rozbíral klidněji svou situaci. Zvážil dobré i zlé, střízlivě jal se odhadovati svoje věci.

Zatím dospěl do lesa, kterým silnice prochází. Ptactvo kolem pištělo, cvrlikalo, hvízdalo, volalo a zvonilo, lyrický orchestr křehkých hudebníků, nalévajíc hojivý balzám do všech ran, voněla půda a voněla vegetace, řídcí lidé jdoucí mimo

měli vzezření užitečných živočichů, obestřených kouzlem pohádek.

Za myslivnou zabočil Stoupa na lesní pěšinu do smíšeného stromoví. Hned zkraje poskočila černá veverka, vyhoupla se na kmen nejbližšího silnějšího smrku a pokukovala za stromem na vetřelce. Z bujnosti, která zatím nepozorovaně přešla z přírody do jeho žil, pustil se Stoupa za chytrým zvířetem a pronásledoval je chvíli, usmívaje se vesele jeho rozhorlenému pištěkávání. Byl řádně uhřát, když veverka konečně se skryla v koruně vysokého dubu a nedala se již bušením do stromu vylákati na další útěk.

Ve Stoupově nitru všecko se rozjasnilo. Včerejší hádka byla zapomenuta, proměnila se v bublinu, nikoli první ani poslední, která praskla, a všecky trpké chvíle jeho existence zdály se mu náhle tak nicotnými. Vše, co včera protrpěl, vše, co dnes zvážil, všecky zkušenosti a naděje slily se v něm v obraz pevných obrysů, na němž nedá se mnoho měniti. Říká se tomu osud a nutno se tomu přizpůsobiti, děl pro sebe. Utečeš-li z nějakého prostředí pro jeho špatné stránky, nezlepší se tím a lepšího také nenajdeš, leda bys opravdu dovedl zcela sobecky zahrabati se do samotářského života. Ale dokud zlobí tě hloupost a rozhořčuje zloba, dotud budeš bojovati. A kdo bojuje, dostává rány. Co chceš, Hynku Stoupo: dokud je ti někde na světě otevřen kraj a les, v nichž možno zapomenouti města a zahojiti rány, dotud můžeš bojovati; dokud je možna na světě očišťující revoluce, dotud boj s hloupostí a zlobou není marný!

Po čtyři nebo pět hodin procházel Stoupa křížem krážem jarní lesy, až zcela náhodou vyšel opět na silnici. Slunce zvonilo paprsky jako ptáci hrdélky. Kráčel rázně domů a uvědomoval si jako klidný pozorovatel psychologické procesy včerejšího večera a dnešního rána a rudozelenou koalici této své chvíle. Pociťoval teď jako své štěstí tu okolnost, že nemůže utonouti ve městě ani usnouti na venkově a že taková existence mezi dvěma nezbytnými světy spojuje živly nezbytné k vyšší existenci, ukazuje jim cestu k budoucí shodě, namířené proti omezenosti a zlobě.

Na císařské silnici v obci nedaleko Prahy stojí rozsáhlé stavení bílé, tvořící samo téměř jednu stranu náměstí. Prozrazuje na první pohled svůj agrární původ a včerejšek, tak jako zrestaurované průčelí s velikým červenobílým nápisem Hotel U české koruny hlásá zřetelně jeho novou pretensi. Byl to statek se zájezdní hospodou, má to býti dnes hotel.

Stavení obklopuje dosud ovzduší zemědělského života, prosycuje je vůně selského venkova. Vkročíš-li velikými vraty napravo nebo nalevo a projdeš-li klenutým průjezdem, ocitneš se na velikém dvoře, kde ještě nic nezastírá původu a minulosti. Je obklopen plnými stáji, chlévy, chlívky a kurníky, stodolami a dřevníky, v jeho středu složeny jsou hospodářské stroje a nástroje pod mocnou střechou, posetou holuby, a svěží vzduch z lesů mísí se tu s teplými výpary chléva.

Shledáš, že osmahlý, upracovaný a umouněný človíček těžké chůze, který tě bezpochyby první uvítá, má novou čapku s hotelovou firmou jistě teprve měsíc nebo dva a na tomto místě zvykl zcela jiné práci, než je normální činnost hotelového zřízence.

A vejdeš- li do nízké místnosti hostinské, která se snaží zapříti svou minulost plyšovými drapériemi, bílými ubrusy a kulečníkem, nepokrytý stůl domorodců u dveří upoutá tě více než ostatní stoly, ozdobené kvítím ve vázách a obsazené výletníky nebo letními hosty.

Za dlouhý nepokrytý stůl nezasedne teď ovšem žádný starý forman. Šofér, který se tu náhodou zastaví, usedne vedle k malému stolku s bílým ubrusem a natáhne nohy daleko mimo stůl s bezstarostnou nedbalostí. Šofér je nyní pánem císařské silnice: osobní i nákladní auta míjí a křižují se ve dne v noci před okny hotelu, zahalujíce v suchých dnech ustavičně silnici prašnými mračny. Jen v určitou dobu setkávají se tu ještě s odpůrcem svého mechanického spěchu: ve žních, když nepospíchající žebříňáky svážejí úrodu do stodol, a pozdě na podzim, když počne kampaň v cukrovaru a řetěz for sune se pomalu buď dolů s řepou, nebo nahoru s řízky.

Dvé nebo tré řezníků, pekař a několik drobných lidí, venkovanů i maloměšťáků, ale především několik sedláků, střídá se po celý den u nepokrytého stolu s vytrvalostí denních hostí. To je jakoby houževnatý zbytek minulosti, smrsklá, ale stále ještě živá tradice, nezahladitelné znamení původu budovy.

Stavení pustilo se v tichý zápas se svou minulostí. Budova pozdvihla se o druhé patro ve vikýřovém slohu městských nástavků dnešních, truhlíky s květinami se octly ve všech oknech. Aspoň na fasádě chce zapříti svůj původ.

Ale není to snadné na povrchu a tím méně uvnitř. V letní sezóně rodiny letních hostí, dětské kočárky, čtyřicet nebo padesát podávaných obědů a večeří zatlačí úplně nepokrytý stůl do bezvýznamnosti. Jediné dítě v peřince dovede překřičeti medvědí řev, který vydává tu a tam řezník Kindl, když je opilý a sousedé jej popichují po venkovském zvyku. To však trvá doopravdy jen dvé měsíců, pak tu a tam za dobrého počasí už jen v neděli, a nakonec vyhrává to na dvě třetiny zase nepokrytý stůl. Duch venkovské hospody vrací se do usínajícího hotelu, jejž neprobudí k životu pocestný, který se přijde sem vyspat, ani tajemní milenci, kteří tu najdou někdy přístřeší pro trochu milostné hry. Hotel zapadne nadlouho do tvrdého zimního spánku a bdí toliko malá venkovská hospoda.

A jako na fasádě a vpředu v hostinci zápasí hotel se svou minulostí i se svou skutečnou přítomností, podléhaje stále znova, tak i vzadu ve dvoře odehrává se děj podobný, ale zápas ještě beznadějnější. Ve skutečnosti hotel nesáhá zde dále než dva tři kroky za zadní prah hostinské budovy, které musí učiniti ten, kdo z hostince jde do útočiště obecně potřebného. Ovšem, je pravda, že letos pokusil se hotel vniknouti až do velké zanedbané zahrady za stodolou, kde bylo zřízeno vedle potoka koupaliště pro letní hosty. Ale pokus se valně nepodařil, hotel podnikl něco, na co jeho duch venkovské hospody nestačil: voda podobala se brzy louži a ostatní dokonala změna počasí.

Veliký dvůr a veliká zahrada za stodolou uhájily si konzervativně svůj selský ráz; mocný činitel je za nimi a chrání jejich původní smysl, bez něhož by zahynuly: lány orné půdy

a luk, které k nim patří. Dokud ty neodpadnou, dotud také stodoly a chlévy nepropadnou zkáze a hotelu, zahrada zůstane selskou zahradou a dvůr selským dvorem.

Které jsou vyhlídky obou zápasníků, prozatím nerovných, do budoucnosti? Za statkem s venkovskou hospodou stojí nejen krásná pole a luka, prý nejlepší v obci, ale také situace obce. Nemá řeky, nemá většího průmyslu, má však mnoho maloměšťáčků, spřahnutých s Prahou: je to zkrátka hnízdo na císařské silnici, kde lidé hnijí a navzájem se pomlouvají. Jsou tu ještě dva hotely, z nichž jeden vyhlíží dokonce jako hotel skutečný. To by tedy nasvědčovalo tomu, že hotel U české koruny ještě dlouho bude nucen spokojiti se s existencí venkovské hospody u dobrého statku.

Naproti tomu však má hotel za sebou činitele nad jiné mocného, totiž vlastníka toho všeho, a to je muž, kterého ještě dnes mnozí v obci oslovují „milostpane".

Jednoho pěkného jarního dne všedního zabloudil jsem na výletě s kamarádem B. do tohoto hostince; slibovali jsme si mnoho pro svou žízeň a především pro svůj hlad od jeho venkovského zevnějšku. – Nic není příjemnějšího nad to, když člověk, který prochodil několik hodin v lesích, dostane na dubový stůl větší venkovské hospody kus domácího uzeného s krajícem tmavého chleba nebo jiný po venkovsku připravený a hutný pokrm. Odpustí pak i pivu jeho obvyklou slabost provinciální.

Posadili jsme se k malému stolku s bílým ubrusem, netroufajíce si přisednouti k nepokrytému stolu, u něhož byl v proudu domácí rozhovor o starostech hospodářských. Brzy přiběhl ochotný číšník městského nátěru, doporučil nám dobré plzeňské, k jídlu však že má toliko uherský salám nebo míchaná vajíčka. Byli jsme poněkud zklamáni. Pivo bylo sice opravdu dobré a dobře ošetřované, ale my si přenášeli z polních cest a lesů touhu seznámiti se také na talíři s vůní venkova. Nicméně poseděli jsme si s rozkoší lidí vyhladovělých a unavených i nad uherským salámem, k němuž aspoň chléb s máslem jsme ještě získali, pozorujíce všední prostředí a hovoříce o výsledcích svého pozorování. Shodli jsme se brzy na tom, že snaha poměšťačeti se je zřejma v každém koutě hostince,

ale že přesto „sláma mu leze z uší". Pak došlo přirozeně na stolovníky u nepokrytého stolu, který zaujímal celou stěnu mezi vchodem z předsíně a dveřmi do kuchyně. Naslouchali jsme a pozorovali téměř mlčky, oddávajíce se příjemnému odpočinku, znásobenému sytostí.

Sedělo tu patero domorodců. Tři z nich byli jistě menší rolníci, snědý hromotluk patrného původu židovského byl asi obchodník s dobytkem. Vedle dveří do kuchyně seděla postava rovněž mohutná, velebně rozložená na židli, s nohama pohodlně nataženýma stranou.

Býčí krk, jakoby strnulý, nesl velikou hlavu poněkud šikmo vpřed nakloněnou. Osmahlý a brunátný obličej, trochu odulý, s mocným nosem, vroubilo nahoře nemnoho tmavých ještě vlasů, ulízaných po rostoucí lysině; dole vyčníval knír a kozí bradka rovněž tmavé. Muž, mezi padesáti a šedesáti, měl veliké a silné ruce selské, ale i veliké břicho člověka vypaseného a těžce pohyblivého. Pohrával si s těžkým řetězem zlatým na prsou, tvářil se důstojně, nemluvil mnoho a civěl někdy před sebe jakoby zamyšlen starostlivě. Na první pohled: bohatý agrárník, který kdysi znal také práci, ale teď stárne v zahálčivém blahobytu, barví si vlasy a zápasí s mrtvicí.

Poněvadž dával tu a tam nějaký pokyn číšníkovi, prozrazoval pozicí i pohyby, že je doma, a ostatní hosté oslovovali jej „pane domácí", pochopili jsme brzy, že je to majitel hotelu a hospodářství Vendelín Hrouda, jehož monogram, černý a jednoduchý, zdobil talíře, z nichž jsme jedli.

Společnost u nepokrytého stolu bavil právě prošedivělý sedláček, který patrně rád dělal sousedům šaška. Vypravoval rozvláčně nějakou latinu z vojny a usmíval se přitom přihlouple. Seděl tu patrně celé odpoledne a spotřebovaným alkoholem byl pobádán ke žvanění. Neposlouchali jej příliš, a tak obracel kalné oči se širokým úsměvem na nás.

„Kdybys už nežvanil!" řekl hrubě domácí pán, o kterého pokoušela se dřímota.

Sedláček spolkl rozpačitě slinu, usmál se ještě přihloupleji a pak se uraženě odmlčel.

Obchodník s dobytkem udělal jakýsi vtip a obracel řeč jiným směrem:

„Pane domácí, dnes jsem viděl krávu jedna radost a lacinou, to by bylo něco pro vás."

Starý Hrouda lhostejně pokývl hlavou a bez zájmu poslouchal podrobnosti. Bylo zjevno, že se zaměstnává sám sebou, nějakou osobní starostí nebo myšlenkou, a nemá valného smyslu pro své okolí.

Z krávy přešel hovor na koně a jiné předměty venkovského hospodářství, těkal líně a bez přestání z předmětu na předmět, jak to bývá, když se domácí lidé sejdou ve venkovské hospodě, nehrají karty a nejsou z míry přivedeni nějakou zvláštní událostí.

Poněvadž mluvil také rolník, který, jak jsme postihli, byl obecním radním a agrárním předákem, přemáhal domácí pán svou chuť zdřímnouti si a prohodil tu a tam dvě tři slova.

Chystali jsme se již na cestu. Ale vstávajíce zaslechli jsme ještě několik slov.

„To žito tady pod kopcem vám letos závidím, pane domácí," pravil rolník, pohodiv hlavou směrem ke dvoru za hostincem.

Starý Hrouda při těch slovech se jaksi vzrušil, vzpřímil se na židli ze své pohodlné pozice, nohy dal pevně pod stůl a rozkřikl se téměř:

„Všecko to prodám. Jen hotel si nechám. Louky prodám, dobytek prodám, pole, všecka pole prodám. *Už se na ně ani podívat nemůžu.*"

Společnost u nepokrytého stolu ztichla jako při pohřbu. Když jsme vyšli, povídá kamarád přede dveřmi:

„Už nahrabal, má dost a teď se na to vykašle. To je ta jejich láska k půdě."

Tak jsem poznal hoteliéra Hroudu.

Zanedlouho poté zanesla mě náhoda znova do hotelu U české koruny a stal jsem se nájemníkem Vendelína Hroudy. Prožil jsem léto s měšťáky u prostřených stolků, jeden ze čtyřiceti nebo padesáti obědů byl podáván mně, kvítí ve váze měl jsem před svým talířem, dětský křik snášel jsem trpělivě, ale zbyl jsem tu až do zimy a pomalu stal jsem se polovičním domorodcem a občasným hostem i u nepokrytého stolu.

Vendelín Hrouda, intelektuální původce zápasu mezi ven-

kovským a hotelovým hospodářstvím na statku, zjevil se mi i s rodinou v pravé podobě. Poznal jsem zblízka i na vlastní kůži vlastenectví, lásku k půdě, lidumilnost a pokročilého ducha zbohatlých agrárníků v dokonalém typu. Zvídavý romanopisec jistě by se s úspěchem ponořil do dějin Hroudovy dynastie v obci na císařské silnici a do jejího přírodopisu.

Jistě tlustá jeho kniha počala by dědem nebo otcem, který koupil statek od zkrachovaného šlechtice, obšírně vylíčila by ruch v zájezdní hospodě a úsilí o povznesení hospodářství. A pak by vytýčila postavu syna, který za války stal se konečně milionářem a pojal nenávist k polím, která nutno obdělávati těžce. Jak přestala jej těšiti jakákoliv činnost, když přemíra blahobytu, žranice a chlastu nadula jeho tělo a zničila jeho zdraví, které teď musí se vyhýbati míse i sklenici, poněvadž doktoři upozornili jej na nebezpečí velmi důrazně. A vedle něho vylíčila by ženu, která všecko vede, hlásá agrární idealism, čte Venkov a Zvěstování, ale prosycena je stejným sobectvím a zpanštělým cítěním. Pak dcery, které hrají na klavír a koupily si za své peníze budoucí doktory. A konečně po dědu, otci, synu přišel by vnuk, syn Vendelína Hroudy, s touž býčí šíjí, strnulou a nakloněnou hlavou, který dnes pomalu prolelkovává a propíjí svůj čas a zanedlouho, až starý zavře oči, propije statek... Byl by to poučný román o lásce k půdě pro venkovský lid.

Z hotelu U české koruny láska k půdě zmizela a s ní krásné, rozumné hospodaření, které přeje, aby mu bylo přáno. Nic ji nenahradilo. Sobectví a lakomství, netečnost a omezenost, strach, aby vydaný groš jistě se zdvojnásoben vrátil a rozmnožil nadbytek, nejsou však schopny z hotelu, který ve skutečnosti zůstává znetvořenou venkovskou hospodou, učiniti imponující podnik. Je to zmetek, jako zmetkem stala se celá ta zpanštělá rodina agrární.

Zápas venkovského statku s hotelem nebude asi dobojován s logickým vývojem věcí. Zvítězí možná někdo třetí, kdo na troskách tohoto vlastnictví postaví třeba fabriku, jejíž komíny promění celý tento kout obce v pouhý nestravitelný záhyb císařské silnice nedaleko Prahy.

Vendelín Hrouda se toho nedočká. Sedí rozkročen u nepo-

krytého stolu, bojí se jíst a bojí se pít, chtěl by býti křepký a líbiti se ženám, které jej dráždí, ale musí mysliti jen na smrt a s myšlenkou na mrtvici, která mu hrozí a které neujde, usíná nad nedopitou sklenicí. A naproti němu syn, tak hrozně mu podobný, po očku jej pozoruje, když klábosí se sousedy, a myslí také na jeho smrt.

Vedle v kuchyni úzkostlivé srdce bohaté agrárnice bdí nad tím, aby nikdo z hostí se příliš nenajedl a nikdo z mrzutých sloužících nedostal velkou mzdu, zatímco nesmírná omrzelost plíží se celým stavením.

Jen osmahlý, upracovaný, umouněný človíček, jemuž letos v létě nasadili novou čepici s hotelovou firmou a který je tu nejtrpělivější dívkou pro všecko, zalézá, když se setmí, do tmavé předsíně a hraje po celé hodiny na harmoniku s láskou, jaké tu z domácích lidí nikdo nejen nepoznal, ale nikdy ani nepochopí.

Paní Pěnkavová, vdova po mistru kamenickém, je matka velmi ctihodná a laskavá. Modré oči září jí dobrotou a všemi předměstskými předsudky. Její plavé vlasy, pomalu šedivějící, jsou tichým svědkem povahy, která chtěla býti vždycky spořádanou, čili bez velké chuti, ale také bez velkého odporu vlekla se po zrezavělých kolejích jako venkovská lokálka den ze dne chudě a všedně. A její břicho doplňuje obraz: vyrostlo z dřepění v citové i myšlenkové obecnosti, ve všedních starostech, v laskavé péči o čtyři děti, z nichž nejméně dvé bylo bezděčným, ale velikým omylem. Laskavá matka mohla míti věru jednoho dost pro radost i mrzačení mládí. Paní Pěnkavová má padesát šest let, tedy příliš mnoho, aby se polepšila, příliš málo, aby umřela. Zůstane ještě dlouho ctihodnou a laskavou matkou, pečlivou vlastnicí těsné klece, ve které přidržuje k holému bidélku a hubenému semenci tré mladých ptáků.

Čtvrtý pták nedávno vyletěl. To je vlastně velmi špatné slovo. Nevyletěl. Vypadl jen z rodné klece, iluzorně zatřepetal zakrnělými a polámanými křídly a odhopkoval rovnou do klece nové. Minka se vdala. Ve dvaceti šesti letech.

Mince bylo dvanáct, když pan Pěnkava umřel. Tedy do šestnácti pečovala o ni jen matka, laskavá matka, a poslala ji nakonec do obchodní školy. Paní Pěnkavová, nemohouc z nepatrné renty živiti svých dětí pečeněmi a cukrovinkami, krmila je a krmí dosud tím bohatěji dobrými radami a mravními průpovídkami. A tak Minka, když vyšla z obchodní školy, věděla z domova především to, co se nemá, co se nesluší, co se nesmí. Ostatnímu naučila se na ulici a v knížkách. Hlavně touhám.

Počínajíc otcem, který umřel, až po nejmladší dítě, měla a má rodina Pěnkavovic dobré srdce. Také Minka měla a má dobré srdce. Sklonila se pod rodinnou řeholi, kterou matka vymyslila a přísně udržovala, jako pod přírodní nutnost. Do šestnácti let pevně věřila, že laskavá matka koná jen svou

svatou povinnost, když výstrahami a zákazy drží na uzdě bujnost mladé duše a mladého těla, a že to nemůže býti vůbec jinačí. V šestnácti letech byla snědá Minka s temnýma, jiskrnýma očima ještě dítě: děti z přísné řehole domácí zůstávají déle dětmi, ale nikoli dětmi prostné mysli a smavé veselosti, nýbrž zakřiknutými bytůstkami, které se chovají dětinsky, poněvadž rostly v kleci, a nikoli na svobodě, které jsou nemotorné a plaché, poněvadž byla jim soustavně brána příležitost k společenskému prostocviku. Ale v šestnácti letech stává se v našem podnebí z vůle přírody dívka bezděčně mladou ženou. Ulice, knihy, spolužačky odhalily jí podstatnou část života. Šestnáctiletá počíná mysliti o svém poměru k lidem a životu. Touhy v ní vznikají nebo – vznikly-li dříve – stávají se jasnějšími, určitějšími. Řekněme však, kde jsou v této chvíli ruce dosti jemné, aby z vláken jejího osudu dovedly utkati krásně příští její leta?

Minka po šestnáctém roce počala také reptati proti domácí řeholi. Odcházela z obchodní školy se vštípenou představou, že vcházíme do života, vycházejíce z posledního ročníku školy. Myslila si: Počnu žíti, až budu chodit do kanceláře a vydělávat. Hoden jest dělník mzdy své, ale hoden jest také toho, aby za mzdu svou mohl si opatřiti dobrý kus života, ukrajovati větší nebo menší krajíc z bochníku jeho, jejž navždy dojídáme v den své smrti. Ale za půl roku své kancelářské služby viděla Minka, že se zhola nic nezměnilo v jejím životě. Svůj plat odváděla většinou matce, peníz, rozdělený na pět osob rodiny, zmizel v jejich živobytí téměř nepozorovatelně; zbytek nestačil k tomu, aby se aspoň lépe šatila. Zbývalo jí vlastně jen na kousek čokolády a lacinou tretku ženskou. A laskavá matka krmila ji dále moudrými radami a mravnými průpovídkami, držela ji na uzdě výstrahami a zákazy. Chudoba nepovolila, řehole nepovolila, a touhy pálily jako žízeň v zpráhlém hrdle. Tehdy počala Minka reptati. Ale jen v duchu. Docela tiše. Měla dobré srdce. Nechtěla pohoršiti laskavou matku, která byla samá péče, starost, všednost a předsudek.

Paní Pěnkavová, která nedá mnoho na boha a myslí si, že je socialistkou, poněvadž považuje chudobu za nespravedlivost,

která však je maloměšťačkou, poněvadž ve své kleci vychovává zakřiknuté duše, má se svými dětmi rozhodně více štěstí než například Strnadovic rodina ze sousedství, pro kterou pánbu byl všecko. Zde zavládla také přísná řehole domácí, která moudré rady, mravní průpovídky, výstrahy a zákazy doplňovala ještě hojnými modlitbami a pravidelnou návštěvou kostela. Pětičlenná rodina Strnadovic byla, krátce řečeno, klerikální. Se Strnadovic Máňou chodila Minka do školy. Nu, Máňa je teď slečnou v baru a chlubí se, že vydělá někdy za jedinou noc pět set kaček. Její starší bratr sedí v kriminále a vyhlídl si kariéru pasáckou. A třetí dítě, výrostek, který utekl z domova, je číšníkem v hotelu, v hotelu prostitutek, kde dokončuje své náboženské vzdělání. Pěnkavovic Lojzík nesmí s ním ovšem mluviti: ten kluk vypravuje věci, o kterých ani starý chlap nemá prý věděti. Takových kariér děti z řehole paní Pěnkavové nejsou rozhodně schopny. Jsou to hodné děti, srdce dobrého, upřímného a stoudného. Jedno po druhém protrpí své mládí ze strachu, aby laskavou matku neranila mrtvice. Paní Pěnkavová je ovšem přesvědčena, že u Strnadů zavinila všecko náboženská výchova. Tohle pohodlné vysvětlení zbavuje ji povinnosti, aby si dala otázku, proč přísná klec domácí nezabránila, aby mravně vychovaná Máňa nestala se prostitutkou a mravně vychovaný Franta zlodějem. Což opravdu klec s náboženským semencem je podstatně jiná než klec docela laicky maloměšťácká? Duch hyne v obou stejně, mládí je v obou stejně pokrouceno, ochuzováno, ničeno.

Zkrátka paní Pěnkavová, matka laskavá, je přesvědčena, že má hodné děti, protože je matkou bdělou a přísnou a nikoli bigotní. Ale kdyby mohla nahlédnouti do zmučeného srdce Minčina a do srdce její sestry Marty, které se teprve probouzí, zhrozila by se, a kdyby uslyšela tajné myšlenky jejich, jistě by se domnívala slyšeti hlas posledního soudu nad sebou a nad všemi svými představami. Och, kdyby tak rudé, tropické sny a touhy dětí spoutaných svými rodiči mohly se ztělesniti v jeden proud, byla by to zdivočelá Amazonka burácející krve, která by rázem a nemilosrdně spláchla z povrchu zemského všecky ty laskavé a krkavčí matky, všecky ty laskavé a krkavčí otce, a svět by užasl vida, mnoho-li pravěké síly koluje ještě

v žilách mladých pokolení! Je tato síla i v lidech rostoucích a kvetoucích na svobodě, ale tu je radostná, veselá, plodná, a my se těm lidem obdivujeme, my je zbožňujeme, i když nám více nedají než pouhé kouzlo svobodné osobnosti. Ale je-li zakřiknuta, spoutána, v okovy uvržena rodiči, poměry, osudem, nevěřte jí: nesmírně mnoho chcete od utištěného mládí, srdce až nelidsky dobré musí míti, má-li tu zůstati se svými touhami v mezích vaší konvence, vašich řádů. Nitka, která je spojuje s rodinou nebo se slušnou společností, je tenká a křehká: pouhý okamžik, a může vám uletěti na křídlech, která mu přes noc narostla, a proklíti vás, že jste mu na cestu neposkytli nic než mravoučnou průpovídku, – nebo pouhý okamžik, a může se vrhnouti do propasti, do nejhoršího pekla sociálního, jen aby skončilo jeho pusté živoření, k němuž jste je odsoudili vy laskaví, starostliví, počestní se všemi předměstskými předsudky.

Co tu bylo řečí, když vyšlo najevo, že Minka byla poprvé v kavárně! Ale kavárna se svými zrcadly, lustry, plyši, toaletami a černými číšníky byla pro Minku velikou událostí. Nejnudnější způsob společenské zahálky považovala prvního dne za dobrodružství. Ale laskavou matku nenapadlo, aby se bila kajícně v prsa, když upřímná Minka s dětinským nadšením vypravovala o svém ohromném zážitku. Paní Pěnkavová jen znova dala plynouti hodinnému proudu svých morálních průpovídek, výstrah a černých proroctví, až ubohé Mince žaludek se sevřel a svědomitá dcera dala se do pláče.

A leta trvalo, než opovážila se Minka přijíti domů po deváté, z večerního biografu. To už mravní kázání ji nedojímala k pláči, ale žaludek, žaludek, ten se ještě svíral a v srdci hořkost pálila tím více, čím méně Minka odpovídala. Proklaté biografy, buďte požehnány! Buržoazie udělala si z vás lákavou školu pro davy drobného lidu, aby jim tu vštěpovala všecky ohyzdnosti své bezmezné přetvářky, aby je tu otravovala všemi duchovními jedy svého pokryteckého idealismu, pěkně doplněného spekulací s nejnižšími pudy. A přece jste útěchou opuštěných, utištěných, zotročených, přece jste dárci světa a života zavřeným, přece jste laskavými průvodci veliké touhy, která nemůže ze čtyř stěn a z ulic denně stejných! Přes všecky měš-

ťácké jedy, které z dnešního filmu obecného snaží se proniknouti do lačných a vnímajících duší, posiluje přece prudký život filmů pravěky pud k svobodě a radostnému opojení, aspoň touhy udržuje naživu v zakřiknutých lidech.

Po deset let zápasila Minka denně, ustavičně, o drobečky života s laskavou matkou a nelaskavou chudobou. Tisíc rudých vidin, naplněných červenými vodotrysky radosti a žhavými ohňostroji vášnivých představ, zahořelo jí v té době ve snách, ale dobrota jejího srdce poutala ji k rodině, kterou podporovala. Dobrota srdce nedovolila, aby jí narostla křídla. O dlouhé míle předběhla matku bystrostí, vzděláním, uvědoměloství, představami o životě, tisíckrát zachvěla se chutí k životu a revolučními vidinami, ale co matka v ní nezlomila svou řeholí, to chudoba vybrala z jejího nitra jako mláďata z hnízda: mladá energie, která jistě klíčila kdysi v tomto sněděm těle s temnýma, jiskrnýma očima, uvadla, rudé myšlenky a teorie vybledaly v drobné praxi skutečného života, jejž poznala jen v jeho projevech nejvšednějších; přes všecku sečtlou a informovanou inteligenci svou zůstávala Minka naivní školačkou. A pomalu v její šestadvacetileté duši, ve které dusily se touhy a která nebyla nikdy provětrána velikou bouří, počal také růsti mech předsudků, které jí ubily mládí a proti nimž tolik se nabojovala: touhy byly tu ještě, ale nebyly poutány již jen matčinou řeholí a dceřinou dobrotou srdce, nýbrž také dlouhou nezkušeností, obavami, které zbyly ze stálého zastrašování. Minka počínala míti strach z ovoce, kterého neokusila a o jehož pravé chuti měla jen naivní představy, a odtud byl jen krůček k tomu, aby nepoznané a neokusené odsoudila jako nedovolené. Aspoň pro druhého. Bezděčně spojovala se teď často s laskavou matkou proti své mladší sestře, která počínala také již zápasiti o drobečky života.

Bylo však třeba se rozhodnouti. Minka přece ještě doufala. Tak smutné to s ní nebylo, aby chtěla navždy zarůsti mechem zahořklého staropanenství a dobrovolně se nakonec zalknouti v rodinné kleci. Ale dovedla si doopravdy představiti již jen jediné vychodisko: věděla, že je s ním spojeno nejméně nadějí, ale cítila také, že k jinému uniknutí chybí jí křídla. Učiní tedy, co může, snad přijde pak – zázrak.

Minka se zasnoubila s člověkem dobrého srdce. Na několik neděl vymkla se tím úplně z matčiny řehole, přijímala první neočekávané dárky. Nic jiného se nestalo, nehledíc k ohromnému čtveráctví, které spíše ze zvyku než z potřeby provedla tajně. Na rozloučenou s děvčaty uspořádaly s přítelkyní večírek v jedné panenské světnici, s rosolkami, cukrovinkami a zpěvem. Týden na to myslila, byla tím rozrušena, svým tajemstvím. Také při tom nic se však nestalo. Byla poněkud zklamána druhého dne, poněvadž ji bolela hlava. S nechutí vzpomněla si, že jedna družka přinesla jí knihu o lásce a manželství. Slyšela již dříve o ní, že je velmi pravdivá. Ale Minka si ji nevzala. Minka se jí bála. Nemohla by prý milovat, kdyby to všecko znala.

Třebaže však „to všecko" zůstalo jí neznámo, neví Minka doposud, miluje-li. Když se vdala, dělo se s ní něco příjemného a dobrosrdečného, a starosti o byt a vůbec o novou klec a novou řeholi, diktovanou poměry a okolnostmi, nedaly jí zamysliti se příliš hluboko. Ale když za půl roku dostalo se všecko do pravých kolejí: Minka přišla z kanceláře a její muž přišel z jiné kanceláře a sedli si za společný stůl a pověděli si nejnovější příhody, napadlo Minku náhle, tak docela bez souvislosti s ostatním, že by si přece jen měla přečísti tu knihu o lásce a manželství. Ale to byl hloupý nápad. Rychle jej odhodila. Pocítila, že se té knihy bojí nyní ještě více než dříve. Snad z jiného důvodu.

Minka chodí teď zase často do biografu. Někdy zajde také k své laskavé matce. Lépe si teď rozumějí. Matka ji nekrmí již mravnými průpovídkami ani výstrahami a zákazy. Ví, že má hodnou dceru. Z klece tak pěkně do klece odhopkovala, zármutku jí nezpůsobila. Spolu trochu pomlouvají mladší Martu, která má prý tvrdou palici, poněvadž nejraději mlčí. Jen v jedné věci nedorozuměla se dosud laskavá matka s hodnou dcerou. Minka nechce míti dítě, na to je prý ještě dosti kdy, ale paní Pěnkavová má své zásady: dítě smiřuje a spojuje. Laskavá matka neví sice, co v Minčině domácnosti mělo by býti smířeno a spojeno, pokud vidí, je tu všecko v pořádku, ale zásada musí býti zdůrazněna, když někdo proti ní brojí. Nicméně, Minka chodí raději do biografu.

Podle veškeré pravděpodobnosti však bude míti za rok, za dvě leta dítě přece. Nepřijde-li zázrak. V biografu zapomíná Minka na řeholi manželství a chudoby. V přestávce neopouští svého sedadla, ale zavře oči a sní červené sny. Jako rozcuchané děvče jezdí na koni bez sedla po širých krajinách neznámých. Jako elegantní dáma sedí v lenošce na palubě transatlantiku. V italské hospodě tančí se snědým divochem, který zcela jistě nechodí do kanceláře. A když se vrací z biografu malátná, schlíplá, ví, že ji sice nečeká laskavá matka s morálními průpovídkami, ale že je to přece jen klec s holým bidélkem, do které vejde. Někdy chce se jí zatoulati se. Jako když zakrnělými křídly zatřepotá domácí kur. Ostatně, kdožví, někdy člověku křídla přes noc narostou. Nějakou hloupost může Minka ještě provésti. Ani ta však nevylučuje té pravděpodobnosti největší, že za několik let počne své děti krmiti mravními průpovídkami po vzoru své laskavé matky a že s týmiž všemi předměstskými předsudky vynasnaží se oloupiti je o mládí a navždy zmrzačiti jejich chtivé duše...

Minka je tedy vdána. Laskavost a starostlivost paní Pěnkavové doléhá nyní hlavně na Martu, o šest let mladší. Také Marta má dobré srdce a podrobuje se řeholi domova a chudoby ze strachu, aby laskavou matku neranila mrtvice. S malými odstíny historie se opakuje. Jenže Marta viděla osud sestřin a má ještě slabší žaludek než Minka. Nezápasí, ale uvažuje. Nemá také tolik krve veselé, ale zbabělé jako Minka, v jejích očích není jisker, ale je v nich hloubka, někdy temná jako bezhvězdná noc. Marta jde někdy po ulici, jako by skrývala na zádech složená křídla. Její touhy zalétají jistě až na břehy Gangu. Je dětsky prostá a veselá, rozehřeje-li se, ale její první přečin proti řeholi matčině nebude naivní. Paní Pěnkavová stává se jízlivou.

Vyhraje laskavá matka také svůj druhý zápas s mládím a životem proti mládí a životu? Všecky mocnosti dnešního života jsou na její straně, jen rudá síla pravěkého pudu k svobodě a radosti nikoli.

Matko ctihodná a laskavá, z jejíchž modrých očí září dobrota a všecky předměstské předsudky, bydlíte třicet let v témž bytě téhož domu a domníváte se, že je to ctnost, kterou jsou

povinny vaše děti po vás zděditi. Chcete-li činiti pokání za tento hřích proti přírodě i za všecky ostatní, za své morální průpovídky, dobré rady, výstrahy a zákazy, za pokroucené, ochuzované, ničené mládí, kupte Martě lístek první třídy na cestu kolem světa. Pak teprve bude vám dopřána klidná smrt.

Na březích Gangu pod Benaresem čeká již hnědý Ind s loďkou pro mladou lady z Čech, která přijde se projeti po svaté řece s mladým sáhibem.

V Činčilích, dědině rychle rozkvétající v mírné, líbezné krajině na levém břehu půvabné říčky, stojí naproti nádraží bývalá panská hospoda, dnes republikánskou správou panství pronajatá místnímu starostovi. Je to malý, dosti nevlídný hotel, sídlo oficielních korporací místních s jediným větším sálem v obci. Obchody jsou tu dobré, poněvadž v létě bývá objekt obležen výletníky a letními hosty, a v zimě může počítati aspoň s pasažéry několika lokálek, které mají v Činčilích svůj venkovský uzel železniční. Poněvadž však je objekt pouze najat, správa panství je netečná a neodborná, daně nesmyslné, spočívá na celém hotelu jakýsi kalný závoj zanedbanosti, málo vyhovující civilizovaným požadavkům dnešním.

Žije-li však člověk na venkově jednak z opatrnosti, aby nebyl uštván příliš mnoha bližními a městskými požitky, jednak ze záliby pro svěžejší vzduch a přírodnější okolí, a jezdí-li nadto téměř denně do města, necítí se zvláště nespokojen, zasedne-li někdy večer za některý stůl v panské místnosti tohoto hostince a hotelu, která má před malou vedlejší šenkovnou tu přednost, že je větší a má na stolech ubrusy. Skrovné požitky, které hostinec poskytuje, nelze nazvati zdraví nebezpečnými. –

Na celé budově a jejím normálním životě nenajdeš zhola nic výjimečně zajímavého. Vše, co se tu obvykle děje, děje se jinde podobně. Povídkář našel by tu ovšem dosti všeliké látky pro svou spisovatelskou fantazii, kdyby šel po stopách očividných románů i všelikých klípků a řečí; našel by tu také hojnost figurek, jako obyčejně spíše komických a zarmucujících než hrdinských a povznášejících. Ale o to vše nám neběží. Spíše o cosi typického, o malou ilustraci k nauce o třídním boji, jejž dávají tak rádi do uvozovek právě ti, kdož jsou třídně nejvíce obrněni.

V hostinských místnostech činčilského hotelu je velmi podstatný rozdíl mezi ranními hodinami a hodinami večerními. Nebývá všude takový ruch již téměř od páté hodiny ranní.

Zde to dělá nádraží. V půl šesté odjíždí první vlak do města a přijíždí lokálka, jejíž pasažéři čekají tu na další vlaky. Hlučným a udýchaným útokem vrhnou se do šenkovny, kde jsou již připraveny hrnečky s bílou a černou kávou a skleničky na rum a podobné lihoviny. Jsou jim podávány jen na pult: každému jest odnésti si svůj nápoj s pečivem nebo bez něho ke stolu nebo také jen stranou, kde jej pozře vestoje, je-li větší nával a spěch. Většina těchto lidí spěchá, ale spěchá patrně jen „ze zásady", neboť jiné příčiny ke spěchu není. Mají nejméně půl hodiny kdy na svou snídani.

V těchto ranních hodinách panuje tedy v hostinci zevní rovnost demokratická, lidé kupí se tu a rozsedají bez ladu a skladu, neroztříděni a netečni ke svému sousedství. I panská místnost je dosud v nepořádku, špatně osvětlena, pracují tu pravidelně ještě košťata služebných žen a dívek; hosté, kteří sem vniknou při větším návalu, usedají bez výběru na nejbližší volnou židli. Ledaže samotář zarytý sedne si tu a tam do nejvzdálenějšího kouta.

Jinak je tomu v hodinách večerních. Denní a pravidelnější hosté usedají za „své" stoly, aspoň v normálních dnech, nebrání-li jim v tom příliv cizinců. Patero stolů podle stěn má svou povahu, každý jinou. Dvé kulatých stolků uprostřed, méně pohodlných, bývá vyhraženo povětroňům, které sem náhodou spadnou.

Nuže, o tom hlavním pateru lze říci asi toto:

První a nejdůležitější, také nejdelší stůl, zaujímající vedle kamen celou levou stranu, má povahu národně demokratickou, lépe řečeno velkoburžoazní, protože sedává za ním i honorace ze strany práce, nehledíc k jednomu fašistovi z jistého ministerstva. Jeho ozdobou bývají senátoři, také bývalí ministři, a ovšem vyfintěné a hlasité dámy. Je to stůl jednak finančních možností, jednak titulů. V letní sezóně je zvláště hojně obsazen kvetoucím masem a kapacitami. Vedle vlastností právě vyjmenovaných je znakem tohoto stolu nadutost, nehledíc k jedné nebo dvěma výjimkám, odůvodněným inteligencí. Největší arogancí a nejmenší kapacitou finanční vyniká fašista. Jest ještě poměrně mladý: to ho omlouvá.

Druhý dlouhý stůl pod okny bývá v letní sezóně obsazen

mladším světem buržoazním, více nebo méně intelektuálním. Muži hledí tu spatra na tituly a velké finance sousedního stolu, jejich dámy jsou zformovány, pomalovány a ošaceny podle nejnovější módy. Stůl velkoburžoazní myslí si o stole buržoazně intelektuálním: To je něco méněcenného, jako komedianti. A stůl buržoazně intelektuální myslí si o stole velkoburžoazním: To jsou volové! Snad není s tímto úsudkem „vedle", ale nutno doznati, že ve službách buržoazie je dobře placen.

To ovšem není rozpor třídní, to je rozpor kastovní. Každá vládnoucí třída opovrhuje v srdci svém těmi, kdož jí dodávají za její peníze „svatého ducha" nebo připravují jí zábavu. A intelektuálové každé třídy mají v žaludku své chlebodárce, skutečné držitele materielní moci v třídě, kteří nebývají požehnáni „svatým duchem" nebo aspoň velmi, velmi jednostranně: pro úsilí o moc nemají kdy seznámiti se s „duchem svatým" aspoň v jeho třídní podobě a v rozsahu poněkud uspokojujícím milovníky vědění a umění.

Mine-li letní sezóna, bývá druhý stůl vyhražen vesnické honoraci, obecním notáblům a jejich přívržencům, půvabně pokryt maloměšťáckým oparem. Tito lidé, velmi politováníhodní, ale svou omezeností nebezpeční obci i spoluobčanům, většinou ziskuchtiví, a tudíž vlastenečtí, pošilhávají uctivě k buržoazním židlím, ale sklízejí čirý nevděk. Ještě se nikam nedostali, aby jim „páni" mohli aspoň jejich omezenost odpustiti. Nejstarší a nejnebezpečnější z nich oddávají se po desáté hodině fašistickým snům a ferblu: těchto dvé věcí, jak známo, v Československu souvisí.

Třetí stůl necháme si na konec. Stůl čtvrtý nemá vyhraněné povahy, ale je to slušný stůl. Sedávají za ním „lepší" hosté náhodní, maloměšťáci z lokálek, obchodní agenti a vůbec lidé, k nimž nemá člověk poměru, protože je vidí poprvé: ledaže muž zvláště hovorný baví tě chvíli nebo obtěžuje, nebo pěkná žena láká na chvíli tvé oko.

Pátý stůl je u dveří; to je stůl proletářský. Zaň usedají upracovaní lidé, rovněž hosté většinou náhodní. Neodvažují se dále od dveří, plaše uvíznou na nejbližší židli. Nikdo si jich nepovšimne kromě číšníků. Buržoazní stoly hledí, aby jich

vůbec nepozorovaly. Nechtějí nic věděti o jejich existenci. Pátý stůl je v pološeru a lidé se u něho pravidelně nejčastěji střídají. Až k buržoaznímu stolu nikdy nedojdou a „páni" nepřiblíží se k nim, ledaže vycházejí nebo přicházejí dveřmi. Fašista z ministerstva podívá se přitom na ně tak zvysoka, jako by to psi prašiví byli.

A konečně. Mezi druhým a čtvrtým stolem v koutě je kulatý stolek; za ním sedává tu a tam dvé tré komunistů k nemalé mrzutosti denní společnosti. Komunisté nejsou plaší, rovně chodí na svůj ostrov a počínají si tu jako páni. A jejich nejmilejší zábavou jest pozorovati, jak se tu srážejí zblízka nebo na dištanc úlomky tříd a kast. Hledí, kterak jedni jsou spokojeni bohatstvím a tituly, druzí intelektuální službou své třídě, jiní maloměšťáctvím a jiní těžkou prací a nouzí, a vidí, že na tomto místě všecky spojuje zdánlivě jen hospoda a nic jiného. Nenávistné a zlomyslné pohledy křižují a srážejí se v hustém vzduchu, a kdyby někdo vpustil do něho prudké slovo hlasité, srazí se i lidé navzájem, srazí se třída s třídou, kasta s kastou, omezenost s uvědomělostí, předsudek s pravdou.

Ovzduší večerních hodin nabito je tu nevraživostí vzájemnou, která se schovává za slušné více nebo méně chování, za zdvořilost a konvence, ale prozrazována je pohledy a hrou svalů kolem rtů. Tito příslušníci jednoho národa s gustem zpolíčkovali by se někdy navzájem, těchto patero stolů vrhlo by se rádo jeden na druhý, nikoli z individuelních nechutí, ale z kolektivních nenávistí, jejichž zdrojem je kapitalistická anarchie.

Patnáctý svazek kritického vydání Spisů Stanislava K. Neumanna, který je druhým svazkem jeho próz, zahrnuje autorovy prozaické práce z let 1918-28. Do čela svazku zařazujeme tři knihy vzpomínek z první světové války, Válčení civilistovo, Elbasan a Bragožda. K nim se tematicky i časově řadí pohádka O minaretu, kterak šel na procházku, a o vojáčkovi, který se přitom najedl, otištěná ve sborníku Nůše pohádek. Dále sem patří povídky a fejetony uveřejňované v l. 1918–26 v Šibeničkách, v Rudém právu, v Proletkultu a v Reflektoru. Mezi knižně netištěné práce zařazujeme také úvahu nazvanou Na uherské půdě, která je X. kapitolou stejnojmenného cyklu z Lidových novin. Pod tímto názvem bylo v Lidových novinách otiskováno Válčení civilistovo počínaje číslem IX, ale zmíněná kapitola nebyla přetištěna ani v Proletkultu, ani pojata do knižního vydání, patrně proto, že jde o příležitostnou stať k 28. říjnu 1918, která do vzpomínkového sledu nezapadá a neodpovídá ani žánrem ostatnímu textu Válčení civilistova.

Válečné vzpomínky, které jsou obsahem tří jmenovaných knih, vyšly z velké části původně časopisecky. Knižně byl vydan nejprve Elbasan v r. 1922, pak Válčení civilistovo v r. 1925 a jako poslední Bragožda v r. 1928. Naše řazení ve svazku se liší od posloupnosti knižního vydání, kterou v naší edici obvykle respektujeme, a to ze dvou důvodů. Jednak odpovídá původnímu plánu (uskutečněnému ovšem jen částečně a v jiném časovém sledu), který autor naznačil v poznámce pod čarou k časopickému otisku poslední kapitoly Elbasanu Abmarsch, Kmen 4, č. 50 (10. března 1921), str. 593, kde píše: „Tato kapitola je závěrečnou kapitolou Elbasanu, který bohdá ještě letos vyjde s dokumentárními obrázky knižně. Představuje třetí díl mých válečných vzpomínek, jež pod společným názvem Válčení civilistovo obsáhnou tyto čtyři knihy: 1. Válčení civilistovo. 2. Ze Szegedu do Elbasanu. 3. Elbasan. 4. Bragožda a Návrat. Tuto čtvrtou knihu chci psáti pro příští ročník našeho týdeníku. – Autor." Kromě toho odpovídá naše uspořádání i skutečnému průběhu Neumannovy cesty etapami a frontami první světové války, takže čtenář může plynule sledovat básníkův život od narukování v r. 1915 až po poslední týdny jeho válečného tažení.

Pod většinou prací otištěných pouze časopisecky je Neumann podepsán pseudonymem, a to v Šibeničkách jako Kozonoh, v Rudém právu jmény Petr Skála, Josef Votoček a Ladislav Sýkora, v Proletkultu Jindřich Bedrna a Ladislav Rozvoda a v Reflektoru Jaroslav Kudrna. Pseudonymy jsou doloženy svědecky, kromě toho lze tyto prózy identifikovat i stylisticky. Rukopisy se nezachovaly.

V Rudém právu 5, č. 287 (7. prosince 1924), str. 6 vyšel sloupek Okén-

ko z malého města, podepsaný značkou -n-. Neumann podepisoval často své práce značkou podobnou, bez pomlčky za písmenem. Poněvadž v tomto případě nemůžeme Neumannovo autorství přímo vyloučit ani pevně doložit, otiskujeme sloupek v poznámkovém aparátu.

OKÉNKO Z MALÉHO MĚSTA

Když prozřetelnost podřimovala, byl v městě ** zvolen starosta, jehož jméno pro tuto malou potřebu budiž Hnusbaba. Je to muž zvící pytle, nohou jezdivých, vůně dusivé, úsměvu ústavního, na podbříšku je bílý a jeho ruce jsou uzpůsobeny ku hrabání. Posed má houževnatý. Je velmi žravý. Sytí se chaloupkami, parcelami, statky, skvosty a zbožím všeho druhu. Po volebním aktu tento demokrat, nikoliv veliký, slušně zajásal (neboť všechno přebytečné nadšení ukryly jeho starostenské kalhoty) a hnal se v úřad. Popadl jej za rohy, jako se popadá býk, a činil se, seč byl, zápole se starostenským perem. Když se jím bodl, jakýsi dobrák, doplňuje kusé právní vzdělání starostovo, jej vyvedl a vpravil do něho něco trpělivosti, jež se starostům ukládá až do potvrzení. Dočkav se konečně i toho, starosta se vrátil a otcovsky vládl sirotkům i obecním zaměstnancům, pomýšleje všechny vychovati k ušlechtilému hladovění. Toto období nazývá se obdobím čtyrky, neboť tehdy se počítalo ve ** jen do čtyř. Starosta však, nepřekračuje tohoto čísla, přece se přepočítal. „Hrome," řekl shledávaje marně většinu, „co je to za osobní sprosťáctví? To má náměstek na mě vztek, ale já toho komunistu připravím do arestu." Zatím kruh kolem starosty se zužuje a připomíná smyčku, žaloby rostou a nad plivátkem obecní úřadovny pláče zhmožděná demokracie. „Tato holka zřejmě nemá na mé obci domovského práva," křičí starosta a rána za ranou pere do ubohého stvoření. Když zemdlí, volává po způsobu vozky: „Hej ryc! Hej ryc!", a tu přiběhne tré chasníků a zbožný dlouhán, nastavený malou paternitou, aby mu pomáhali. – Úřady mlčí, neboť ** není v republice, nýbrž v temných hlubinách císařství z roku 1890.

Při přípravě textu se řídíme všeobecně zásadami uvedenými již v prvním svazku Spisů Stanislava K. Neumanna (Básně I, 1962, str. 299–300). Zachováváme autorův jazyk se všemi jeho hláskoslovnými i tvaroslovnými zvláštnostmi (např. *sáhala, vlékl, béře, hulčičky, kůžel, vzpůrné, pomýšlení, vztýčenou, zablysknouti se, frajéři, z katedry, merunky, vyšnořiti, luxem, od třech hodin,* kolísání *snídaní – snídani, macedonský – makedonský, distingovaný-distingovaný* atp.), opravujeme pouze ojedinělé kvantity u autora nezvyklé (*cypříši, vlidný, zvířátko, pokryvku, nejunavnější* atp.) a na str. 112 podle časopisu *škiptarský* na *škipetarský*. Kolísání v užívání zkratek a číslic vyrovnáváme ve prospěch jejich rozepsaných podob (např. *tj., dr. B., pp., 12. června* na *to jest, doktor B., páni, dvanáctého června*). Číslici ponechávame však tam, kde by jejím rozepsáním mohlo dojít k významovému posunu (*2. setnina*), u složených číslovek, pokud rozepsaná podoba nevyplývá jednoznačně z textu (*28. pluk*), nebo kde její užití je dáno povahou kon-

textu. Upouštíme také od vyznačování slangových, cizojazyčných a místních jmen kurzívou (*pucák, hilfsplac, kaza, Škumbi, Bragožda*); kurzívu ponecháváme jen tam, kde její užití je významově funkční (např. při zdůraznění). Pravopis německých slov skloňovaných a běžně užívaných ve vojenském slangu počešťujeme (*hilfsplac* místo *hilfsplatz*). U cizích místních jmen ponecháváme Neumannovu transkripci, tedy i kolísání (psaní *Szeged* vedle počeštěného *Kiškundorožma* apod.); opravujeme pouze psaní *Tisza* (řeka) na běžnou českou podobu *Tisa*.

Kromě evidentních oprav tiskových chyb jsme provedli úpravy na těchto místech (č – podle časopisu):

17, 4 *obé* jest u mne vyvinuto m. *obě* . . .
22, 23 přináší-li *si* člověk z vojny m. přináší-li . . . (č)
23, 30 slova tak *zdiskreditovaného* m. . . . *zdiskretisovaného*
39, 28 nepozbudou *vtipu* a malichernosti m. . . . *vtipy* . . . (č)
40, 11 ukrutná *nepravděpodobnost* m. . . . *pravděpodobnost* (č)
55, 3 otravovala drsně mysl, *chtějící* v klidu pozorovat m. . . . *chtějíce* . . . (č)
85, 38 *kdekoli* našel m. *kdokoli* . . .
112, 31 jako *všecko* chudým m. . . . *všecky* . . .
117, 22 *několikanedělní* život m. *několikadenní* . . . (č)
119, 2 aby *vnikly* m. . . . *vznikly*
150, 19 musím *přivézti* veškeren rum m. . . . *přivésti* . . . (č)
164, 12 Barka *narazil* m. . . . *narazila*
217, 4 *na* prkna m. *za* . . . (č)
227, 25 to by *bylo* bývalo již zajímavější m. to by bývalo . . .(č)
264, 5 blesk udeří buď *do* nás, nebo vedle m. . . . *za* . . . (č)
275, 20 jeho hlava *vypočítává* m. . . . *vypočítavá*
288, 14 zástup *představoval* nesmírné hoře m. . . . *přestavoval* . . .
300, 24 několik malých *hloučků* m. . . . *kloučků*
314, 36 nechce býti jím *spatřena* m. . . . *opatřena*
366, 16 ze záliby pro svěžejší vzduch a *přírodnější* okolí m. . . . *přírodnějšího* . . .

Různočtení registrujeme v následujícím aparátu. Za číslem označujícím řádek uvádíme znění, které tiskneme (v našem případě knižní), pak variantu časopiseckou označenou na konci zkratkou názvu časopisu, při větším počtu otisků chronologicky od nejmladší po nejstarší. Jednotlivé varianty oddělujeme hranatou závorkou.

Pokud odkazujeme k jiným autorovým pracím, citujeme podle našeho vydání Spisů tam, kde je již k dispozici. V tom případě používáme zkratek B pro Básně a Sp pro Stati a projevy. Pro publikaci Viktor Dyk, St. K. Neumann, bratři Čapkové, Korespondence z let 1905–1918 (Praha 1962), z které několikrát citujeme, užíváme zkratky KorDNČ.

Pokud jsme identifikovali některá jména, která Neumann uvádí v textu pouze začátečními písmeny, dešifrujeme je v poznámce ke kapitole, v níž se o nich píše poprvé.

K identifikaci osob, k ověřování dat, míst pobytu a některých událostí a k zjišťování konfiskovaného textu jsme použili autorovy korespondence z té doby (adresované především Boženě Neumannové), uložené v literárním archívu Památníku národního písemnictví, dále archívního materiálu 28. pluku rakouské armády z Vojenského historického archívu v Praze, ze Státního ústředního archívu v Praze a ze Státního oblastního archívu v Brně. Pracovníkům všech těchto institucí děkujeme za pomoc. Rovněž děkujeme svým spolupracovníkům a neumannovským badatelům.

VÁLČENÍ CIVILISTOVO

Tato knížka vyšla nákladem a tiskem Františka Obziny ve Vyškově na Moravě v roce 1925 jako 13. svazek Obzinových tisků v 1350 číslovaných výtiscích. Měla osmerkový formát, 100 stran, z nichž prvních pět a poslední tři nebyly číslovány. Čtyřbarevnou obálku a nakladatelskou značku na titulní list vyřezal do linolea Josef Čapek. První strana nese pouze název knihy, třetí, titulní strana, uvádí jméno autora, titul a při dolním okraji údaj: Obzinových tisků svazek 13. Uprostřed titulní stránky je červeně tištěná nakladatelská značka. Tiráž obsahuje obvyklé údaje (autor, název, autor úpravy, vydavatel, tiskárna, edice, vročení a číslo výtisku).

Ve Válčení civilistově líčí Neumann své válečné zážitky od jara 1915, kdy byl povolán k odvodu, až do svého odchodu ze Szegedu začátkem února 1916. Z kritik, které komentovaly vydání této Neumannovy knihy, jmenujeme aspoň nejdůležitější: jsou to dvě stati Jindřicha Vodáka, jedna v Českém slově 17, č. 229 (2. října 1925), str. 5 a druhá v Rozpravách Aventina 1, č. 3 (listopad 1925), str. 37, dále článek J. B. Čapka v Kritice 2, č. 8–9 (13. října 1925), str. 310, Arne Nováka v Lidových novinách 33, č. 569 (14. listopadu 1925), str. 9 a Vladislava Zimy ve Zvonu 26, č. 15–16 (24. prosince 1925), str. 219.

Naše vydání vychází po stránce textové i po stránce uspořádání z vydání knižního. Většina kapitol Válčení civilistova vyšla časopisecky, a to dvakrát: v r. 1918 v Ranních Lidových novinách (dále jen *LN*) – z toho kapitoly X–XIX pod názvem Na uherské půdě – a v l. 1922–1923 v Proletkultu (*P*). Poslední tři kapitoly v časopisech uveřejněny nebyly. Data časopiseckých otisků uvádíme u jednotlivých kapitol v poznámkovém aparátu. Tam také zaznamenáváme různočtení, které je u této knihy velmi obsáhlé, jednotlivé varianty tvoří celé pasáže a stránky odlišné nebo zcela nové. Od prvního časopiseckého otisku, psaného z velké části ještě v době trvání války, uplynulo v roce knižního vydání sedm let, bohatých na velké převraty politické a sociální, sedm let velmi významných i pro autorův názorový vývoj, který právě tyto varianty dobře dokumentují.

Str. 9 *1.* Ranní Lidové noviny 26, č. 180 (4. července 1918), str. 1–2, Beseda; Proletkult 1, sv. 2, č. 11 (11. října 1922), str. 168–169; Rozpravy Aventina 1, č. 1 (15. září 1925), str. 9, pod názvem První kapitola z nové

knihy Válčení civilistovo. – Text otištěný v Rozpravách Aventina je totožný s textem knižního vydání, proto ho dále nezachycujeme. V Proletkultu je otištěna poznámka pod čarou: „Část těchto vzpomínek vycházela již r. 1918 ve fejetonu Lidových novin. Byly tehda psány většinou ještě pod tlakem černožluté cenzury a v ovzduší blížící se nacionální revoluce a velikých nadějí svobodářských. Na vzpomínkách vlastních nedá se mnoho měnit, ale úvahy a meditace, jimiž jsem je tehda provázel, byly by dnes příliš naivní a nepravdivé. Naděje, pokud jsme si představovali – celkem mlhavě – jiný život a pořádek v době poválečné, byly zklamány a víra nám vzata, ale na druhé straně naděje byla překonána skutečností tím, že zvítězila Ruská revoluce a trvá sovětská Rus, zdroj obrody socialismu a naší nové víry. Tedy počínaje znovu s těmito vzpomínkami, jež chci teď již systematicky a definitivně zpracovati a dokončiti, musím počíti opravdu znovu a kapitoly již kdysi tištěné více nebo méně důkladně přepracovati. S. K. N."

Str. 9: 4–5 fanatický, náboženský téměř antimilitarista] fanatickým, náboženským téměř antimilitaristou *LN*; 12 Širý] Šírý *LN*; 15 nějakého krásného] krásného *P*] nějakého krásného *LN*; 17 v květnu 1917 jsme se zase sešli] loni v květnu jsme se opět sešli *LN*; 21 unavený] a smrtelně unaven *P*] a nesmrtelně unavený *LN*; 22 vřavou] špinavou vřavou *LN*; 23 svým] s v ý m *LN*; 25 osmahlý] osmáhlý *LN*; 28 nepoznal] nepoznal asi *LN*.

Str. 10: 5–6 nohu, . . . život.] nohu. *P, LN*; 11 mnozí] tak mnozí *LN*; 12 nic] ničím *P, LN*; 13 toužil . . . víc] touží . . . více *LN*; 15 Válka] tato Válka *LN*; 17 světů] dvou světů *LN*; 19 největšími] většími a největšími *LN*; 20–22 kráčely železnými kroky . . . diplomati] kráčely železnými kroky k velkému cíli, jehož nechápaly ovšem jepičí mozky a malá srdce, ani ješitní barbaři *P*] kráčejí železnými kroky k velkému mravnímu, sociálnímu a politickému cíli, jehož nechápou ovšem jepičí mozky a malá srdce, ani ješitní barbaři *LN*; 23 musilo] musí *LN*; 27 lidstva] l i d s t v a *P, LN*; znamenají celí národové] znamená i n á r o d *P, LN*; 30 čalo do uzlu] rozťalo uzel *P, LN*; 30–31 nedovedou rozplétati] nedovedli rozplésti *P, LN*; 35 aspoň kusu zla] zla *LN*; 37 význam] morálku *LN*.

Str. 11: 1 celé třídy] třídy, ba i národové *P, LN*; 2 někde] někdy *P, LN*; 3 hledati smysl] viděti smysl *P, LN*; 3–4 oceniti význam Války] ceniti tuto Válku *LN*; 4–6 dovedou . . . balvanech.] dovedli myslí povznésti nad ni, zachovati si vzdálenost nezaujatého soudce. *P, LN*; 7 mělo] musí *LN*; 7–8 v nějaký kladný výsledek.] ve výsledek. A to také musí určovati hledisko člověka zírajícího oběma očima a slyšícího na obě uši, hledisko a chování tvoje a moje. *P, LN*; 11 duši] českou duši *LN*; 14 porazí . . .] porazí. *LN*; 15 S takovými] S těmito *P, LN*; 16 změněn.] změněn. (Kdybychom ostatně dali na řeči, na mnoho duchaplných řečí a ještě více neduchaplných frází, bylo by nám konstatovati, že nejvíce válkou změněni byli kritikové, kteří seděli doma a psali, ustavičně psali – a dosud píšou – o tom, co válka všechno mění.) *LN*; 21–24 Stal jsem se . . . na prodej.] Nu, a snad by se ještě našly na mně nějaké drobné změny. *P*] Nu, a snad by se ještě našly na mně nějaké drobné změny. Ale jinak nic. Řekl jsem to hned v prvních dnech po svém návratu Arne Novákovi,

když v jakési schůzce sladce vlastenčil. A teď je snad o tom již přesvědčen kdekdo, i F. V. Krejčí, jemuž, jak se zdá, teprve válka dala v pozdním věku kritická kritéria, ač ovšem nenaučila ho zacházeti s nimi. *LN*; 25 však běželo] se však jednalo *LN*; 28 přestává] přestává tu *P*, *LN*; 30 duše] česká duše *LN*; 32 A v těchto] V těchto *P*, *LN*; 33 ze starých a zabahnělých] ze starých *LN*; 34 z vojny, nenapíšu] z vojny, které dnes počínám, nenapíšu *P*, *LN*; 35 válečném.] válečném. Dojde tu na detaily toho, čeho v tomto úvodu dotýkám se jen obecně. *P*, *LN*; 36 Vyplynulo] Moje mimikry vyplynulo *P*, *LN*; 37 celku i] celku *LN*.

Str. 12: 2 proraziti zároveň] proraziti ji *LN*; 2–15 ale vyplynulo i z vášnivého mého poměru ... Třetí internacionálou.] ale vyplynulo i z vášnivého poměru mého k smyslu Války a doby, z hojnosti víry, ze silných nadějí v zítřek. *P*] ale současně vyplynulo i z vášnivého poměru mého k smyslu Války a doby, z hojnosti víry mé, ze silných nadějí mých v zítřek. *LN*; 16 při svém „válčení"] přitom *P*, *LN*; 23 světa, někdy tak titěrného] titěrného světa *P*, *LN*; 25 jednal] jednal jsem *P*, *LN*; 28 bez užitku] křivě *LN*; 28–31 s vědomím ... něco obětovati a vytrpěti] s vědomím, které mi pravilo, že i každý z nás, kteří víme proč, musí něco obětovati a něco vytrpěti *P*, *LN*; 34 z velikého tažení] velikého tažení *LN*.

Str. 13 *II.* Ranní Lidové noviny 26, č. 187 (11. července 1918), str. 1–2, Beseda; Proletkult 1, sv. 2, č. 12 (18. října 1922), str. 186–188.

Str. 13: 2 mohli] budou moci *LN*; 3 Dovedli] Dovedou *LN*; 6 přirovnati také] také přirovnati *P*, *LN*; 19 zároveň] současně *LN*; 21–23 vídávali jsme jen tu a tam ... přednost] najdeme toliko tu a tam u židů, ač i zde často dává se přednost *P*, *LN*; 27 frajéři] frajeři *LN*; 30 potu] námahy *P*, *LN*; 31 o jiné] o ty druhé *P*, *LN*; 32 věčnou nejistotu takové „ulejvácké"] nejistotu takové válečné *P*, *LN*; 34 malicherný] často malicherný *LN*; 35 – str. 14:1 volnější vzduch] vzduch *P*, *LN*.

Str. 14: 3 K těm jsem patřil] K těmto jsem patřil *P*] K těmto náležím *LN*; 4–6 sladký zdá se domov ... dobře mi chutnaly] sladký bývá vedle nich domov a život občanský, a nevýslovně sladce mi chutnaly *P*] sladký je domov a život občanský, a nevýslovně sladce by mi chutnaly teď *LN*; 8 Balkánu.] Balkánu, kdyby nebylo všelikého politikaření, jež se ti vetře do domu každou cestou. *LN*; 10–11 mozek jasně myslí, srdce vřele bije a nervy jemněji cítí] mozek myslí, srdce bije a nervy cítí, *P*, *LN*; 13 nejistota] n e j i s t o t a *LN*.

Str. 15: 8–12 nejistotami ... zvolil.] nejistotami. Uvážíme-li věc dobře, jest odpor k nejistotě v jádru známkou jistého konzervatismu, jisté nechuti ke změně. Mohu to klidně konstatovati, poněvadž jsem jist, že nebudu sám z konzervatismu podezříván. Nejistota ničí klid mysli, vyhrožuje změnou, otřásá pořádkem, jejž jsi zavedl kolem sebe, otvírá propast na cestě, kterou jsi si zvolil. Miluješ-li v mysli klid a jas, miluješ-li život, který plyne, aby práce se dařila a radost kvetla, vypíjíš-li rád číše svých dní s labužnickou důkladností, moudře a do poslední kapky, dojdeš-li rád bez velkých překážek tam, kam máš namířeno, – pak jest nejistota tvým úhlav-

ním nepřítelem, nejistota, milenka pravých dobrodruhů, *P*] nejistotami. Uvážíme-li věc dobře, jest odpor k nejistotě v jádru známkou jistého konzervatismu, jisté nechuti ke změně. Mohu to klidně konstatovati, poněvadž jsem jist, že nebudu podezírán z nevhodných sympatií k lidem, kteří dnes opět mají vrch jakožto „praví" vlastenci. Nejistota ničí . . . dobrodruhů. *LN*; 14–15 drtívala nejistota, jak odporná byla mi nežádoucí změna] drtivá nejistota, jak odporna bývá mi změna *P*, *LN*; 25–26 nám bylo lézti, vyhlížely] bylo nám lézti, vzhlížely *LN*; 29 shon] hon *P*, *LN*; 35 nemoce] nemoci *LN*.

Str. 16: 18 někdy člověk] člověk někdy *LN*.

Str. 17 *III*. Ranní Lidové noviny 26, č. 194 (18. července 1918), str. 1–2, Beseda; Proletkult 1, sv. 2, č. 12 (18. října 1922), str. 188–189. – V těchto svých úvahách o nezbytnosti zdravého usuzování a cítění v životě i umění naráží Neumann na kritiky svých básní otištěných v Almanachu na rok 1914 (srov. ediční poznámku k B III, str. 436–438) a patrně i na posudky z doby těsně předcházející, neboť právě na jaře r. 1918 vychází značný počet recenzí a kritik na jeho Nové zpěvy, vydané počátkem roku. Nedostatek „duše" mu vytýkal např. Arne Novák ve Venkovu 13, č. 99 (30. dubna 1918) a F. V. Krejčí v Právu lidu 26, č. 120 (26. května 1918). V této souvislosti zde Neumann připomíná svůj starší fejeton Oltář umění a nový patos, otištěný v Lidových novinách 21, č. 227 (20. srpna 1913), str. 1–2, knižně Ať žije život! (1920), Sp IV, str. 41. Z tohoto zorného úhlu se dívá i na svou účast ve válce. Neumann byl odveden 27. dubna 1915. V dopise V. Dykovi z té doby píše: „Jsem totiž od 27. t. m. c. a k. domobranec: mám jakási lýtka, která mne zradila. Jinak jsem ovšem zdraví velmi chatrného, a doufám tedy, že do marškompanie to nedotáhnu." (KorDNČ, str. 41.)

Str. 17: 9 svůj] s v ů j *LN*; 11 duší, – moji] d u š í, – a moji *LN*; 12 jednomyslně] jednohlasně *P*, *LN*; 13 mých fejetonů] tohoto listu a mých fejetonů *LN*; 14 jednou] jednou před lety *LN*; 17 tehda] tehdá ještě *LN*; 21 té „duši"] té duši *LN*; 35 paradoxů] paradoxu *LN*.

Str. 18: 2 prostého] prostného *LN*; 10 zjevem] hostem *LN*; 17 neodložil] neodloží *P*; 20 kdy] času *LN*; 33 po svém] podle svého *P*, *LN*; 35 také] stejně *LN*.

Str. 19: 13–14 ovšem dvakráte nebo třikráte, ale to] ovšem jednou, a sice hned při mém prvním styku s vojenskými pány v době války, ale to *LN*; 15 Poprvé se to stalo takto] Toto se stalo *LN*; 25 podle] dle *LN*; 26 zradu] první a bohdá snad poslední zradu *LN*.

Str. 20: 1 abych] aby *LN*; 20 naděje (budiž žalováno: jako jednoho z nemnoha)] česká naděje (budiž žalováno: jako jednoho z nemnoha, třebaže jsem sloužil u pražského pluku) *LN*; 24 do budoucnosti] do české budoucnosti *LN*; 26–27 dlouhé nohy . . . představených.] dlouhé nohy. *LN*.

Str. 21 *IV*. Ranní Lidové noviny 26, č. 201 (25. července 1918), str. 1–2, Beseda; Proletkult 1, sv. 2, č. 14 (1. listopadu 1922), str. 219–221. – Neumann narukoval 15. května 1915 k 28. pěšímu pluku Viktora Emanuela III.,

krále italského. Prožil několik dní v kasárnách na Pohořelci v Praze, když se předtím rozloučil s civilním životem a se svými osobními i literárními přáteli návštěvou u bratří Čapků, jak o tom svědčí jednak dopis Boženě Neumannové z té doby, v němž píše, že si od Čapků přinesl půl bochníčku chleba, jednak báseň Hostem v Praze, otištěná s datací 1915 v Šibeničkách 1, č. 4 (13. června 1918), str. 26, knižně Třicet zpěvů z rozvratu (1918), B III, str. 161.

Str. 21: 11 vojanského] našeho vojanského *LN*; 12–13 promarňované spousty času] promarňovaného, spousty času *P, LN*; 13 který] která *LN*; z tvého] ze tvého *LN*; 26 ulejvaje] ulévaje *LN*; 28 Ale] Aspoň *LN*; 29 vedle tebe však] ale vedle tebe *P, LN*; 32 brzy bude] bude brzy *LN*.

Str. 22: 5 dvora] dvoru *P, LN*; 12 veškeren dnešní život] každý život, jako život vůbec *LN*; 19 rubu] r u b u *LN*; 23 přináší-li si člověk *LN*] přináší-li člověk; 25–26 důvěry k obecnému člověku.] důvěry k člověku a k lidu. A poněvadž nepatřím k onomu inteligentnímu houfu, který se dnes tlačí do demokratických stran, předpokládaje příchod doby, ve které lid bude všelicos rozdávati, nemusím medovými ústy vyznávati lásku paškvilu toho, o čem sním a več věřím, poněvadž jsem utopista, a co opravdu miluji, poněvadž nedovedu na účet toho nectně politikařiti. *LN*.

Str. 23: 5 zablácení a zaprášení] zabláceni a zaprášeni *LN*; 8 ze šňůry] bez šňůry *LN*; strhla] strhala *LN*; 10–11 byla největší] byli odporní lidé a největší *LN*; 13 obléknou] obleknou *LN*; 15–16 Ale nestanou se . . . při nejbližší příležitosti.] Nezapomínejme však, že tento lid zklamal mnohdy i jinak. Zklamal celkem a zklamal v detailech. A nejen lid prostných, nýbrž i dav inteligentní. Snad přijde ostatně čas, kdy bude možno a v zájmu naší demokracie a našeho národa i nutno napsati nejednu dodatečnou vzpomínku a žalobu, vymalovati dodatečný smutný obraz z doby, kdy žvanec byl všecko a kdy za kus lepšího žvance také všecko se udělalo. *LN*; 17 zkorumpovala v nich ještě i to, co] zkorumpovala v lidu namnoze to, čeho *LN*; 18–25 Ovšem . . . cest.] A proto dnešní demokracie, lépe řečeno dnešní dav, z kterého bude teprve jednou pravá demokracie, potřebuje mužné, otevřené, přísné mluvy, veliké sebekázně, a nikoli pochlebných frází, za nimiž plíží se staré politikaření, potřebuje nových a pevných šňůr řádů a neklikatých cest. Krásná a slavná demokracie zrodí se pomalu. Její zdravé jádro je dnes nepatrné. Ale poroste. *LN*; 27 asi nikdy] nikdy *LN*; 29–35 kadlubů a v nichž se obrozuje. Pravý . . . dozraje . . .] kadlubů. Demokratický člověk vyjde z demokratických kadlubů, z institucí, k nimž jest nutně veden mysliteli a událostmi, ač v nich teprve dozraje *LN*; 36 – str. 24: 15 Měl jsem . . . a mermomocí] Ale demokratický člověk a demokracie jako ideál jsou vzorem sebeovládání, a nikoli vlády. Skrze demokracii chceme dosíci akracie. Demokratický člověk je ten, který za žádných okolností nechce znásilňovati člověka sobě rovného a nedá se také sám znásilňovati. A přitom ovšem pracuje k tomu, aby dosažitelná rovnost mezi lidmi se všude zavedla. Pak demokracie je přirozenou soustavou vztahů mezi demokratickými lidmi.

Demokratická výchova a demokratická politika má tedy lid i jednotlivce učiti, jak se vládne sobě samému bez ovládání druhého. Vláda lidu, při níž jednalo by se pouze o výměnu ovládajících, není ještě pravá demokracie, není ideál... V tomto slohu jsem demokrat, nikoli v jiném, demokrat, který má na světě několik lidí rád, ale „lásku k bližnímu" považuje za obchodní frázi nebo apoštolskou sentimentalitu, demokrat, který nenávidí dnešní keťasující „demokracii" více než boháče jako poturčence více než Turka, demokrat, který lumpovi řekne lumpe, i když je to dělník, demokrat, který každému jde dle možnosti z cesty a ze slunce, ale každého také žene, leze-li mu do cesty a do slunce zbytečně. Jsem také demokrat, který, pokud není ke styku donucen, jest ve styku zdvořilý, hlavně však nevnucuje se nikomu a nenechává si vnucovati styk. A proto tuze mne rozčiloval na vojně jeden odpadek domnělé rovnosti, který nakonec zbyl ze všech iluzí a zdánlivostí. Přijdou podivná individua, a mermomocí *LN*.

Str. 24: 17 a onikání byla] a jako onikání byla *LN*; 18–20 Člověk si přirozeně... kde udržuje] Ale pravidelně vykáme si tam, kde udržujeme *LN*; 21 začne] začneme *LN*; 22 jeho] náš *LN*; 25 nebo] anebo *LN*; 27 návrhy. Ostatně smířil] návrhy. A dovolával-li se vojny, stával jsem se zuřivým, a to byl pak i můj protest proti vojně. Ostatně sblížil *LN*; 31 tykání.] tykání... *LN*.

Str. 25 *V.* Ranní Lidové noviny 26, č. 208 (1. srpna 1918), str. 1, Beseda; Proletkult 1, sv. 2, č. 15 (8. listopadu 1922), str. 230–231.

Str. 25: 2 narukovavších skýtá] narukovaných skytá *LN*; 10 cizí i] cizí a i *P, LN*; 24 na pochodech] při pochodech *P, LN*; 27 se jde] se chodilo *LN*; 28 oficielní] oficiální *LN*; nejsou] nebyly *LN*; 29 i jim chybí] jim chybělo i *LN*; 30 jsou] jsou také *LN*; 32 i divák, taková je tradice] a divák, taková je tradice, aspoň n a š e tradice *LN*.

Str. 26: 1 byly tu i tam ... i radosti] byly to tu i tam ... a radosti *LN*; 2 podnes] dodnes *P, LN*; 15 nejlépe až] nejlépe a až *P, LN*; 19 vojenského života] od vojenského života *P, LN*; 24–25 Ať jsme se ... Válka, která] *9 řádků konfiskováno.* A svět vojáků, jak cizí nám to byl svět! A cítíme, že válka, která *LN*; 28–29 atmosféra... na všech] atmosférou, smutek, jejž viděli jsme téměř na všech *P*] atmosférou, smutek, jejž vidíme dnes již téměř i na všech *LN*; 33 zároveň] současně *LN*; 37 poslušnější] poslušnějším *LN*.

Str. 27: 3 neuposlechnout a] neuposlechnouti a – *P, LN*; 13 ironicky. Rozdíl] ironicky a nemohu se přirozeně vyjadřovati zatím tak přesně, jak bych si přál. Rozdíl *LN*; 17 víc] více *LN*; 18 odporná] odporna *LN*; 27 opačným] opáčným *LN*; 36 ji] jí *LN*.

Str. 28: 2 změněnu] změněnou *LN*; 9 ji] jí *LN*; 12 trestům;] trestům: *LN*; 14 usilovně] úsilovně *LN*; 17 rozřešil] porozřešil *LN*; 21 rozřešen] dořešen *LN*; 22–23 už snad] snad už *LN*.

Str. 29 *VI.* Ranní Lidové noviny 26, č. 215 (8. srpna 1918), str. 1–2, Beseda; Proletkult 1, sv. 2, č. 15 (8. listopadu 1922), str. 231–233.

Str. 29: 3 nechutí;] nechutí, *LN*; 14 trochu] tomu trochu *LN*; 18 Zároveň] Současně *LN*.

Str. 30: 1–2 jež povahou i zevnějškem svého rámce] jež svého rámce povahou i zevnějškem *P*] jež svou i svého rámce povahou i zevnějškem *LN*; 2 odlišné] odlišny *LN*; 9 nedobrovolný] v nedobrovolný *P*] nedobrovolný *LN*.

Str. 31: 2 případě] případu *LN*; 8–22 Bylo to nadšení . . . žaludek . . .] Největší propast pociťuji mezi sebou a dnešním davem tehdy, když dav se rozehřívá k nadšení a oslavě. Zpozoruji, že opovrhuji téměř vším, čemu dav se obdivuje, že nenávidím téměř vše, co dav miluje, že mám tisíc pochybností a smutných zkušeností tam, kde dav vyznamenává, tleská, jásá. Až je z toho člověku někdy smutno. Nejsem přece skeptičtější, než slušno, není vina na mé straně. Nemám aristokratických předsudků ani vyběravostí. Také bych ještě někdy rád s davem si zajásal a zaplesal; bývalo to, zdá se mi, hezké. Bude to ještě jednou? Shodneme se spolu aspoň v jeden den a jednu noc? A netoliko za povrchního zmámení smyslů, nýbrž hluboce a čistě? Prozatím vidím jen to, co nás dělí. Tenory, primadony, subrety, valčíky. Kýče, počínajíc barvotiskovými pohlednicemi až po rozměrnou skvělost nahatin Obrovského. Literární kýče, jak je po vagónech rozšiřují specialisté à la „zemědělský" Neubert, ženskou literaturu, Havlasu, Hradeckého. Politiky, kteří mnoho mluví o svém kriminále, politiky, jejichž největší národní zásluhou budou padesáteronásobná čestná občanství. Povlastenčené básníky a zpolitizované filosofy. Atd. atd., až tedy po ty setníky, kteří se bijí v prsa a volají: Já jsem také Čech! a ukrutně imponují Tereze Turnerové. – *LN*; 23 Teprve po setmění, když jsme ulehli na slámu] Když jsme po setmění ulehli na svou slámu *LN*; 23–30 dověděl jsem se . . . večery.] dověděl jsem se nevolky vše, co pan setník povídal. Nadšení jeho posluchačů poněkud ochladlo . . . řečí, hádek, cynismy . . . večery. *P*] dověděl jsem se všeho, co pan hejtman povídal. A seznal jsem, že i nadšení jeho posluchačů ochladlo. Kritizovalo se, počly vylétati křižující se proudy nekonečného mluvení, vznikly spory, vedle cynismu kvetla utěšeně naivnost, hloupost se naparovala – počínal jsem seznamovati se s největší vojenskou otravou, s denními koncerty tlachavosti, vedle nichž nejhorší venkovská šumařina byla by rozkoší, hudbou andělskou, líbezným požitkem. *LN*; 35 prováděli kočičinu] provedli kočičinu *P*, *LN*.

Str. 32: 2 Na vojně jen někdy tato potřeba mohla býti důvodem] Na vojně myslím právě tato potřeba jest večer po nemalé často námaze jistě minimální *LN*; 3 dosahovaly tu nicméně vehemence] dosahují tu nicméně často vehemence *LN*; 4–5 netrvaly jen krátce. I dvě tři hodiny bubnovaly] netrvají snad jen krátce. I dvě tři hodiny bubnují *LN*; 5 měls] máš *LN*; 6–7 nebo nejlíbezněji bys byl usínal] anebo když nejlíbezněji bys usínal *LN*; 9 prázdných řečí] řečí *LN*; 10 za lepší zábavu] za triumf lidského rozumu nebo aspoň za lepší zábavu *LN*; 11 zastyděli] trochu zastyděli *P*, *LN*.

Str. 33 *VII.* Ranní Lidové noviny 26, č. 222 (15. srpna 1918), str. 1–2, Beseda; Proletkult 1, sv. 2, č. 16 (15. listopadu 1922), str. 250–251. – Ve čtvrtek 20. května 1915 večer vyjeli nově narukovavší vojáci 28. pluku z Prahy. Časně ráno 21. května projížděl vojenský transport básníkovým domovem, Bílovicemi nad Svitavou, kde Neumann bydlel po nuceném odchodu z Řečkovic od 24. července 1906 (srov. podrobně Sp II, poznámku ke stati Jak žijeme, str. 664–665) až do svého narukování. Kromě tří neděl své dovolené v květnu 1917 se Neumann do Bílovic již nevrátil, protože krátce nato se jeho žena Božena Neumannová odstěhovala do Prahy na Smíchov, kde se také usadil básník po svém návratu z války v posledních dnech r. 1917. Reminiscence na jeho další pouť vojenskými etapami se týkají cest popsaných podrobně v kapitolách Za čepicí místo kvítečku M a Moře, obě z knihy Bragožda, zde na str. 267 a 280.

Str. 33: 4 strach] strachu *LN*; 11–12 pražského] malostranského *LN*; 26–27 mne na delší dobu rozněcovat] mne rozněcovat *P, LN*; 28 vagónech] vozech *LN*.

Str. 34: 12 boudy: jako z temného doupěte seskočil jsi] boudy, která představovala stanici: vylezl jsi z vagónu jako z temného doupěte, seskočil jsi *P, LN*; 20 „svou"] svou *LN*; 21 počínajíc] počínaje *LN*; 33 teprve odtud] teprve pryč odtud *P, LN*; 35 v Bílovicích] v Bilovicích *LN*; 37 bílovským] bilovským *LN*.

Str. 35: 1 mi tekly] tekly mi *P, LN*; 2 zdálo] zazdálo *LN*; 13 byl jsem přesazen . . . půdy . . .] jsem přesazen . . . půdy – *LN*; 15 Skutečně] Skutečně také *LN*; 18 veškerá] veškera *LN*; 22 ač tak často vede] ač vede *P, LN*; 23–24 Cizopasíc . . . zde] V první řadě odpovědna za šířící se nechuť žen k povolání hospodyně, zde *P, LN*; 33 vlastenky] paničky *P, LN*; 35 Byli ovšem] Jsou ovšem *P, LN*; 36 získávali] získávají *P, LN*; 37–38 výhod . . . na jedno kopyto.] výhod. To je však canaille, mimo niž se nejrychleji projde. – *P*] výhod. To je . . . mimo niž se toliko nejrychleji projde. – *LN*.

Str. 36: 8 hned] ihned *LN*; ta] tato *LN*.

Str. 37 *VIII.* Ranní Lidové noviny 26, č. 229 (22. srpna 1918), str. 1–2, Beseda; Proletkult 1, sv. 2, č. 17 (22. listopadu 1922), str. 263–266. – V sobotu ráno v půl deváté 22. května 1915 projížděl vojenský transport, v kterém jel i Neumann, Budapeští a kvečeru téhož dne dorazil do Szegedu. V prvních týdnech svého pobytu v szegedských kasárnách se Neumann častěji stýkal se svým známým z Brna, architektem Janem Mráčkem (1874–1961), který narukoval ve stejnou dobu jako Neumann rovněž do Prahy na Pohořelec.

Str. 37: 2 na půdě] tedy na půdě *LN*; 9–10 povšechnou bilanci svého „válčení"] hlavní bilanci svého dosavadního, zatím přerušeného válčení *LN*; 14 kupí se] kupí se mi *LN*; 15 – str. 39: 22 užitečných. Bilance . . . bejlí.] užitečných. Bilance . . . vlastní pěst. (Jak to vypravuji v knize S městem za zády, která vyjde ještě letos, aspoň první část.) Ale . . . bejlí. *P*] užitečných, živý obraz důkladně zažité činy, hromada, ve které čas

a odstup činí pomalu jasný pořádek. Můžeš do něho jen sáhnout, a již drží ruka kus tvárné suroviny, zahřáté intimním vztahem k tvé bytosti, a můžeš, podle svých schopností, možností a dispozic udělat z ní tu a tam jadrnou věc, která aspoň tebe potěší tvarem a smyslem. Bilance dopadla tedy dobře, a nemám čeho litovati, když i ruce mi zůstaly, které pracují. Krátce mohu ji vyjádřiti jednou větou: Jsem vojně především vděčen za malou, ale důkladnou procházku světem. Ovšem tento fakt, toto malé osobní, sobecké uspokojení bylo by příliš nicotné uprostřed hrůzné světové bouře, kdyby nemělo svého hlubokého pozadí. Vyhlíželo by jako alpská květina bez horských velikánů vzadu a ještě k tomu by bolelo jako nespravedlnost. Uprostřed hoře statisíců není-li radost tva toliko bolestným jhem? Domnívám se však, že mám právo počítati se k těm, kteří ve svém nezaujatém a nesobeckém uvažování o válce a době nezastavili se na půli cesty a nebáli se domysliti. K těm, před jejichž zraky odehrává se válečné drama lidstva na pozadí s nesmírnou a skvělou perspektivou. A v lesku této dálky má veškero dnešní utrpení vyšší smysl a nutno je pokorněji přijímati i jako trest, i jako cenu. Nedovedl bych demagogicky říci, že v této válce jsou statisícové hříčkou několika diplomatů. A neřekl bych toho snad ani, kdybych byl demagog, poněvadž bych se bál, že mi bude odpovědeno: Jsme, čím jste nás udělali. V tomto smyslu zdá se mi válka trestem za dobrovolnou téměř slepotu statisíců. A na druhé straně ji pokládám za cenu placenou za to, co statisícům válka dobude a daruje. A proto byl jsem a bývám tvrdý ve svých úsudcích a přes bolesti dneška hledím k slavobránám zítřků. I přes vlastní bolesti, které jsem si tím nemálo usnadnil. A proto na tomto pozadí zdá se mi i moje osobní spokojenost oprávněnou a zaplacenou. Vím, že by jí nebylo, kdybych si nebyl zároveň jist tím, že dříve nebo později budu uspokojen bilancí tohoto válčení, nejen již jako soukromá osoba, nýbrž i jako Čech a jako člověk, a se mnou každý řádný Čech a každý řádný člověk.

Opakuji: jsem vděčen vojně za to, že mi konečně darovala kus ciziny, které má se včas a v náležité dávce dostati každému člověku, a spisovateli dvojnásobně, a tento pocit vděčnosti zatlačil u mne všechny ostatní čistě osobní pocity, zejména ty nepříjemné, – a myslím si, že netřeba se mi tím tajiti, za to se styděti, poněvadž přijde doba, kdy této válce budou vděčni za mnohé celí národové a skrze ně celé lidstvo. Pak i každý z těch, kdož zakusili a obětovali tisíckráte více než já, pokud ovšem to bude člověk myslící a cítící nad své denní obchůdky, přestane proklínati a litovati, nejsa již v pochybnostech, proč trpěl a proč obětoval. Což podotýkám v sebeobraně, neboť z různých stran se mi řeklo v těchto dnech, že těmito mými kapitolami jsou mnozí vojáci pohoršováni. Doufám, že jednou jako civilisté dají mi spíše za pravdu. – Půltřetího léta v cizině, z toho devatenácte měsíců na Balkáně, většinou nejkrutějším, – to jest tajný poklad mého nitra, poklad, který mne oblažuje způsobem, jehož nedovedl bych asi definovati. V podobných případech však mnohé okolnosti jsou to, které nakonec rozhodují o tom, dává-li takový poklad obecný užitek čili nic. Nevím o tom nic jiného a jen prosím bohy, aby raději zatvrdili na

skáiu půdu, do níž mi to sémě padlo, než aby z ní vybujelo bejlí, jaké dnes je tak hojné u nás. *LN*; 37: 23 jen] pouze *P*.

Str. 39: 25 zprahlá] zpráhlá *LN*; 28 nepozbudou vtipu *P, LN*] nepozbudou vtipy; 29 zurnalisty] fejetonisty *LN*; 34 druhů válčení] druhů mého válčení *LN*; 36–37 nenávistí.] nenávistí – *LN*; 38 – str. 40 1 zakusiti ji] zakusiti *P*] zakusiti ji *LN*.

Str. 40: 4 zavrou] zavřou *LN*; 11 nepravděpodobnost *P, LN*] pravděpodobnost; 12–13 bude snad jednou] bude jednou *P, LN*; 13–14 zároveň] současně *LN*; 16 něco změniti na věci] změniti věci *LN*; 17 jasnou] j a s n o u *LN*; 20 jednotlivců] jednotlivcův *LN*; 27–28 O tom mělo by však býti mnoho psáno jinými] O tom však bude mnoho napsáno po valce a jinými *P, LN*; 34 dvě věci] dvé věcí *LN*; 36 důkladnost] d ů k l a d n o s t *LN*; země] zemi *LN*.

Str. 41: 1 nenucenost] n e n u c e n o s t *LN*; 5 na jiných místech] na vhodnějších místech *P, LN*; 10 hudba] jednotvárna hudba *LN*; 11–12 mám zato] mám nadto *LN*; 13 půvabu většinou pitvorného] pitvorného půvabu *P, LN*; 18 ke dveřím] k otevřeným dveřím *LN*; 37 – str. 42: 2 pozornost; od počátku . . . schopnost.] pozornost. *P, LN*.

Str. 42: 4–5 kávu, dlouho a netrpělivě, a pak] kávu, a pak *P, LN*.

Str. 43 *IX*. Ranní Lidové noviny 26, č. 236 (29. srpna 1918), str. 1–2, Beseda, pod názvem Na uherské půdě I; Proletkult 1, sv. 2, č. 18 (29. listopadu 1922), str. 280–282. – Svůj život v Szegedu zachytil Neumann nejen v této a několika následujících kapitolách, ale některé motivy se objevily i v jeho verších z té doby, např. v básni Ranní slunce v Szegedu, kterou s datací Červen 1915 otiskly Ranní Lidové noviny 23, č. 184 (11. července 1915), str. 1, knižně ve sbírce 1914–1918 (1927), B III, str. 169. V textu se Neumann přímo zmiňuje o básni, která byla inspirována rovněž dojmy ze szegedských kasáren: Píseň z 1915 byla otištěna v Ranních Lidových novinách 25, č. 296 (28. října 1917), str. 1, knižně ve sbírce Třicet zpěvů z rozvratu (1918), B III, str. 172.

Str. 43: 6 považováno jest asi] pokládá se patrně *P, LN*; 10 nic] ničemu *LN*; 19 dojemné vzpomínky] vzpomínky *P, LN*; 30 letům] létům *LN*.

Str. 44: 1 v té době] v této době *LN*; 2–3 vojáčka. Smysl] vojáčka. Nevytýkám, konstatuji pouze. Smysl *LN;* 5 jest nechutná a hrubá] jest velice bolestná *P*] je velice bolestná *LN*; 6 o tom jsem nepřemýšlel] o tom jsem však nepřemýšlel *LN*; 6–8 reformovati . . . inspektor.] reformovati věci, o nichž se domnívám, že je lidstvo velmi brzy odstrčí – sobě z cesty. *P, LN*; 11 má] m á *P, LN*; 12–13 relativní občanské volnosti] volnosti *P, LN*; 14–15 měly by míti] m ě l y b y m í t i *P, LN*; 15–16 komandují . . . cítícího.] komandují bližního. *P, LN*; 18 Vyjdou-li však] Až vyjdou však *P, LN*; 20 rakouská nemoc] nemoc *P*] naše nemoc *LN*; 23–24 nedostatek disciplíny, který] n e d o s t a t e k d i s c i p l í n y, kterého *LN*; 29 v plnění a dávání] v dávání a plnění *LN*; 34 předpokládalo se] p ř e d p o k l á d á s e *LN*; 35 mělo například tento] mělo například následující *P*] má například následující *LN*.

Str. 45: 16 zbytečné] z b y t e č n é *LN*; 19 při denních a ranních] při denních ranních *P, LN*; 22 podle] dle *P, LN*; 30 mužstvu osobně oznamiti nebo] s mužstvem osobně sděliti nebo *P*] s mužstvem osobně sděliti, *LN*; 33 nebo něco] či něco *LN*; 38 že se setnina] že setnina se *LN*.

Str. 46: 14 zároveň] současně *LN*; 18 nevlídné] daleké *P, LN*; 21 *LN*; 10 prováděn] proveden *LN*; 11 a plně ospravedlňující] ospravedlnesmiřitelným] nesmiřitelným *LN*.

Str. 47: 4 vysloviti] na tomto místě před časem uveřejněné vysloviti ňující *LN*.

Str. 48 *X.* Ranní Lidové noviny 26, č. 243 (5. září 1918), str. 1–2, Beseda, pod názvem Na uherské půdě II; Proletkult 1, sv. 2, č. 19 (6. prosince 1922), str. 297–299.

Str. 48: 9 zeje z nízké budovy] nalézá se v nízké budově *P, LN*; 11 kafé] kafe *LN*; 17 hádka] hádka, první denní hádka *LN*; 27 rozdávána je] rozdáva se *P, LN*; 32 zbroji] výzbroji *LN*.

Str. 49: 5–6 Něco . . . roznášeno] Něco se tu nakládá, skládá, přenáší, maso se roznáší *P, LN*; 6 kuchyní,] kuchyní, dělá se pořádek, *LN*; 19 dopadne. Inspekční] dopadne; za pokus mu to vždy stojí. Inspekční *LN*; 36 tribunky] z tribunky *P, LN*; 36–37 zvláště narychlo] zvláště a narychlo *P, LN*.

Str. 50: 1–2 spokojeněji, když se neděje nic slavnostního] spokojenější, když se neděje nic slavnostnějšího *P*] spokojeněji, když se neděje nic slavnostního *LN*; 3 lesknou rozkoší] lesknou rozkošně *LN*; 13 podávají] se rozděluje *P, LN*; 26 tvoří] činí *P, LN*; 30–32 děje se za chvíli . . . pozornosti] koná se za chvíli . . . pozornosti *P*] koná se za chvíli *3 řádky konfiskovány*. Zde nevzbuzuje však pozornosti *LN*; 36–37 ledabyle, bez vyšších šarží, nejde-li] ledabyle, nejde-li *P, LN*.

Str. 51: 1 prostocviky] také prostocviky *P, LN*; 8 si odvolají] odvolají si *LN*; k befélu] k befelu *LN*; 9 už] užuž *P, LN*; 13 *v LN asi 2 řádky konfiskovány*; 14 je rozdávána] se rozdává *P, LN*; 16 jak] jako *LN*; 20 zajímavý] zajímavym *LN*; 22 zdomácnělý voják] voják zdomácnělý *LN*; 23–14 bohům kasárenského světa] kasárenskému světu *LN*; 30 tím] ním *LN*; 31 šeptala] děla *LN*.

Str. 52: 4 jejichž] jichž *LN*; 5–6 velkého děje historického] velkého historického děje *P*] velikého přerodu západního života *LN*; 6 ohromným] s ohromným *LN*; 7 s vynucenou obětavostí] s obětavostí *LN*; 10 běží o to, proč je prolévána] běží o to, proč se prolévá *P*] záleží na tom, proč se prolévá *LN*; 12–13 smyslu. Krev . . . revoluce.] smyslu. *LN*.

Str. 53 *XI.* Ranní Lidové noviny 26, č. 250 (12. září 1918), str. 1–2, Beseda, pod názvem Na uherské půdě III; Proletkult 1, sv. 2, č. 20 (13. prosince 1922), str. 313–315. Na obálce mylně uvedeno č. 19. – Reminiscence o náletu se týká Neumannovy cesty z dovolené začátkem června 1917 (podrobněji v závěru X. kapitoly knihy Bragožda, nazvané Stejnou cestou zpět, zde na str. 250) a častých náletů francouzských letadel na

ustupující rakouskou armádu v září 1917 v okolí Ochridy (podrobně třetí část kapitoly Ústup z knihy Bragožda, zde na str. 261).

Str. 53: 8 chvíle, která by byla trapně dlouhá] čas, jenž by byl někdy trapně dlouhý *P, LN*; 12 velikost výsledků] v krásu velikých konců a výsledků *P*] v krásu velebných konců a výsledků *LN*; 31–34 náměstí ... nemocnice vojenské] náměstí a je naplněna ruchem záložní vojenské nemocnice, podivně kontrastuje svou velkoměstskou úpravností, dosti příjemnou, s tímto zpustlým bahniskem *P, LN*.

Str. 54: 2 cvičívalo vojsko, pálena byla] cvičilo tu a tam vojsko, pálila se *P, LN*.

Str. 55: 1 z umíněnosti] z umírněnosti *P*] z umíněnosti *LN*; 16 byla] byla aspoň *LN*; 26 záviselo] záleželo *P, LN*; 35 teprv] teprve *P*] teprv *LN*.

Str. 56: 6–8 létadla ... jsou-li] letadla jsou dnes v naší mysli především stroje válečné, že spatříme-li je nad sebou, jest první naší otázkou, jsou-li *P, LN*; 16 závisí] záleží *P, LN*; 22 uvnitř] vnitřně *P, LN*; 31 které bylo možno] které možno *LN*; 32 ubylo na zdatnosti. Ono ostatně běželo] ubude na zdatnosti. Ono se ostatně jednalo *LN*.

Str. 57 *XII.* Ranní Lidové noviny 26, č. 257 (19. září 1918), str. 1–2, Beseda, pod názvem Na uherské půdě IV; Proletkult 1, sv. 2, č. 20 (13. prosince 1922), str. 315–317. Na obálce mylně uvedeno č. 19.

Str. 57: 2 Přicházívala] Přicházívá *P, LN*; netoliko] nejen *P, LN*; 3 zřetele] ohledy *LN*; 8 lidstvo] národ, bojující lidstvo *P, LN*; 10–11 v rakouské češtině] v češtině vojenské *LN*; 11 beze škody zabrániti, nebo] zabrániti, anebo *P, LN*; 14–22 Pro nás ... železem.] Odpověď je nasnadě, třebaže národové, lidstvo vůbec, rajtují dosud na nejsměšnějších koníčcích svých zásad, předsudků, konvencí, bohů a ďáblů a příliš často nedovedou na nejjednodušší otázky odpovědět tak, jak to káže jejich prospěch. *P, LN*; 23 Světová] Soudobá *LN*; 24–25 i slabomyslných ... očekávali jsme] a slabomyslných ... očekáváme *LN*; 25 dobra pro celý svět, mohla osvítiti] dobra nejen pro sebe, nýbrž pro celý svět, osvítí snad *LN*; 26 a posunouti] a ve svých důsledcích posune *LN*; 29–30 I nejprostější vojáček by pochopil] Pak, budou-li ještě vojny, pochopí i nejprostější vojáček *LN*; 33 postupu.] postupu. Zatím se to vždycky nechápe. *P, LN*; 35 lidí tvůrčich] lidí *P, LN*.

Str. 58: 2–4 zřetelů ... snadno] ohledů, snadno *P, LN*; 5–6 Nehledíc k tomu] Vedle toho nesmíme také zapomenouti *P, LN*; 7 dobrými vojáky] nikdy dobrými vojáky v pravém smyslu slova *P, LN*; 7 bývá] jest *P, LN*; 10 zřetelů] ohledů *P, LN*; 14 přes padesát] padesát *LN*; 17 někdy nadbytek] nadbytek *P, LN*; 28 bylo to] by to nebo jest *LN*; 36 a obecná] a jednou obecná *LN*.

Str. 59: 5 kdy] času *P, LN*; 9 zřetele] ohledy *P, LN*; 14 vliv] nějaký vliv *P, LN*; 16 snad jednou] jednou *P, LN*; 20 zřetele] ohledy *P, LN*; 26 situacích] věcech *P, LN*; 27 ač prospěla mi celkem na vojně více takzvaná] ač více prospěla mi celkem na vojně *P, LN*.

Str. 60: 3 závažnějších] závažných *LN*; 28 o mně něco] něco o mně *LN*.

Str. 61: 9 o své básnické popularitě] o své popularitě *LN*; 12–13 nechodím k hoře. Spíše ... na štíru.] nepůjdu k hoře ... *LN*.

Str. 62 *XIII*. Ranní Lidové noviny 26, č. 264 (26. září 1918), str. 1–2, Beseda, pod názvem Na uherské půdě V; Proletkult 1, sv. 2, č. 21 (20. prosince 1922), str. 328–330. – Brzy po svém příchodu do Szegedu se Neumann spřátelil s obchodníkem kožemi Ladislavem Procházkou, který později odešel – již z Kiškundorozmy – do důstojnické školy v Szegedu, jak o tom píše Neumann své ženě v dopise z 15. srpna 1915. Procházka za války padl a Neumann napsal na jeho paměť báseň In memoriam L. P., obsaženou ve sbírce 1914–1918 (1927), B III, str. 164.

Str. 62: 5 Volnou chvíli] Volný čas *P, LN;* 25–26 „Vy do toho nelezte"] „Vy toho nedělejte" *LN*; 30–31 zatvrzelosti] tvrdošíjnosti *P, LN*.

Str. 63: 10 ani] aniž *LN*; 31 a tak sotva] a tak čas nám stačil sotva *P, LN*; 32 se dělo] se to dělo *P, LN*.

Str. 64: 9 rekrutovy] rekruta *P, LN*; 13 slohu] „slohu" *LN*; 24–25 ale bylo zase již kdy vrátiti se] ale byl čas, abychom se vrátili *P, LN*; 27 tentokrát] tentokráte *P, LN*; 28 jsou Szegedu tím, čím Praze] jsou pro Szeged tím, čím pro Prahu byla kdysi *LN*.

Str. 65: 2 ba ani všednodenní] (ba ani všednodenní) *LN*; 5–7 jsme se málo stýkali ... rozjímání.] jsme se téměř nestýkali mimo službu. *P, LN*; 8 od své] od naší *P, LN*; 9 již] už *P, LN*; 11–12 káva kasárenská, vůbec jsme tehdy nečekali] kasárenská káva, vůbec jsme nečekali *P*] kasárenská káva, jsme nečekali *LN*; 14 doby] časy *P, LN*; opovrhnouti] opovrhovati *LN*.

Str. 66 *XIV*. Ranní Lidové noviny 26, č. 271 (3. října 1918), str. 1–2, Beseda, pod názvem Na uherské půdě VI; Proletkult 1, sv. 2, č. 22 (27. prosince 1922), str. 347–349. – V polovině června 1915 byl 28. pluk rozpuštěn a vojáci měli být zařazeni do pluků jiných. Ale později byl rozkaz odvolán a Neumann zůstal v Szegedu. V textu naráží na svůj pobyt v oční nemocnici, o kterém podrobně píše ve XXII. kapitole, zde na str. 102. Narážka na maďarského doktora v Elbasanu se týká dr. Eberhardta, podrobně viz XIV. kapitolu v knize Elbasan, nazvanou Maďar, zde na str. 181.

Str. 66: 3 pracující lid] lid *P, LN*; 4 obranné postoje] obranný postoj *P, LN*; 5–6 velikášské hulvátství, chytráctví vládnoucích] nebo velikášské hulvátství mommsenovského druhu *P, LN*; 14 tehdy] tehdá *LN*; 14–15 mezi evropskými národy] mezi národy *P, LN*; 17–19 Otázka ovšem ... abych se neblížil] Otázka náleží ovšem především antropologům, ač jinak zdá se pravděpodobno, že nedaleká budoucnost uvidí věci maďarské v jasnějším světle. Tyto myšlenky nebránily mi však, abych se neblížil *P*] ... budoucnost, naše děti již uvidí ... *LN*; 25–26 k některým Němcům] k Němcům *P, LN*.

Str. 67: 1 často téměř vlastenecky rád] často rád *P, LN*; 2 zeměpisné představy] zeměpisné a národopisné představy *LN*; 6 hůře: zejmena] hůře: možno již dnes říci, o čem se bude po válce asi velmi pravděpodobně hovořiti, že zejména *LN*; 8 člověku netřeba býti nacionalistou] člověk nemusí býti nacionalista *P, LN*; 10 s lidem své domovské země] se svým národem *P, LN;* 11–12 svých soukmenovců a pak] svých a pak *P, LN*; 21 zase do Čech] do Čech *P, LN*; 23 nacionální „aféry"] ty „aféry" *P, LN*; 24–25 ze řemesla . . . tříd.] nemají na práci nic užitečnějšího a neznají asi zábavy uslechtilejší. *P, LN.*

Str. 68: 5–6 šlo mu děvče] šlo děvče *P, LN*; 26 klukovina] klukovinka *LN*; 32–33 i s bolestnými] s bolestnými *P, LN.*

Str. 69: 25 oční nemocnici zemské] zemské oční nemocnici *P, LN*; 28 za několik let] za patnáct let *P*] za padesát let *LN*; 38 jinde] jindy. – *LN.*

Str. 70: 7–9 než bije. Netřeba snad] než bije. Nechci však tím říci, že nepřichází někdy chvíle, kdy je v jeho vlastním zájmu nutno, aby se bil, a řádně bil. Netřeba snad *P*] než bije. Nechci tím však říci, že nepřichází někdy chvíle, kdy je v jeho vlastním zájmu nutno, aby se bil, a řádně bil. Maďarský lid má sotva chuť s námi se bíti. Až prohlédne situaci, dostane spíše chuť bíti do svých pánů, zkažených kavalírů. Ale tito pani, jedna ze skvrn evropského života, brzy se umírní ve své zpupnosti. Očekávám, že budou co nevidět zdvořilí ke všem svým sousedům. – Netřeba *LN*; 10 nevražívosti ve stycích] nevražívosti ani ve stycích *LN*; 13 „naši"] naši *LN.*

Str. 71 *XV.* Ranní Lidové noviny 26, č. 278 (10. října 1918), str. 1–2, Beseda, pod názvem Na uherské půdě VII; Proletkult 1, sv. 2, č. 22 (27. prosince 1922), str. 349–351. – 24. června 1915 byla část szegedské posádky odvelena do blízkého městečka Kiškundorožmy, kde zůstala až do 18. listopadu 1915, kdy se vrátila do Szegedu a byla definitivně zformována na pochod na balkánskou frontu.

Str. 71: 15 z mého] z m é h o *LN*; 19 naskýtá] naskytá *LN.*

Str. 72: 5 podle] dle *LN.*

Str. 73: 29 tehdy] tehda *LN*; 34 se chystala fůra odjet] se chystala odjet *P, LN.*

Str. 74: 11 Sotva se však] Sotva však se *P*] Sotva se však *LN*; 12 znala] dobře znala *LN*; 19 příhoda] lehkověrnost *LN.*

Str. 75 *XVI.* Ranní Lidové noviny 26, č. 285 (17. října 1918), str. 1–2, Beseda, pod názvem Na uherské půdě VIII; Proletkult 1, sv. 2, č. 23 (3. ledna 1923), str. 362–363. – V Kiškundorožmě se Neumann přátelil kromě již dříve zmíněného Ladislava Procházky také s kadetem Mudrou, bývalým vedoucím redaktorem Dělnických listů ve Vídni. Své dojmy z pobytu v Kiškundorožmě lyricky ztvárnil v básni Noc v Kiškundorožmě, otištěné v Ranních Lidových novinách 23, č. 210 (6. srpna 1915), str. 2, knižně ve sbírce Třicet zpěvů z rozvratu (1918), a Mašírovali jsme, která za Neu-

mannova života nebyla vůbec tištěna; srov. B III, str. 174 a 360. Zmínka o albánském městě Kavaji se týká Neumannova pobytu v Albánii a jeho cest pro sanitní materiál, srov. XII. kapitolu z knihy Elbasan, nazvanou Cesty do Drače, zde na str. 150, a báseň Cestou z Drače do Kavaje, Lumír 44, č. 10 (22. září 1916), str. 433, pod titulem Mezi Dračí a Kavajou a s datací 1. srpna 1916, knižně ve sbírce 1914–1918 (1927), B III, str. 190. Bragožda je vesnice u Ochridského jezera, kde Neumann pobýval na jaře a v létě r. 1917. Srov. knihu Bragožda, kapitoly III–IV, nazvané Na tvrdé půdě a Před dovolenou, zde na str. 223 a 227.

Str. 75: 5 ve Vídni, a vyšli] ve Vídni tuším, a vyšli *LN*; 11–12 jsem se chvíli bránil] jsem se bránil *P, LN*; 17 počalo] počlo *LN*; 23 příliš] p ř í l i š *LN*; 25 jako by] jako by současně *LN*; z téhož důvodu] z t é h o ž d ů v o d u *LN;* 31 docela] zcela *LN*; 33 vlastně bez domova] vlastně člověk bez domova *P*; 35 tíhnu na venkov] tíhnu silně na venkov *LN*; 35 – str. 76: 1 přístřeší a povinnosti] přistřeší, rodinu, povinnosti *LN*.

Str. 76: 5 „Všude a nikde." Jiný se otázal] „Všude a nikde." Jiný se tázal *P*] „V českých zemích všude a nikde." Jiný se tázal *LN*; 7 urazil, když jsem] urazil, domnívaje se, že si z něho tropím šašky, když jsem *LN*; 13–15 na Žižkově ... Mohl jsem] na Žižkově, teď jsem bydlil na Smíchově a šilhal po vzdálenější a zelenější periférii. Mohl jsem *P*] na Žižkově, teď bydlím na Smíchově a šilhám po vzdálenější a zelenější periférii, a vedle toho zalétají mé touhy ... Mé touhy! Ty myslí na skutečný domov, na svůj pevný bod ve vlasti, na kus venkovské půdy, na zcela všední ideál domova tolika lidí. Krátce: neměl jsem *pravého* domova, poněvadž jsem nedosáhl dosud ve vlasti takového pevného bodu po své chuti. Proto tedy mohl jsem *LN*; 16–17 za hranicemi a i] za hranicemi své vlasti a i *P, LN*; 19 ji] jí *LN*; 24 jsem byl] byl jsem *P, LN*; úžlabiny ... nad Ochridským] užlabiny ... pod Ochridským *LN*; 26 žíti] ž í t i *LN*; viděti] uviděti *LN*; 35–36 jinde. Tak] jinde. A skončiti v pravém domově jako po mnoha krásných milenkách u věrné ženy. Tak *LN*.

Str. 77: 1 s domovem] s vlastí *P, LN*; jeho] jejích *P, LN*; 6 kdy] času *P, LN*; 11 domova vnuceného] vnuceného domova *P, LN*; 19 musil] musel *LN*; 21 nemotorným] těžkopádným *P, LN*; 22 o 200 korunách]v obnosu 200 korun *P, LN*; 28 činí] činí pak *LN*; 34 pouze] toliko *P, LN*.

Str. 78: 2 kdybych zde dováleil] kdybychom zde dováleili *LN*; 18 „darů božích"] darů božích *LN*; 19 světa zeleného] zeleného světa *P, LN*; 21 kdy] času *LN*; 22 Zato však později] Zato později *LN*.

Str. 79 *XVII.* Ranní Lidové noviny 26, č. 299 (31. října 1918), str. 1–2, Beseda, pod názvem Na uherské půdě IX; Proletkult 1, sv. 2, č. 23 (3. ledna 1923), str. 363–365. – Poznámka o moři se týká zážitku na pochodu do Albánie; Neumann popisuje podrobně své dojmy v kapitole VI, nazvané O hladu a pokrmech, z knihy Elbasan, zde na str. 125, a v kapitole Moře z knihy Bragožda, zde na str. 280.

Str. 79: 7 louky;] louky: *LN*; 25 ke druhému] k druhému *P, LN*; helekavým hlasem] hulákavým hlasem *P, LN*.

Str. 80: 14 ano,] ano, chybí, *LN*; 19 žádných] řádných *LN*; 29 zelené papriky] sladké papriky *P, LN*; 37–38 větrné mlýny.] v ě t r n é m l ý n k y. *LN*.

Str. 81: 5 potkáváme] potkáme *LN*; 8 přímého] bezprostřední *P*] bezprostředního *LN*; 9 hned] ihned *P, LN*; 18 ona] o n a *LN*; 27 Moji] M o j i *LN*; 30 van Dycka] Rembrandta *P, LN*.

Str. 82: 26–27 s jedním větrňákem, a] s jedním, a *P, LN*; 36–37 horečkou od zdravého, klidného chodu] od světa větrňáků, jako horečný rej se liší od zdravého, klidného chodu *LN*.

Str. 83 *XVIII.* Ranní Lidové noviny 26, č. 313 (14. listopadu 1918), str. 1, Beseda, pod názvem Na uherské půdě XI; Proletkult 1, sv. 2, č. 24 (10. ledna 1923), str. 378–380.

Str. 83: 2 bylo odpuštěno. Mnoho bylo] bude odpuštěno, nikoli všecko. Mnoho bude *LN*; 4 zůstaly nepotrestány. Měli jsme a máme] měly by zůstati nepotrestány. Dnes máme příliš *LN*; 5–7 pomalu mělo . . . aby byli] pomalu musí dojíti k tomu, že krok za krokem bude na nesporné viníky ukazováno přímým prstem a přísným slovem, že budou *LN*; 8–11 veřejnost. Místo . . . třídy.] veřejnost. *LN*; 14–16 žaludek . . . určují] žaludek, povaha zděděná a přírodou nadiktovaná *P, LN*; 17–18 knihami nebo životem] životem *P, LN*: 22 u mužstva a každý] u mužstva mezi laskavými a každý *LN*; 31 bylo odpuštěno, nemělo býti odpuštěno] bude odpuštěno, nikoli *LN*.

Str. 84: 1 Kromě jednoho případu nebyl] Kromě jednoho případu, o němž chci obšírněji pojednati, poněvadž to byl pozoruhodný český typ, nebyl *P*] Kromě jediného . . . *LN*; 7 bylo odpuštěno, nemělo býti odpuštěno] bude odpuštěno, nikoli *LN*; 8 V rakouské] v bývalé rakouské *LN*; 22 zná] znal *P, LN*; 34 ozbrojené!] ozbrojené *LN*; 38 setnině] setniny *LN*.

Str. 85: 12 bylo odpuštěno, nemělo býti odpuštěno] bude odpuštěno, nikoli *LN*; 13 Prodělal] Prodělával *LN*; 14–15 který nedlouho po vojně] o němž budu ještě vypravovati a který nedávno *LN*; 18–19 odpovědni] zodpovědni *LN*; 21 zatínají] zatínali *P, LN*; 29 jim zapomenouti] kdyby to zapomněli, kdyby jim zapomněli *LN*; 37 ve společnosti] v české společnosti *LN*.

Str. 86: 3 jimi] jim *LN*; 13 zároveň] současně *LN*.

Str. 87 *XIX.* Ranní Lidové noviny 26, č. 348 (19. prosince 1918), str. 1–2, Beseda, pod názvem Na uherské půdě XII; Proletkult 1, sv. 2, č. 24 (10. ledna 1923), str. 380–381.

Str. 88: 14 nevyjímajíc] nevyjímaje *LN*; 35 se vyspal] se asi vyspal *P, LN*.

Str. 89: 12 kasárenské] jakési *P, LN*; 20 to] toto *P, LN*; 26 býval hezký] býval takový hezký *LN*.

Str. 90: 3 zvlášť] zvláště *LN*; 35 toužíce po klidu] toužíce jen po klidu *LN*.

Str. 91 *XX.* – V Kiškundorožmě žil Neumann spíše životem venkovana než životem vojáka. V dopise své ženě píše 12. července 1915: „. . . . Koncem minulého týdne byl jsem ve velikém nebezpečí, že pojedu náhle v noci s komandýrkou na žně Maďarům: je prý to samo sebou dost zlé a za vedra příšerné. Ale z vyšší vůle byl jsem vyřazen. Tuto vyšší vůli pozoruji až nápadně při různých příležitostech, ač neznám dosud její důvod . . .“ Z Kiškundorožmy odešel také básníkův přítel Ladislav Procházka (viz pozn. ke kapitole XIII), v jehož společnosti trávil básník volné hodiny. Neumann se věnuje pozorování krajiny a života v ní, rybolovu a své službě v honvédském hřebčinci. Jeho majitel, hrabě Hcyos, je připomenut také v básni Noc v Kiškundorožmě, Ranní Lidové noviny 23, č. 210 (6. srpna 1915), str. 2, knižně ve sbírce Třicet zpěvů z rozvratu (1918), B III, str. 174. Neumann také píše, i když většinou jen příležitostné verše pro své velitele. 25. července sděluje Boženě Neumannové: „. . . . Byl tu ‚malíř‘ Rélink, tak dělal hejtmanovi kresbu a já k tomu veršíčky, které mi zkazil.“ Jde o Karla Rélinka (Röhlinga), jehož Neumann připomíná i v textu, českého malíře a ilustrátora, který pracoval především pro německé satirické listy. Později za okupace kolaboroval s Němci a zemřel sebevraždou v květnu 1945, pětašedesátiletý. – Varšava, jejíž pád rakousko-uherská vojska oslavovala, byla dobyta Němci 5. srpna 1915. V této souvislosti připomínaný redaktor H. je Arnošt Heinrich (1880–1933), šéfredaktor Lidových novin, politik, za světové války člen mafie. V dopise Boženě Neumannové z 22. srpna 1916 Neumann píše: „. . . . budu Heinrichovi ‚do smrti‘ vděčen za to, že mne zasvětil do jistých věcí, kdy byly ještě málo známy . . . a tím velmi mi usnadnil ‚vojnu‘.“

Str. 96 *XXI.* – 20. srpna 1915 přijela do Kiškundorožmy Božena Neumannová s dcerou Soňou, tehdy bezmála desetiletou. Po Neumannově odvelení do Szegedu 18. listopadu téhož roku se přestěhovala rodina za ním. Přesné datum jejich odjezdu z Maďarska není ověřeno, ale pravděpodobně zůstaly v Szegedu do konce února 1916. Svědčí pro to fakt, že v pozůstalosti Boženy Neumannové nejsou z doby od 20. srpna 1915 do začátku března 1916 uloženy žádné dopisy. Důkazem je také dopis z pozůstalosti Viktora Dyka z 26. února 1916, který mu zaslal Neumann z Dolní Tuzly a kde mj. píše: „Boženka je stále v Szegedu ještě.“ (KorDNČ, str. 43.) V Kiškundorožmě se Neumannova rodina stýkala hlavně s poručíkem Karlem Bondym (poručík B.), o němž Neumann píše ještě v X. kapitole knihy Bragožda, nazvané Stejnou cestou zpět, zde na str. 250. Osudy básně, o které se Neumann zmiňuje na závěr této kapitoly, jsou velmi pestré. Báseň se jmenuje Hoch a byla nalezena mnohem později, až po Neumannově smrti, Bohumilem Novákem v pozůstalosti Hanuše Jelínka, který byl v té době spoluredaktorem Lumíra. Na rukopisu básně není cenzorských poznámek, báseň patrně neprošla již v redakci Lumíra a Dyk i Jelínek na

ni zřejmě později zapomněli. Neumann velmi želel ztráty této básně, jak o tom svědčí dopis V. Dykovi z 27. listopadu 1917, v němž píše: „. . . Ještě jeden dotaz podobný mám na srdci – a sice již velmi dlouho. Ještě z Uher v 1915 zaslal jsem Vám, jak se snad pamatujete, báseň Hoch, kterou jste nemohl v Lumíru tisknout kvůli mravnostním námitkám cenzury. Prosím Vás, máte dosud někde rukopis této básně? Nemám totiž opisu a báseň ta byla mi velmi milá, takže bych ji nerad ztratil . . ." (KorDNČ, str. 45.) Báseň Hoch vyšla spolu s básní Mašírovali jsme pod titulem Dvě neznámé básně dne 3. června 1955 u příležitosti otevření Síně St. K. Neumanna v Památníku národního písemnictví v Praze na Strahově a k 80. výročí básníkových narozenin. Vydal ji Čs. spisovatel a Památník národního písemnictví jako soukromý neprodejný tisk. (Srov. B III, str. 358.)

Str. 102 *XXII.* – 11. listopadu 1915 byl Neumann zařazen do pochodové setniny a 18. listopadu se vrátil do Szegedu, aby se zde připravil na odchod na Balkán. S 18. pochodovou setninou však neodešel, protože onemocněl zánětem rohovky a až do 30. ledna 1916 ležel v szegedské oční nemocnici. Lyrický doprovod této kapitoly Válčení civilistova tvoří cyklus básní Magyar kir. állami szemkórház, otištěný ve sbírce 1914–1918 (1927), a báseň stejného názvu, publikovaná pouze časopisecky v Ranních Lidových novinách 24, č. 21 (22. ledna 1916), str. 1, B III, str. 177–183 a 361. Srov. též dopisy Viktoru Dykovi z 2. prosince 1915 a z 20. prosince 1915 a dopisy Karla Čapka Neumannovi z prosince 1915, Kor DNČ, str. 42, 43, 154 a 155. Reminiscence na nálety francouzských letadel se týká ústupu rakouské armády v září r. 1917, srov. kapitolu Ústup v knize Bragožda, zde na str. 253. 31. ledna se Neumann hlásil u svého pluku a byl zařazen do 19. pochodové setniny, která 10. února 1916 opustila Szeged. Neumann odcházel jako sanitní vojín přičiněním dr. Breindla.

ELBASAN

Tato knížka vyšla v Praze v r. 1922 v družstevním nakladatelství Kniha jako 3. svazek Knihovny socialistické kultury. Vytiskla ji firma Neuber, Paur a spol. na osmerkovém formátě, v rozsahu 164 stran. Obsahovala 21 ilustrací Václava Fialy, který byl také autorem obálky (byla cihlově červená s modře tištěným titulem, jménem autora a kresbou s elbasanským motivem). Třetí strana knihy, nečíslovaná, uvádí titul, pátá strana, rovněž nečíslovaná, nese jméno autora, titul s podtitulem Válečné vzpomínky, při dolním okraji pak údaj o místě vydání a vročení. Autorem perokresby mapky Albánie a Černé Hory na str. 157 je rovněž Václav Fiala. (Přetiskujeme ji na str. 392.) V tiráži (na str. 163) je údaj o knižnici, autoru ilustrací, znak nakladatelství a při dolním okraji údaj o tiskaři a nakladatelství.

Autor kreseb Václav Fiala (nar. 1891), malíř, afišista a návrhář knižních vazeb, později profesor v Kutné Hoře, je oním kamarádem F. (ka-

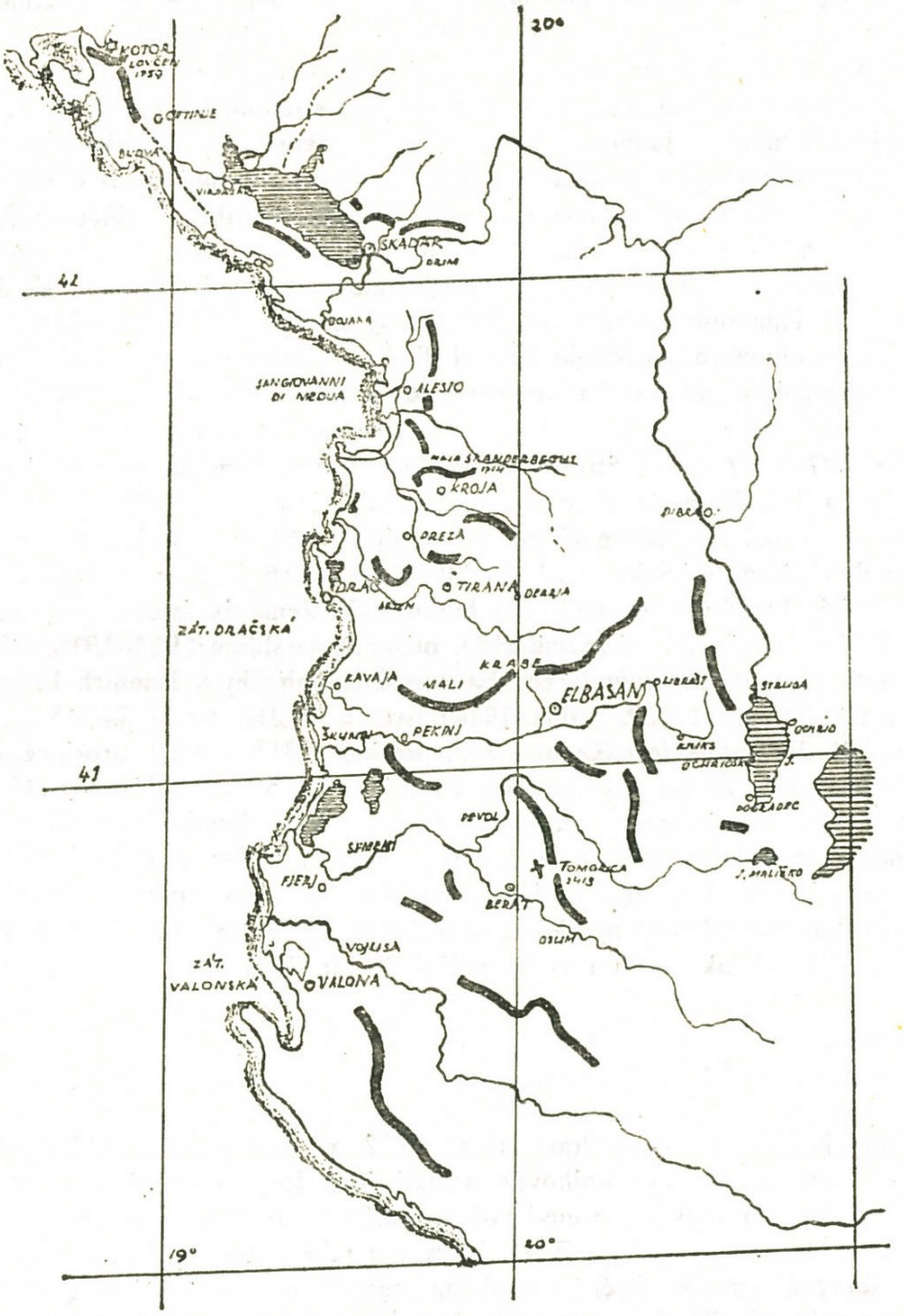
20°
42
41
19°
20°
KOTOR
LOVĆEN
1759
CETINJE
BOJANA
SKADAR
DRIN
DRIN
DRIN

marádem malířem), o němž Neumann několikrát píše v knize Elbasan (mi. v II. kapitole Klášter a v VI. kapitole O hladu a pokrmech, zde na str. 111 a 125), dále v úvaze Moře z knihy Bragožda, zde na str. 280; vystupuje také v pohádce O minaretu, kterak šel na procházku, a o vojáčkovi, který se přitom najedl, zde na str. 291. Fiala prodělal s Neumannem tažení ze Szegedu do Elbasanu a básník v něm našel skutečného přítele.

Elbasan byl publikován také časopisecky, a to kapitoly I–VIII v Červnu (*Č*) v l. 1919–20, zbývající část v Kmeni (*K*) v l. 1920–21.

Obsahem knihy jsou Neumannovy zážitky z albánského etapního města Elbasan, kam přišla 19. pochodová setnina 28. pluku 5. června 1916 trasou Szeged (10. února 1916), Dolní Tuzla (25. února–2. května 1916), Bileča, Trebinja, Grab, Mrcina, Igola, Todo, boka Kotorská (17. května 1916), Lovčen, Njeguš, Rijeka, Skadar, Alessio, Tirana, Mamuraš, Elbasan. Neumann v Elbasanu prožil téměř deset měsíců jako sanitní vojín. 14. března 1917 byla jeho jednotka odsunuta na pogradecký úsek fronty.

V roce 1922, kdy začátkem listopadu kniha Elbasan vyšla, probíhala právě v tisku diskuse o mladé básnické generaci (srov. Soupis díla St. K. Neumanna, 1960, a Literatura o životě a díle St. K. Neumanna, Česká literatura 23, č. 5 (5. listopadu 1975), str. 457. Zájem kritiků o Neumannovu osobu a jeho dílo i názory byl obrácen tímto směrem; snad proto je kritický ohlas Elbasanu poměrně malý. Představují ho hlavně dvě recenze A. M. Píši, jedna v Proletkultu 1, sv. 2, č. 16 (15. listopadu 1922), str. 251–252, druhá v Rudém právu 3, č. 269 (17. listopadu 1922), str. 7, a recenze Arne Nováka v Lidových novinách 30, č. 589 (24. listopadu 1922), str. 7.

Naše vydání vychází textově z vydání knižního. Data časopiseckých otisků a různočtení uvádíme u jednotlivých kapitol v poznámkovém aparátu. V tomto textu je různočtení spíše stylistické povahy a mnohem méně obsáhlé, než je tomu u textu Válčení civilistova. Mezi časopiseckým otiskem v Červnu a Kmeni a knižním vydáním uplynuly pouze dva roky; také básníkovy politické názory nabyly po skončení války definitivnější podoby.

Str. 107 *I. Olivový háj.* Červen 2, č. 12 (22. května 1919), str. 109 až 110. – O trase pochodu Neumannovy jednotky viz podrobně v úvodní poznámce ke knize na str. 391.

Str. 107: 3 dveře] dvéře *Č.*

Str. 108: 7 Tiranu;] Tiranu, *Č*; 32 vane] jede *Č.*

Str. 109: 6 káfčo] kafčo *Č.*

Str. 111 *II. Klášter.* Červen 2, č. 24 (14. srpna 1919), str. 213–214. – Zážitek pohřbu černohorského dítěte na básníka velmi silně zapůsobil. Zpracoval tento motiv ještě v kapitole Lovčen v knize Bragožda, zde na str. 285. Také v dopise Boženě Neumannové z 20. května 1916 píše mj.: „Dnes jsem spal na hřbitově v pravoslavném kostelíku, bylo tam chladno.

Na hrobce venku jsem snídal, vedle byl pohřeb černohorského děcka."
Str. 111: 23 šedivým] šedým Č.
Str. 113: 36 roztlouká posbírané pecky] tluče pecky Č.

Str. 114 *III. Hilfsplac.* Červen 2, č. 26 (28. srpna 1919), str. 230–231. – V Elbasanu sloužil Neumann u sanity, kam se dostal přispěním dr. Breindla již při odchodu ze Szegedu (srov. XXII. kapitolu knihy Válčení civilistovo, zde na str. 102). V elbasanské posádce byl na jeho příchod upozorněn lékař dr. Kolář, o kterém se pak Neumann průběžně zmiňuje v dalších kapitolách, především ve XIV. kapitole nazvané S doktorem, zde na str. 175. 13. června píše Neumann své ženě: „Štěstí mne dosud neopustilo, přešel jsem hned na marodku čili hilfsplac k panu dr. Kolářovi, který je velice hodný a zná mne."
Str. 114: 10 mnoha] mnohých Č; 11 přirozeně mezi námi neužívalo] vůbec neužívalo ani mezi námi Č; 16 „optimistou"] optimistou Č; 33 srovná-li] srovnává-li Č.
Str. 116: 22–23 severovýchodní] severní Č.
Str. 117: 22 několikanedělní Č] několikadenní.

Str. 118 *IV. Přátelé.* Červen 2, č. 27 (4 září 1919), str. 237–238. – V elbasanském hilfsplace sloužil Neumann se dvěma učiteli, pražským Emanuelem Tichým a venkovským učitelem Kolmanem a s lesníkem Aloisem Kolským. Narážka o rozpuštění 28. pluku je podrobněji zpracována v kapitolách XIV–XV Válčení civilistova, zde na str. 66 a 71. Ke zmínce o dobytí Lovčenu srov. úvahu Lovčen z knihy Bragožda, zde na str. 285.
Str. 119: 5 Bozi] Bože Č; 26 a na srdci] a srdci Č.
Str. 120: 4 sličný] slíčný Č; 9 prodajných] prodejných Č.
Str. 121: 4 příliš střízlivými] střízlivými Č; 10 zvláštní] své zvláštní Č.

Str. 122 *V. Den ze dne.* Červen 2, č. 29 (18. září 1919), str. 257–258. – Lyrickým ztvárněním některých motivů této kapitoly je báseň Léto v Elbasanu, otištěná v Lumíru 46, č. 3 (31. ledna 1918), str. 115–116, knižně ve Třiceti zpěvech z rozvratu (1918), a Motiv z Elbasanu, otištěná v Ranních Lidových novinách 26, č. 197 (21. července 1918), str. 1, knižně ve sbírce 1914–1918 (1927), B III, str. 187 a 189.
Str. 122: 34 lžičky] lžíčky Č; 35 jód] jód, jód Č.
Str. 123: 1 umyvadlo] umývadlo Č.
Str. 124: 33 zároveň] současně Č.

Str. 125 *VI. O hladu a pokrmech.* Červen 2, č. 30 (25. září 1919), str. 265–267. – Motiv seznámení s mořem je podrobněji zpracován v kapitole Moře v knize Bragožda, zde na str. 280. Srov. též dopis Boženě Neumannové z 18. května 1916, kde básník píše mj.: „... včera v pět hodin odpoledne koupal jsem se v moři naproti Porto Roso. Všechno je to hodně šedivé, ale milé. Kdyby bylo jen dosti chleba!"

Str. 127: 13 přímo] právě *Č*; 22 lžicemi] lžícemi *Č*.

Str. 128: 8 která] kteráž *Č*; 13 neokusil (na . . .] neokusil, na . . . *Č*; 14 nikdy nespěchám),] mám vždy dosti času, *Č*; 36–38 hlt. Později . . . jakosti.] hlt. *Č*.

Str. 129: 13 valné důvěry ani] ani valné důvěry *Č*; 16 *pasáž od slova* Ceny *v Červnu chybí.*

Str. 130 *VII. Město.* Červen 2, č. 31 (2. října 1919), str. 277–279. – Připomínka pochodu k Ochridskému jezeru se týká přesunu Neumannovy pochodové setniny k Pogradci na jaře r. 1917. Podrobně viz kapitolu Pochod z knihy Bragožda, zde na str. 215.

Str. 130: 24 obchodně střízlivá] studený *Č*; 30 brašnáře, kloboučníky, sedláře] brašnáře, sedláře *Č*.

Str. 131: 1 prodajné] prodejné *Č*; 2 jejichž] jichž *Č*.

Str. 132: 17 se špalírem] s řadou *Č*.

Str. 134: 7 pozapomenouti] přizapomenouti *Č*.

Str. 135: 17 lepší příležitosti] příležitosti *Č*; na druhou stranu] na lepší stranu *Č*; 18 domnělého hrdinu] hrdinu *Č*.

Str. 136 *VIII. Dopis z domova.* Červen 2, č. 32 (8. října 1919), str. 285–286. V *Č* bez názvu. – Lístek s adresou Elbasan, Albánie, bez čísla polní pošty, adresovaný Boženě Neumannové, je uložen v literárním archívu PNP. Podle poštovního razítka byl odeslán z Rijeky 22. května 1916.

Str. 138: 10 utišuje] utěšuje *Č*; 23–24 jistě doby . . . rozvrácená rodina] bezpochyby doby, kdy rodina v dnešní úpadkové, nezdravé, rozvrácené formě *Č*.

Str. 140 *IX. Vpád cholery.* Kmen 4, č. 13 (10. června 1920), str. 148 až 149. – Některé motivy této kapitoly, zejména obraz domorodého cholerového pohřbu, zpracoval Neumann též v básni Vedro, Ranní Lidové noviny 26, č. 218 (11. července 1918), str. 1, s datací *Elbasan 1916*; knižně ve sbírce 1914–1918 (1927), B III, str. 191.

Str. 141: 24 dostal ses] dostal jsi se *K*; 36 nalomenou] malomocnou *K*.

Str. 142: 17 potkávals] potkals *K*.

Str. 143: 8 slunečními] slunečnými *K*.

Str. 144 *X. Laskavý kout.* Kmen 4, č. 21 (5. srpna 1920), str. 242–243. – Pod vedením učitele Tichého začal Neumann v Elbasanu malovat akvarelové obrázky na lístky polní pošty, které pak posílal své ženě. V dopisech z té doby ji také několikrát žádal o štětce a barvy. V literárním archívu PNP je deponováno 52 těchto obrázků. Pohlednice s harémem je datována 10. října 1916.

Str. 144: 12 širého] šírého *K*; 36 znečišťování] znečišťování *K*.

Str. 145: 21 skrovnou] skromnou *K*; 34 věrnou] s věrnou *K*.

Str. 146: 16 zároveň] současně *K*.

Str. 147 *XI. Marhula umírá.* Kmen 4, č. 35 (11. listopadu 1920), str. 410–411. Označeno mylně jako kapitola X. – Zážitek popsaný v této kapitole na Neumanna silně zapůsobil, jak to dokumentuje dopis Boženě Neumannové ze 7. července 1916, kde píše: „... hovořili jsme a pili s doktorem až do druhé hodiny noční, v jednu zaskočil jsem k marodovi, který chtěl pít, já jediný jsem to slyšel. Div mi sklenici nespolkl a pak pod rukama skoro mi umřel. Kůň kopl ho do břicha ...“

Str. 150 *XII. Cesty do Drače.* Kmen 4, č. 39 (9. prosince 1920), str. 461–462; č. 40 (30. prosince 1920), str. 471–472; č. 41 (6. ledna 1921), str. 482–484; č. 42 (13. ledna 1921), str. 494–496. Kapitola je tu navíc rozdělena ještě do 24 částí. Trasu a časové rozmezí těchto cest popsal Neumann podrobně v textu. Vzpomínka na moře se týká přesunu 19. pochodové setniny z Dolní Tuzly do Elbasanu, kdy se Neumann 17. května 1916 koupal v boce Kotorské poprvé v moři. Viz též poznámku k VI. kapitole Elbasanu, nazvané O hladu a pokrmech, zde na st. 394. Část cesty podél moře vylíčil básník také v básni Cestou z Drače do Kavaje, která vyšla pod názvem Mezi Dračí a Kavajou a s datací *1. srpna 1916* v Lumíru 44, č. 10 (22. září 1916), str. 433, knižně 1914–1918 (1927), B III, str. 190.

Str. 150: 10 není maličkostí] není maličkost *K*; 13–14 procházka střední Albánií] procházka v střední Albánii *K*; 19 přivézti *K*] přivésti; 28 dveře] dvéře *K*.

Str. 151: 13–14 pod svrchní pokrývku] pod pokrývku *K*; 16 stanového příslušenství] stanů *K*; 18 ke chlebu] k chlebu *K*.

Str. 152: 16 vedl oba. Felix pajdal] vedl oba, Felix pajdal *K*; 20 bez následků] bez následku *K*.

Str. 154: 22 psaníčka na rozloučenou] psaníčko na rozloučenou své rodině *K*; 31 vztyčenou] vztýčenou *K*.

Str. 156: 30 nějak málo] málo *K*.

Str. 157: 5 neb] nebo *K*; 6 všecko.] všecko! *K*; 10 křidou] křídou *K*; 12 jiného elbasanského] jiného *K*; 27 neřádného] velmi neřádného *K*.

Str. 158: 19 unaveného! –] unaveného. *K*; 34 lahví] láhví *K*.

Str. 159: 8 širého] šírého *K*.

Str. 160: 2 do čtyrech] do čtyřech *K*; 28 vztyčil] vztýčil *K*.

Str. 161: 7 nemotorna] nemotorná *K*.

Str. 163: 17–18 nešetřil] neušetřil *K*; 29 spolu asi] asi spolu *K*.

Str. 166: 25 z lahve] z láhve *K*; 27 v palčivém žáru; bez větší zastávky] v palčivém žáru, bez větší zastávky *K*.

Str. 167 *XIII. Malárie.* Kmen 4, č. 44 (27. ledna 1921), str. 519–523. – Za hlavním titulem podtitul *Elbasan* a k němu poznámka pod čarou: „Před několika dny přinesly noviny zprávu, že Elbasan byl téměř úplně zničen zemětřesením. Autor těchto poznámek přiznává se, že tato zpráva jej hluboce dojala. Dávno zapomněl na všecky hladové a mrzuté

chvíle, které v Elbasanu prožil, a sní o tomto městě jako o pohádce velmi známé, ale stále stejně milé. Starého Elbasanu však už není. Všecko, co ví o něm, je tedy opravdu již jen pohádka. Zažil ostatně v Elbasanu také malé zemětřesení. Bylo to rovněž v zimě, a to v noci ze dne 24. na 25. ledna mezi 10.–11. hodinou. – Knižní vydání těchto vzpomínek doplněno bude bohdá kresbami dokumentární hodnoty, a postaví tudíž zmizelému Elbasanu malý památník, malý památník nešťastnému městu nešťastného národa. – Pozn. aut." – Narážka na cestu po Skadarském jezeře se týká pochodu 19. setniny z Dolní Tuzly do Elbasanu, viz úvodní poznámku ke knize na str. 391. Ve vzpomínce na nemocnici ve Staré Pazové jde o Neumannův pobyt v tomto místě na podzim r. 1917, z něhož tematicky čerpá kapitola Hlad z knihy Bragožda, zde na str. 274.

Str. 167: 8 „na trak"] na trak *K*.

Str. 168: 5 nehledíc] nehledě *K*; 37 plícní] plicní *K*.

Str. 170: 8 svých dvé pastilek] svých pastilek *K*; 24 hlavním] svém hlavním *K*; 28 výsledky, plazmódie] výsledky: plazmodie *K*.

Str. 171: 31 a ještě k tomu] k tomu ještě *K*.

Str. 173: 14 přenesen] přenešen *K*.

Str. 175 *XIV. S doktorem.* Kmen 4, č. 45 (3. února 1921), str. 533 až 534. – Neumann za své služby u sanity poznal blíže několik lékařů. Nejdéle pracoval u dr. Koláře, o kterém pojednává tato kapitola. 15. července 1916 píše v dopise své ženě: „... [doktor] říká mi ‚zlato', poněvadž ho stále vyvádím z jeho hypochondrického strachu ..." V době dovolené dr. Koláře byl na jeho místo přidělen dr. Eberhardt, který je hlavní postavou XVI. kapitoly knihy Elbasan, nazvané Maďar, zde na str. 181.

Str. 176: 25 laické, což neznamená] laické. Což neznamená *K*; 27 mrzelo.] mrzelo; *K*.

Str. 178 *XV. Tanečnice.* Kmen 4, č. 45 (3. února 1921), str. 534–535.

Str. 178: 20 námluvy; je to] námluvy, je to *K*; 23–24 cikánka] cigánka *K*.

Str. 179: 20 šibalskou] šíbalskou *K*.

Str. 181 *XVI. Maďar.* Kmen 4, č. 46 (10. února 1921), str. 541–543. – Srov. kapitolu XIV, nazvanou S doktorem, zde na str. 175.

Str. 181: 14 potrpěl si na frajeřinky a domníval se] se domníval *K*.

Str. 183: 34 kňouraly] kňučely *K*.

Str. 185 *XVII. Za přírodou.* Kmen 4, č. 46 (10. února 1921), str. 543 až 544. – Návratem z Drače Neumann míní svou cestu z Elbasanu přes Tiranu do Drače, kam byl vyslán pro sanitní materiál, jak o tom podrobně píše ve XII. kapitole, nazvané Cesty do Drače, zde na str. 150. K některým motivům této kapitoly srov. též báseň Vojenský hřbitov v Elbasanu, která vyšla (částečně konfiskovaná) v Lumíru 45, č. 10 (26. září 1917),

str. 433–434 a v Budoucnu 1, č. 6–7 (únor–březen 1919), str. 421–422, knižně až v B III, str. 362.

Str. 185: 8 Ke všemu] Ke všemu ještě *K*; 29 znečisťuji] znečišťuji *K*; lito; je to] líto, je to *K*.

Str. 188 *XVIII. Nová ubikace.* Kmen 4, č. 46 (10. února 1921), str. 544–545. – Koncem léta 1916 nastaly elbasanské sanitě neustálé reorganizace a stěhování, které trvaly až do konce roku. Básníkovými spolubydlícími byli po celou dobu učitelé Tichy a Kolman a lesník Kolský, o nichž podrobně píše ve IV. kapitole knihy Elbasan Přátelé, zde na str. 118.

Str. 188: 4 Přicházely] Stále přicházely *K*.

Str. 189: 9 pomerančovníky] pomorančovníky *K*.

Str. 191 *XIX. Třetí ubikace.* Kmen 4, č. 47 (17. února 1921), str. 555 až 557. – Plukovním lékařem, o němž se Neumann zmiňuje již v předchozí kapitole, byl dr. Smaženka. Verše, které četl v Lumíru, byla patrně báseň Cestou z Drače do Kavaje, která vyšla v Lumíru 44, č. 10 (22. září 1916), str. 433, knižně ve sbírce 1914–1918 (1927), B III, str. 190. Kromě poezie se Neumann stále věnuje malování akvarelových obrázků s elbasanskými motivy. Zmíněná pohlednice v literárním archívu PNP chybí. 21. listopadu 1916 zemřel císař František Josef a 25. listopadu téhož roku měla elbasanská posádka přísahu novému císaři Karlu I.

Str. 194 *XX. Karbanátková ulička.* Kmen 4, č. 48 (24. února 1921), str. 566–567.

Str. 194: 24 uzavřeného] uzavřenějšího *K*.

Str. 195: 8 Byla to] Byla to hlavně *K*.

Str. 196: 12 přitažlivosti] přítažlivosti *K*; 19 vojenské] vojanské *K*.

Str. 197 *XXI. Čtvrtá ubikace.* Kmen 4, č. 48 (24. února 1921), str. 567 až 569. – Ali bej Bung, v jehož domě měla sanita sídlo, je podepsán na akvarelovém obrázku ze dne 15. prosince 1916. Je na něm namalován pohled z verandy domu s textem „Sníh na horách a dole poslední pomorančovníky".

Str. 199: 12–13 Vojenské] Vojanské. *K*.

Str. 200 *XXII. Vánoce.* Kmen 4, č. 49 (3. března 1921), str. 578–579. – Zážitky ze zimního pobytu v Elbasanu inspirovaly Neumanna k básním Kukuřičné chleby, Lumír 45, č. 7 (25. května 1917), str. 295–297, Zimní večer v Elbasanu, Ranní Lidové noviny 25, č. 213 (5. srpna 1917), str. 1, Zlá noc, Lumír 45, č. 5 (23. března 1917), str. 208–209, knižně všechny ve sbírce Třicet zpěvů z rozvratu (1918), a k básni V srdci mi zpívá stesk . . ., Ranní Lidové noviny 25, č. 82 (25. března 1917), str. 1, knižně ve sbírce 1914–1918, B III, str. 192, 196, 198 a 200.

Str. 201: 36 sněděna] snězena *K*.

Str. 202: 12 až se svět vybouří] až svět se vybouří *K*; 13 očistěn] očištěn *K*; 22 tehda] tehdá *K*.

Str. 203: 11 Seděli jsme] Sesedli jsme se *K*.

Str. 204 *XXIII. Zajatci.* Kmen 4, č. 50 (10. března 1921), str. 590 až 591. – V lednu r. 1917 podnikl Neumann cestu z Elbasanu do Zibraky, která ho inspirovala k básni Z Elbasanu do Zibraky, otištěné v Kanních Lidových novinách 25, č. 47 (18. února 1917), str. 1, knižně ve sbírce 1914–1918 (1927), B III, str. 201. V této kapitole Neumann polemizuje s tzv. slovanskou politikou, jak ji uskutečňovali buržoazní politikové. Jeho kritika se jmenovitě týká Karla Kramáře (1860–1937), mluvčího pozitivní politiky a po válce vedoucího politika nového státu. Kramář v r. 1890 navštívil Rusko a ozenil se s Nadeždou Nikolajevnou Chljudakovou. Neumann s názory Karla Kramáře polemizoval často již dříve, např. ve stati Pan doktor Kramář, Lidové noviny 19, č. 162 (14. června 1911), str. 2–3, dále v článcích Motiv nacionální, Lidové noviny 19, č. 176 (28. června 1911), str. 1–2, a Nemocné království, Lidové noviny 22, č. 68 (10. března 1914), str. 1–2, SP III, str. 400 a 407 a Sp IV, str. 423.

Str. 205: 3 z lesíku] z lesíků *K*.

Str. 208: 9 z nešťastných lidí] z nestatečných lidí *K*; 23 zdrženlivé] zdrželivé *K*.

Str. 208 *XXIV. Abmarsch.* Kmen 4, č. 50 (10. března 1921), str. 591 až 593. K časopiseckému otisku je text pod čarou, který jsme otiskli v úvodní poznámce ke svazku, zde na str. 371. – Nadiktovaný text, o němž se Neumann zmiňuje, ohlásil již 22. srpna 1916 v dopise své ženě, kde píše: „. . . dostaneš ode mne bezpochyby současně s tímto dopisem lístek, jaký psali všichni vojáci odtud – . . . Ten dokument uschovej: je příliš karakteristický." Lístek sám je datován 24. srpna 1916, jsou to vlastně tři lístky polní pošty, bez oslovení a bez podpisu: „Slyšel jsem, že někteří nesvědomití hoši píšou domů věci, které nejsou pravdivé, obávám se tudíž, že budete míti o mě starost. Nám se vede poměrně velmi dobře; denně máme ráno a večer kafe, v poledne vždy maso – dříve 300 g, nyní 400 g, nejméně třikrát týdně máme také masitou večeři, k masu máme každý druhý den fazole nebo nějakou zeleninu, chleba máme 700 g na den. Každý pátý den máme konzervy a suchar. Toho je arcit méně, ale můžeme si to rozděliti, takže ani v ten den nestrpíme hlad. Ke koupi dostaneme dost, někteří si kupují až 30–40 vajec týdně, 15 kusů za 2 K. Tabáku je zde k nevykouření. Práce není mnoho; třikrát až čtyřikrát týdně pracujeme na zákopech, jen dopoledne; odpůldne trochu cvičíme, někdy jdeme také střílet do dřevěných panáků. Horko již polevilo; choleru jsme zde měli, několik jich tu zemřelo, ale většinou svou vinou, poněvadž se přejedli nezralými ovocem. Když pak byla zapovězena vycházka a nemohlo se všecko kupovat, přestala také nemoc. Ovšem trpíme malárií a jinými horečkami, ale dostáváme chinin proti nim; kteří ho správně neberou, trpí vlastní vinou dále. V září bude však po

nemocech, takže můžete býti bez starosti. Od nepřítele vidíme jen tu a tam aeroplány a někdy slyšíme zdálky děla." V dopisech své ženě Neumann také komentuje své návštěvy u štábního šikovatele a u praporčíka K. Jde o štábního šikovatele Ludvíka Štětku, s kterým se Neumann stýkal častěji a pro jehož manželku shánět knihy, a o praporčíka u elbasanské etapní kompanie, menážmistra Kaprála z Brna-Králova Pole. 14. března opustila Neumannova jednotka Elbasan.

BRAGOŽDA A JINÉ VÁLEČNÉ VZPOMÍNKY

Tato knížka vyšla v Praze v září roku 1928 v nakladatelství Jana Fromka jako 47. svazek edice Odeon. Písmem antikva ji vytiskla tiskárna Orbis. 25 výtisků, číslovaných a podepsaných autorem, vyšlo na similjapanu. Kniha měla osmerkový formát, 88 stran. Na první straně byl uveden název nakladatelství, na třetí (titulní) jméno autora a název, u dolního okraje místo vydání, vročení a nakladatelství. Na nečíslované 88. straně byla tiráž s obvyklými údaji (jméno autora, titul knihy, jméno autora úpravy a obálky, datum vydaní, edice a tiskárna, adresa nakladatelství a údaj o číslovaných výtiscích). Úpravu knihy a červenočernou obálku navrhl Karel Teige.

Obsah knihy Bragožda můžeme rozdělit na dvě části. První z nich, která je podstatnou částí knihy, je pokračováním básníkových vzpomínek na válečné tažení po odchodu z Elbasanu na jaře 1917 až do básníkova příchodu do nemocnice ve Staré Pazově v časovém sledu tak, jak se skutečně událo. Ale již próza Hlad má jiný charakter než předchozí kapitoly. Je to vlastně samostatná povídka bez dat a jiných konkrétních údajů, s ústřední postavou vojáka Miky. Poslední dvě kapitoly knihy, Moře a Lovčen, jsou spíše úvahami nad osudem Černé Hory a nad pocitem vnitrozemce při seznámení s mořem a časově nezapadají do posloupnosti událostí, jak je Neumann prožíval, – patřily by spíše mezi knihu Válčení civilistovo a Elbasan. Je to zřejmě torzo plánovaného druhého dílu vzpomínek, který se měl jmenovat Ze Szegedu do Elbasanu (srov. úvodní poznámku ke svazku, zde na str. 371). Z tohoto období Neumannova válečného putování nemáme vlastně žádný jiný umělecký doklad, kromě básně Dolní Tuzla z Června 1, Zimní číslo 1919 (prosinec), str. 8, kterou Neumann nezařadil do žádné sbírky (viz B III, str. 404). Tezi o dvojím charakteru Bragoždy podporují i data časopiseckých publikací. Zatímco první část vycházela v Rudém právu (*RP*) od května do listopadu 1921 (kromě poslední části kapitoly Ústup a kromě kapitoly Za čepicí místo kvítečku M, které časopisecky nevyšly a byly napsány až pro knižní vydání), tři samostatné prózy, které tvoří druhou část knihy, byly otištěny jednotlivě v různé době v různých časopisech: Hlad dokonce dvakrát, a to v r. 1918 v Červnu (*Č*) a o pět let později v Proletkultu (*P*), Moře a Lovčen v r. 1923 v Rudém právu.

O knize Bragožda a jiné válečné vzpomínky vyšly tři závažnější re-

cenze. Jedna z nich, nepodepsaná, v Literárních novinách 2, č. 17 (4. října 1928), str. 2, dále pak kritika Ant. Grunda v Rozpravách Aventina 4, č. 3 (prosince 1928), str. 62, a kritika Jiřího Maška v Hostu 8, č. 3 (prosinec 1928), str. 71.

Jako obě předchozí knihy vychází také Bragožda v našem vydání textově i uspořádáním z vydání knižního. Data časopiseckých otisků a různočtení uvádíme v aparátu.

Str. 215 *I. Pochod.* Rudé právo 2, č. 124 (29. května 1921), str. 2–3, Fejeton. – Neumannova jednotka šla z Elbasanu do Bragoždy trasou Ljabinoti, Žibraka, Miraka, Babia, Darča, Džura, Kjuks, Prens, Lin, Pogradec, Bragožda. Část cesty již Neumann znal, viz XXIII. kapitolu z knihy Elbasan, nazvanou Zajatci, zde na str. 204. Na cestě zastihla básníka zásilka Ranních Lidových novin s jeho básní Z Elbasanu do Žibraky, viz úvodní poznámku ke kapitole Zajatci, zde na str. 397.

Str. 215: 9 s epidemiemi] s epidemií *RP.*

Str. 217: 4 na pkna *RP*] za prkna; 17 obsazuje *RP*] obsahuje.

Str. 218: 7–8 padají, . . . lidé] padají, lidé *RP*; 12 sousto dobré] dobré sousto *RP.*

Str. 219 *II. Ochridské jezero.* Rudé právo 2, č. 130 (5. června 1921), str. 2–3, Fejeton.

Str. 219: 18 bahnitý a] bahnitý, *RP*; 20 podzemních] podzemního *RP*; 34 tu] to *RP.*

Str. 220: 17–19 *Pasáž* Stalo . . . na útěku? *v časopise není.*

Str. 221: 36–37 syt a mírně vesel.] syt. *RP.*

Str. 222: 7 život válečný] válečný život *RP.*

Str. 223 *III. Na tvrdé půdě.* Rudé právo 2, č. 136 (12. června 1921), str. 3–4, Fejeton. – V Bragoždě, kam setnina dorazila 19. března 1917, se Neumann ubytoval se svými přáteli z Elbasanu, učitelem Tichým a lesníkem Kolským. Podrobně viz IV. kapitolu z knihy Elbasan, Přátelé, zde na str. 118. Lyrickým komentářem života v Bragoždě jsou básně Bragožda, Ranní Lidové noviny 25, č. 116 (29. dubna 1917), str. 1, knižně ve sbírce Třicet zpěvů z rozvratu (1918), U ohniště, Ranní Lidové noviny 25, č. 144 (27. května 1917), str. 1, a Pohádka z Bragoždy, Ranní Lidové noviny 25, č. 130 (13. května 1917), str. 1, knižně ve sbírce 1914–1918 (1927), B III, str. 204, 206 a 207.

Str. 223: 7 za malé dvě] asi za dvě *RP*; 22–23 albánsky] albánsky (škipetarsky) *RP*; 26 slov tvrdého] slov a tvrdého *RP*; 32–33 sednici s verandou] sednici *RP.*

Str. 224: 11 nadlouho, vysoko] nadlouho. Vysoko *RP*; 14 hnojiště, . . . nad nímž] hnojiště, nad nímž *RP*; 33 ho] je *RP.*

Str. 225: 1–2 neměli nikdy . . . včas.] nikdy neměli dosti a který někdy vůbec pro nás nedošel. *RP*; 3–4 Tento šarlatánek . . . v Bragoždě] Tento malý šarlatánek jako v Elbasanu zabýval se i v Bragoždě *RP*; 5 léčením

a roznášením] léčením, roznášením *RP*; 7 tyto zásluhy] tyto své „zásluhy“ *RP*; 8 do kasty těchto drzých] do řádu těchto nejdrzejších *RP*; 9 stromy] ovocné stromy *RP*; 10 byl ovšem] byl *RP*; 11–12 dvé sněhů; netušil ... smísí.] d v é s n ě h ů, netuše, že přijde ještě den, kdy na oba smísí. *RP*; 12 v Bragoždě. Z tvrdé] v Bragoždě, z tvrdé *RP*; 13–14 které sice nebyli by naslouchali] které by sice nedovedli naslouchati *RP*; 15–16 dívce ... zvonci] malé Orientálce za večerů, kdy pastevci troubili a stáda, bublajíce svými zvonci, z pastvy se vracela *RP*; 18–19 zaslechnuvši a spatřivši] spatřivši a zaslechnuvši *RP*; 19 radostného mekotu] mekotu radostného *RP*; 21 vemeno] vemínko *RP*; 26 makedonského jara] jara *RP*; 28–29 poslal jsem si] poslal si *RP*; 35 méně ovšem] méně *RP*; 36 ztratil] abych ztratil *RP*; 37–38 katar žaludeční i střevní, který mi trval] žaludeční i střevní katar, který mi potrval *RP*; 38 – str. 226: 1 poněvadž] že *RP*.

Str. 226: 2 všechen „lesk“] veškeren lesk (glanc, říkají Pražáci) *RP*; 4–5 jsem si nelehl ... v černé díře] jsem si ovšem nelehl, ležeti nečinně v černé díře mne nelákalo *RP*; 5–6 tu a tam i s jakousi veselostí] dosi vesele *RP*; 6 rýsovala se mi] rýsovala se *RP*; 7–8 povšiml blíže] blíže povšiml *RP*; 9 ve tvé moci, příteli, více než v moci mé] v tvé moci, příteli, více než v mé *RP*.

Str. 227 *IV. Před dovolenou.* Rudé právo 2, č. 141 (18. června 1921), str. 2–3, Fejeton. – 18. dubna 1917 dostal Neumann svou první a jedinou hvězdičku, stal se svobodníkem u sanity. V té době se také chystal na svou první dovolenou. Své pocity lyricky ztvárnil v básni Domů, Ranní Lidové noviny 25, č. 261 (23. září 1917), str. 1, knižně ve sbírce 1914 – –1918 (1927), B III, str. 209. Jeho cesta domů vedla trasou Bragožda–Ochridské jezero–Kičevo–Gostivar–Jostov–Skoplje–Bělehrad–Budapešť–Brno–Bílovice nad Sv., kam dojel 4. května 1917.

Str. 227: 8–9 byla právě udělována nebo mohla býti získána] udělovala se právě nebo dala se získati *RP*; 25–26 to by bylo bývalo *RP*] to by bývalo; 36 vyšlo najevo] se ukázalo *RP*.

Str. 228: 6 setník M., jako major Němec] jako major setník M., Němec *RP*; 9–10 velmi ... laskavě] kterému jsem byl sympatický *RP*; 19 náš doktor] doktor *RP*; hliněnou] hlíněnou *RP*; 35 měřil] změřil *RP*; 37 do života] do světa *RP*.

Str. 229: 22 byl tu] bylo tu *RP*; 28 nenamítal proti této mazanosti a] nenamítal a *RP*.

Str. 231 *V. Ochrida.* Rudé právo 2, č. 149 (28. června 1921), str. 2–3, Fejeton. – Lyrickým komentářem tohoto Neumannova zážitku je báseň Na Ochridském jezeře, otištěná v Ranních Lidových novinách 25, č. 275 (17. října 1917), str. 1, knižně ve sbírce 1914–1918, B III, str. 210.

Str. 231: 15 chuť] chuti *RP*; 26 ale dosti] a dosti *RP*; 31–32 do Ochridy, málo pohodlná, velmi] do Ochridy, velmi *RP*.

Str. 232: 13 prvého] prvního *RP*; 23–24 hladký oblázek] oblázek hladký *RP*.

Str. 233: 18 však jest] však *RP*; 21 římsy] řimsy *RP*.

Str. 235 *VI. U Dimitrije Vojdinoviče.* Rudé právo 2, č. 155 (5. července 1921), str. 2–3, Fejeton. – Podobné motivy zpracoval Neumann lyricky v básni Cestou z Ochridy, která vyšla pod názvem Domů v Ranních Lidových novinách 25, č. 289 (21. října 1917), str. 1, knižně ve sbírce 1914–1918 (1927), B III, str. 211.

Str. 235: 6–7 kterou jsem asi měl] jíž jsem měl asi *RP*; 24 rostlinami] bylinami *RP*; 36 jim se také líbila taková cesta] j i m se taková cesta líbila *RP*.

Str. 236: 18 měli dosti divoké vzezření] dosti divokého vzezření *RP*; 25 po páté hodině] po páté *RP*.

Str. 237: 11 světa myšlenkového] myšlenkového světa *RP*.

Str. 238 *VII. Demir Nezir, chudák z Dibry.* Rudé právo 2, č. 159 (9. července 1921), str. 2–3, Fejeton. – Neumann se s Demirem Nezirem setkal ještě jednou, na své zpáteční cestě z dovolené, srov. kapitolu Stejnou cestou zpět, zde na str. 250. Tohoto druhého setkání se týká také Neumannova báseň Demire Nezire, chudáku z Dibry . . . v Ranních Lidových novinách 25, č. 289 (21. října 1917), str. 1, otištěná s básní Cestou z Ochridy pod společným názvem Domů, knižně 1914–1918 (1927), B III, str. 212.

Str. 238: 12–13 nevzbuzovali na kozlíku] na kozlíku nevzbuzovali *RP*; 21 smědou milenku] milenku smědou *RP*.

Str. 239: 7 vojáka] vojáka s baťochem *RP*; 10 sladký] příliš tak sladký *RP*; 17 zem] zemi *RP*; 30 čužák starý] starý čužák *RP*.

Str. 240: 8–9 ještě více dráždilo] dráždilo nervy *RP*; 24 cigaretové špačky odhozené vojáky] odhozené cigaretové špačky *RP*.

Str. 241: 12 člověka] č l o v ě k a *RP*.

Str. 242 *VIII. Rovnou cestou.* Rudé právo 2, č. 174, (27. července 1921), str. 2–3, Fejeton.

Str. 242: 7–8 *Věta* O tom . . . nevěděli. *v časopise není;* 21 konán byl] konal se *RP*; 36 malebného] romanticky malebného *RP*.

Str. 243: 35 bylo nutno něco učiniti] musilo se něco státi *RP*.

Str. 245: 1 přece:] přece, *RP*; 8 čekalo] čeká *RP*.

Str. 246 *IX. Doma.* Rudé právo 2, č. 180 (3. srpna 1921), str. 2–3, Fejeton. – Na dovolené se Neumann věnoval většinou své rodině, svým zálibám a vzpomínkám. Zahradník Julius Banďouch byl Neumannovým přítelem a sehrál velkou roli v Neumannově návratu k venkovu. Básník o něm psal často ve svých fejetonech, např. Ve skleníku mistra Banďoucha, Lidové noviny 18, č. 96 (9. dubna 1910), str. 1–2, Jmelí, Lidové noviny 19, č. 351 (20. prosince 1911), str. 1–2, S městem za zády, str. 13 a 27. Do Bílovic ho také přijel navštívit Karel Elgart-Sokol (podle korespondence se obě rodiny často stýkaly) a přinesl mu Manifest českých spisovatelů, kterým se v květnu 1917 obrátilo 222 českých spisovatelů na české poslance říšské rady. Spisovatelé v něm formulovali demo-

kratické požadavky českého národa. Manifest přečetl na schůzi Alois Jirásek, ale koncipoval jej Jaroslav Kvapil, který byl také organizátorem podpisové akce. Neumann své striktně odmítavé stanovisko později patrně zmírnil, jak o tom svědčí dopis Viktoru Dykovi z 27. listopadu 1917, v němž píše mj.: „. . . psal já Vám posledně něco o svých sympatiích se ‚spisovatelskou akcí' – ale to bylo ještě z Albánie. Také Kvapilovi zaslal jsem v dopise dodatečný souhlas se vším, co spisovatelé podnikli . . ." (Kor DNČ, str. 44–45.) Během své dovolené Neumann také podnikl kroky, aby se již nemusel na frontu vrátit, ale jeho akce nebyly dost rozhodné, a byly proto neúspěšné. Psal také bratřím Čapkům, zda by nevěděli o nějaké možnosti, jak o tom svědčí dopis Karla Čapka z té doby (nedatovaný), kde mj. píše: „. . . píši Vám konečně o výsledku našeho shánění a vyjednávání. Bohužel strana, na kterou jsme nejvíce počítali, zcela selhala. Rovněž druhý výše postavený pán, na kterého jsme se obrátili, buď opravdu nemohl nic udělat, nebo se toho bojí. Třetí osoba slíbila, že se vynasnaží všemožně, ale nám zrovna ta osoba se nezdá naprosto bezpečná a tak mocná, že by z toho plynula jakákoliv záruka. Nevíme si už rady. Přijedete-li do Prahy, zkusit se to může, ale výsledek nemůžeme zaručit. Rozmyslete si to tedy a případně věc zkuste; nám Vaše návštěva bude velikou radostí v každém případě, i kdyby šlo jen o to, sejít se a pohovořit si." (KorDNČ, str. 172.) Neumann se tedy 29. května 1917 vydal na zpáteční cestu za svou jednotkou.

Str. 246: 5 v Bílovicích] v Bilovicích *RP*; 20 tehdy] tehda *RP*; 25 v nichž] z nichž *RP*.

Str. 247: 15 se snažím] se snažíme *RP*.

Str. 248: 33 dvakrát jsem si vyšel] dvakrát vyšel jsem si *RP*.

Str. 249: byl] byl opět *RP*.

Str. 250 X. *Stejnou cestou zpět.* Rudé právo 2, č. 190 (14. srpna 1921), str. 2–3, Dělnická besídka. – Na zpáteční cestě potkal Neumann svého známého Albánce Demira Nezira, srov. VII. kapitolu Demir Nezir, chudák z Dibry, zde na str. 238, a úvodní poznámku k ní na str. 401. V etapním městě Drugovo se setkal ještě s jedním známým, poručíkem Karlem Bondym, se kterým se jeho rodina přátelila v maďarské Kiškundorožmě. Srov. báseň Drugovo, Ranní Lidové noviny 25, č. 192 (15. července 1917), str. 1, knižně Třicet zpěvů z rozvratu (1918), B III, str. 219, a XXI. kapitolu Válčení civilistova, zde na str. 96. Své pocity z loučení a ze zpáteční cesty vyjádřil Neumann v básních Cestou z dovolené, Ranní Lidové noviny 25, č. 164 (17. června 1917), str. 1, Na znaku pod širým nebem, Ranní Lidové noviny 25, č. 178 (1. července 1917), str. 1, Tesknice, Ranní Lidové noviny 25, č. 185 (8. července 1917), str. 1, Návrat k veselosti, Ranní Lidové noviny 25, č. 220 (12. srpna 1917), str. 1, Makedonští slavíci, Červen 2, č. 43 (25. prosince 1919), str. 381, a Neděle na mírné frontě, Šibeničky 1, č. 5 (27. června 1918), str. 34, všechny knižně ve sbírce 1914–1918 (1927), a dále v básních Gostivar, Ranní Lidové noviny 25, č. 171 (24. června 1917), str. 1, Ochrida, Ranní Lidové noviny

25, č. 227 (19. srpna 1917), str. 1, Chvíle světla a vzduchu, Lumír 46, č. 4 (1. března 1918), str. 152–153, a Letní krajina, Ranní Lidové noviny 25, č. 241 (2. září 1917), str. 1, knižně poprvé ve sbírce Třicet zpěvů z rozvratu (1918), B III, str. 216, 217, 223, 224, 218, 229, 215, 220, 225 a 227.

Str. 250: 29 s podezřívaným] a podezřívaným *RP*.

Str. 251: 25 nespravedlnosti] nespravedlnost *RP*.

Str. 253 Ústup I.–III. Rudé právo 2, č. 260 (6. listopadu 1921), str. 1 až 2, Dělnická besídka; č. 266 (13. listopadu 1921), str. 1–2, Dělnická besídka; č. 278 (27. listopadu 1921), str. 1–2, Dělnická besídka. Část čtvrtá vyšla časopisecky jako poslední část třetího pokračování. – Ústup rakouské armády na tomto úseku fronty začal 7. září 1917 přes Tumiště, Udiniště a Lin do Ochridy. Zážitky z boje a ústupu zachytil Neumann v básních Když kulky hvízdají, Ranní Lidové noviny 25, č. 303 (4. listopadu 1917), str. 1, knižně ve sbírce Třecet zpěvů z rozvratu (1918), a Francouzi stříleli, Ranní Lidové noviny 25, č. 356 (30. prosince 1917), str. 1, B III, str. 231 a 364.

Str. 253: 21–22 *Věta* Nikoli ... vojáčka. *v časopise není*; 33 vdolcích] dolcích *RP*.

Str. 254: 2 přimlouvám se] přimlouváme se *RP*; 31 nic] ničeho *RP*.

Str. 255: 26 nic] ničeho *RP*.

Str. 256: 26 pálí] pálí a řeží nohu *RP*; 30 objeví se] objevuje se *RP*; 33 který jde mi] jenž mi jde *RP*; 35 se rozhodl] rozhodl se *RP*; 36 tedy] tedy zpět *RP*; 38 do Pogradce brigádě] brigádě do Pogradce *RP*.

Str. 257: 2 támhle] tamhle *RP*; 4 salutuji] já salutuji *RP*; 6 nějakou úlohu, hlavně] závažnou úlohu, *RP*; 7 ač jsem tak] tak *RP*; 8–9 Odbelhávám se ... Směr sice znám] Belhám se pryč, dívám se směrem k Bragoždě. Znám sice tento směr *RP*; 9 cestu] cesty *RP*; 10 nezdá] nezdála *RP*; 11 obsazeny již] již obsazeny *RP*; 13–14 řezavé] palčivé *RP*; 15 aby ... bylo provedeno] abys ... provedl *RP*; 17 nemohu přejíti přímo] nelze přímo přejíti *RP*; 28 přeletěly kuličky] přeletěla kulička *RP*.

Str. 259: 20 rozhlednouti] rozhlédnouti *RP*.

Str. 260: 18 hájů kaštanových] kaštanových hájů *RP*; 21 poslední] posledními *RP*; 26 je] jest *RP*; 35 že Pogradec jest již vyklizován a nemohu] že z Pogradce se již odchází a že tu nemohu *RP*; 37 právě] snad právě teď *RP*; 38 které nelze] jež není možno *RP*.

Str. 261: 1–2 cpou si ... baťochy] zásobují se velmi důkladně *RP*; 6 „romantický"] romantický *RP*; 12 plápolající a praskající ohníčky, na nichž vařejí] plápolající, praskající a dýmající ohníčky, na nichž se vaří *RP*; 18 vlídní] vlídni *RP*; 21 obtěžovati již] déle obtěžovati *RP*; 22–23 večeří] večeří ještě *RP*; 24 krátkém rozhovoru] krátké rozprávce *RP*; 25 malou] krátkou *RP*; 27 znepokojeny únavou] únavou znepokojeny *RP*; nemohu usnouti] neusínám *RP*; 29 přecházejících] přicházejících *RP*.

Str. 262: 19 odskoku] ústupu *RP*; 38 snad již všecko naše zbylé vojsko] již všecko zbylé vojsko naše snad *RP*.

Str. 263: 26–27 prostě zmizel] zmizel prostě *RP*.

Str. 264: 4 kryty] úkryty *RP*; 5 do nás *RP*] za nás.

Str. 265: 24 i Bragoždě] i v Bragoždě *RP*; 37–38 lépe řečeno naše špitální lístky jen,] lépe naše špitální lístky, jen *RP*.

Str. 266: 2 řízně zasalutoval] zasalutoval *RP*; 11 lékárny] lekárny *RP*; velmi jsme si] velmi si *RP* 12 hrdlo] nitro *RP*.

Str. 267 *Za čepicí místo kvítečku M.* – Neumann se s označením malarika dostal s autokolonou přes Pesnu, Kazaň, Lopatici, Murgaš, Bučín, Prilep, Stevanec, Veles, Niš a Bělehrad do barákové nemocnice ve Staré Pazové, kam dorazil asi 25. září 1917. Lyrickým komentářem pobytu v tomto špitále jsou básně Stará Pazova, Šibeničky 1, č. 9 (22. srpna 1918), str. 66, knižně ve sbírce Třicet zpěvů z rozvratu (1918), V nouzi srdce, Ranní Lidové noviny 25, č. 331 (2. prosince 1917), str. 1, Povzdech, Ranní Lidové noviny 25, č. 324 (25. listopadu 1917), str. 1, Rezignace, Ranní Lidové noviny 25, č. 317 (18. listopadu 1917), str. 1, Okno, Národ 1, č. 37 (13. prosince 1917), str. 660, Jitřní, Ranní Lidové noviny 25, č. 310 (11. listopadu 1917), str. 1, knižně všechny ve sbírce 1914–1918 (1927), a Nemocniční postel, Červen 1, č. 1 (7. března 1918), str. 7–8, knižně ve sbírce Třicet zpěvů z rozvratu (1918), B III, str. 233, 235, 236, 237, 238, 240 a 241. V barákové nemocnici ve Staré Pazové pobyl Neumann asi měsíc, pak byl poslán přes Budapešť (28. října 1917) a Vídeň (29. října 1917) do Neubergu an der Mürz. Z této cesty a z léčení v Neubergu vytěžil Neumann básně Elektrickou tramvají, Lumír 46, č. 2 (21. prosince 1917), str. 64–65, a Podzimní procházka, Národní listy 57, č. 324 (25. listopadu 1917), str. 9, Literární příloha, obě poprvé knižně ve sbírce Třicet zpěvů z rozvratu (1918), B III, str. 245 a 248. Na sklonku roku 1917 (poslední dopis z Neubergu je datován 19. prosince 1917) přijel básník do pražské Vinohradské nemocnice.

Str. 274 *Hlad.* Červen 1, č. 3 (4. dubna 1918), str. 35–38, pod názvem Potkan dobrodinec; Proletkult 2, sv. 3, č. 7 (14. března 1923), str. 107 až 110. – Tato próza je inspirována dojmy z pobytu v nemocnici ve Staré Pazové. Odtud psal Neumann své ženě 30. září 1917: „Tak jsem poklesl tak hluboko, že jsem jedl již dvakráte krupičnou kaši (nemastnou, nesypanou, jen trochu sladkou) a dokonce mně chutnala ... poněvadž jí bylo hodně."

Str. 274: 8 jsou pojídány] pojídají se *P*] se pojídají *Č*; 10 vzniká za povyku] tiskne se v povyku *P, Č*; 24 polévky ranní] ranní polévky *P, Č*; 27 je rozdána] rozdá se *P, Č*; 28 nerozdána] nerozdá *P*] nerozdána *Č*; 30–31 jen trpkost] trpkost *P, Č*; 32 bochník, balvan] v bochník, v balvan *P, Č*.

Str. 275: 14 krůpěje] krůpěj *P, Č*; 22–23 jakékoli věci] jakékoli věci sebemenší *P, Č*; 27 bude rozdána] se rozdá *P, Č*; 35–36 prsty hebce hladící] hebce hladící prsty *P, Č*.

Str. 276: 4 nastane jim zimniční práce] nastanou jim zimniční práce *Č*; 24 kdy] času *P, Č*; 27 špatné] špinavé *P, Č*; 37 – str. 277: 1 *Věta* Docela . . . mašiny. *v Červnu konfiskována.*

Str. 277: 3 měl] má *P, Č*; 4 kouta barákového] barákového kouta *P, Č*; 15 a rozdává] a že rozdává *P*] a rozdává *Č*; 17 škvarkové koláčky] koláčky se škvarky *P, Č*; sice] ovšem *P, Č*; 26 nepovšiml] nevšímal *P*] nepovšiml *Č*; 37–38 chroptěti] dochroptěti *P, Č*.

Str. 278: 24–26 *Pasáž* Ústa . . . klubko . . . *v časopisech není*; 31 ticho] všecko spí *P, Č*.

Str. 279: 25 k nočnímu stolku] do nočního stolku *P, Č*; 29 Potkan jej] Potkan je *P*] Potkan jej *Č*.

Str. 280 *Moře*. Rudé právo 4, č. 46 (25. února 1923), str. 2–3, Dělnická besídka.

Str. 280: 30 většinou] většina *RP*.

Str. 281: 16 obec nepatrná] nepatrná obec *RP*; 31 sednici] světnici *RP*.

Str. 283: 13 ho] je *RP*; 15 ho] je *RP*; 19 již ho asi] již *RP*.

Str. 285 *Lovčen*. Rudé právo 4, č. 127 (3. června 1923), str. 2–3, dělnická besídka.

Str. 285: 26 despota burzián] despota a burzián *RP*; 28 monument] moment *RP*.

Str. 287: 34 a nad] i nad *RP*.

Str. 288: 25 smědý] snědý *RP*; 28 v Njeguši] v Njeguších *RP*.

PRÓZY
KNIŽNĚ NEVYDANÉ

Prózy zařazené do tohoto oddílu svazku byly publikovány v Lidových novinách, Šibeničkách, Rudém právu, Proletkultu, Reflektoru a ve sborníku Nůše pohádek v rozmezí let 1918–1926. Za autorova života vyšly jednou a většina z nich byla podepsána pseudonymy. Tematicky se vážou k jádru našeho svazku, tvořeného třemi knihami válečných vzpomínek, pouze dvě z r. 1918. Je to pohádka O minaretu, kterak šel na procházku, a o vojáčkovi, který se přitom najedl a úvaha Na uherské půdě, původně jedna z kapitol Válčení civilistova v jeho první časopisecké verzi; Neumann tuto kapitolu jako příležitostnou stať k státnímu převratu v roce 1918 do definitivní podoby knihy nepojal (srov. úvodní poznámku ke svazku na str. 371). Ostatní prózy tohoto oddílu se pojí k svazku spíše dobou svého otištění. Reagují však již na politické a společenské poměry, jak se vytvořily po válce, a dokumentují také Neumannovo hledání cesty k vytvoření nové, proletářské literatury (povídka Sufražetka).

Prózy tiskneme v chronologickém pořadí, tak jak byly publikovány. Bibliografické údaje uvádíme v aparátu.

Str. 291 *O minaretu, kterak šel na procházku, a o vojáčkovi, který se přitom najedl.* Nůše pohádek, díl I, 1918, str. 46–51.

Str. 299 *Ironické notturno.* Šibeničky 1, č. 10 (5. září 1918), str. 76–77. Podepsáno *Kozonoh.*

Str. 304 *Na uherské půdě.* Lidové noviny 26, č. 306 (7. listopadu 1918), str. 1.

Str. 308 *Sufražetka.* Rudé právo 2, č. 213 (11. září 1921), str. 1–3, Dělnická besídka, s podtitulem Komunistická povídka; Snoubenci. Rudé právo 2, č. 219 (22. září 1921), str. 1–2. Dělnická besídka; Zlochova zpověď. Rudé právo 2, č. 231 (2. října 1921), str. 1–3, Dělnická besídka; Mračna. Rudé právo 2, č. 243 (16. října 1921), str. 1–2, Dělnická besídka; Před pastí, Rudé právo 2, č. 249 (23. října 1921), str. 1–2, Dělnická besídka. Podepsáno *Petr Skála.*

Str. 341 *Honákova jídelna.* Rudé právo 4, č. 64 (18. března 1923), str. 1–2, Dělnická besídka. Podepsáno *Josef Votoček.*

Str. 346 *Smír.* Proletkult 2, sv. 3, č. 28 (15. srpna 1923), str. 440 až 442. Podepsáno *Jindřich Bedrna.*

Str. 351 *Tichý zápas.* Proletkult 2, sv. 3 (29. srpna 1923), str. 458 až 461. Podepsáno *Ladislav Rozvoda.*

Str. 358 *Laskavá matka.* Rudé právo 7, č. 186 (8. srpna 1926), str. 1 až 2, Dělnická besídka. Podepsáno *Ladislav Sýkora.*

Str. 366 *O pěti stolech.* Reflektor 2, č. 23 (1. prosince 1926), str. 2, 3, 4 a 6. Podepsáno *Jaroslav Kudrna.*

12, 15 *Třetí internacionála* – byla založena v r. 1919 v Moskvě jako internacionála komunistická, původně jako výraz odboje revolučních činitelů proti politice II. internacionály.

16, 16 *Carpe diem!* – (lat.) ... Quam minimum credula postero, Užívej dneška a zítřku věř co nejméně, citát z Horatiových Ód.

17, 14 *zanařikal nad naší poezii* – viz poznámku ke III. kapitole Válčení civilistova na str. 377.

18, 24 *landšturmáci* – domobranci.

21, 19 *prezentace* – přijímání branců do stavu armády.

22, 4 *Radeckého náměstí* – dnešní náměstí Malostranské.

27, 9 *ptactvo nebeské* ... – biblický obraz z evangelia sv. Matouše, kap. 6, verš 25 a 26: „Protož pravím vám: Nepečujte o život svůj, co byste jedli a co pili, ani o tělo své, čím byste se odívali ... Hleďte na ptactvo nebeské, žeť nesejí ani žnou, ani shromažďují do stodol, ale Otec váš nebeský živí je ...“

30, 10 *Cislajtánie* – neboli Předlitavsko; od vyrovnání s Uhry (r. 1867) obvyklý název pro rakouskou část monarchie na rozdíl od Translajtánie (Zalitavska); oficiálně se obě části monarchie nazývaly Království a země na říšské radě zastoupené; 25 *kádr* – vojenský základní útvar.

31, 31 *Omladina* – hnutí pokrokové mládeže v devadesátých letech. Při vyšetřování demonstrací zkonstruovala pražská policie velezrádný spolek. Neumann byl mezi prvními jednadvaceti zatčenými. Ve vyšetřovací vazbě pod Novoměstskou věží (vězení na Karlově náměstí) strávil dobu od 6. září 1893 do vánoc téhož roku, po odsouzení si odpykával trest na Borech (od 25. dubna 1894 do 24. února 1895). Podrobně viz úvodní poznámku k B I, str. 302 až 304.

39, 24 *Havlasovy Šílené lásky* – Neumann má na mysli knihu povídek Jana Havlasy (vl. jm. Jan Klecanda, 1883–1964), která vyšla r. 1917. Naráží též na Havlasovy četné cesty do exotických zemí (v l. 1910–11 žil např. na Tahiti).

41, 28 *s architektem M.* – Jan Mráček, viz úvodní poznámku k VIII. kapitole Válčení civilistovo, str. 381; 38 *gloriosus miles* – (lat.) slavný (chvástavý, chlubivý) voják.

43, 17 *Chargen austreten!* – (něm.) Šarže vystoupit!; 18 *rechts a links* – (něm.) vpravo, vlevo.

46, 32 *město egyptských hrnců* – biblický obraz z 2. knihy Mojžíšovy, kap. 16, verš 3: „A mluvili jim synové Izraelští: Ó bychom byli zemřeli od ruky Hospodinovy v zemi Egyptské, když jsme sedávali nad hrnci masa, když jsme se najídali chleba do sytosti!

A teď vyvedli jste nás na tuto poušť, abyste zmořili všecko shromáždění toto hladem."

49, 8 *serenissimus* – knížecí titul v některých zemích; 26 *Hab'acht!, Ruht!* – (něm.) Pozor!, Pohov!

50, 31 *Wachabteilung* – (něm.) střídání stráže.

51, 8 *Všechno k beřelu!* – (z něm.) Všecko k rozkazu!

52, 9 *Errico Malatesta* (1853–1932), teoretik a organizátor italských anarchistů, autor několika spisů.

55, 32 *Bělehrad byl... v srbských rukou* – srbské hlavní město bylo poprvé obsazeno rakousko-uherským vojskem 2. prosince 1914. Hned druhého dne však Srbové zahájili protiofenzívu a dobyli Bělehrad 15. prosince 1914 zpět. V říjnu r. 1915 rakousko-uherská vojska za pomoci bulharské a německé armády provedla nový nápor proti Srbům, kteří, tísněni ze dvou stran, vyklidili Bělehrad po třídenním boji 9. října 1915.

62, 4 *L. P.* – Ladislav Procházka, viz úvodní poznámku k XIII. kapitole Válčení civilistova na str. 385.

64, 15 *Rákóczi, Deák, Tisza* – František II. Rákóczi (1676–1735), vůdce uherského odboje; r. 1704 dobyl Uhry, ale r. 1708 byl poražen u Trenčína Rakušany; Ferenc Deák (1803–1876), maďarský státník, který byl v opozici proti Metternichově vládě; zastával vůči Rakousku smířlivou politiku a jeho snahy byly korunovány r. 1867 rakousko-uherským vyrovnáním; Kálmán Tisza (1830–1902), maďarský státník, který dosáhl konsolidace dualistického systému. Jeho syn István Tisza (1861–1918) byl jedním z vedoucích politiků Evropy před první světovou válkou. Nesouhlasil s ostrým postupem proti Srbsku a s přičleněním slovanských zemí k monarchii z obavy, že by tím zesílil slovanský vliv.

65, 9 *Abtreten!* – (něm.) Odchod!

66, 26 *kulturtrégrovský* – (z něm.) kulturtrégr, šiřitel domněle vyšší kultury.

68, 6 *anhaltoval* – (z něm.) zadržel, zastavil (pro přestupek proti vojenskému předpisu); 24 *habacht* – (z něm.) Habt acht, Pozor.

75, 4 *kadet M.* – redaktor Mudra, viz úvodní poznámku k XVI. kapitole Válčení civilistova na str. 387.

78, 23 *dienstfrei* – (něm.) volno (od služby).

81, 9 *Don Quijot* – postava ze stejnojmenného románu Miguela de Cervantesa, rytíř, který přežil svou dobu; bojoval s větrnými mlýny.

82, 7 *Verhaeren* – Émile V. (1855–1916), belgický básník, Neumannovi velice blízký. V r. 1905 přeložil jeho drama Svítání a často se ho dovolával i ve svých statích o umění.

85, 28 *Fuslapna* – (něm.) zkomoleně onuce.

87, 15 *dienstführender* – (něm.) službu řídící šikovatel.

89, 9 *Simplicissimus* – politickosatirický týdeník, vydávaný v Mnichově nakladatelem A. Longenem a karikaturistou T. T. Heinem; v jeho názvu je použito jméno hrdiny barokního románu Grimmels-

hausenova; *Herr Leutnant ist los.* – (něm.) Pan poručík je venku.

92, 2 *štacionka* – stanoviště stráže.

93, 8 *Lieber Landsturminfanterist* – (něm.) Milý domobranče; 12 *pád Varšavy* – byla dobyta německými vojsky 5. srpna 1915.

97, 26 *denní ropuchy* – narážka na jednoaktovku Viktora Dyka z r. 1908 Ranní ropucha (1. část Válečné trilogie), která má jako moto citát z Chamforta: „Pan de Lassay říkával, že nutno každého rána spolknouti ropuchu, chceme-li žíti ve společnosti." *poručík* B. – Karel Bondy.

99, 4 *pasírka* – propustka.

102, 18 *dr. Deyl* – MUDr. Jan D. (1855–1921), známý profesor očního lékařství na Karlově universitě, organizátor péče o nevidomé (Deylův ústav slepců).

103, 5 *coram publico* – (lat.) tváří v tvář veřejnosti; 14 *po pádu Černé Hory* – původně neodvislé knížectví, od r. 1910 království. Po vypuknutí světové války se Černá Hora připojila k Srbsku. Zprvu měla v boji úspěchy, ale 25. ledna 1916 byla zradou obsazena rakousko-uherskou armádou a kapitulovala; 15 *Vivat sequens!* – (lat.) Ať žije následující (vítězství)!

104, 5 *doktor B.* – dr. Breindl.

108, 16 *Mi van, katona?* – (maď.) Jak se vede, vojáku?; 21 *nincsen, baratom!* – (maď.) není, příteli!

112, 7 *hodža* – islámský kněz; 20 *škipetarského románu Mayova* – jde o dílo německého spisovatele Karla Maye Durch das Land der Skipetaren z r. 1892, česky vyšel v překladu St. Vraného s názvem V zemi Škipetarů r. 1900. Škipetaři je zastaralý název pro Albánce; 25 *s kamarádem F.* – malíř Václav Fiala, viz úvodní poznámku ke knize Elbasan, str. 391; 34 *František Kysela* (1881 až 1941), malíř, dekoratér, profesor na uměleckoprůmyslové škole v Praze, zakladatel moderního dekorativního směru v různých oborech uměleckého řemesla (v nástěnné malbě, v knižní grafice, v jevištní výpravě).

113, 25 *mrtvé Bruggy* – belgické město, až do 13. století známé jako přední evropské hansovní středisko; po vzestupu Antverp ztratily Bruggy svůj význam a život v nich jako by se zastavil, takže si zachovaly zcela středověký styl.

115, 3 *doktor B.* – viz vysv. ke str. 104.

116, 13 *přítele K.* – dr. Kolář.

118, 34 *Mea culpa!* – (lat.) Má vina!

120, 21 *dobytí Lovčenu* – hora v Černé Hoře. Viz kapitolu Lovčen z knihy Bragožda, zde na str. 285, a vysv. ke str. 103; 32 *Emanuel T.* – učitel Tichý.

121, 8 *kantor K.* – učitel Kolman; 24 *lesník K.* – Alois Kolský.

124, 23 *křísi* – cikády.

125, 35 *s kamarádem F.* – viz vysv. ke str. 112.

126, 10 *František Mareš* (1857–1942), filosof a fyziolog, profesor na Kar-

lově universitě. Jako zásadní idealista se často ocital v rozporu s filosofickým pozitivismem a politickým realismem. Byl autorem četných filosofických prací, např. Věda a náboženství, Ke kritice monismu (1912), Monism (na pokračování v Přehledu 1912–13). Neumann s ním již dříve často polemizoval, např. ve fejetonech Naturalism, Lidové noviny 20, č. 92 (4. dubna 1912), str. 1–2, Řekněme třeba: o vědě a idealismu, Lidové noviny 21, č. 144 (28. května 1913), str. 1–2, oba v knize S městem za zády, str. 58 a 216, dále ve stati Náboženství a církev v soudobém životě, Červen 2, č. 5 (3. dubna 1919), str. 41–43, a č. 6 (10. dubna 1919), str. 55–56, Sp V, str. 165.

129, 23 *úmrtní parte císaře Františka Josefa* – zemřel 21. listopadu 1916.

131, 32 *Essad* – Ahmed Paša E. (1863–1920), albánský generál a politik. Během krátké vlády prince Viléma Wieda (viz vysv. ke str. 156) byl vlastně on skutečným vládcem Albánie. Roku 1916 přistoupil ke spojencům, ale téhož roku dobyli Albánii Rakušané, Essad paša pak uprchl do Soluně. V r. 1920 byl z krevní msty v Paříži zavražděn.

140, 10 *senilní césar* – míněn František Josef; 17 *tragtierführer* – (něm.) vodič soumara.

141, 20 *špricky* – morfiové injekce.

144, 32 *makartovské orientální krasavice* – Hans Makart (1840–1884), německý malíř kolorista, maloval dekorativní plátna, podávající variace ženské smyslné nahoty; v r. 1875 podnikl cestu do Egypta.

145, 36 *clair-obscure* – (franc.) temnosvit.

147, 15 *ramazan* – devátý měsíc islámského kalendáře, vyhrazený postu. Půst končí každého dne západem slunce, v noci se věřící věnují hodování a zábavám.

150, 20 *in puncto* – (lat.) dosl. v bodě, co se týče; 29 *verpflégunk* – (něm.) celé zaopatření, stravování.

156, 32 *pan Wied* – Wilhelm W., německý princ, r. 1912 po porážce Turecka v balkánské válce a po vyhlášení nezávislosti Albánie dosazený velmocemi za panovníka země (r. 1916), ale po šesti měsících opět svržený; 33 *Vilém* – míněn německý císař Vilém II., který nastoupil na trůn r. 1888. 9. listopadu 1918 se vzdal trůnu.

157, 5 *Caproni* – typ letadel všeobecně používaných vojsky zemí Dohody ve světové válce a pojmenovaných podle jejich konstruktéra, italského vynálezce Gianniho Caproniho.

158, 28 *akcesista* – staré označení pro čekatele u státní správy a u soudu.

161, 1 *han* – původně turecký výraz (chan) pro krčmu, hospodu u cesty pro karavany.

167, 12 *in hoc puncto* – (lat.) v tomto bodě, co se toho týká.

171, 30 *džamije* – mohamedánská modlitebna.

179, 1 *Flaubert ve svých egyptských zápiscích* – Neumann míní knihu Mladého Flauberta zápisky z cest, kterou sám přeložil a k níž napsal doslov. Vyšla v edici Knihy Června v r. 1912.

182, 8 *Mi van?* – (mad.) Jak se daří?
183, 27 *entlausung* – (něm.) odvšivovací stanice.
186, 2 *vstup Rumunska do války* – Rumunsko zprvu zachovávalo neutralitu. V r. 1914 nastoupil na trůn král Ferdinand, který vyhověl přání Dohody a 27. srpna 1916 vypověděl Rakousku-Uhersku válku. Ale již 6. prosince 1916 dobyli Němci Bukurešť. Rumunská armáda se stáhla do Moldavska, ale 9. prosince 1917 bylo Rumunsko nuceno sjednat příměří.
188, 25 *ziehung* – (něm.) stěhování.
192, 7 *doktor S.* – dr. Smaženka. Viz úvodní poznámku k XIX. kapitole Elbasanu Čtvrtá ubikace, str. 397.
193, 15 *František Josef zemřel* – viz vysv. ke str. 129; 18 *přísaha novému císaři* – Karlu I. (1887–1922). Po převratu se zřekl trůnu.
202, 1 *Es gibt zwei Sorten ...* – (něm.) Jsou dva druhy krys, hladové a syté; citát z Heinricha Heina, Wanderratten.
205, 17 *když je člověk doma bohatý fabrikant* – míněn Karel Kramář. Viz úvodní poznámku ke XXIII. kapitole Elbasanu Zajatci, zde na str. 397.
206, 15 *Alles nur Unterernährung* – (něm.) Všechno jen podvýživa.
208, 2 *Abmarsch* – (něm.) odchod; 6 *marschberait* – (něm.) být v pohotovosti.
209, 15 *habsburské jablíčko* – mosazný odznak s císařovými iniciálami; 22 *štábní šikovatel Š. ... praporčík K.* – Ludvík Štětka a menážmistr Kaprál; 30 *liebesgaben* – (něm.) dárky z lásky.
210, 13 *marschbereitschaft* – (něm.) pohotovost k pochodu.
211, 5 *čužák* – bojovník z řad civilního obyvatelstva.
216, 32 *Za toho koníčka ...* – poslední strofa básně Fráni Šrámka Cesta z bojiště ze sbírky Splav (1916). Správné znění: Za jeho koníčka též, pane, prosím. / Byl malý, hubený, Pohledem kosým / objal mne tenkrát, zařehtal nyvě.
219, 15 *Lacus Lychnitis* – podle města a pevnosti v jižní Ilyrii Lychnidum (Lychnus – lampa, svíčka).
221, 22 *čužák* – viz vysv. ke str. 211.
223, 20 *komša* – hospodář.
228, 31 *dolce far niente* – sladké nicnedělání.
229, 5 *polenta* – kaše z kukuřičné mouky.
233, 25 *mrtvé město* – viz vysv. ke str. 113.
236, 26 *han* – viz vysv. ke str. 161.
237, 12 *kuča* – venkovské stavení.
239, 20 *nem szabad* – (mad.) vstup zakázán.
243, 4 *salep* – nápoj ze sušené hlízy rostlin vstavačů.
244, 21 *kádr* – viz vysv. ke str. 30.
247, 30 *spisovatel E.* – Karel Elgart-Sokol.
251, 4 *tefsina* – měděná pánev, uvnitř pocínovaná; 11 *poručík B.* – viz vysv. ke str. 97.

255, 7 *Decken, Donnerwetter! Sind es dumme Köpfe!* – (něm.) Kryjte se, hrome! Jsou to hloupé palice!

261, 15 *Brigade-Telephon-Abteilung* – (něm.) Telefonní oddíl brigády.

267, 1 *Za čepici místo kvítečku* – parafráze refrénu populární písničky Karla Hašlera A já si ten kvíteček za čepici dal.

274, 25 *ranní ropucha* – viz vysv. ke str. 97.

280, 25 *kamarád F.* – viz vysv. ke str. 112.

282, 12 *Ferdinandka* – dnes Národní třída v Praze.

285, 16 *Nikola* – Nikola Petrovič Njegoš (1841–1921), vládl v Černé Hoře od r. 1860, jako král od roku 1910. Pro svůj autokratismus a kolísání mezi dohodovými a ústředními mocnostmi byl sesazen r. 1918.

291, 33 *Jeden byl malíř* – viz. vysv. ke str. 112.

298, 17 *Wied* – viz vysv. ke str. 156.

304, 27 *šéfredaktor tohoto listu* – Arnošt Heinrich, viz poznámku na str. 389.

305, 2 *Sursum corda*! – (lat.) Vzhůru srdce!; 13 *Dohoda* – název pro skupinu zemí, které uzavřely smlouvu o spojenectví: Anglie a Francie v r. 1904, Rusko v r. 1907, Itálie v r. 1915; 21 – *po pádu Varšavy* – viz vysv. ke str. 93.

308, 3 *Mikuláš Lenin žil ještě v Bernu* – V. I. Lenin žil v Bernu od počátku světové války. Tam byla v r. 1915 přijata na konferenci rezoluce proti válce a pro revoluci. 3. dubna 1917 přijel Lenin do Petrohradu; 22 *Millovo Poddanství ženy* – politicko-filosofický traktát J. S. Milla (1806–1883), filosofa a politického ekonoma, The subjection of women z r. 1869; vyšel česky v Sokolově Vzdělávací bibliotéce v r. 1890.

309, 32 *Sylvie Pankhurstová* – spr. Emmeline P. (1858–1928), angl. feministka, zakladatelka Ligy pro osvobození žen a Ženské sociální a politické unie. Byla několikrát vězněna. Za světové války sympatizovala s československým revolučním hnutím.

316, 24 *Třetí internacionála* – viz vysv. ke str. 12.

337, 6 *Hamsunova Pana* – vrcholný román norského spisovatele Knuta Hamsuna (1859–1952) s pateticky pojatou přírodou a typem osamělého člověka, který bojuje proti lidské společnosti a hyne přemožen osudem. Román Pan vyšel r. 1894, česky v překladu Hugo Kosterky r. 1900 v Sokolově Vzdělávací bibliotéce.

347, 11 *baráčnický spolek* – spolek baráčníků měl původně podpůrný charakter, později se zaměřil na uchovávání venkovských tradic. Spolky jsou dnes sdruženy v Českou obec baráčnickou.

356, 17 *Venkov a Zvěstování* – Venkov byl hlavní deník strany agrární. Založil ho vůdce strany Ant. Švehla r. 1906. Šéfredaktorem byl Karel Jonáš; Zvěstování byl literární list, který od r. 1919 vydávala Růžena Svobodová.

Vzpomínková trilogie, vznikající v letech 1922–28 (jednotlivé části vyšly v pořadí Elbasan – 1922, Válčení civilistovo – 1925, Bragožda – 1928), tvoří zvláštní kapitolu v Neumannově díle, jako válka tvoří zvláštní období jeho života. Neměla pro něho – a básník to sám na mnoha místech v ostrém kontrastu s většinou ostatních spisovatelů zdůrazňuje – pouze negativní význam a pouze destruktivní vliv; umělec v ní dovedl nalézt a vytěžit z ní pro život, tvorbu a poznání mnoho pozitivního, třebaže není zcela pravda, co sám říká, že ho neproměnila, že z ní vyšel tak, jak do ní vstoupil. Z dalšího tvůrcova vývoje ve dvacátých a třicátých letech – a zvláště pak v období boje proti fašismu a okupace – je jasné, že pronikavě zapůsobila i na něho, jak politicky, tak lidsky. Na druhé straně ovšem řada charakterových vlastností pomohla umělci vyrovnat se s danou situací právě tak klidně a důstojně, jak je to vylíčeno v trilogii, a právě tolik z ní vyzískat pro svůj osobní i občanský růst.

Zanedbatelným není v tomto směru ani umělcův předchozí život, ani jeho zkušenost čtyřicátníka, a konečně ani způsob jeho „válčení“, jež mělo rovněž poněkud výjimečnou podobu. Léta 1915–17 prožívá Neumann na frontě, ale jako příslušník sanitního oddílu; dokonce i tím, že na cestu do elbasanského lazaretu odmítá vzít s sebou pušku, demonstruje postoj, výstižně označený názvem první části jeho vzpomínek, který charakterizuje celou trilogii: „Válčení civilistovo“. Není to jen vtipný obraz, nýbrž příměr, ve zkratce shrnující podstatu spisovatelova přístupu ke skutečnosti.

Zralé a vyrovnané stanovisko umělce i člověka St. K. Neumanna v převratné a otřesné době se odlišuje od většiny toho, co bylo v české i světové literatuře o válce napsáno, a přece s tím v jistém směru souvisí. Básník, který vyšel z moderny devadesátých let, prošel obdobím vypjatého individualismu a ostře negujícího anarchismu, vytváří tu dílo obdivuhodně

civilní, nepatetické, blízké meziválečné literární atmosféře a v pozitivním smyslu odpovídající její umělecky i politicky nejprogresívnější linii, jež je souvztažná dílu H. Barbusse.

Svéráznost Neumannova přístupu k válce se projevuje především ve srovnání s tragičností pohledu – a často dokonce sentimentalitou, chaotičností a bolestínstvím – v tvorbě některých příslušníku mladší generace, zvláště představitelů českého expresionismu. Je ovšem nutno chápat tento postoj – vždyť víme, že mladí byli často na fronty světové války vrženi přímo ze školních lavic a jejich prožitek byl často ovlivněn i „menší mírou štěstí", než jaké se dostalo – podle jeho vlastního přesvědčení – Neumannovi. V subjektivně laděných prózách většinou ztvárnili vlastní otřesné prožitky či události, jichž byli svědky. Některé z nich literárně zpracovány vypovídají dokonce o podobných pocitech, názorech a přesvědčení, jaké najdeme u Neumanna. Ale podoba, kterou svému dílu vtiskl, a velká životní zkušenost činí z něho výpověď netradiční, zajímavou a pro řadu dílčích postřehů i zásadních stanovisek, nejen k situaci, ale k životu vůbec, dodnes aktuální.

S mladými, které válka poznamenala na celý život, má básník společné to, že i on se k ní neustále vrací, že tvoří téměř nepřetržitě náplň jeho tvůrčí dráhy v dvacátých, třicátých i čtyřicátých letech. Je ovšem pravda, že osudy moderních evropských básníků jsou s touto tematikou spjaty těsněji, než by si snad oni sami přáli, protože dějiny od přelomu století nedopřávají angažovanému tvůrci ani na chvíli klid a spočinutí v soukromé idyle; avšak u Neumanna je toto zaujetí, podložené světonázorovým vyzráním, jež se dovršilo v první půli dvacátých let, ještě výraznější.

Jestliže první vlna bezprostředního literárního zpodobení války spadá do let 1918–24 a druhou představuje konec dvacátých, případně počátek třicátých let, je pro zasvěcenější a jasnozřivější spisovatele varovným signálem už rok 1933. V tomto smyslu od vítězného fašistického převratu v sousedním Německu pokračuje Neumannova – tentokráte ryze básnická – tvůrčí cesta s tematikou zaměřenou k válce až do osvobození a snad ještě dále: do básníkovy smrti v roce 1947. V chronologickém sledu tak vznikají sbírky Srdce a mračna,

1. VÁCLAV FIALA: PO ŠPATNÉ MENÁŽI.
(PODOBIZNA ST. K. NEUMANNA Z 1. VYDÁNÍ ELBASANU)

2.–4. AKVARELY ST. K. NEUMANNA Z ELBASANU, KTERÉ POSÍLAL NA POLNÍCH LÍSTCÍCH RODINĚ

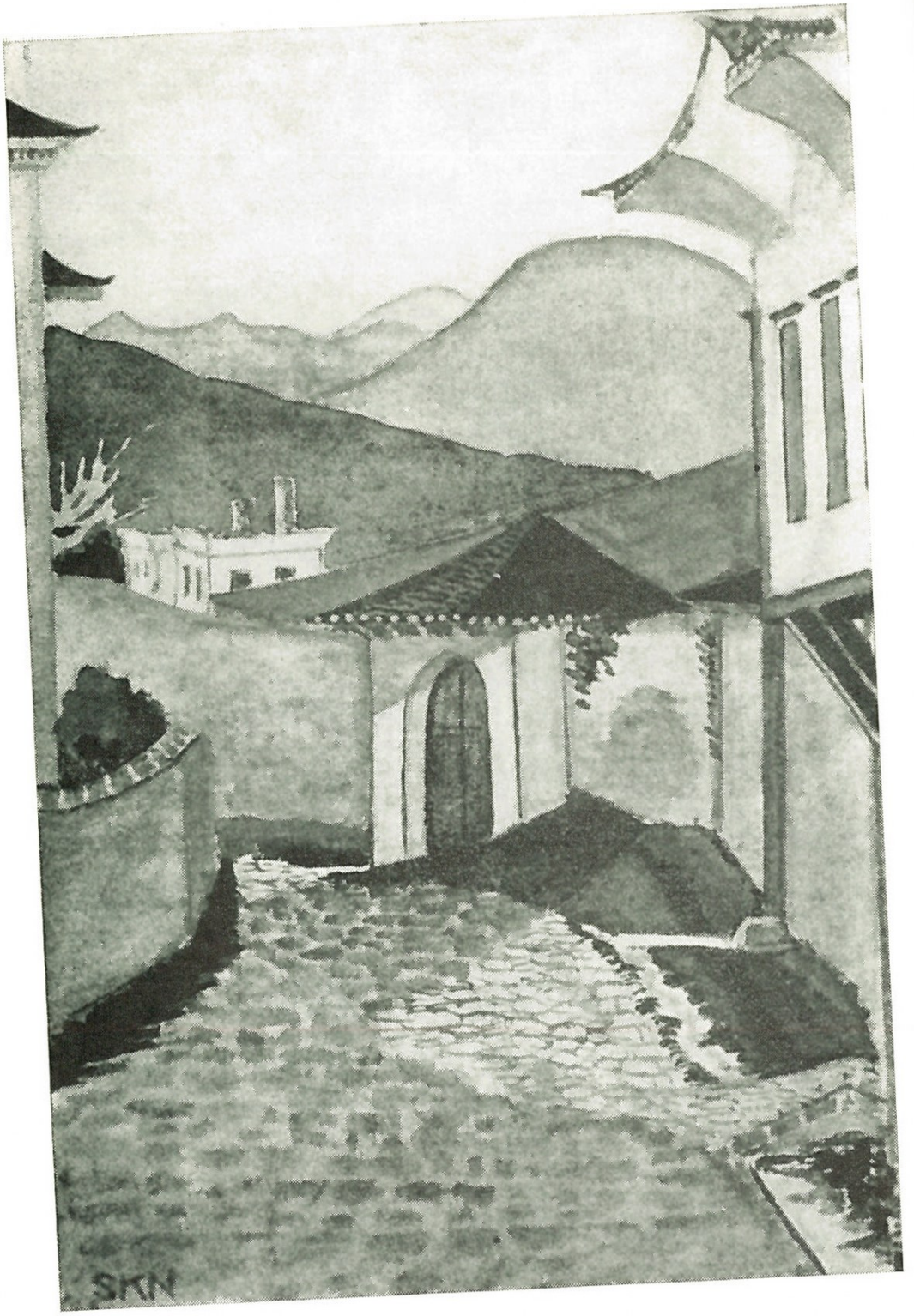
SKN

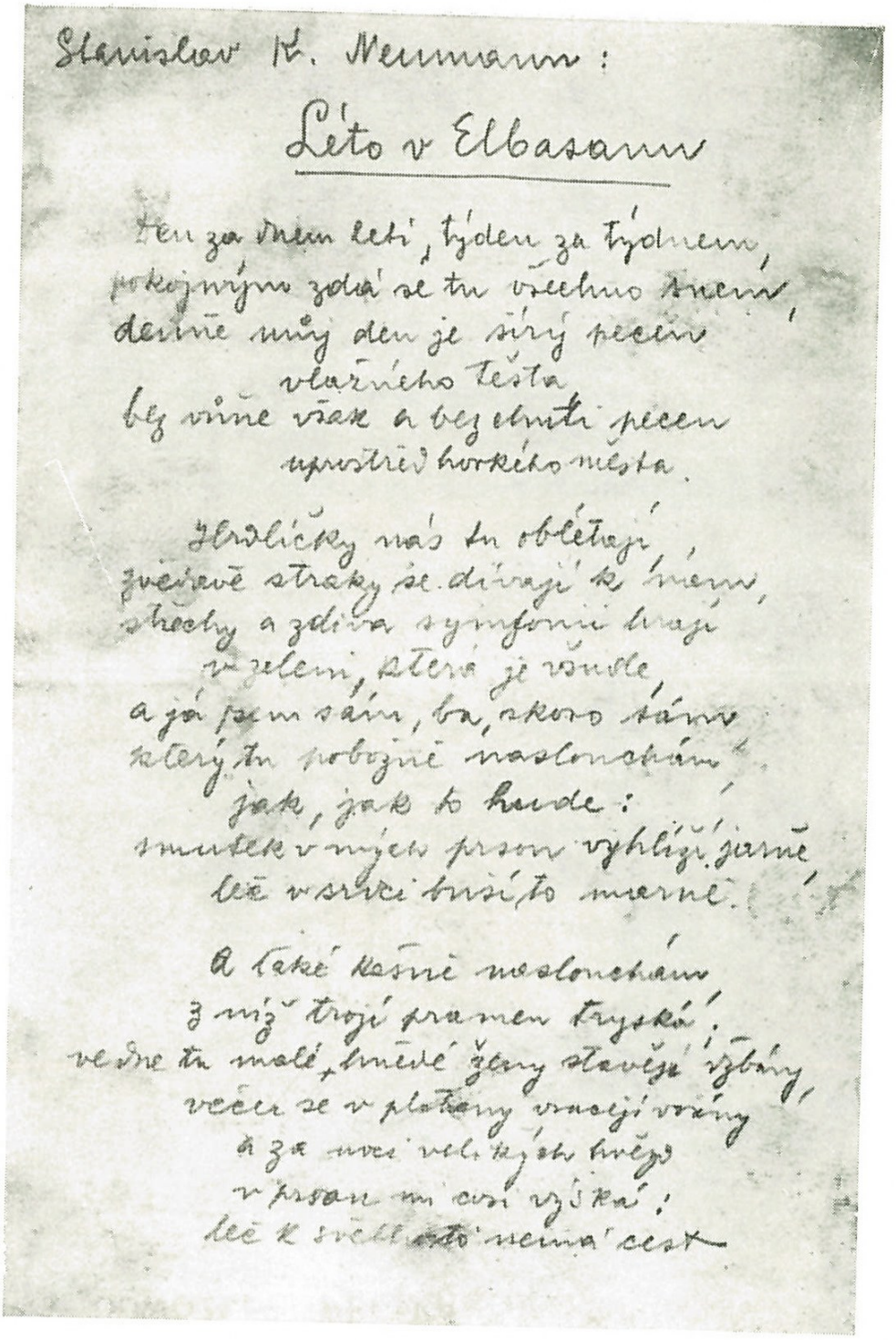
Stanislav K. Neumann:

Léto v Elbasanu

Den za dnem letí, týden za týdnem,
pokojným zdá se tu všechno snem,
denně můj den je sýrný pecen
vlažného těsta
bez vína však a bez olivti pecen
uprostřed horkého města.

Hrdličky nás tu obletují,
zvířevě straky se dívají k nám,
chrámy a zdiva symfonii hrají
v zeleni, která je vůně plná,
a já jsem sám, ba, skoro sám
který tu pobožně nasloucháním:
jak, jak to hučí:
smutek v mých prsou vzhlíží jarně
leč v srdci bouří to marně.

A také kašně naslouchám
z nichž tryská pramen čistý,
ve dne tu malé, hnědé ženy stavějí zábrany,
večer se v plátny vracejí vrány
a za nocí velkých hvězd
v prsou mi cosi vzýká:
leč k světlu této není cest.

5.–6. RUKOPIS BÁSNĚ LÉTO V ELBASANU

A sejdu-li do ulic, klouzaje po hladkých kamenech
v dav mezi osly, sumary, vojáky, domorodce,
jímž pohyb láme zuřivý slunce dech,
a mimo dílny, krámy, kde volají chudáce
truhlice pestré, opánky, látky samé kvítí,
měděné mísy, spony i čalouny zápasní břich,
kde z války zlaté plácky nítí
a zvolna řezán nože na žebřík —
těch hromad ovoce veselých
přek ještě mezi vámi
mnohá-li zažili psíce jich
pohledem dychtivým!

Denně je den můj ovocem obstoupen,
šťávami, vůněmi, hrozny a fíky,
paleton živou pro bujný sen
melouny krájíme, loupáme granátová jablka,
a v hliněných nádobách s kardamomovou
jímž se nesem zahalený
temnými plášti a bělými čelky
břichaté ženy,
pobožný mužů vůz s klnými slovy
či hymna z hrnců —

7. ST. K. NEUMANN O DOVOLENÉ
S BOŽENOU NEUMANNOVOU A DCEROU SOŇOU

8. ST. K. NEUMANN VE VOJENSKÉ NEMOCNICI

Sonáta horizontálního života, Bezedný rok, Zamořená léta a poválečné rozšířené vydání Rudých zpěvů. Stejně jako v případě první světové války je Neumannovo postavení v tomto období výjimečné a osobité. Jeho reakce na fašismus, šířící se zasaženou Evropou jako lavina, je obdivuhodně zasvěcená, v analýze spojuje jeho vznik, charakter i zaměření s vývojem světového imperialismu, který autor poznal a odhalil už v době svého ideového zrání a jehož nekompromisním odpůrcem byl po celá léta básnického, publicistického i politického působení. Narůstá přes odpor k domácímu kapitalismu až ke kategorickému odsouzení německého nacismu, ale také k perspektivě socialistického vývoje, realizované v zemi sovětů. Pokračuje jednoznačným přihlášením k materialismu, který byl již dříve umělcovým krédem, odsudkem kolonialismu a solidaritou s bojujícím Španělskem, až po verše ryze okupační, jež v lidsky obtížné a složité situaci vyjadřují kontinuitu básníkovy osobnosti a kontrast k zoufalému, pesimistickému a často dokonce defétistickému postoji mnoha dalších tvůrců. Z Neumannových veršů tohoto období zaznívá opět zralá moudrost, bytostný optimismus, výrazná objektivita v hodnocení událostí a nesentimentální přístup k realitě; vrací se vše, co bylo základem jeho lidské individuality, ale co pak zrálo, formovalo se a utužovalo na přelomu století, v období „válčení civilistova" i v letech popřevratových. Tak nalezneme v této době i zdánlivě odlišné, avšak vzájemně organicky propojené a logicky stmelené linie, jež tvoří příroda – tak beze zbytku oslavená v Knize lesů, vod a strání, moderní civilizace, jíž básník složil hold v Nových zpěvech, a revoluce, které jsou věnovány Rudé zpěvy, jeho vyznání nejbytostnější. Kontinuitu s první světovou válkou kromě toho vytváří sbírka Třicet zpěvů z rozvratu a Válčení civilistovo, jež je spolu s ní filosofickým komentářem básníkova definitivního politického zakotvení.

Autobiografické zpracování Neumannových válečných dobrodružství je nikoli náhodou rozloženo do celého období dvacátých let a nikoli náhodou má vzpomínkový charakter, v němž se střídá drobnokresebné vylíčení nejprivátnějších prožitků a pocitů s obecnějšími úvahami společensko-politickými,

soudy o lidech a válce, přítomnosti a budoucnosti. Na první pohled působí toto vyprávění spíš jako souhrn osobních dojmů a názorů, které sice nesou pečeť výjimečné situace, ale mohly by platit i v hluboce mírové době; je však i promyšleným hodnocením situace a v tomto smyslu do jisté miry přelomem ve spisovatelově myšlení a tvorbě. Svědčí o tom názory vyslovené hned na počátku první knihy: „Co znamená tvůj nebo můj antimilitarismus, když lidstvo sahá po meči, aby ťalo do uzlu, jejž lidé nedovedou rozplétat? Co znamená tvé nebo mé štěstí, co znamená tvá nebo má zkáza, co znamenají životy statisíců, rozvalená města a zpřevracené lány, když dějiny rozpoutají své nejstrašnější síly a syty frašek sehrají drama, jehož smyslem je vysvobození z minulosti a překonání aspoň kusu zla?“ „Správně mohou ocenit význam války jen ti, kdož se dovedou myslí povznést nad ni, zachovat si vzdálenost soudce, který myslí v dějinných balvanech. Svět nevzplanul kvůli nicotnému rozporu – to nás mělo posilovat v denní bídě doby a držet v nás víru v nějaký kladný výsledek.“ „Válka, tento úžasný otřes lidstvem, je něco nadevše silného, elementární zápas světů, který odehrává se nejen nade všemi individuálními názory a zásadami, nýbrž i nad mnoha věcmi největšími.“ Zde je vysloven jeden z výrazně neumannovských rysů v přístupu k realitě: nepodléhá jí a nemění pod jejím vlivem celkovou koncepci života, zároveň se jí však zbytečně nepříčí, přijímá ji jako nutnost a pozitivum vidí spíš v jejím rozumovém postižení než v avanturistickém gestu „hrdinství“; proto odsuzuje ty, kteří se s danou skutečností nedokáží vyrovnat a tím „preparují sebe sama na půdu, na jakou zkáza a smrt nejraději kladou nohu“.

Těmito obecnějšími úvahami nabývá zvláště úvodní část trilogie přímo programového charakteru filosofického zhodnocení celé situace z dějinné perspektivy, z nadhledu, se zřetelem k budoucnosti. Elbasan, který vznikl dříve, ač zachycuje období pozdější, nese sice také rysy odstupu a střízlivého výkladu událostí, je však daleko autentičtější a bezprostřednější v popisu skutečných událostí a prožitků, v pravdivých scénách z válečného lazaretu, v záblescích humoru i drobnokresebných postřezích znalce a milovníka přírody. Bragožda

pak – třetí část vyprávění – obsahuje už v plné míře pohled upřený do budoucnosti, vidinu konce a záznam rychlého spádu událostí, jimiž se rakousko-uherská monarchie řítí do propasti.

Jestliže v druhé a třetí části trilogie básník méně hodnotí celkovou situaci Evropy a světa, i když na mnoha místech znovu a znovu zdůrazňuje svou optimistickou naději v národní samostatnost a lepší uspořádání věcí, tím hlouběji se zamýšlí nad postavením člověka, nad jeho vlastnostmi a povinnostmi tváří v tvář plnohodnotnému životu. Právě zde se nejvýrazněji projevuje jeho postoj civilisty, nenarušeného a nenarušitelného válkou. Spočívá především v tom, že umělec není ochoten slevit ani v nejmenším z morálních zásad, lidských práv, ale i povinností, z představ o důstojné existenci člověka.

První část trilogie má proti dvěma dalším optimističtější charakter; to je dáno tematikou popisovaných prožitků z počátku války. Vše se ještě jevilo spíš jako nepříjemné vojenské cvičení, ztrpčované jen svévolí poddůstojníků a některých nepříjemných oficírů, zpestřované a spojované však s domovem řadou drobností civilního života, k nimž patřil i pobyt spisovatelovy ženy a dcerky v garnizónním městě. Příznačné je tu krédo autorovo – jeho jednoznačný přístup k vnucené situaci: „Nemyslím, že příliš povzbuzuje a imponuje pohled na člověka, který ocitnuv se v situaci pro sebe hmotně nebo mravně trapné, nedovede si ji podrobit, nýbrž skuhrá, naříká, trápí se a chřadne . . ., provádí hloupé kousky, jimiž věci neprospěje a sobě zkazí život. Ale ovšem nemyslím také, že je nutno rázem se poturčit, jakmile vyšine nás život z kolejí, které jsme si vybrali a určili, na koleje právě opačné a předtím po našem soudu nemravné."

Během dalšího postupu vyprávění zdůrazňuje Neumann stále více svůj originální přístup „civilisty" a „turisty", postoj nevojáka, pouze navlečeného do uniformy, a konečně nezvratné přesvědčení, že „veliký zápas nemůže skončit bez užitku" a že každý, kdo „považuje hromadné krveprolití za nástroj pokroku, ohavný, ale v soukromovlastnickém světě nezbytný, musí tím spíše něco obětovat a vytrpět tam, kde tisíce obětují vše a trpí nad pomyšlení, nevědouce proč." Svérázné jsou

i básníkovy názory na přechodnou situaci a vlastnosti, jež mu pomáhaly přenést se přes těžkou životní zkoušku: odpor k nejistotě, jíž raději předchází rozhodnutím, jistá dávka fatalismu, nenávist k bolestínství a přecitlivělosti, jež tak mnohé, kteří se nedokázali přizpůsobit, dohnala na frontě k smrti, schopnost vytěžit ze svízelné situace něco pozitivního, vztah k práci a především bytostný optimismus. V první části je dále uložena i řada ryze osobních vyznání a drobných příhod, rozvedených však skoro vždy do obecnější roviny a širších souvislostí. Časté jsou úvahy o příslušnících jednotlivých národů, hlavně Češích, Němcích a Maďarech, ale i o židech, přičemž autor zde nezaujímá nikdy nacionalistické stanovisko, právě naopak: věcně a spravedlivě posuzuje skutečné vlastnosti a počínání lidí. Dochází například k názoru, že čeští důstojníci se chovali většinou hůře než Němci, kteří vynikali jistou velkorysostí při vyžadování povinností i ve vztahu k podřízeným.

Pronikavé jsou spisovatelovy postřehy o lidech v uniformě vůbec – od prostých vojáků přes poddůstojníky až k vyšším šaržím, o válce a vojenském systému, dokonce o celé rakousko-uherské mašinérii, ale také o osobních pocitech tváří v tvář výjimečným situacím. Jsou velmi zajímavé, obsahují názory na budoucí uspořádání společnosti, demokracii, rovnost mezi lidmi, toleranci a jiné zásadní otázky. Neumann stále konfrontuje vojenský způsob života s civilním, vnáší do něho svůj vztah k přírodě, pozorovatelský talent i mravní zásady, z nichž neslevuje ani v zhoršujících se podmínkách, které mu postupně připravuje válečný lazaret. Ten ovšem nešetří hladem, úmornou prací a později ani epidemiemi a rostoucím pocitem bezbrannosti vůči náporu válečných hrůz. Řada kapitol již svými názvy naznačuje truchlivý obsah událostí, o kterých nebylo možno pomlčet; tak kapitoly Cholera, Malárie, Marhula umírá odhalují tragickou stránku básníkovy služby lidstvu a vrhají obecnější světlo na zpuchřelý a chátrající systém monarchie, na válku a její ničivou moc. Přesto i v této části převládá vyrovnaný nadhled komentátora, plný postřehů, smysl pro básnickou drobnokresbu v líčení nečetných světlých míst v životě vojáka. Nalézáme zde zajímavé pasáže o východní církvi a jejích obřadech, orientálních zvycích a tancích, ba i o jídle

a dalších všedních jevech cizí země. Najde se místo i pro čistě vypravěčské líčení zajímavých zážitků (Cesta do Drače), popis přírody a města (Elbasan) a kousek humoru (Karbanátková ulička).

Třetí část vzpomínek je pak věnována dalšímu přesunu. Vypadá nebezpečně, ale je opět „řízením štěstěny". Zachraňuje Neumanna i jeho válečné druhy před epidemií skvrnitého tyfu, která se rozšířila těsně po jejich odchodu v Elbasanu: „Osud nám přeje: táhneme teď sice na frontu, ale ta fronta ukáže se bezpečnější než etapa, kterou opouštíme, než městečko, obklíčené neviditelnými armádami vražedných plazmódií a bacilů." Hrůzy pochodu, hlad, únava, pohled na mrtvoly lidí i koní podél cesty jsou ve vyprávění opět vystřídány a v autorově mysli záměrně zatlačeny velkolepými přírodními dojmy: kouzlem Ochridského jezera, malebností horské vesničky Bragoždy, patriarchálním řádem, který tu vládne. A tak v třetí knize čteme zase už převážně civilistické postřehy: „Přišel duben a v celé Bragoždě rozkvetly stromy." „Patnáctého dubna zakukala poprvé kukačka na bragoždské stráni." „Daru osudu, ciziny, snažil jsem se jak se patří využít." Dále se seznamujeme s historií starobylé Ochridy, se zajímavými lidmi, s trasou básníkova pochodu při cestě na dovolenou a zpět atd. Několik závěrečných kapitol už jen letmo naznačuje naděje blížícího se míru, osvobození, vlasti a domova se vším, co k němu náleží. (Neumann byl ještě před skončením války po léčení v nemocnici propuštěn do civilu.)

Básnickým protějškem dlouho zrající trilogie jsou bezprostředně psané a většinou ihned publikované verše sbírky Třicet zpěvů z rozvratu, později v rozšířeném vydání přejmenované na 1914–1918. Hovoří se v nich o řadě událostí, které spisovatel zachycoval souběžně ve svých denících, aby z nich pak vyrostla válečná trilogie. Tak úvodní Proměna z července 1914 je jakousi obecnější charakteristikou války, stejně jako několik básní dalších; touž problematiku přináší Válčení civilistovo. Komentuje „jedinou určitost, kterou nic není s to vyvrátit již, válečný vlak, válečný vlak..." V básni Hostem v Praze – o této události je ve Válčení civilistově rovněž zmín-

ka – čteme verše: „A cítíme, že z hlubin času vytéká provizórium, malička doba velkých událostí."

V Neumannových válečných verších silněji než v trilogii zaznívá bolest nad smrtí přátel či nad krutou mašinérií systému. Vznikají z bezprostředního dojmu náhlé zprávy nebo události. Je zajímavé, že žádná z básní není věnována otázkám umírání v lazaretu, k němuž měl Neumann tak blízko a tak bezprostředně je prožíval. Jsou tu i verše chronologicky sledující umělcovo válečné putování a tažení. Tak v Szegedské kantině a Ranní slunce v Szegedu z roku 1915, Noc v Kiškundorožmě, Léto v Elbasanu, Motiv z Elbasanu a Zimní večer v Elbasanu, Cestou z Drače do Kavaje, Z Elbasanu do Žibraky, Bragožda, Ochrida atd. a potom několik čísel věnovaných cestě domů a novému ochutnávání domova. Jsou tu však i verše reflexívní, odpovídající myšlenkově názorům, pocitům a vztahům, které básník popisuje v trilogii. A i když světonázorová vyhraněnost v nich není ještě zcela zřejmá, přece je jasné, že základ přelomu v tomto smyslu přinesla válka a dotvořily jej pak události z počátku dvacátých let. Tehdy nejen naděje Neumannovy, ale i představy řady dalších básníků o spravedlivém uspořádání věcí byly realitou rozmetány.

V Neumannově postoji k válce můžeme objevit tři rysy: především generační, který se projevuje v zmíněné již odlišnosti od tragického a někdy bolestínského pohledu mladších: „Dav ‚duši' výhost, zachránil jsem možná také svůj život. Neboť mnohé viděl jsem umírat, poněvadž měli mnoho ‚duše' a málo jasného soudu a dychtivých smyslů, a nebylo to umírání tak hezké, estetické, jako když se na ‚duši' umírá v románech a v epických básních." Že je v tomto postoji cosi obecnějšího, daného životní zralostí a moudrým nadhledem, dokazuje kniha slovenského vrstevníka Neumannova J. Gregora-Tajovského. Ač byl literárně zcela jinak orientován a v jeho válečném prožitku byly zcela odlišné zkušenosti, přece reakce na události a filosoficky lidský komentář k nim je příbuzný. I zde se důležitým jeví fakt, že oba spisovatelé prožívají válku jako zralí a životem zkušení muži.

Výrazný je i přístup osobní, který by bylo možno označit za vztah básníka Knihy lesů, vod a strání; konečně – což je nej-

příznačnější – rys typicky český, odlišný od postoje Němců, ale také Francouzů, hrdinství a vlastenectví orientovaných; to ovšem bylo v situaci první světové války zcela logické. Nemáme na mysli jen válečného hrdinu Montherlanta, u kterého byl tento vztah samozřejmý, Girardouxe či Cocteaua, kteří měli k vojenskému životu dost daleko, přesto však ve svých dílech popsali události čistě bojové, ale především Duhamela, lékaře válečného lazaretu, jehož zkušenost byla velmi blízká Neumannově. I z prostředí tak smutného a tragického vytěžil francouzský spisovatel v Životě mučedníků především obdiv ke statečnosti mužů své země, o nichž vypráví příběhy nezištné obětavosti a vlasteneckého cítění.

Odlišný byl – snad pochopitelně – postoj většiny spisovatelů německých; zčásti proto, že země byla poražena a nevýslovně zpustošena, zčásti proto, že řada antimilitaristicky orientovaných básníků byla židovského původu a tím stála mimo vliv silné nacionalistické propagandy.

Pokud jde o českou literaturu s touto tematikou, je její charakter velmi zvláštní, ačkoliv i zde pochopitelně nalezneme mnoho styčných bodů s literaturou světovou. Charakter reakce je však, stejně jako celé postavení českého národa ve válce, značně výjimečný, a tak vzniká celá řada výrazných osobitých a umělecky pozoruhodných děl.

Nesporně nejosobitějším českým literárním ztvárněním války a rakousko-uherské monarchie je Haškův román Osudy dobrého vojáka Švejka, při vší své národní specifičnosti velká protiválečná groteska s mezinárodní platností. Jejím protějškem jsou do jisté míry Vančurova Pole orná a válečná. Pozoruhodným ztvárněním situace, v níž doznívá staré a rodí se nové, je i Konrádův Rozchod, Kratochvílovy Prameny a Vančurovy Tři řeky, díla, jež usilují o realisticky zobecňující a historicky podložený pohled, zatímco tvorba dvacátých let přináší, nejčastěji v povídkové či memoárové podobě, bezprostřední, autentické nebo poloautentické dojmy a ztvárněné pocity. Výjimku tvoří jen rozvleklé epické příběhy z historie legií, sepisované většinou autory nevalného talentu; jejich jediným protějškem je Kaplického Gornostaj.

První cestou šel ve svých válečných vzpomínkách i Neu-

mann. Organicky tím navázal především na vlastní publicistickou a fejetonistickou tvorbu staršího období, zvláště na soubor S městem za zády, s nímž je tu příbuzný básníkův zájem o civilizaci a přírodu, řada úvah společenského i sociálně třídního charakteru a s otevřenou bezprostředností vyslovované názory na nejrůznější stránky skutečnosti; podařilo se mu vyslovit řadu dílčích postřehů i celistvější koncepci mimořádné situace, a to nejen ve vztahu k lidem, přírodě a společnosti, ale i k minulosti a budoucnosti, tj. zhodnocení i perspektivu vývoje.

Ponecháme-li stranou díla, kde válka je pouze pozadím nebo kde se líčí zážitky v zázemí, či velké množství ve dvacátých letech oblíbených jinotajných podobenství, mají k Neumannovým knížkám o válce vztah hlavně tři prózy s touž tematikou: Červená země Jaroslava Bednáře, básníka prožívajícího životní křest ve vojenském lazaretu na italské frontě, Barák smrti Jana Weisse, který se na ruskou frontu a pak do zajetí dostal přímo z universitní posluchárny, a konečně Pole orná a válečná Vladislava Vančury.

Bednářovi je v jeho silně působivém poloreportážním příběhu válka především symptomem hrůzy z vraždění a degradováním člověka na živočicha; dívá se na ni ze zorného úhlu hodnoty života a z pozice zásadního antimilitaristy; zdůrazňuje bídu jedince, vyhnaného bezdůvodně na válečná jatka. Proti jeho značně pesimistickému východisku posunuje Jan Weiss pointy svých povídek do polohy abstraktního boje dobra a zla, aby dal po všech strádáních a utrpeních symbolicky zvítězit nejzdravějším a nejryzejším lidským typům. Nejotřesněji na něho zapůsobil zážitek tyfového baráku v ruském zajetí, jehož zobrazení je blízké prostředí, o kterém píše Neumann. V knize próz, které Weiss vydal až devět let po válce, se postupně skládá mozaika pocitů, názorů a situací, blízká v celkové koncepci vzpomínkové reportáži Neumannově. Shoda v postoji autorů dvou generací se projevuje výrazným straněním silám dobra a nesmlouvavým přístupem k životu, ale také – přes všechny hrůzy válečných prožitků – v optimistickém a perspektivním pochopení skutečnosti. Neumann k tomu, když se na několika místech zamýšlí nad osudem, postavením, posláním i perspektivou člověka, říká: „Byl bys dnes v nejzoufalejší

situaci, kdybys, vida nutnost pronikavé přeměny našich řádů, věřil moralistům a kazatelům, kteří se domnívají, že nutno přerodit předem člověka, má-li se zbudovat trochu jiný svět. Přinášeje si nejtrapnější obraz člověka a davů, svlečených do nechutné nahoty, zbavených všeho civilizačního pozlátka, pochyboval bys nutně o proveditelnosti nezbytného a uchýlil by ses do misantropického pesimismu jako do kláštera", ale „člověk opravdu socialistický, to je člověk komunistický, jediný zdravý člověk, který může přijít po dnešním demokratickém pokrytci, zrodí se z kadlubů nového hospodářského života, z institucí, k nimž je dnes veden nejlepšími mysliteli i událostmi, ač zároveň teprve v nich řádně pro ně dozraje..."

Souvislost Neumannových memoárů je možno nalézt i s vynikajícím dílem dvacátých let – Vančurovým románem Pole orná a válečná. Oba spisovatelé s různou mírou zkušenosti a bezprostředního prožitku, protože mladší z nich na frontě nikdy nebyl, podávají ve zkratce a výběru reportážní záběry válečných událostí, ale zároveň svůj vlastní širší a obecnější vztah k realitě, hodnocení přítomnosti, minulosti a netradiční formou – u Neumanna v podobě přímých úvah, u Vančury v poloze básnického komentáře – také svou představu budoucnosti. Jen v jednom ohledu je tu závažný a příznačný rozdíl: zatímco St. K. Neumann hodnotí v roce 1925 na válce zpětně i její pozitivní přínos pro budoucnost, Vančura ve své hněvivé invektivě, namířené především do současnosti, vyjadřuje v okamžiku, kdy se perspektiva revoluce načas ztrácí, přesvědčení o latentním nebezpečí nového požáru, jehož příčinou jsou bytostné vlastnosti člověka. Tak vzniká velkolepá karikatura blázna okouzleného zabíjením, symbolu válečného šílenství – voláka Řeky. Oba spisovatelé se však shodují v netradičním, politicky závažném postižení situace. A tak se Neumannova trilogie staví filosoficky, ideově i umělecky po bok předních děl naší protiválečné literatury.

Zajímavým způsobem se k tvorbě tohoto období přiřazují i knižně dosud nevydané Neumannovy práce. První má ještě typicky válečnou tematiku vojenského hladovění, stylizovanou do podoby pohádky, druhá je zcela mírová, zato třetí se vrací

opět k válce a koresponduje s úvahami trilogie o novém uspořádání společnosti a národní samostatnosti.

Rozsáhlejší próza Sufražetka s podtitulem Komunistická povídka podrobněji rozvíjí některé autorovy názory na postavení ženy, vztah obou pohlaví, svobodu a povinnost, funkci manželství a rodiny v socialistické společnosti. Nese ještě stopy básníkových postojů z období anarchismu, ale tematicky se již přimyká k situaci popřevratové, navazuje na události Říjnové revoluce a jejich ohlas u nás, na zkušenosti z činnosti levicového hnutí počátku dvacátých let atd. Rozvíjející se složitý a zajímavý děj je však přerušen v nejdramatičtějším okamžiku – povídka není dokončenna.

Soubor doplňuje několik kratších črt s příznačnou atmosférou dvacátých let. Neumann v nich dále rozvíjí své názory na život, lidské vztahy, ale především vyslovuje silně kritické výhrady k narůstajícímu měšťáckému charakteru republiky. Třebaže jde vesměs o práce jen letmo nahozené, doplňují zajímavě pohled na autorovu prozaickou tvorbu – zvláště na válečnou trilogii, korespondují s autorovou publicistikou dvacátých let a vytvářejí zároveň spojovací článek k jeho větší beletristické práci z počátku let třicátých – k románu Zlatý oblak.

Neumannova memoárová trilogie i kratší prózy z dvacátých let jsou tak výrazným dokladem revoluční orientace české kultury v období, kdy Velká říjnová revoluce přinesla rozhodující obrat v celém uspořádání společensko-politických vztahů v Evropě. Spisovatelovy prozaické práce z dvacátých let, stejně jako jeho verše, jeho činnost veřejná a publicistická, jsou toho závažným, nanejvýš zajímavým a nezastupitelným dokumentem.

Hana Kučerová

SEZNAM OBRAZOVÝCH PŘÍLOH

1. Václav Fiala: Po špatné menáži. (Podobizna St. K. Neumanna z 1. vydání Elbasanu.)
2.–4. Akvarely St. K. Neumanna z Elbasanu, které posílal na polních lístcích rodině.
5.–6. Rukopis básně Léto v Elbasanu.
7. St. K. Neumann o dovolené s Boženou Neumannovou a dcerou Soňou.
8. St. K. Neumann ve vojenské nemocnici.

OBSAH

VÁLČENÍ CIVILISTOVO

I	9
II	13
III	17
IV	21
V	25
VI	29
VII	33
VIII	37
IX	43
X	48
XI	53
XII	57
XIII	62
XIV	66
XV	71
XVI	75
XVII	79
XVIII	83
XIX	87
XX	91
XXI	96
XXII	102

ELBASAN

I. Olivový háj	107
II. Klášter	111
III. Hilfsplac	114
IV. Přátelé	118
V. Den ze dne	122
VI. O hladu a pokrmech	125
VII. Město	130
VIII. Dopis z domova	136
IX. Vpád cholery	140
X. Laskavý kout	144
XI. Marhula umírá	147
XII. Cesty do Drače	150
XIII. Malárie	167
XIV. S doktorem	175

XV. Tanečnice 178
XVI. Maďar 181
XVII. Za přírodou 185
XVIII. Nová ubikace 188
XIX. Třetí ubikace 191
XX. Karbanátková ulička 194
XXI. Čtvrtá ubikace 197
XXII. Vánoce 200
XXIII. Zajatci 204
XXIV. Abmarsch 208

BRAGOŽDA A JINÉ VÁLEČNÉ VZPOMÍNKY

I. Pochod 215
II. Ochridské jezero 219
III. Na tvrdé půdě 223
IV. Před dovolenou 227
V. Ochrida 231
VI. U Dimitrije Vojdinoviče 235
VII. Demir Nezir, chudák z Dibry 238
VIII. Rovnou cestou 242
IX. Doma 246
X. Stejnou cestou zpět 250
Ústup 253
Za čepicí místo kvítečku M 267
Hlad 274
Moře 280
Lovčen 285

PRÓZY KNIŽNĚ NEVYDANÉ

O minaretu, kterak šel na procházku,
a o vojáčkovi, který se přitom najedl 291
Ironické notturno 299
Na uherské půdě 304
Sufražetka 308
Honákova jídelna 341
Smír 346
Tichý zápas 351
Laskavá matka 358
O pěti stolech 366

Ediční poznámky 371
Vysvětlivky 409
Hana Kučerová: Básníkovo „válčení" a osudy „civilisty" 415
Seznam obrazových příloh 427

KNIHOVNA KLASIKŮ

SPISY STANISLAVA K. NEUMANNA

Svazek patnáctý

VÁLČENÍ CIVILISTOVO

ELBASAN

BRAGOŽDA A JINÉ VÁLEČNÉ VZPOMÍNKY

PRÓZY KNIŽNĚ NEVYDANÉ

K vydání připravila a edičními poznámkami opatřila Stanislava Mazáčová, doslov napsala Hana Kučerová. Graficky upravil František Muzika.

Spisy Stanislava K. Neumanna řídí Ústav pro českou a světovou literaturu Československé akademie věd. Redakční rada: Ladislav Štoll, Jaromír Dvořák, Hana Hrzalová, Jaromír Lang, Stanislava Mazáčová, Lida Špačková, Jiří Taufer, Štěpán Vlašín. Výkonní redaktoři Milada Chlibcová a Jarmila Víšková.

Vydal Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, n. p., jako svou 3413. publikaci v redakci krásné literatury. Praha 1976. Odpovědná redaktorka Jaroslava Myslivečková. Vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p., Brno, závod 3, Český Těšín, 24,51 autorských archů, (text 24,09 aa, ilustrace 0,42 aa), 24,95 vydavatelských archů. 601 22 856. Vydání první. Náklad 1700 výtisků.

01-118-76
13/13 – Vázané 26,– Kčs